

Doktori (PhD) értekezés

**KÁRPÁTALJAI MAGYAROK A SZOVJETUNIÓ HADIFOGOLY- ÉS
MUNKATÁBORAIBAN**

(1944-1953)

Molnár D. Erzsébet

Debreceni Egyetem

BTK

2015

**KÁRPÁTALJAI MAGYAROK A SZOVJETUNIÓ HADIFOGOLY- ÉS
MUNKATÁBORAIBAN (1944-1953)**

Értekezés a doktori (PhD) fokozat megszerzése érdekében
a történelem tudományágban

Írta: Molnár D. Erzsébet okleveles történelem-angol szakos tanár

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája
(Történelem programja) keretében

Témavezető: Dr. Pallai László
(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 200.....

Az értekezés bírálói:

Dr.
Dr.
Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.
tagok: Dr.
Dr.
Dr.
Dr.

A nyilvános vita időpontja: 20.....

Én, Molnár D Erzsébet felelősségem teljes tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.

Az értekezés elkészítését a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	6
I. HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS. A MÁLENKIJ ROBOT- ÉS GULAG-KUTATÁS ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE	14
II. A SZOVJET RENDSZER KIÉPÍTÉSE KÁRPÁTALJÁN (1944-1953)	40
<i>II.1. Kárpátalja lakosságának száma, nemzetiségi és vallási összetétele a szovjet megszállás előtt</i>	40
<i>II.2. Kárpátalja szovjet megszállása</i>	47
<i>II.3. Kárpátontúli Ukrajna (1944-1946)</i>	52
<i>II.4. Az egypártrendszer kiépítése, választások</i>	59
<i>II.5. Államosítás, a tervgazdálkodás bevezetése</i>	62
<i>II.6. Agrárpolitika, kolhozosítás, államkölcson-kötvények</i>	65
<i>II.7. A történelmi egyházak helyzete</i>	72
<i>II.8. Oktatás, ideológiai nevelés</i>	80
<i>II.9. Szovjetizálás / oroszosítás, szovjet telepítéspolitiká Kárpátalján</i>	86
III. KÁRPÁTALJAI MAGYAR ÉS NÉMET NEMZETISÉGŰ POLGÁROK A MÁLENKIJ ROBOTON	91
<i>III.1. Kárpátaljai magyar nemzetiségű lakosok összegyűjtése</i>	91
<i>III.2. Út a lágerekbe: gyalogmenetek és marhaszállító vagonok. A szolyvai gyűjtőláger</i>	97
<i>III.3. A kárpátaljai németiség deportálása</i>	102
<i>III.4. Életkörülmények a sztálini lágerekben</i>	109
<i>III.5. A málenkij robot a levéltári dokumentumok, adatok tükrében</i>	113
<i>III.6. A kárpátaljai görögkatolikus magyarság és a málenkij robot</i>	120
<i>III.7. Az internáltak társadalmi és jogi helyzete a hazatérés után</i>	125
IV. KONCEPCIÓS PEREK KÁRPÁTALJAI ÁLDOZATAI A SZOVJET RENDSZER KIÉPÍTÉSÉNEK IDEJÉN. KÁRPÁTALJAI MAGYAROK GULAG- TÁBOROKBA KERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI	129
<i>IV.1. Konceptiós perek Kárpátalja szovjet megszállása előtt tevékenykedő hivatalnokok, tisztségviselők ellen</i>	129

<i>IV.2. A történelmi egyházak képviselőinek koholt vádak alapján történő elítélése, meghurcolása</i>	135
<i>IV.3. A kulákság mint „osztályellenség” megjelenítése</i>	140
V. KÁRPÁTALJAI MAGYAROK A DONBÁSZI MUNKASZOLGÁLATON	144
<i>V.1. Donyec-medencei bányaiüzemi munkára történő munkaerő-toborzás (1947-1952)</i>	144
<i>V.2. Életkörülmények a donbászi munkatáborokban</i>	156
<i>V.3. A munkaszolgálat a korabeli sajtó tükrében</i>	163
<i>V.4. Szökések a munkatáborokból</i>	169
<i>V.5. Élet a hazatérés után. Munkatáborból katonai sorszolgálatra</i>	177
ÖSSZEGZÉS	180
FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM	187
MELLÉKLETEK	200
ÁBRÁK JEGYZÉKE	241

BEVEZETÉS

A XX. század folyamán Kárpátalja története többször ment keresztül drámai fordulatokon. A háborúkat lezáró, etnikai viszonyokat figyelmen kívül hagyó békeszerződések következtében az anyaországtól elszakított terület nem egyszer került idegen államok kötelékébe. A kisebbségi létbe kényszerített kárpátaljai magyarság számára a legnagyobb sorscsapás a második nagy világháború végén következett be, amikor 1944-re nyilvánvalóvá vált, hogy a terület a hatalmas Szovjetunió fennhatósága alá kerül. 1944 őszén a Vörös Hadsereg megjelenésével megkezdődött a szovjet rendszer módszeres, áldozatokat nem kímélő kiépítése a térségben. Egybehangzó vélemények alapján állíthatjuk, hogy a térség XX. századi történetének legellentmondásosabb, legmegrázóbb éve a szovjet rendszer kiépítésének időszaka: a negyvenes, ötvenes évek¹ A sztálinizmus építésének folyamatában másképpen élték meg az eseményeket a helyi szláv, ruszin nemzetiségű lakosok – akiket a szovjet vezetés nem ismert el különálló etnikumnak – és másként a helyi magyar vagy német nemzetiség tagjai. A ruszin közösség tagjai – melynek magyarbarát vezető értelmiségi rétegét kivégezték, vagy börtönbe zárták, görögkatolikus² papjait a GULAG táboraiba deportálták – legalább az etnikai alapon történő deportálások alól mentesültek. Azonban a terület magyar vagy német nemzetiségű lakosságát az általánosan elfogadott álláspont szerint „az oroszosítás mellett a szovjet rendszer bevezetése és az ezt potenciálisan akadályozó polgári rétegek közötti nagyarányú tisztogatás is sújtotta”.³ Az etnikai alapon történő deportálási és tisztogatási hullámoktól megmenekült személyek pedig ki voltak téve a szovjet irányítás erőszakos

¹ MÓRICZ Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001., BOTLIK JÓZSEF: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.

² Az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága A magyar helyesírás szabályai 12. kiadását előkészítő munkák során 2010-ben – a hívők és Kocsis Fülöp püspök kérésére – megvizsgálta a korábban görög katolikus-ként írandó kifejezés írásgyakorlatát. A bizottság úgy döntött, hogy a kifejezés használóinak egyetértése, a tradíció, az érzelmi kötődés, a szemantikai és a grammatikai ismérvek egyaránt indokolták teszik a kifejezés egybeírását. A görögkatolikus eszerint egy lexémaként (azaz szótári szóként), tehát egybeírva kerül be a helyesírási szabályzat 2012-ben megjelenő 12. kiadásába. A Magyar Nyelvi Bizottság állásfoglalása után – tehát már 2011-ben is – természetesen nincs akadálya annak, hogy a Magyar Görögkatolikus Egyház hivatalosan is éljen az egybeírt írásmóddal. http://www.gorogkatolikus.hu/dokumentum/hir/1372/MTA_allasfoglalas.pdf. Letöltés ideje: 2015. február 20.

³ ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és nemzetállam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998. 300.

uniformizáló politikájának, melynek célja a szovjet identitástudattal rendelkező állampolgár kinevelése volt.

Kárpátalja szovjetizálásának számos vonatkozása közül – a tanácsok létrejötte, a földkérdés rendezése, az erőszakos kolhozosítás és a kötelező terménybeszolgáltatás, az államosítás, a történelmi egyházak elleni küzdelem stb. – kétségtelen, hogy a letragikusabb következménnyel a helyi magyarság számára a málenkij robotként hírhedté vált 1944 novemberében végrehajtott, a régió 18-50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosságát érintő deportálások jártak. Az egy tömbben történő legnagyobb deportálási hullám következményei a mai napig kihatással vannak a közösség lélekszámának alakulására.

A málenkij robottal párhuzamosan és a következő években is folyamatosan zajlott a kárpátaljai magyar közösség „lefejezése”, az értelmiség, a volt tisztségviselők, a történelmi egyházak képviselőinek, a vagyonukból kiforgatott, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott magyar gazdák koholt vádak alapján történő koncepciós perbe fogása és szintén sztálini légerekbe történő szállítása.

A hatalom képviselői 1947-ben találták elérkezettnek az időt annak a generációnak az eltávolítására, amelynek tagjai az 1944-es elhurcolások idején fiatal koruk miatt még megmenekültek a légerektől. A kárpátaljai magyar katonaköteles korú fiatalokat megbízhatatlannak nyilvánították, így nem teljesíthettek katonai szolgálatot. Ehelyett bányászati munkára irányították őket a donyeci szénmedencébe, vagyis Donbászra, ahol légerközeli körülmények között élve, kötelesek voltak letölteni a három év munkaszolgálati idejüket. 1947 tavaszán útnak indították az első csoportokat: a '26, '27, '28-as korosztályt.

Jelen munka célja, hogy mindenféle ideológiai „beidegződés” nélkül, ténszerűen, lehetőleg elsődleges, primer forrásokra támaszkodva dolgozza fel a Kárpátaljáról történő különböző deportálási hullámokat, a munkaszolgálatra való irányítást a szovjet rendszer kiépítésének idején. Amint azt a dolgozat címében is megjelöltük, az események 1944-től, a szovjet csapatok kárpátaljai megjelenésétől 1953-ig, Sztálin haláláig kerülnek bemutatásra, amikor is véget ért egy korszak, a szovjetizálás legmegrázóbb, legnagyobb tragédiákkal járó időszaka a kárpátaljai közösségre nézve. Az 1953-as korszakhatárt indokolja továbbá, hogy a munkaszolgálatra hurcolás utolsó fázisa, a donbászi munkaszolgálat – amellyel a

dolgozat V. fejezetében részletesen foglalkozunk – 1952-ben, nem sokkal Sztálin halála előtt ért véget.

A málenkij robotra hurcolt kárpátaljai internáltak számát illetően különböző adatok keringenek a szakirodalomban. Az egyik leggyakrabban említett a 40 ezres létszám, amely a témát több mint két évtizede kutató Dupka György, illetve szerzőtársa, Botlik József nevéhez fűződik. A szerzőpáros ezen állítását több művük is igazolja.⁴ Dupka Györgynek egy másik, a sztálinizmus áldozatainak emlékére kiadott munkájában azt olvashatjuk, hogy a kárpátaljai elhurcoltak számát hozzávetőleg 25-30 ezer főben lehet megállapítani.⁵ Egyik legújabban megjelent könyvében a szerző – megerősítve előző állítását – 25-29 ezer főt említ,⁶ majd egy év múlva publikált tanulmányában 40-50 ezerre teszi az elhurcoltak számát.⁷ S. Benedek András túlzónak tartja a 40 ezres adatot, ugyanakkor megállapítja, hogy 25 ezernél mindenképpen több kárpátaljai magyar és német nemzetiségű személyt hurcoltak el.⁸ Roman Oficinszkij az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézetének gondozásában megjelent kiadványában 25 ezer elhurcoltról ír.⁹

Ezen adatok jelentős része viszont bizonytalan forrásbázisú, a forrásokra történő hivatkozások igényességét mellőző kiadványokban szerepelnek. Ezért további célként fogalmazódott meg bennünk a sztálini lágerekben raboskodó kárpátaljai személyek számának minél pontosabb meghatározása levéltári források alapján, illetve annak megállapítása, hogy a dokumentumokban szereplő információk melyik szakirodalomban lévő adatot támasztják alá.

⁴ BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... Mandátum – Universum, é.n. 55., BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján II. A Magyarországhoz történt visszatérés után 1939-1945. Nyíregyháza, 2005. 251., BOTLIK József: A hűség csapdájában. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2003. 28., BOTLIK J. 2000. 284.

⁵ DUPKA György: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Emlékkönyv a sztálinizmus kárpátaljai áldozatairól (1944-1946). Ungvár-Budapest, Patent-Intermix, 1993. 286.

⁶ DUPKA György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944-1946). Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2012. 147.

⁷ DUPKA György: Az elhurcolás hetvenedik évfordulójának küszöbén. Népirtás azok körében, akiknek egyetlen bűnük származásuk volt... (A Kárpát-medencei magyarok és németek internálásának ügye az orosz levéltárakban: 1944-1955). In: Együtt, 2013/6., 85-106.

⁸ S. BENEDEK András: Máiig élő Gulág. Kárpátaljai Szemle, 1-2. szám, 1995. 22-23.

⁹ OFICINSZKIJ, Roman: Etnikai tisztogatások. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919-2009. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 246.

A Kárpátaljai Állami Levéltárban számtalan, a rezsim kiépítésével kapcsolatos publikálatlan iratot őriznek. A régió 1944-1946 közötti, Kárpátontúli Ukrajnaként jegyzett éveit feldolgozó iratanyag a 14. F.P. jelzet alatt találhatóak.¹⁰ Az elsődleges források csoportjába tartozik Ukrajna Néptanácsának Közlönye (Visznik Narodnoji Radi Zakarpatszkoji Ukrajini), melyben az 1944-46 között működő Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa által kiadott dekrétumokat, rendeleteket, határozatokat nyomtatták ki. A rendelkezések a Közlöny publikálásának napján léptek hatályba.

1946. január 22-től, miután a területet Kárpátontúli megyeként (Zakarpatszka oblaszty) de jure is a Szovjetunió közigazgatási egysége lett, a kapcsolódó iratanyagot gyűjtő fondok számozása újrakezdődik, vagyis a vonatkozó dokumentumok 1. F. P. jelzet alatt találhatóak. Itt kell elsősorban megemlítenünk a munka megírása szempontjából nélkülözhetetlen Ukrajna Kommunistá Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveit (Протоколи засідання бюро Закарпатського обкому КП України), illetve az ülések rögzített hangfelvételeit (Стенограми засідання бюро Закарпатського обкому КП України).

A levéltári források mellett szintén elsődleges jelentősége van a deportálásokat túlélő elhurcoltak, illetve a szovjetizálást átélő adatközlők visszaemlékezéseinek, melyek a témához kapcsolódó iratok hiányossága miatt hatalmas értékkel bírnak. A reneszánszát élő, az egyéni és kollektív tapasztalatokra koncentrááló történettudományi módszert,¹¹ az oral history módszerét alkalmazva az eseményekre még emlékező egykori szemtanúk, illetve résztvevők meg- és kikérdezése által további, részletesebb, a levéltári iratokban, statisztikákban nem szereplő információk birtokába juthatunk: „a túlélők visszaemlékezései a személyes élmény hitelességét állítják szembe a szocialista

¹⁰ A Kárpátaljai Állami Levéltárban az iratokat a következő rendszerben őrzik: Fond, Opis, Odinica Zberihanyja, dátum. 1944-től, a szovjet érában jegyzett iratokat a levéltárban a fond mellett a P. jelzéssel is ellátták, ami a „Радянський”-nak, vagyis a „Szovjet”-nek a rövidítése. Az iratok jelzetét az alábbi rövidítésben adjuk meg: KÁL, F.P. ...op. ..., od.zb. ... oldalszám.

¹¹ STRADLING, Bob: A huszadik századi európai történelem tanítása. Részlet az Európa Tanács a „Huszadik századi európai történelem tanulása és tanítása” c. programjából. Magyar változat: Világpolgár 2000 Oktatási Tanácsadó Iroda www.tusarok.org/rovatok/cikk.php?id=1312 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 10.)

időszak torzított, elhallgatott történelmi emlékezetével”.¹² A téma aktualitását mi sem támasztja jobban alá, mint hogy a túlélők felbecsülhetetlen visszaemlékezéseit illetően a 70 évvel ezelőtt történt eseményekkel kapcsolatban a huszonnegyedik óra utolsó percében vagyunk. A régióra fokozottan igaz az az állítás, miszerint az 1944 utáni időszak egyéni és kollektív emlékezete a szovjet rendszer fennállásának idején tabukkal, elfojtásokkal terhelt.¹³ Itt tulajdonképpen arról a múltról van szó, amely politikai szempontból már történelem, de a megkérdoztetek jelentős része számára tapasztalat, felidézhető emlékezet.¹⁴ A visszaemlékezések hitelességét az egymással való összevetésük igazolják.

A deportálások körülményeinek, a lágerélet jobb megismeréséhez járulnak hozzá az elsődleges források következő csoportja, a titokban írt lágernaplók, a táborokból ritkán, nehéz körülmények között hazaküldött levelek, vagy a hazaérkezés után született memoárok, kéziratok.

Az öt nagyobb szerkezeti egységre tagolódó munka első fejezetében a Kárpátalja szovjetizálásával, a deportálások történetével foglalkozó munkák, az általunk vizsgált kérdéskört kisebb vagy nagyobb mértékben megjelenítő művek historiográfiai áttekintésével foglalkozunk. Mivel a kollektív bűnösség doktrínáját a megszálló szovjet hatalom köztudottan az összmagyarság, illetve németység tekintetében alkalmazta, a dolgozatnak ebben a fejezetében célravezetőnek tartottuk megvizsgálni a GULAG- és málenkij robot-kutatás elméleti és történelmi hátterét, a szakirodalom feldolgozása révén összehasonlítani a témában megjelent különböző szakértői véleményeket.

A második részben egy általános korszakot kívánunk nyújtani Kárpátalja 1944-53 közötti helyzetéről. A fejezet első alpontjában szükségesnek láttuk ismertetni Kárpátalja lakosságának nemzetiségi-vallási összetételét az 1940-es években, bemutatni, hogy etnikai és felekezeti színezetét tekintve egyáltalán milyen területre érkezik meg a Vörös Hadsereg 1944 őszén. E tekintetben az 1941-es népszámlálás adataira tudtunk hagyatkozni, melyet a Központi Statisztikai Hivatal jelentetett meg. Szintén e fejezetben található Kárpátalja 1944-es rendszerváltást követő helyzetének a bemutatása, és ebben a részben elemezzük

¹² BOGNÁR Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012. 17.

¹³ TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*. 2005. 4 sz. 78.

¹⁴ KARLAKI Orsolya: Ritka minta: Fehér holló órs. *Múltunk*. 2005. 4sz. 128.

a korszak sajátosságait – a szovjet hadsereg bejövetelének körülményeit, a régió helyzetét Kárpátontúli Ukrajnaként 1944-46 között, az államosítás folyamatát, a kolhozok megszervezését, az egyházak helyzetét, az ateizmuson és a személyi kultuszon alapuló ideológiát – amelyek összessége jelentette magát a „szovjet rendszert”. Az első fejezetben vizsgáljuk továbbá a szovjet intézményrendszer Kárpátalján való meghonosítását, melynek eredményeként a birodalom egységes állampolitikájában fontos szerepet játszó területen kialakult helyzet egy a Szovjetunióban már évek óta működő rendszert tükrözött vissza, magán viselve annak minden ismertetőjelét. A fejezet megírásánál Kárpátontúli Ukrajna Elnökségének rendeleteit, határozatait, az Ukrán Kommunista Párt Kárpátontúli Területi Bizottság üléseinek jegyzőkönyveit, a korabeli sajtó anyagait, illetve az eseményeket átélt szemtanúk visszaemlékezéseit használtuk fel.

A dolgozat harmadik részében tárgyaljuk a kollektív bűnösség elvének alkalmazását, illetve a „megtorlás” módszereit a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű lakosokra vonatkoztatva: a málenkij robotot mint a legnagyobb deportálási hullámot. Bár a dolgozat címében a kárpátaljai magyarok deportálásának a bemutatására vállalkozunk, ebben a fejezetben szükségesnek láttuk egy külön alfejezetben tárgyalni a terület német etnikuma ellen levezényelt deportálási, kitelepítési akciót is. A fejezetben részletesen foglalkozunk a kárpátaljai magyarság és németiség összegyűjtésének a módszereivel, a lágerekig megtett úttal, a málenkij robot alól megmenekült egyéb, „szovjetellenes tevékenységet folytató elemek” koncepciók perke által történő elítélésével és letartóztatásával, a lágerekben töltött időszakkal, illetve a hazatérés körülményeivel és a hazatérést követő beilleszkedéssel az új társadalmi rendbe, hiszen a megpróbáltatásokat túlélte elhurcoltakat hazatérés után egy merőben más világ fogadta, mint amit 1944 őszén itt hagytak. A levéltári források mellett a fejezet megírásánál elsődleges fontossággal bírtak azok a túlélőkkel készített mélyinterjúk, amelyeket strukturált, irányított beszélgetés formájában végeztünk el az adatközlőkkel, és amelyek számos olyan információt tartalmaznak, amelyek a levéltári forrásokban nem szerepelnek. Szintén nagy jelentősége volt a téma mélyebb feltárása szempontjából a túlélők, vagy a már elhunyt elhurcoltak hozzátartozói által rendelkezésünkre bocsájtott lágernaplóknak, illetve a lágerekből titokban hazajuttatott és megőrzött leveleknek.

A kutatás során több adatközlő állítása szerint a nagyobb görögkatolikus közösséggel rendelkező magyar településeket elkerülték a nemzetiségi alapon történő elhurcolások. A Kárpátalján megjelenő szovjet megszálló erők ugyanis nem voltak tisztában a terület etnikai összetételével, így azzal sem, hogy a régióban létezik magyar nemzetiségű, görögkatolikus közösség, akiket automatikusan szlávoknak tudva be, nem hurcoltak el. Ezt a visszaemlékezések alapján felállított hipotézist vizsgáljuk és kísérjük meg bizonyítani, illetve cáfolni a rendelkezésünkre álló források és statisztikai módszerek segítségével szintén a dolgozat harmadik fejezetében.

A negyedik fejezetben a Kárpátalján végrehajtott tisztogatási sorozat részeként olyan, a szovjet vezetés értelmezésében valós, vagy lehetséges ellenséget jelentő társadalmi csoportokhoz tartozó személyek – az előző rendszerben valamilyen tisztviselői pozíciót betöltő egyének, a történelmi egyházak képviselői, illetve a kolhozosításnak nem behódoló, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott gazdák – perbe fogása, az ellenük levezenyelt, többnyire GULAG táborokba történő deportálással, egyes esetekben halálbüntetéssel végződő koncepciós perek, koholt vádak kerülnek bemutatásra, melyek hozzájárultak a korra jellemző, jelentős társadalmpolitikai változásokhoz. A kirakatperek révén ment végbe a magyar nemzetiségű és magyarbarát politikát folytató ruszin értelmiség, a világi és egyházi vezető réteg kivégzése vagy az akár 25 évig terjedő kényszermunkára történő ítélete, melyet a GULAG lágerrendszer valamelyik táborában voltak kénytelenek letölteni..

Az ötödik részben az 1947-ben kezdődő donbászi munkaszolgálat kerül bemutatásra, amelynek keretében három év Donyec-medencei bányászati munkára irányították a 18. életévüket betöltött katonaköteles korú fiatalokat. Ennek az újabb deportálási kísérletnek is felfogható intézkedésnek az a generáció esett áldozatul, akik 1944-ben fiatal koruknál fogva még megmenekültek a deportálások szörnyűségeitől. A fejezetben részletesen tárgyaljuk a bányászati munkára történő munkaerő-toborzás körülményeit, a munkatáborokban eltöltött éveket, a sorozatossá vált szökéseket, illetve a szökési kísérleteket, valamint külön alponthoz vizsgáljuk a munkaszolgálat megjelenítését a korabeli sajtó tükrében. A Kárpátaljai Állami Levéltárban kevés anyag maradt a szovjet hatalom eme intézkedéséről, mivel a kapcsolódó anyagokat átvitték az Állambiztonsági

Levéltárba, ahol meglehetősen nehéz a hozzáférés. A fellelhető forrásokat a korabeli sajtóanyaggal, illetve a volt munkaszolgálatosok visszaemlékezéseivel egészítjük ki.

Tisztában vagyunk a dolgozat bizonyos hiányosságaival, további levéltári kutatások révén a témát sokkal inkább feltárttá, árnyaltabbá lehetne tenni. Azonban az Ukrajnai Állambiztonsági Levéltárban lévő ezres nagyságrendű, bírósági ítéletek alapján létrejövő személyes dossziéknak, illetve a különböző, oroszországi levéltárak iratanyagának a tanulmányozásához még több év szükségeltetik, illetve véleményünk szerint ezen kutatások elvégzése, eredményeinek összegzése meghaladja jelen értekezés kereteit.

A dolgozat létrejöttében többen is jelentős segítséget nyújtottak. Köszönet illeti témavezetőmet, Pallai Lászlót, amiért elvállalta témavezetésemet és mindig támogatott, biztatott a munka megírását illetően, számos publikálási lehetőséget, konferencia-részvételt biztosítva számomra. Hálás köszönettel tartozom főiskolai mentoromnak, néhai Soós Kálmánnak, aki elindított a kutatás rögzös útján, és akinek a tanítása nélkül az értekezés nem születhetett volna meg. Köszönöm Püski Leventének és Kerepeszki Róbertnek a fontos szakmai észrevételeket és tanácsokat, amelyekkel opponensként, a műhelyvita folyamán járultak hozzá a dolgozat jobbá tételéhez. Köszönöm Bognár Zalánnak, a téma egyik legismertebb kutatójának észrevételeit, tanácsainak köszönhetően a munkát olyan részekkel bővítettük ki, melyek fontos információkat hordoznak a sztálini repressziók kárpátaljai eseményeinek bemutatásával kapcsolatosan. Ezúton is szeretném megköszönni az értekezés megírásának idején nyújtott segítséget kollégáimnak és barátaimnak, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola munkatársainak. Köszönettel tartozom férjemnek, Molnár D. Istvánnak, aki azon túl, hogy mindvégig támogatott, segített a kutatás és a dolgozat megírása során, nagymértékben járult hozzá annak színesebbé tételéhez, értékes kritikái észrevételekkel és tanácsokkal látott el. Végezetül pedig köszönöm az egész családomnak a támogatást és a megfelelő háttér biztosítását, ami nélkül a munka nem készülhetett volna el.

Molnár D. Erzsébet
Beregszász, 2015. április 3.

I. FEJEZET

HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉS. A MÁLENKIJ ROBOT- ÉS GULAG- KUTATÁS ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTERE

A több évtizedes tiltás következtében a sztálini lágerekbe hurcolt százezrek sorsának tudományos megismerése a Szovjetunió fennállásának idején nem történhetett meg, az események feltárása számos akadályba ütközött: mindenekelőtt a szovjet hatalom hozta rendszerbe és annak ideológiájába. A szovjet megszállás krónikájának a tömeges elhurcolásokra, illetve politikai fogolyként történő letartóztatásokra vonatkozó fejezete főleg a „szájhagyomány” útján és családi körben élt tovább és terjedt el. A megpróbáltatásokat túlélte és hazakerült foglyok számára ugyanis tiltva volt az elhurcolásuk körülményeinek, lágeréletüknek a nyilvánosságra hozatala.¹⁵ Kivétel volt ez alól a nyugati emigráns sajtó, ennek köszönhetően az első próbálkozások, amelyek a szovjet lágerekből visszatértek elmondásai alapján kísérelték meg feltárni az akkori eseményeket, az NSZK-ban láttak napvilágot. Jellemző e tekintetben a téma historiográfiájának kezdetét jelentő, a Magyar Harcosok Bajtársi Közösség Hadifogoly- szolgálata által 1950-ben kiadott munka.¹⁶ Az 1960-as évek jelentős, tudományos- és forrásértékkel bíró, 22 kötetből álló kiadvány, mely a szövetséges országok hadifogságában lévő német foglyok történetét dolgozza fel, Erick Maschke professzor nevéhez fűződik, amely a szovjetunióbeli, jugoszláviai, csehszlovákiai, lengyelországi, érintőlegesen a magyarországi hadifogolytáborokkal is foglalkozik.¹⁷ A nyugaton megjelent munkák közül az egyik legkiemelkedőbb Stefan Karner osztrák történésznek a Szovjetunió szétesése után megjelent, nagyrészt szovjet forrásokra épülő könyve, amely a Szovjetunióban raboskodó hadifoglyok és internáltak történetét dolgozza fel.¹⁸

¹⁵ RÓZSA Péter: *Ha túléled, hallgass!* Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989.

¹⁶ PALÁSTHY Rezső (szerk.): *Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. A Magyar Harcosok Bajtársi Közösség Hadifogoly- szolgálata – Hungária – a Hontalan Magyarok Hetilapja, Bad Wörishofen, 1950.*

¹⁷ *Zur Gesichte der deutschen Kriegsgefangen des Zweiten Weltkrieges. Bd. 1-15. Beiheft 1-2.* Hrsg. Von Erick Maschke, Leiter der Wissenschaftlichen Kommission für Deutsche Kriegsgefangenengeschichte. München – Bielefeld, 1962-1974. Közli: BOGNÁR Zsolt: *Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.

¹⁸ KARNER, Stefan: *Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956.* München – Oldenburg, 1995.

A Szovjetunióban megjelent sztálini lágereket bemutató munkák említésekor nem hagyható figyelmen kívül Alekszandr Iszajevics Szolzsenyicin művei: az 1962-ben napvilágot látott *Ivan Gyenyiszovics egy napja*,¹⁹ illetve az 1973-ban megjelent, világhírűvé vált dokumentumregénye, *A GULAG szigetcsoport*.²⁰ A Magyarországról diákként elhurcolt, Kolimán raboskodó Bien György Zoltán szerint: „A világ örök hálával kell tartozzon Szolzsenyicinnak, aki a GULAG szót közismertté tette.”²¹ Megjelenésének idején és a későbbi időkben is a döbbenet erejével ható mű jelentősége nem vitatható, melynek összeállításában, tényanyagának titkos levéltári kigyűjtésével történészek egész csoportja dolgozott a szerző keze alá.²² A korszakot csak a sztálini, majd a brezsnyevi éra szabályai szerint láttatni engedő hatalom nem tűrte meg a másként gondolkodó alkotók jelenlétét, így Szolzsenyicint is 1974-ben kiutasították a Szovjetunióból. A rendszernek ez a fajta tiltó jellege egészen a szovjet birodalom végéig megmaradt, enyhülés csak az 1980-as évek végén a „gorbacsovi nyitás” politikájával következett be.

A cenzúra és a deportálások történetének tabuként kezelése érvényes volt a szocialista blokk valamennyi országára nézve, így Magyarország esetében is. Magyarország szocialista korszakában megjelenő írások a szovjet kormánynek az 1944-ben „felszabadítóként” bevonuló Vörös Hadseregnek azon deklarált szándékát hangsúlyozzák, miszerint a polgári lakosságnak nem esik bántódása. Jellemző példák e tekintetben Korom Mihály művei, amelyekben arról ír, hogy a 2. Ukrán Frontot vezető Malinovszkij marsall a harcoló állományt egy több oldalas tájékoztatóval igazítja el a kialakítandó szovjet-magyar kapcsolatot illetően: „Az ellenünk harcolt és harcoló országok viselik és viselni fogják a felelősséget vezetőik gáztetteiért, és tartoznak megfizetni azokat a károkat, amelyeket a Szovjetuniónak okoztak. De nem szabad összetéveszteni a német és

¹⁹ Első magyar nyelvű kiadása: SZOLZSENYICIN, Alekszandr: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*. Európa Könyvkiadó, 1963.

²⁰ Első magyar nyelvű kiadása: SZOLZSENYICIN, Alekszandr: *A GULAG szigetcsoport 1-2*. Új Idő Kft, Debrecen, 1989.

²¹ BIEN György Zoltán: *Elveszett évek. Egy magyar diák raboskodása a GULÁG kelet-szibériai lágereiben. Kolima 1945-1955*. 1998. 5.

²² Rózsás János, Szolzsenyicin egyik kolimai rabtársának, későbbi barátjának közlése alapján. RÓZSÁS János: *Fogságom naplója és egyéb irodalmi munkáim sorsa*. „Habenta sua fata libelli...”. Balaton Akadémia kiadó, 2011. 10.

magyar fasizmus által kétszeresen elnyomott Magyarország dolgozó lakosságát Horthy bűnös kormányával.”²³

Magyarországon az 1980-as évek második felében - az 1990-es évek elején jelentek meg az átütés erejével ható, első publikált visszaemlékezések, amelyek egy része a Szovjetunióban raboskodó volt hadifoglyok sorsát elmesélő írások,²⁴ mások a polgári lakosság málenkij robotra hurcoltak sorsát megelevenítő publikációk,²⁵ harmadrészt pedig a személyes ítéletek alapján, politikai fogolyként a GULAG táboraiba kerültek sorsát ábrázoló művek.²⁶ A visszaemlékezésekre épülő kiadványok megjelenése az 1990-es évek második felében és az ezredforduló után is folytatódott, amelyekben a volt foglyok saját emlékeiket írták le az általuk írt naplók, jegyzetek, levelek emléktárgyak segítségével.²⁷ A volt hadifoglyok visszaemlékezéseiben általánosan elfogadott nézet, hogy bár a második világháború hadi eseményei Európában 1945 májusában véget értek, az ő számukra a háború tovább folytatódott, amelynek legkeserűbb következményeit elsősorban a szovjet fogságba esett foglyoknak kellett viselniük.²⁸

A polgári lakosként internált foglyok sorsát felelevenítő munkák sora az utóbbi években szintén bővült,²⁹ amelyekben egyre inkább hangsúlyozva van, hogy az előző korszak historiográfiájában a civil foglyok esetében is a „hadifogság” kifejezést sulykolták a köztudatba, ami mögött Stark Tamás

²³ KOROM Mihály: A magyar népi demokrácia első éve. Tanulmánygyűjtemény. Kéziratként kiadja az MSZMP Politikai Főiskola, Magyar Munkásmozgalom Története Tanszék, Budapest, 1986. 44. Közli: ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: Deportáltak. Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései. Balmazújváros, 1989. 6.

²⁴ A teljesség igénye nélkül: DARÓCZI Zoltán: Egykor volt egy hadifogság... (Egy volt hadifogly visszaemlékezései). Budapest, 1986., CSENDES Csaba – BALOGH Géza: A gyászmagyar. Kulcsár Antal 46 évi hadifogsága a Szovjetunióban. Új Idő Kft., Budapest, 1990.

²⁵ A teljesség igénye nélkül: SZEBENI Iлона: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Széphalom Könyvműhely, 1991., dr. DUSEK László: Egy krónika a málenkij robotról. (A Tápiószentmártonból, 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóinak valloásai, visszaemlékezései). Tápiószentmárton, 1993.

²⁶ A teljesség igénye nélkül: BORDI Imre: A GULAG rabja voltam. História klub füzetek 11., Fejér Megyei Levéltár Közleményei 19., é.n., KOVÁCS Zoltán: Bilincsből is békességben Istennel. Szibériai rabságom története. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

²⁷ A teljesség igénye nélkül: CSIBY Mihály: SZU-rágtam 1459 nap. Ejo Kiadó, Budapest, 1995., DÉVÉNYI István: Fogság Grúziában. Szeged, 2001.

²⁸ TANKA János: Hadifogságom Székesfehérvártól Obojanig. Aba, 2008., 4. PAPP Tibor (szerk.): Hadifoglyok írnak: Hadifoglyok sorsát a második világháborúban. Budapest, Petit Real, 1999.

²⁹ ZSÍROS Sándor (szerk.): Szemelvények a Gulágok memoár-irodalmából. Ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulágokon és a „málenkij robot” táboraiban. Gulágkutatók Nemzetközi Társasága, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány, 2012., SCHMIDT József: Málenkij robot 1945-48. Berkenye, 2013.

megfogalmazása szerint – ahogyan Tatár Rózsa „Túléltük” című munkájának utószavában írja – „a tudatos félrevezetés politikája állt.”³⁰

Hasonlóan vélekedik erről Zeilbauer György, aki szerint „a vétkesekre kiszabott büntetés is csak az egyes emberek által elkövetett konkrét bűnök nagysága szerint lett volna jogos és igazságos, nem pedig a mindenkire, büntelenre, aggokra és gyermekekre is kiterjesztő kollektív büntetés!”³¹ A szerző művében a kollektív büntetésnek, illetve a meghurcoltatás politikájának a magyar sajtóban történő lecsapódását mutatja be. Szintén a magyarországi németiség deportálásának problémakörével, a bácskai svábok elhurcolásával foglalkozik doktori értekezésének szerkesztett változatában T. Molnár Gizella. A szerző az 1944 decemberében megjelenő, 0060. számú parancs végrehajtásának következményeit elemzi az egykori Bács-Bodrog vármegye északi, ma Magyarországhoz tartozó részében, ezen kívül pedig külön figyelmet szentel a sváboknak az említett területről történő kitelepítésének.³²

Azzal többen is egyetértenek, hogy a szovjetunióbeli deportáltak figyelemreméltó hányadát Magyarországról a leventék tették ki.³³ A frontszolgálatra mozgósított leventeként fogságba eső Rózsás János szerint – akinek a munkássága jelentős mértékben hozzájárult a Magyarországról szovjet lágerekbe kerültek sorsának megismeréséhez – a hadifogság elől elmenekülő, hazajutó leventéket a szovjet katonai elhárítás tartóztatta le, mivel a megszálló Vörös Hadsereg felderítői minden esetben hozzájutottak a fiatal fiúkból verbuválódott csapatok névsorához, akiket a szülői házból szedtek össze és elítéltek, mint terrorista, diverzáns háborús bűnösöket. Ismeretes, hogy a szovjet megszállók sok esetben nem vesződtek a leventék névsorainak felkutatásával, hanem az utcán portyázó járőrök megállították a fiatal fiúkat és igazoltatás után bekísérték őket a parancsnokságra.³⁴ A visszaemlékezések szerint büntetésük kiszabásánál életkorukat annyiban vették figyelembe, hogy a leventekorúak

³⁰ TATÁR RÓZSA: Túléltük. Muravidéki Baráti Kör Egyesület. Constans, 2008. 65.

³¹ ZIELBAUER György: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. (Válogatott szemelvények e korabeli magyar sajtóból 1944-1948). Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996.

³² T. MOLNÁR Gizella: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után. SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Szeged, 2005.

³³ SZENTE Zoltán: Magyarok a Gulag-szigeteken. Jate Kiadó, Szeged, 1989., HERCZEG Mihály: A vásárhelyi leventék háborús kálváriája. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1990. GULYÁS Gyula – GULYÁS János: Málenkij robot. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.

³⁴ RÓZSÁS János: Gulag lexikon. Püski, Budapest, 2000. 5.

„csupán” 10 vagy 15 év letöltendő szabadságvesztést kaptak, ami a leventék esetében „szabványítéletnek” számított.³⁵

Rózsás János – akit a hazatért foglyok között a legbátrabbak között tartanak számon, mivel a hazaengedéskor történt megfélemlítés, a hallgatásra való kényszerítés és az otthoni kommunista diktatúra és megfigyeltetés ellenére – hazatérte után már másnap hozzákezdett a 9 rabságban töltött év emlékeinek lejegyzéséhez, majd a kézirat megírásához: „Erről a nagy munkáról nem tudott más csak a család. Nagy veszedelem lett volna, ha az állambiztonsági szervek tudomást szereznek a dokumentum értékű tanulmány létezéséről.”³⁶ A történet pikantériája, hogy a több kötetre való kéziratot megíró szerzőt 1974-ben felkeresték az egyik legnagyobb moszkvai könyvkiadó képviselői azzal a céllal, hogy kiadandó műveivel megcáfolják Szolzsenyicinnek az időközben megjelent monumentális munkájában leírtakat és Rózsás János „könnyed hangvételű” lágeri élményeivel akarták bizonyítani, hogy a szovjet munkatáborok nem is voltak olyan szörnyűek.³⁷ Publikált visszaemlékezésének hiteles voltát alátámasztandó a szerző a következőket írja: „Minden dátum, földrajzi megnevezés, a szereplő személyek nevei a valóságnak megfelelően szerepelnek benne, az események minden meseszövése, regényesítése nélkül.”³⁸

Az elhurcolásokról, illetve a szovjet fogságról elsők között publikáló Füzes Miklós a német szakirodalomra is támaszkodott, mivel a német kutatókhoz képest a magyarországi történészek több évtizedes fáziskésésbe kényszerültek a politikai kötöttségek miatt. A szerző tanulságosnak és útmutató jellegűnek is tartja, hogy a német történészek módszerei között is első helyen a túlélőkkel készített interjúk állnak.³⁹ A civilként deportáltakal foglalkozó munkájában pedig a szocialista Magyarország „tudathasadásos” politikájával magyarázza a téma mostohán kezelését: „A megszálló hadsereg „Nagy Baráttá” vált, az ártatlanul elszállítottak pedig ellenségé.”⁴⁰

³⁵ SZENTE Z. 1989. 29.

³⁶ RÓZSÁS J. 2011. 9.

³⁷ RÓZSÁS J. 2011. 12.

³⁸ RÓZSÁS J. 2011. 9.

³⁹ FÜZES Miklós: Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban. Pécs, 1994.

⁴⁰ FÜZES Miklós: Modern rabszolgaság. „Маленький робот”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáboraiiban 1945-1949. Formaív Kiadó – Nyomda és Reklámszervező Kft., 1990.

Hasonló módszertant ír le Vlagyimir Buldakov a GULAG rendszerének 1991 után kezdődő orosz kutatók által történő tanulmányozása kapcsán, vagyis az események feltárása ezen a területen is két irányból bontakozott ki: egyrészt a Memorial Társaság⁴¹ aktivistáinak tevékenysége, másrészt a tulajdonképpeni tudományos kutatás felől. Mindenekelőtt itt is a munka a személyes visszaemlékezésekre, dokumentumokra, naplókra alapozódott, majd a kutatás második fázisában a kutatók az alapvető dokumentumtárak, levéltári iratok anyagainak feldolgozása felé fordultak.⁴²

A magyarok szovjet fogságának történetével 1985 óta, tudományos igénnyel foglalkozó Stark Tamás – akinek munkássága az első komoly szakmai áttörést jelentette Magyarországon – szintén kiemeli az emlékiratok, visszaemlékezések fontosságát: „... ha a kommunista uralom még tíz évig tartott volna, akkor ezek a felbecsülhetetlen forrásértékek, memoárok nem születhettek volna meg.”⁴³ A szerző véleménye szerint a szocialista Magyarországon különösen kényes témának számító kutatási terület az ezredforduló után sem veszített érzékenységből.⁴⁴ Stark Tamás munkáiban elsőként határozza meg a második világháborús magyar hadifoglyok létszámát és veszteségét: kutatásai alapján körülbelül 600 ezerre becsülte a szovjet fogságba került magyarok számát.⁴⁵

Nagymértékben hozzájárul a deportálások történetének megismeréséhez Bognár Zalán munkássága, aki közel három évtizede foglalkozik a második világháborús magyar hadifoglyok, a malenkij robotra és a GULAG-ra hurcoltak

⁴¹ A Memorial vagy Memorial Társaság (orosz nyelven: Мемориал, Общество Мемориал) az egykori Szovjetunióban alapított, oroszországi központú jogvédő társadalmi szervezet. A szervezet az 1989 januárjában Moszkvában, több száz fő részvételével megtartott gyűlésen mondta ki megalakulását. Történeti és ismeretterjesztő társaságként jött létre, melynek célja volt a szovjet rendszerben politikai okokból meghurcolt, elítélt személyek támogatása, az áldozatok emlékének ápolása, a múltban elkövetett törvénytelen ségek feltárása és nyilvánosságra hozása. A társaság első elnöke Andrej Dmitrijevics Szaharov lett. A Memorial kezdeményezésére és részvételével született meg 1991-ben a politikai okokból elítéltek rehabilitációját kimondó törvény, amely fontos lépés volt a történelmi igazságszolgáltatás folyamatában. 2009-ben elnyerte a társaság első elnökéről elnevezett, az Európai Parlament által alapított Szaharov-díjat. (http://hu.wikipedia.org/wiki/Memorial_T%C3%A1rsas%C3%A1g). Letöltés ideje: 2014. szeptember 2.

⁴² VLAGYIMIR Buldakov: A Gulag mint történelmi jelenség. . In: Krausz Tamás (szerk.): GULAG. A szovjet táborrendszer története. Pannonica Kiadó, 2001. 46.

⁴³ STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2006.7.

⁴⁴ STARK T. 2006. 7.

⁴⁵ STARK Tamás: „Malenkij Robot”. Magyarok a szovjet táborvilágban.. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005. 55.

történetével.⁴⁶ Véleménye szerint: „A magyar társadalomnak óriási az adóssága a szovjetunióbeli hadifogoly-, internáló- vagy Gulag-lágerekbe kényszermunkára hurcolt honfitársaink iránt! Több generáció nőtt fel mindezeknek az ismereteknek a hiányában, ami torzította világlátásukat, identitástudatukat.”⁴⁷ Úttörő jellegűnek tekinthető a szerzőnek a magyarországi hadifogoly-gyűjtőtáborokkal kapcsolatos kutatásai, a témában megjelent monográfiái, publikációi, amelyekben elsőként foglalkozik a mai Magyarország területén felállított hadifogoly-gyűjtőtáborokkal, a foglyok odakerülésének körülményeivel, a fluktuációval stb.⁴⁸

A második világháború magyar hadifoglyainak problémakörével foglalkozik Varga Éva Mária 2009-ben megjelent könyvében.⁴⁹ A mű kétségtelenül hasznos a mindeddig feldolgozatlan, vagy magyar nyelven nem megjelent dokumentumok, források ismertetése szempontjából. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy a szerző – szem előtt tartva azt a törekvést, hogy a „késői memoárok akármilyen típusú szubjektívizmusával szemben”⁵⁰ elsősorban a levéltári dokumentumokra építsen – alapigazságként tünteti fel a szovjet pártfunkcionáriusok, hivatalnokok által leírt információkat. Álláspontja szerint megalapozatlanok azok az állítások, miszerint a szovjet források hamisak lennének, mivel képtelenség több millió kartotékot hamisítani, illetve a szovjet vezetésnek is az állt érdekében, hogy naprakész információkkal rendelkezzen a foglyok létszámával, egészségi állapotával, teljesítményükkel kapcsolatban. Ezáltal figyelmen kívül hagyja az elhurcolásokat ténylegesen átélt és a lágereket megjárta túlélők elmondásait, véleménye szerint ugyanis: „Az emlékek, érzelmek gyorsan változnak, a történeti idő néha megszépíti a múlt eseményeit, máskor még rémisztőbbé stilizálja, mint amilyen valójában volt, vagy azáltal torzítja el, hogy

⁴⁶ BOGNÁR Zsolt: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január – március. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1995/1., BOGNÁR Zsolt: A polgári lakosság tömeges szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. *Acta Beregsasiensis, Beregszász*, 2005/4., BOGNÁR Zsolt: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi) fogolyvesztése(i). *Studia Caroliensia*, 2000/1.

⁴⁷ BOGNÁR Z. 2012. 452.

⁴⁸ BOGNÁR Zsolt: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogoly-gyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. *Argumentum*, 2010., BOGNÁR Z. 2012., BOGNÁR Zsolt – JÓJÁRT György – REZNÁK Erzsébet: Téglákba vésett történelem. A ceglédi foglyótábor története és téglafalainak feliratai. *Kossuth Múzeum, Cegléd*, 2013.

⁴⁹ VARGA Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. *Russica Pannonica*, Budapest, 2009.

⁵⁰ VARGA É. M. 2009. 20.

általánossá tesz egy-egy részletet.”⁵¹ Anélkül, hogy kétségbe vonnánk a levéltári források fontosságát, meglátásunk szerint a minél teljesebb kép kialakításához lényeges a többoldalú megközelítés, ebből a szempontból az elhurcolások túlélőinek napvilágot látott visszaemlékezései, amelyeknek tucatjai írják le hasonlóképpen az eseményeket.

A málenkij robotban súlyosan érintett, Szovjetunióhoz csatolt Kárpátalja esetében fokozottan érvényes volt a cenzúra. A helyi történetírás sem foglalkozhatott a magyar közigazgatás távozása és a szovjet csapatok bevonulása következtében kialakult gyökeresen új politikai, társadalmi, gazdasági helyzettel sem a maga valóságában. A történelmi eseményeket évtizedekig nem lehetett a nevükön nevezni, így az olvasóhoz a korábbi szovjet, illetve ukrán történetírás eredményei, az eseményeket furcsa köntösben tálaló, a rendszert idealizáló írások jutottak el. Nem jelenhettek meg levéltári és egyéb források alapján olyan munkák, amelyek a rendszer különböző elemeit – a tanácsok létrejöttét, a politikai tisztogatást, a földkérdés rendezését, az erőszakos kolhozosítást és kuláktalanítást, az egyházak és az ateizmus törekvéseit, az emberek tömeges deportálását, munkatáborokba való hurcolását – tudományos körültekintéssel értékelte volna az átalakítás folyamatában. A rendszerváltásig a szovjet hatalom kiépülésének valós hátterét csak a sztálini, majd a brezsnyevi éra szemüvegén keresztül, a rendszer által meghatározott szabályok szerint lehetett láttatni és abban az esetben, ha jelentek is meg a régió történetének jelzett időszakát tárgyaló írások, magukon viselték a kor ideológiájának bélyegét. Megjegyzendő, hogy valamennyi, a korban íródott művet ugyanaz a kommunista retorika jellemez, ugyanazok a jelzők és fogalmak jelennek meg bennük.

A fenti állításokat igazolja az 1970-ben megjelent, a „Nagy Októberről és az újraegyesített Kárpátontúl felvirágzásáról” szóló tanulmánykötet.⁵² A kötetben szereplő írások szerzői – T. C. Ceheda, K. O. Kucenko, M. V. Arsentyev, B. T. Szidorenko, M. P. Makara – kivétel nélkül eleget tesznek azoknak a követelményeknek, elvárásoknak, amelyeket a hatalom támasztott a szovjet éra történészei elé, nagyszerűen példázva ezáltal a kor történelemszemléletét. A

⁵¹ VARGA É. M. 2009. 20-21.

⁵² Великий жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня – 2 липня 1967 р. Ред. Кол. М.В. ТРОЯН (відп. ред.) та ін., Ужгород, Карпати, 1970.

szovjet történetírás által bevezetett, kulcsfogalomnak számító „újraegyesítés” terminológiája⁵³ nélkülözhetetlenné vált bármilyen, Kárpátalja történetével foglalkozó munkában, de ugyanilyen általánosan használt kifejezéseknek, sztereotípiáknak tekinthetők a „fasiszta német-magyar megszállók”, a „felszabadítás az idegen elnyomás alól”, „horthysta” kifejezések is, „amelyek nagyban hozzájárultak a magyarokról festett ellenségkép kialakulásához”.⁵⁴

1975-ben látott napvilágot *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története* című, több szerző munkáját magába foglaló mű.⁵⁵ A szerzők között olyan nevek szerepelnek, mint M. V. Arsentyev, O. D. Dovhanics, M. V. Trojan, V. I. Ilko, K. O. Kucenko, N. P. Miscsenko. A kötet lényegi mondanivalója, hogy a Vörös Hadsereg felszabadította Kárpátontúlt a fasiszta megszállás alól, amiért a helyi lakosok hálával tartoznak.

A kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfiak elhurcolásának ügyét elsőként – még a Szovjetunió fennállásának éveiben – Kovács Vilmos, a vidék írója, költője írta le 1965-ben megjelent *Holnap is élünk* című regényében, aki művében a szovjet diktatórikus rendszer okozta torzulásokat ábrázolta.⁵⁶ A megjelenés után nem sokkal a művet a szovjet hatóságok kivonatták a forgalomból és a könyvtárakból is.

Annak ellenére, hogy az 1980-as évek végén bekövetkező „gorbacsovi nyitás”, illetve a Szovjetunió felbomlásának következtében megszűnt a tiltó jelleg és megjelentek az „első fecskének” számító helytörténeti munkák a térség szovjetizálásával, illetve a polgári lakosság szovjet lágerekbe történő deportálásával kapcsolatban, a témát a levéltári források hitelével alátámasztani kívánó kutatók mind a mai napig akadályba ütköznek, az iratok jelentős része még mindig titkosítva van.

⁵³ Annak ellenére, hogy Kárpátalja sohasem képezte részét sem a birodalomnak, sem pedig Ukrajnának, a szovjet hatalom képviselői mégis úgy tüntették fel, mintha a terület újraegyesülne a Szovjetunióval. A napjainkban is hivatalosan használt „vozdjennanyia”, „újraegyesítés” fogalom kezdettől fogva politikai –ideológiai töltésű, híjával van minden logikának, hiszen a mai Kárpátalja területe soha nem tartozott Ukrajnához. Az „újraegyesítés” elmélet követői szerint a magyar honfoglalók leigázták az itt élő szlávokat, akikkel az ukránok genealógiai azonosságot és folyamatosságot tételeznek fel, így 1944-ben a Kárpátalján élő szlávok „újraegyesültek” a Kárpátokon túl élő „testvéreikkel.” Lásd BOTLIK J. 2000.285.

⁵⁴ BOCSKOR MEDVE CZ Andrea: Alapvetések az ukrán magyarságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991-2011). PoliPrint, Ungvár, 2012. 179.

⁵⁵ *A boldogság felé. Kárpátontúl vázlatos története.* Lektorálta: Kompanyijec, I.I., Uzshorod, 1975.

⁵⁶ KOVÁCS Vilmos: *Holnap is élünk.* Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1965.

Az első publikált, a málenkij robotot felelevenítő visszaemlékezések közlése Dupka György, kárpátaljai málenkij robot-kutató nevéhez fűződik, különböző írásai a témával kapcsolatban a deportálásokról, a politikai tisztogatásról, a koholt vádak alapján hozott ítéletekről az 1990-es évek elején láttak napvilágot.⁵⁷ A szerző legújabban megjelent kötetében, immáron levéltári forrásokkal, NKVD⁵⁸-jelentésekkel alátámasztott összefoglalását találja az olvasó a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa határozatainak végrehajtásával kapcsolatos eseményeknek. A mű értékes adalékokat szolgáltat a vizsgált kérdéskör minél teljesebb körű feltárásához.⁵⁹

Szintén áttörést jelentettek a több évtizedes hallgatás után Botlik József megjelent művei, amelyekben Kárpátalja szovjetizálásáról nyújt forrásokra épülő összefoglalást.⁶⁰

Kárpátaljának a szovjet és a cseh diplomáciában játszott szerepéről ír hasznos információkban bővelkedő munkát Zseliczky Béla, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai Intézetének főmunkatársa. A könyv egyik legértékesebb része a szovjet katonai és állami vezetők bizalmát élvező és utasításait végrehajtó kárpátaljai származású, Moszkvában kiképzett NKVD-ügynökök megnevezése, akik közreműködtek Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolásában, az itteni magyarság kollektív megbüntetésében.⁶¹

Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete és az Ungvári Nemzeti Egyetem Politikai Regionalizmus Kutatóintézete, valamint a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakembereinek

⁵⁷ DUPKA György (szerk.): *Koncepciós perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944 – 1957.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993., DUPKA GYÖRGY (szerk.): *Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944-1992.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993., BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: *Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993., DUPKA György – KORSZUN Alekszej: *A „malenykij robot” dokumentumokban.* Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997.

⁵⁸ *Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel (Belügyi Népbiztosság)*

⁵⁹ DUPKA György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944-1946).* Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2012., DUPKA György: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944-1991).* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2014.

⁶⁰ BOTLIK József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján 1939-1945. II. kötet, Nyíregyháza, 2005., BOTLIK József: Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997).* Hatodik Síp Alapítvány - Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.

⁶¹ ZSELICZKY Béla: *Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945.* Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

együttműködésével készült, 2010-ben megjelentett, Kárpátalja XX. századi történetét feldolgozó kényelvű kötetben Oficinszkij Román foglalkozik a szovjet rendszer kiépítésének korszakával, ezen belül a deportálások történéseivel, láttatva a magyarok ellen végrehajtott túlkapásokat, megtorló intézkedéseket. Az adatokban gazdag kötet viszont mentes mindenfajta hivatkozástól.⁶²

A málenkij robot kárpátaljai vonatkozásainak feltárásában szintén mérföldkövet jelent a közelmúltban napvilágot látott dokumentumgyűjtemény Alekszej Korszun szerkesztésében, amely különböző oroszországi levéltárakban található iratok szerkesztett változatát tartalmazza.⁶³ Fontos adalékokkal szolgál az említett kutató egy korábban megjelent műve, amely a 4. Ukrán Front kárpátaljai megtorló akcióiról számol be a levéltári források hitelességével.⁶⁴

A téma historiográfiai áttekintésének tekintetben hasznos megvizsgálni az Ukrajna függetlenedése utáni ukrán történetírás eredményeit is mérlegre tevő tanulmányokat, amelyek jelentős része átveszi és példázza az előző korszak történetírásának szemléletét is. Az 1991-ben kiadott politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvény értelmében megnyíltak a levéltárak titkosított aktái, azonban az ukrán történészek még sokáig a megörökölt szovjet historiográfia irányvonalát követték.

A teljesség igénye nélkül csak egy néhány példát kiemelve: Jurij Mudra 1994-ben megjelent művében a 4. Ukrán Frontot „felszabadítóként” jeleníti meg, amely kiszabadította Kárpát-Ukrajnát az „idegen rabságból”.⁶⁵ A szerző a szovjet hatalom negatív intézkedéseként könyveli el ugyan a kárpátaljai ruszinok ukránokká nyilvánítását, a diktatórikus rendszert, az ateizmus jegyében vívott, vallási élet elleni küzdelmet, azonban véleménye szerint mindent felülír, hogy a

⁶² FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919-2009: történelem, politika kultúra. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

⁶³ Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник – О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редколегії), Б. О. ГИАРДІОНОВ, Ю.Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРИШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012.

⁶⁴ ДОВГАНИЧ, О. Д., КОРСУН, О. М.: Тернистий шлях до України... Ужгород: ВАТ, Видавництво Закарпаття, 2007.

⁶⁵ Мудра Ю.: Наш край – наша історія. Ужгород, 1994.

hatalomváltás révén a terület szláv etnikuma „testvérnéppel” került egy államalakulatba.⁶⁶

Bár a Szovjetunió széthullását kísérő új szemléletmód kisebb vagy nagyobb mértékben a rendszerváltás után megjelenő művekben is tükröződik és a megjelenő művek egy része a rendszer által meghatározott szabályokon kívül hajlandóak más szemszögből is figyelembe venni a korszak jellegzetességeit. Ez persze nem jelenti azt, hogy az általunk tárgyalt korszakot kutató történészek hirtelen elrugaszkodtak az eddig általuk is hirdetett ideológiától: az új álláspont szerint az elkövetett bűnökért nem az államszocialista időszakot, hanem a sztálini személyi kultuszt terheli a felelősség. Ide sorolható D.D. Danyiljuk, I.M. Grancsák, illetve I.I. Pop írásai is, amelyek Kárpátalja történetének ukrán nyelvű, 1995-ben megjelent összefoglalásában láttak napvilágot.⁶⁷ Az előzőekhez hasonlóan ez a mű is kiemelkedően fontosnak tartja az 1944-es évet a terület történetében nemcsak a szovjet hadsereg bevonulása és a vidék felszabadítása miatt, hanem azért is, mert a nép úgymond a kezébe vette a hatalmat a néptanácsok formájában. Ebben a propagandista szellemű műben is fontos momentum az „újraegyesítés” újra és újra megjelenő fogalma, amely a régió jogi hovatartozásának „történeti” érvekkel való megalapozását, indoklását szolgálta,⁶⁸ amely szerint a terület szláv nemzetiségű népei újraegyesülhettek a Kárpátok túloldalán élő testvéreikkel.

2003-ban jelent meg egy huszonzét kötetes sorozat első, Kárpátaljával foglalkozó kötete, amelyben a szerzők a „történelem által kívánják rehabilitálni” a csehszlovák és a magyar éra, illetve a sztálini rezsim idején elhurcolt, jogtalanul elítélt személyeket és egyben kijelentik, hogy az 1944-es szovjet bevonulás a helyi lakosság számára pozitív és negatív következményekkel egyaránt járt: egyrészt „...megvalósította az ukrán nép „újraegyesülésének régóta dédelgetett álmát, de egyben sok fájdalmat és szenvedést is hoztak, melyeket a háború utáni évtizedekben szándékosan mély hallgatás övezett, mivel említése a szovjet

⁶⁶ Lásd BOCSKOR MEDVE CZ A. 2012. 179.

⁶⁷ Нариси історії Закарпаття. Т II., Ред. Кол. Під. кер.: І. Гранчака, Ужгород, 1995.

⁶⁸ BOCSKOR MEDVE CZ A. 2012. 179.

rendszer elleni megnyilvánulás miatti bebörtönzést vagy száműzetést jelentett volna.”⁶⁹

Dovhanics professzor 2008-ban kiadott munkájában – szakítva korábbi írásaiban megjelent álláspontjával – elismeri a kárpátaljai magyar lakosság ellen elkövetett túlkapásokat, megtorlásokat a szovjet rendszer kiépítésének folyamatában. Véleménye szerint a szovjet katonai vezetés csak a vidék szláv nemzetiségű lakosságának az érdekeit nézte, a többi nemzetiséggel szemben bizalmatlanok voltak. A magyar etnikummal szemben tanúsított negatív megkülönböztetés kapcsán a szerző idézi Pronyin altábornagy, a 4. Ukrán Front politikai osztálya vezetőjének a Kreml felé intézett kényszerű beismerését: „Az újraegyesülési Manifesztum aláírása után a politikai helyzet meglehetősen nehézé vált. Előtte még a magyarok is, ha nem is örömmel, de mindenesetre nem ellenségesen fogadták a Vörös hadsereg Kárpátontúli Ukrajnába történő bevonulását. Miután azonban az államvédelmi szervek megbízhatatlannak nyilvánítottak 30 ezer katonaköteles magyart, a magyar lakosság nagy része és a magyarbarát ukránok elkezdtek elégedetlenségüket hangoztatni, illetve negatívan viszonyulni az oroszokhoz. Ez elsősorban a Manifesztum elleni agitáció megszervezésében fejeződött ki.”⁷⁰

Elmondható tehát, hogy míg a magyar helytörténetírás már 1989-től foglalkozik a deportálások történetével, addig az ukrán historiográfiában az ezredforduló táján jelennek meg utalások a tragikus eseményekre vonatkozóan. Ehhez bizonyos szemléletváltás volt szükséges a korábbi szovjet narratívához képest: a szovjet történészek ugyanis vagy elhallgatták a málenkij robot és az elhurcolásokkal kapcsolatos eseményeket, vagy a fasizmus elleni harc szerves részeként, megérdemelt büntetésként tüntették fel. A kommunista rendszer hallgatást és elhallgatást várt a történészekről a nyilvánosság tekintetében és a „valóság bemutatása nem illett volna bele abba a torz képbe, amit a szovjet propaganda a saját idealizált államáról festett.”⁷¹ Ezzel szemben a jelenkori ukrán

⁶⁹ Реабілітовані історією Закарпатська область. Книга перша. Ред.кол. під кер.: РІЗАК, І.М. ВАТ «Видавництво Закарпаття», Ужгород, 2003. 21.

⁷⁰ ДОВГАНІЧ, Омелян: Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією». Ужгород, Видавництво «Гражда», 2008. 185.

⁷¹ ROMSICS Ignác: A párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 254.

történetírás elismeri és elítéli a deportálásokat, s azt a sztálini totalitárius rendszer túlkapásai egyikének tekintik.⁷²

A téma historiográfiai áttekintése után érdemes hosszabban időzni a málenkij robot és GULAG-kutatás elméleti hátterénél, a kapcsolódó fogalmak értelmezésénél, annál is inkább, mivel a Szovjetunió irányába történő deportálásokat sokszor tévesen, kizárólag GULAG- táborokbeli raboskodásként értelmezi az utókor, sőt olyan véleményekkel is találkozhatunk, hogy „nem volt málenkij robot”.⁷³

A fogalmak tisztázása miatt szükséges megjegyeznünk, hogy a szovjet táborvilágban raboskodók alapvetően két típusú lágerrendszerben voltak fogva tartva: a GULAG (Glavnoje Upravlenyje Lagerej / Lágerek Főigazgatósága) táboraiban és GUPVI (Glavnoje Upravlenyje Vojennoplennih i Internyirovanih / Hadifogoly-és Internáltügyi Főparancsnokság) lágereiben.⁷⁴ Mind a két típusú lágerrendszer az 1934-ben létrehozott NKVD (Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel / Belügyi Népbiztosság) felügyelete és irányítása alá tartozott, azonban jelentős különbség volt köztük, mely leginkább a foglyok odakerülésének körülményeiben, módjában fogható meg: míg a GUPVI-lágerekbe hadifoglyok és internáltak tömegesen kerültek, egyszerre, nagy létszámban lettek odahurcolva, nem volt fontos a foglyok személyi kiléte, a szovjet hatóságok csak azt tartották szem előtt, hogy meglegyen a létszám, a kijelölt kvóta, vagy izoláljanak egy adott nemzetiséget, addig a GULAG-lágerekbe kerültek esetében nagyon is fontos volt a fogoly személye, akikben a megszálló szovjet hatalom képviselői akadályozó tényezőt tétéleztek fel a rezsím kiépítésének folyamatában, ezért ők az ellenük kreált koncepciós perek lebonyolítása révén váltak fogollyá és kerültek a GULAG kényszermunkatáborába. Azok a személyek lettek tehát GULAG-foglyok, akiket valamilyen állítólagos politikai bűn miatt ítéltek 10-től 25 évig terjedő szibériai száműzetésre az észak-uráli Vorkutától a távol-keleti Kolimáig.⁷⁵ Krausz Tamás megfogalmazása szerint: „A Gulag egyfelől a személyi diktatúra eszköze volt

⁷² BOCSKOR MEDVE CZ A. 2012. 179.

⁷³ http://mult-kor.hu/20100526_magyarok_szovjet_hadifogsagban?pIdx=2 (Letöltés ideje: 2015. május 25.)

⁷⁴ A két típusú lágerrendszerről lásd: KARNER, S. 1995. 55., 176., VARGA É. M. 2009. 13-14., BOGNÁR Z. 2009. 56.

⁷⁵ VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: Magyarok a GULAG rabszolgatáborában. Rubicon, 2011/12. 7.

abban, hogy a helyi és központi hatalom hierarchiájába belekényszerítse a társadalmat, mindenekelőtt a párt- és állami apparátus dolgozóit, hogy megfélemlítse vagy megfékezze a személyi hatalom (és a rendszer) minden potenciális ellenfelét, mindazokat az ösztönös erőket, amelyek szembekerül(het)tek a hatalom centralizációs törekvéseivel, működési elveivel és gyakorlatával.”⁷⁶ Hasonlóképpen fogalmaz a GULAG funkcióját elemző tanulmányában Czéh Zoltán, aki az elsődleges okot jelentő politikai tisztogatás mellett kiemeli az elítéltek munkaerejének felhasználását is.⁷⁷ A GULAG rendszerében működő lágereket vagy az ún. javító-nevelő munkatáborokat a szabad ég alatt, a termelés színhelye közelében megépített, szögesdróttal körülvett barakk-épületek alkották, ahol a lágerrabok nagy többségét az 5 évnél nagyobb szabadságvesztéssel sújtott elítéltek képezték.⁷⁸

További különbségek voltak a lágereknek a Szovjetunió belüli elhelyezkedése között: míg a GUPVI-lágerek túlnyomó többségét az SZSZKSZ európai térfelén hozták létre, addig a GULAG-táborok leginkább a birodalom ázsiai részén, az Urálon túli területen találhatóak.

A GUPVI-táborok irányítása a Belügyi Népbiztosságon mint kormányszerven belül, teljesen elkülönült a GULAG felügyelete alá tartozó büntető- és javító-nevelő táboroktól, azonban ez az intézményes elkülönülés számos történész figyelmét máig elkerüli – hívja fel az olvasó figyelmét a magyarok szovjet hadifogságával foglalkozó munkájában Varga Éva Mária.⁷⁹ A GUPVI, vagyis a szovjet hadifogolytáborokat bemutató könyvében a szerző kiemeli, hogy 1939 és 1956 között a hadifogolytábor-rendszer fennállásának időszakában először a Belügyi Népbiztosság (NKVD), majd a Belügyminisztérium kötelékében mintegy 500 hadifogolytábor, több mint 2000 táborrészleg és közel 400 munkászászlóalj működött.⁸⁰ Ez a nagy mennyiségű

⁷⁶ KRAUSZ Tamás: A Gulag aktualitása. In: Krausz Tamás (szerk.). 2001. 20.

⁷⁷ CZÉH Zoltán: A Gulag logikája és funkciója. Mi okból jött létre, mi célt szolgált és miért szűnt meg a szovjet lágerrendszer? In: Krausz Tamás (szerk.). 2001. 20.

⁷⁸ ZEMSKOV, V., Ny.: A GULAG – tényeken, adatokban. Budapest, 1991. 101.

⁷⁹ VARGA Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Budapest, 2009. 13.

⁸⁰ VARGA É. M. 2009. 12.

tábor és táborrészleg nem mindig egyszerre, egy időben működtek a Szovjetunió területén.⁸¹

A különböző típusú táborok „összemosása” figyelhető meg Várdy Béla és Várdy Huszár Ágnes munkájában, amit a szerzők a következőképpen indokolnak: „... mi a Gulag szót átfogóan értelmezzük és használjuk. Tehát nem teszünk különbséget – mint egyes hazai Gulag-kutatók, illetve egykori Gulagosok – a „politikai bűnökért elítéltek, a málenkij robotosok és a hadifoglyokból kényszermunkásokká átosztályozott foglyok között. Ezek mind erőszak eredményeként lettek a GULAG rabszolgatáborainak lakói, mind nagyjából hasonló körülmények között szenvedtek.”⁸²

A GUPVI-táborokba került foglyok sem kizárólag a front vonulása következtében fogságba esett katonák közül kerültek ki, hanem a civilként internáltak alkották a rabok jelentős részét, ugyanis a Szovjetunió nemcsak az ellenséges haderővel szemben léptek fel fegyveresen, hanem a polgári lakosság ellen is tömeges megtorló intézkedéseket hajtottak végre.⁸³ Arról, hogy kik minősülnek hadifogolynak a szovjet vezetés szerint, információt kaphatunk a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által még 1941-ben jóváhagyott határozatból: „Hadifogolynak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”⁸⁴ A parancs és egyéb, az orosz levéltárakból előkerült dokumentumok is azt igazolják, hogy a civil foglyok megnevezése – hogy azok hadifoglyok vagy internáltak – mindig a felsőbb szervek parancsaitól függött.⁸⁵

⁸¹ Valamennyi, eddig beazonosított hadifogolytáborot táblázatba szerkesztve közli: Место содержания военнопленных вермахта на территории бывшего Советского Союза (1941 – 1956 гг). Путеводитель. Сост. ГОРБАЧЕВА Ольга – ПЕРОВА Ирина – ПЫЛОВА Лилия – СОКОЛОВ Анатолий – ХВАТОВА Вероника. Москва – Дрезден – Бонн – Кассель, ООО, «Новопринт», 2008.

⁸² VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: Magyarok a GULAG rabszolgatáboraiiban. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007. 7.

⁸³ Lásd bővebben: POLIAN, Pavel: Against their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU, Budapest – New York, 2004.

⁸⁴ A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata. In: Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). Szerk.: VARGA Éva Mária, Moszkva – Budapest, ROSSZPEN – MKTTK, 2006.

⁸⁵ BOGNÁR Zsolt: Malenkij robot, avagy a polgári lakosság tömeges elhurcolása Magyarországról Szovjetunióbeli kényszermunkára 1944 / 45-ben, különös tekintettel a németként deportáltakra. In

Az elhurcolások okait tanulmányozva – a témával foglalkozó kutatók megegyező véleménye alapján – meg kell említenünk a Szovjetunió második világháború utáni hatalmas munkaerő-hiányát, mivel a háború következtében lerombolt európai ország rész újjáépítése miatt óriási mennyiségű munkaerő alkalmazása vált szükségessé.⁸⁶ A munkaerő-szükséglet mellett – szovjet forrásokra hivatkozva – a szakirodalomban megjelenik a hátszág biztonságossá tétele is, mint a civilek elhurcolásának egyik oka.⁸⁷

A szakirodalom a deportált polgári lakosság különböző csoportjait különbözteti meg attól függően, hogy a szovjet fegyveres erők milyen indokokkal, illetve módszerekkel gyűjtötték be őket.

Varga Éva Mária a következő kategóriákat nevezi meg, amelyek köré csoportosítható a trianoni Magyarország területéről, a polgári lakosként elhurcoltak tömege:

- 1) a kollektív felelősség elve alapján német nemzetiségűként elhurcoltak
- 2) a frontok hátszági védelmét szolgálva ellenséges elemekként begyűjtött személyek
- 3) a hadifogolylétszám kiegészítése miatt elhurcoltak.⁸⁸

Bognár Zalán a korabeli, revideált Magyarországról deportált polgári személyeket három fő csoportba sorolja:

- 1) hadifogolylétszám-kiegészítés
- 2) etnikai tisztogatás
- 3) német nemzetiségűként való internálás.⁸⁹

1) A hadifogolylétszám-kiegészítés legjellemzőbb példája a budapesti csata után következett elhurcolások. A magyar főváros ostromát vezető Malinovszkij marsall ugyanis félve a felettesei megtorlásától – mivel a hadműveletek rendkívüli módon elhúzódtak és Budapestet csak 51 napi ostrom után, 1945. február 13-án sikerült elfoglalni – jelentéseiben a valós, 80 ezres szám helyett 180-200 ezer fős védőseregről számolt be. Az ostrom befejezése után

Bognár Zalán (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Magyarország Németség Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009. 13.

⁸⁶ KARNER, S., 1995., 136., BOGNÁR Z. 2009. 14.

⁸⁷ VARGA É. M. 2009. 59.

⁸⁸ VARGA É. M. 2009. 256.

⁸⁹ BOGNÁR Z. 2012.49.

tenni családjuk életét, illetve annak a tudatában, hogy semmilyen bűnt nem követtek el, természetesen elmentek az ún. igazoltatásokra, vagy jelentkeztek közmunkára.⁹⁶

2) Az etnikai alapon történő, tömeges elhurcolása a polgári személyeknek leginkább a trianoni határokon kívüli, az 1938-1941 között visszacsatolt területeken figyelhető meg, amelyeket a Szovjetunió, vagy a vele szövetségre lépett, illetve átállt országok a magyar lakosság eltávolítására, megfélemlítésére használtak fel. Szakértői vélemények szerint a legnagyobb méretű etnikai tisztogatásra a Magyarországhoz 1938-39-ben visszacsatolt Kárpátalján került sor, mivel a szovjet vezetés így akarta elérni, hogy a területnek a birodalomhoz történő csatolása akadálymentesen történjen.⁹⁷ Némelyik meglátás szerint a kiugrási kísérlet kudarcra, a kilátástalan helyzetben tovább folytatott hadviselés hozzájárult a 18-50 év közötti kárpátaljai magyar férfiak hadifogollyá minősítéséhez, „tehát ez is alapja volt a Kárpátaljáról elhurcolt magyar férfiak szenvedésének.”⁹⁸

3) A polgári lakosság tömeges elhurcolásának harmadik oka, a német nemzetiségüként való internálás, már a női lakosságra is kiterjedt. Ezeket az embereket már nem keverték a hadifoglyok közé, hanem mint hivatalosan is internáltakat, külön gyűjtőhelyre hurcolva, külön szerelvényvel szállították a Szovjetunióba.⁹⁹

A német nemzetiségű polgárokat sújtó deportálási hullámra a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 1944. december 16-i 7161. számú határozata alapján került sor, mely elvben a 17-45 év közötti férfiakra és a 18-30 év közötti nőkre vonatkozott, akiknek a munkaerejét a Donyec-medence szénbányászatának és vaskohászatának helyreállítási munkálataiban akarták felhasználni.¹⁰⁰

A szovjet vezetés a határozat megjelenése előtt jóval megkezdte a kivitelezésre vonatkozó előkészületeket, Sztálin 1944 novemberében utasította Beriját, mint belügyi népbiztost a megfelelő intézkedések megtételére a német

⁹⁶ BOGNÁR Z. 2009. 44., GULYÁS Gy. – GULYÁS J 1990. 13.

⁹⁷ BOGNÁR Z. 2012. 75-77.

⁹⁸ ALMÁSY Sándor: Azok a '40-es évek. Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2009. 44.

⁹⁹ BOGNÁR Z. 2012. 82.

¹⁰⁰ VIDA István (szerk.): Iratok a magyar –szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 7.

nemzetiségű egyének számbavételére vonatkozóan. 1944. november 24-én kelt jelentésében Berija beszámolt arról, hogy a felsőbb utasításoknak megfelelően a 2., 3. és 4. Ukrán front által „felszabadított” területeken tartózkodó német nemzetiségű személyek összeírása céljából három operatív csoportot vezényelt a helyszínre azzal a megbízatással, hogy összeállítsák a terület német nemzetiségű lakosságának névjegyzékét. A feladat végrehajtása – a jelentés szerint – tíz napot vesz igénybe és az irányítással Apolonov, helyettes belügyi népbiztos, illetve Gorbatyuk, az NKVD-csapatok központi főigazgatóságának parancsnoka lettek megbízva.¹⁰¹

1944. december 5-én – tartva a tíznapos határidőt – Apolonov és Gorbatyuk a következőket jelentették Berijának: a 2., 3. és 4. Ukrán front által „felszabadított” területeken 187 042 német nemzetiségű személyt vettek jegyzékbe, ezek közül 83 815 fő Románia területén, 52 697 fő Jugoszláviában, 953 fő Bulgáriában, 2 375 fő Csehszlovákiában és 43 312 fő Magyarországon található. A jelentés tartalmazza továbbá azt is, hogy a 187 042 német nemzetiségű illető közül 115 086 fő tartozik a 16-50 éves korosztályba, akik közül 48 061 férfi és 67 025 nő.¹⁰²

Tíz nap múlva, 1944. december 15-én Berija már sokkal nagyobb létszámú németsegről számolt be Sztálinnak és Molotovnak: jelentése szerint a 2., 3. és 4. Ukrán front által ellenőrzött területeken a nyilvántartásba vett németek száma 551 049 fő, akik közül 240 436 férfi és 310 613 nő. A 17 és 45 év közé eső férfiak száma 97 484.¹⁰³

A két jelentésben szereplő összlétszám közti nagy különbség vélhetően a szovjet hadsereg előrenyomulása révén bekövetkezett változásokkal magyarázható. Két adat azonban mindenképpen figyelemfelkeltő: míg Apolonov és Gorbatyuk december 5-i jelentésükben – ahol 187 042 fő német nemzetiségű személyt jegyeztek fel, a 16-50 év közötti korosztályba tartozók számát 115 086 főre tették, addig Berija a december 15-i jelentésben, ahol 551 049 főben

¹⁰¹ Государственный Архив Русской Федерации (az Orosz Föderáció Állami Levéltára, a továbbiakban ГАРФ), Ф.Р. 9401., Оп. 2., Спр. 67., 386. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 148.

¹⁰² ГАРФ, Ф.Р. 1.п., Оп. 13.а., Спр. 5., 226-227. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 159.

¹⁰³ ГАРФ, Ф. 9401., Оп. 2., Спр. 68., 144-147. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 162-163.

állapították meg a 2., 3. és 4. Ukrán front által megszállt területeken lévő németiség számát, 97 484 fő 17-45 év közötti személyt említ. Közel háromszor több összlakosságánál érthetetlen, hogy miért lesz majdnem 20 000 fővel kevesebb az érintett korosztály száma. Ilyen mértékű csökkenés akkor sem indokolt, ha figyelembe vesszük, hogy nem évre pontosan azonos korcsoportról van szó: míg az első jelentésben a 16-50 év közötti személyek, addig a másodikban a 17-45 év közöttiek a kiemelt korosztály. Ez a tény is azt bizonyítja, hogy az adatok hitelessége minden valószínűség szerint kétségbe vonható.

1944. december 16-án a németiség összegyűjtése tervezetének kidolgozásával megbízott Berija benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország területén élő 17-45 év közötti német nemzetiségű férfiak és 18-30 év közötti német nemzetiségű nők internálásának tervezetét.¹⁰⁴ A tervet Sztálin aláírta, és így lépett hatályba a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 7161. számú határozata, amely elrendelte, hogy: „Mozgósítani és szovjetunióbeli munkára kell irányítani /internálni/ az összes 17 és 45 év közötti munkaképes német férfiakat, a 18 és 30 év közötti munkaképes német nőket, akik a Vörös Hadsereg által felszabadított Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária, Csehszlovákia területén tartózkodnak...”¹⁰⁵

Az határozathoz kiegészítésképpen 1944. december 29-én elfogadták a 7252. számú határozatot, mely az internált német munkaerő felhasználásáról rendelkezett, s melynek értelmében 80 000 főt a széniparban, 40 000 főt a vaskohászatban, 20 000 főt pedig a színesfémkohászatban dolgoztatnak, a Szovjetunió különböző területein. Az elhelyezésükhöz szükséges intézkedéseket 1945. január 15-ig kellett megtenni.¹⁰⁶

A határozat elvben csak a német etnikumot érintette, azonban a kutatásokból kiderült, hogy Magyarország világháború utáni területéről deportált emberek nagyobb része magyar nemzetiségű volt. Ennek a háttérben az állt, hogy a front előrehaladtával a szovjet csapatoknak meghatározott fogoly-

¹⁰⁴ ГАРФ, Ф. 9401., Оп. 2., Спр. 68. 185. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 164-165.

¹⁰⁵ ГАРФ, Ф. 9401., Оп. 2., Спр. 68. 154-158. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 164-165., DURKA Gy. – KORSZUN A. 1995. 33.

¹⁰⁶ Архів Президента Русской Федерації (az Orosz Föderáció Elnökének Levéltára, a továbbiakban АПРФ). Ф. 3., Оп.58., Д. 500., 111. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 71-73.

mennyiséget kellett kiállítani és a Szovjetunióba szállíttatni: ha a meghatározott mennyiséget a német nemzetiségűek nem tették ki, akkor pótolták német nevű magyarokkal, ha pedig ez sem volt elég, jöttek a magyar nevű magyarok. Ellenben ha a meghatározott kontingens az adott községben vagy térségben már megvolt, akkor már nem hurcolták el a még helyben lévő németeket sem.¹⁰⁷ 1945 januárjában pl. a vásárosnaményi járás településein működő jegyzőket szólították fel, hogy tegyenek jelentést a településükön élő német 18-45 év közötti férfiakról és 18-30 év közötti nőkről a megye alispánjának.¹⁰⁸ Szovjet részről a túlkapasok tényét mindvégig tagadták.¹⁰⁹

Magyarország területén a legkülönbözőbb módszerekkel és indokokkal gyűjtötték össze az embereket: például az egyik legkirívóbb eset Ónódon volt megfigyelhető, ahol azokat a személyeket tekintették németnek és gyűjtötték össze, akiknek a vezetékneve „r” betűre végződött, mondván, hogy Hitler neve is „r”-re végződik.¹¹⁰ Ugyanez volt a helyzet a Felső-Tisza vidékén vagy Zemplén megyében.¹¹¹ A szovjetek számos esetben különböző módszereket alkalmaztak az emberek összegyűjtésére vonatkozóan: pl. Tokajban mozielőadásra hívták a lakosokat, majd az összegyűltek egyik felét elengedték, a másikat pedig gyűjtőtáborba hajtották, vagy a bodrogkisfaludi parasztokat gazdakörbe hívták, de onnan már senkit nem engedtek haza.¹¹² Nyíregyháza esetében már 1944. október 31-én, a város szovjet kézre kerülésének napján megjelent a felhívás, melyben biztosítják a lakosságot, hogy a szovjet hadsereg nem kíván beavatkozni életük és biztonságuk „mikénti rendezésébe”, s egyetlen követelésük, hogy hadviselésük ellen ne vétsenek. Ugyanakkor felszólították a rendőröket, tűzoltókat, hogy nyilvántartásba vételük miatt, a város összes férfilakosát pedig, hogy a közbiztonság megtartásának segítése céljából jelentkezzenek a városházán. A parancs figyelmeztet, hogy abban az esetben, ha nem lenne kellő számú önkéntes jelentkező, akkor a hatóságok a kellő létszám eléréséről „berendelés” útján fognak

¹⁰⁷ STARK T. 2005. 55.

¹⁰⁸ MNL SzSzBML, IV.B.770., 3.doboz, VIII/10/d

¹⁰⁹ A. Sz. Kuznyecov vezérőrnagy és P. B. Oszokin jelentése L. P. Berija belügyi népbiztosnak. Moszkva, nem később, mint 1945. január 6. Közli: VIDA I. 2005. 82.

¹¹⁰ STARK T. 2005. 57.

¹¹¹ BOGNÁR Z. 2005. 42.

¹¹² STARK T. 2005. 57.

gondoskodni.¹¹³ A felszólításnak eleget tevő férfiakat 1944. november 2-án kezdték összegyűjteni a városi börtön épületében. Hasonló felhívás jelent meg Vásárosnaményban is 1944. november 6-án, melyben a lakosságot együttműködésre való felszólítás mellett méltatják a Vörös Hadsereg megalakulásának 27. évfordulóját is.¹¹⁴ A Vásárosnaményi járás férfilakosságát 18-50 év között „fogolytáborba vitték”.¹¹⁵

Az emberek összegyűjtésének ürügyeként a legtöbb esetben a „mindössze” három napig tartó jóvátételi- és közmunkálatokban való részvételt használták a megszálló szovjet fegyveres szervek, ahogy akkor ők fogalmaztak a „malenykaja robota-t”. Így került be a köztudatba a „kis munka”, a „málenkij robot” kifejezése, amely terminológiává vált fogalommal fémjelezték és fémjelezzük azóta is a civil lakosok elhurcolását jelentő eseményeket. Magyarország szocialista korszakában a málenkij robotot illetően általános érvényű megállapítás volt, hogy „a közmunka – kicsit bosszús, kicsit tréfás korabeli elnevezéssel élve, a szovjet katonákat idézve málinki robot – révén a magyar nép részese lett a fasizmus elleni harcnak.”¹¹⁶

Varga Éva Mária több esetben is hangsúlyozza, hogy a málenkij robot terminológiája nem található a korabeli szovjet dokumentumokban. A levéltárakban az NKVD 1945. február 22-i 00101. számú parancsa értelmében – amely a letartóztatottak NKVD-táborokba irányításának és elosztásának menetéről rendelkezik¹¹⁷ – a foglyok az alábbi kategóriákba csoportosíthatóak:

- 1) A csoport (группа А) – az ellenséges hadsereg hadifoglyai
- 2) B csoport (группа Б) – külföldi polgári személyek (különböző ellenséges nemzetek tagjai, területi, járási, városi előljáróságok, polgármesterek, nagy gazdasági és közigazgatási szervezetek vezetői, szovjetellenes kiadványok, újságok szerkesztői és egyéb ellenséges elemek)

¹¹³ A parancs szövegét közli FAZEKAS Á. 1989. 13-14.

¹¹⁴ MNL SzSzBML, IV.B.769., 39. doboz, XIV.

¹¹⁵ MNL SzSzBML, IV.B.770., 3.doboz, XXI.

¹¹⁶ SOMLAI Magda: Nagy csaták után 1944-1945. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 55-56. Közli: ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: Deportáltak. Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései. Balmazújváros, 1989. 5.

¹¹⁷ A letartóztatottak NKVD-táborokba irányításának és elosztásának rendjéről, az NKVD-táborok e személyek fogadására való felkészülésének biztosításáról és szigorú nyilvántartásukról. ГАРФ. Ф. 9401. Оп. 12. Д.Л., 34. об. 35. Közli: VARGA É. M. 2009. 157.

- 3) V csoport (группа В) – fogságba esett szovjet polgári személyek
- 4) G csoport (группа Г) – a mobilizált németek munkaszászolójai

A fent említett kutató szintén kiemeli, hogy a korabeli szovjet dokumentumokban az internáltakon belül két csoportot különítettek el: a B csoportot, ami letartóztatott internáltakat jelentett és a G csoportot, ahová a német nemzetiségüként mozgósított internáltak tartoztak, többek között az 1944. december 16-i 7161. számú rendelet értelmében a Románia, Jugoszlávia, Magyarország, Bulgária és Csehszlovákia területeiről német nemzetiségüként a Szovjetunióba deportált személyek.¹¹⁸

Mindezek a napvilágra került, nagyon fontos adatok véleményünk szerint nem jelentik azt, hogy a málenkij robot fogalma nem hangzott el, illetve hiba lenne a terminológia használata. Kárpátalja esetében kifejezetten gyakran emlegették a szovjet fegyveres szervek végrehajtói az elhurcolások idején:

„– A málenkij robot kifejezés elhangzott itt [Munkácson – M.D.E.]?

– Elhangzott, persze.”¹¹⁹

Nem meglepő az, hogy a különböző, szovjetek által írt jelentésekben, dokumentumokban nem szerepel az az ürügy, illetve hazugság, amellyel összegyűjtötték a polgári lakosságot, hiszen ha a Budapest és környéki deportálásokat nézzük például, akkor az ostromot vezető Malinovszkij marsallnak pont az volt az érdeke, hogy a polgári foglyok kiléte, illetve a valós összegyűjtésüknek a módja ne kerüljön be a jelentésbe. A málenkij robot fogalomhasználatot az eseményeket átélő és túlélő szemtanúk több tucatnyi visszaemlékezése, elmondása támasztja alá.

A „kis munka” pedig valóban munkát jelentett az elhurcoltak és a lágerekbe élve eljutó foglyok számára, csak hogy nem néhány napig tartó munkálatokra fogták, hanem több évig robotoltatták őket. A foglyoknak előre meghatározott munkanormát kellett teljesíteniük, ezért embertelen körülmények között, szinte a végkimerülésig dolgoztatták őket.¹²⁰

¹¹⁸ VARGA É. M. 2009. 158.

¹¹⁹ Eckhsnit Margit (szül. 1926), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

¹²⁰ KARNER, S. 1995. 155., BOGNÁR Z. 2009. 69.

A hadifogolyként, illetve polgári személyként a Szovjetunióba hurcolt személyeket javarészt 1946-tól kezdtek fokozatosan hazaengedni. Rákosi Mátyás a következőképpen emlékszik vissza a magyar foglyok hazaengedésével kapcsolatos, Sztálinnal folytatott tárgyalásra: „Felvettem a hadifogolykérdést is. A hadifoglyok hozzátartozói szinte kivétel nélkül pártunkhoz fordultak ebben a kérdésben. Én magam beszéltem ebben a kérdésben Sztálinnal, aki kissé hitetlenkedve fogadta kérésemet. Elmondta, hogy a német elvtársaknak elég negatív tapasztalataik vannak a hazaengedett hadifoglyokkal. Én megmondtam, hogy nem ismerem a német tapasztalatokat, de nálunk a Szovjetunióból visszatérők nagy többsége az új renddel és velünk rokonszenvez. Sztálin beleegyezett a hadifoglyok hazaengedésébe a béke végleges megkötése előtt. Ez nagyon jó benyomást keltett a hadifoglyok hozzátartozóinak népes táborában.”¹²¹ Ezekre a tárgyalásokon Sztálin ígéretet tett a hadifoglyok hazaengedésére és 1946 nyarán meg is kezdődött a szervezett hazaszállítás, ami csak ez év novemberéig tartott, utána már csak ritkán futottak be hadifogoly szerelvények a debreceni átvevő táborokba.¹²²

Azt, hogy összességében hány embert hurcoltak el, vagy haltak meg a deportálások folyamán teljes pontossággal nem lehet meghatározni, mivel az adatfelvétel sem volt pontos. Varga Éva Mária az oroszországi levéltári forrásokat tanulmányozva, arra a következtetésre jutott, hogy 555-565 ezer magyar állampolgár kerülhetett szovjet hadifogságba és az elhalálozott foglyok száma 66 ezer fölött van.¹²³

Bognár Zsolt kutatásai alapján a 172 ezer km²-es Magyarország területéről – tehát a lecsatolt országrészek magyar és német nemzetiségű polgárait is ideszámítva – 230-250 ezer civilt vittek el málenkij robotra.¹²⁴ A polgári lakosok elhurcolását illetően hasonló nagyságrendű számokat említ Stark Tamás is, amikor azt írja, hogy a 600-650 ezer, Magyarország területéről szovjet fogságba esett személy harmada civil volt, akiknek legalább egyharmada halt meg a sztálini lágerekben.¹²⁵

¹²¹ RÁKOSI Mátyás: Visszaemlékezések 1940 – 1956. I. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 212.

¹²² FÖLDESI Margit: A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó. 2009. 155.

¹²³ VARGA É. M. 2009. 168.

¹²⁴ BOGNÁR Z. 2010. 25.

¹²⁵ STARK T. 2005. 57.

Ebbe a számba érelemszerűen beletartoznak a Kárpátaljáról elhurcoltak is, ahol a deportálásokkal párhuzamosan folyt a térség Szovjetunióhoz csatolásának az előkészítése.

II. FEJEZET

A SZOVJET RENDSZER KIÉPÍTÉSE KÁRPÁTALJÁN

II. 1. Kárpátalja lakosságának száma, nemzetiségi és vallási összetétele a szovjet megszállás előtt

Egy adott terület lakosságának megállapításához az anyakönyvi hivatalok által közölt adatok elegendő információt szolgáltatnak, így akár éves vagy féléves bontásban is képet kaphatunk egy adott terület népességszámáról. Sajnos a II. világháború zavaros évei alatt ezen statisztikai számbavételek akadozva és nem minden településen mentek végbe zavartalanul, így nehéz pontosan megállapítani, mennyi is lehetett pontosan Kárpátalja mai területének a lakosságszáma az általunk vizsgált időszakban, 1944-ben.

Még nagyobb nehézségekbe ütközünk, ha a nemzetiségi, vagy vallási összetételt akarjuk megvizsgálni, hiszen ezek az információk önbevallásos formában kerülnek bejegyzésre és csupán a népszámlálások alkalmával kérdeznek rá az adott személy nemzetiségi vagy vallási hovatartozására. Másik nagy előnye a népszámlálásoknak, hogy egy egységes módszertan alapján az egész országra kiterjesztve folyik az adatfelvétel, így az adatokat egy nagyobb területre vonatkoztatva is megvizsgálhatjuk, összevethetjük.

Az általunk vizsgált időszakhoz legközelebbi népszámlálást 1941-ben tartották, amikor még Magyarországhoz tartozott Kárpátalja, így ezeket az adatokat vesszük alapul a nemzetiségi és vallási összetétel vizsgálatához.

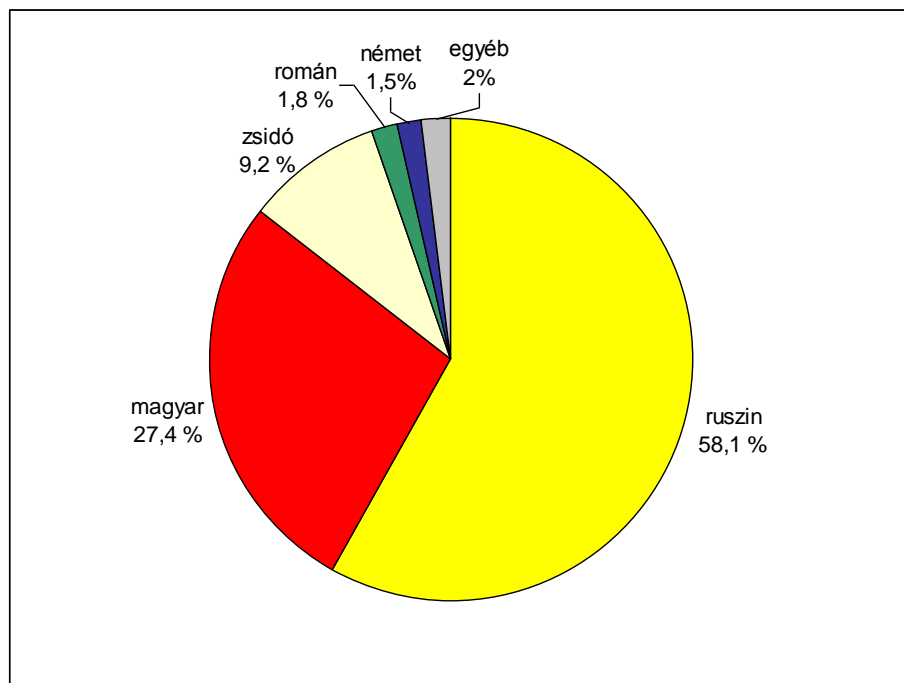
Kárpátalja mai területének lakosságszáma 1941-ben 853 949 fő volt. A lakosság több mint fele ukrán (ruszin) nemzetiségűnek vallotta magát, számuk 500 418 fő volt, ezzel a népesség 58,1 %-át alkották. A második legnépesebb nemzetiség a magyar volt, a lakosság 27,3 %-át tette ki, ami 233 875 főt jelentett. Hozzá kell tenni, hogy az akkori magyarországi statisztikai módszertan alapján a beszélt nyelvre kérdeztek rá és nem a nemzetiségre, így jelentős számú zsidó és cigány nemzetiségű, de magyar anyanyelvű lakos lett magyarként elkönyvelve.¹²⁶

A zsidók száma 78 699 (9,2 %), a románoké 15 599 (1,8 %) és a németeké 13 222 (1,5 %) volt. A csehszlovák nemzetiségűek száma a hatalomváltással

¹²⁶ Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

egyidejűleg egyötödére csökkent, ami azok kitelepülésével magyarázható.¹²⁷ A cigányok száma mindössze 1193 fő (0,1 %) volt (1. ábra).

1. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996., KOCSIS Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.

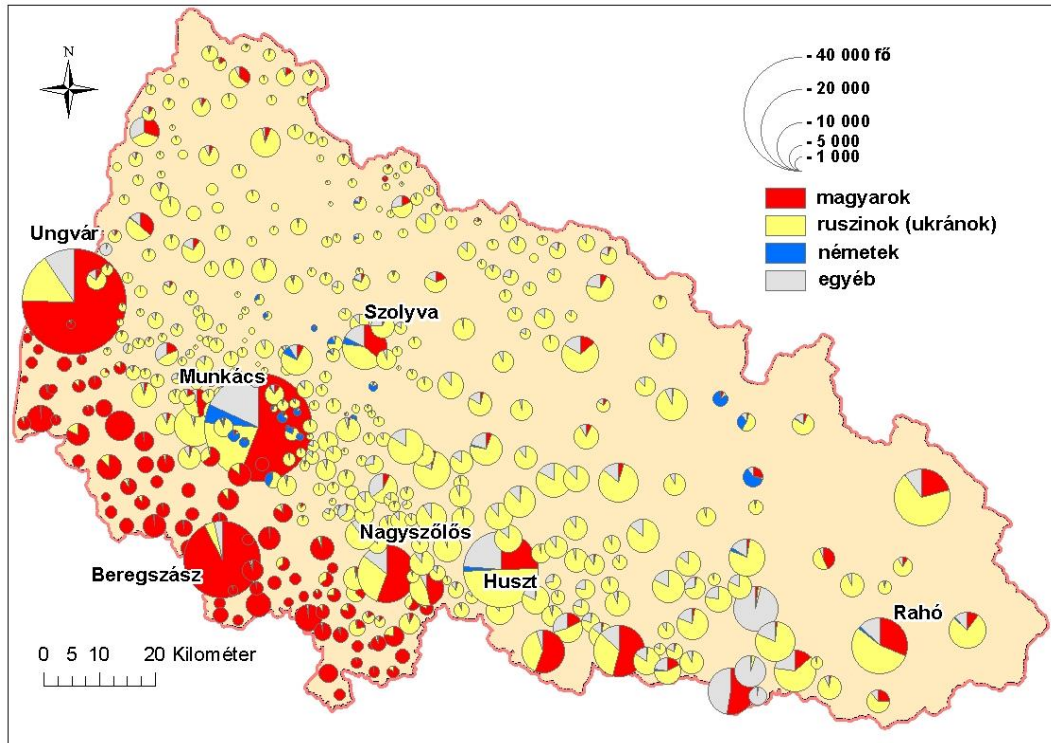
A terület magyarsága a maihoz hasonlóan főként a síkvidéki településeken élt, igaz a hegyvidéki területeken jóval magasabb arányban képviseltette magát (2. ábra). Így a magyarlakta települések zöme a mai Beregszászi, Nagyszőlősi, Ungvári és Munkácsi járások területein helyezkedett el. Azt, hogy melyik települést tekintjük magyarlakta településnek, több szerző különbözőképpen értelmezi. A felvidéki magyarságot vizsgáló Gyurgyik László szerint a legalább 10% magyar népességgel, vagy 100 magyar lakossal rendelkező települést tekintjük ilyennek.¹²⁸ Szintén ezeket a mutatókat alapul véve határozta meg a kárpátaljai magyarlakta települések számát Molnár József és Molnár D. István a

¹²⁷ MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Beregszász, 2005. 115.

¹²⁸ GYURGYÍK László: Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Kalligram Könyvkiadó. Budapest, 1994. 209.

2005-ben kiadott „Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében” c. könyvében.¹²⁹

2. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1941-es népszámlálás adatai alapján

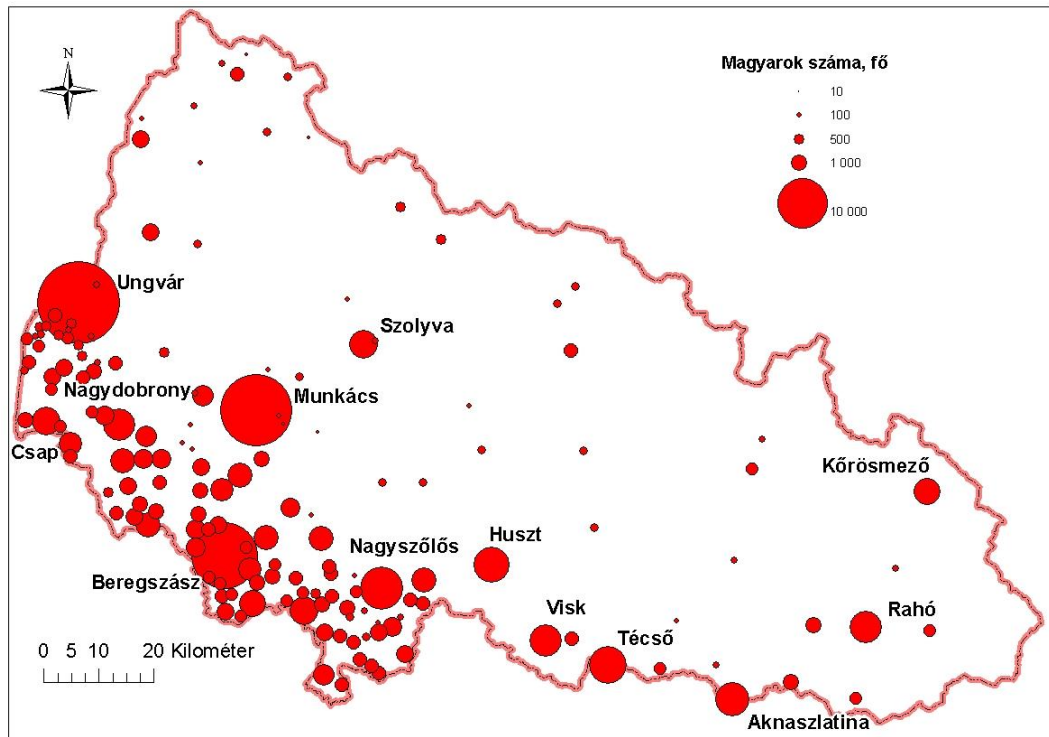
Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996., KOC SIS Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.

A fentebb leírt mutatók figyelembevételével az 1941-es adatok alapján Kárpátalja 486 településéből 171 tekinthető magyarlakta településnek, melyeken a vidék magyarságának 97%-a élt, 228 382 fő (3. ábra).

3. ábra. Magyarlakta települések Kárpátalja területén 1941-ben

¹²⁹ MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005. 33.

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

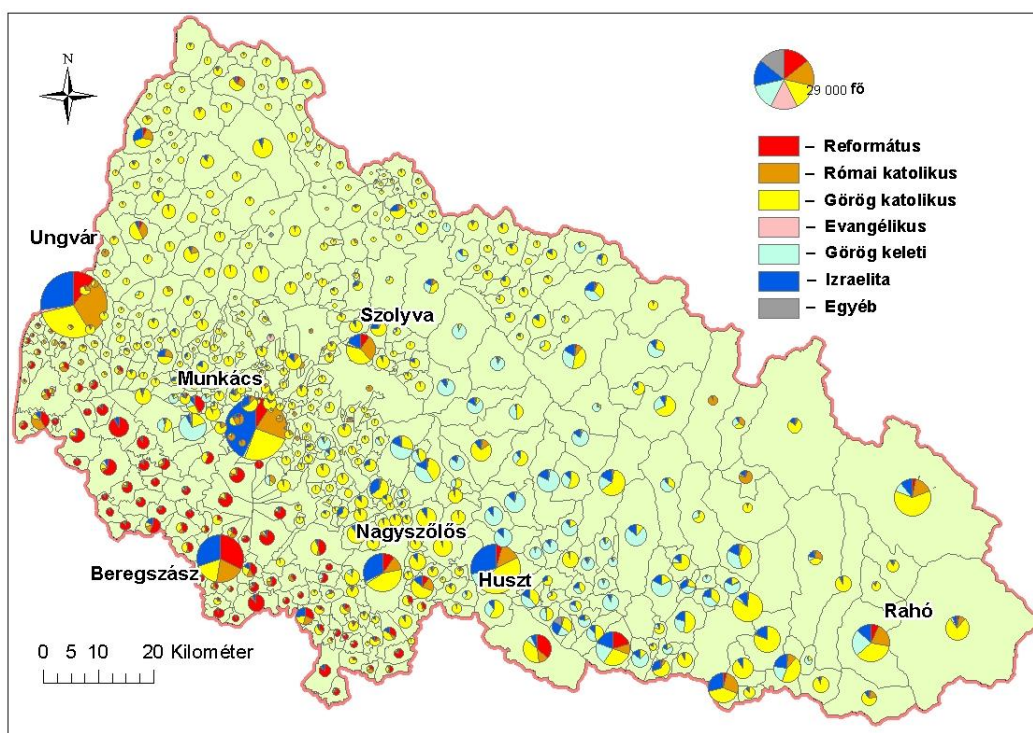
Ha magyarok arányát vizsgáljuk települési bontásban, azt látjuk, hogy a legnagyobb magyarság aránnyal a síkvidéki, a mai Beregszászi, Ungvári és Nagyszőlősi járások területén lévő települések rendelkeztek. Közel 100% volt a magyarok aránya Hetyenben, Tszakeresztúrban, Kiszszelmencen és Bátfán. A magyarok aránya 71 településen meghaladta a 90%-ot. 30 településen a magyarok aránya 50–89% volt, 25 településen 20 és 49 százalék között. A legalacsonyabb a magyarok aránya a hegyvidéki településeken volt, ám sok helyen a számuk elérte a 100 főt, így a magyar közösség szempontjából lehetőség volt a magyar nyelv használatára ezeken a területeken is.

A legnagyobb magyar közösségekkel a városok rendelkeztek, így Ungváron 27 397, Munkácson 20 211, Beregszászon 17 917 magyar élt. Több mint ötezer magyar élt Técsőn (5789 fő) és Husztton (5191 fő). De sok, több mint háromezer magyar élt Viskén, Nagydobronyban, Rahón, Csapon, Tiszaújlakon és Szolyván is (3. ábra). A többi síkvidéki településen is jelentős volt a magyarok száma, kivételt képeztek a csehszlovák időkben a tömbmagyarság egységét felhívítani hivatott teles falvak (Somitánya, Kisbakos, Nagybakos, Dimicső, Puskinó, Tasnád,

Hunyadi), illetve a magyar települések határába költöztetett ruszin településrészek (Újbátyú, Újbótrágy).

A vallási összetétel tekintetében színes képet mutat Kárpátalja vallási spektruma. A 853 949 fős lakosság legnagyobb része, 51,0%-a (435 141 fő) a görögkatolikus vallás híve volt (4. ábra). A második legnépesebb hívőközösséggel rendelkező vallás Kárpátalján a görögkeleti volt, a lakosság 17,7%-a (125 637 fő) követte ezt a tanítást. Jelentős volt az izraelita (13,6%), református (10,7%), és római katolikusok (9,3%) aránya is az összlakosságon belül. Kárpátalja lakosságának 0,4%-a volt evangélikus, 0,3% pedig egyéb vallás követője volt.

4. ábra. Kárpátalja vallási összetétele 1941-ben

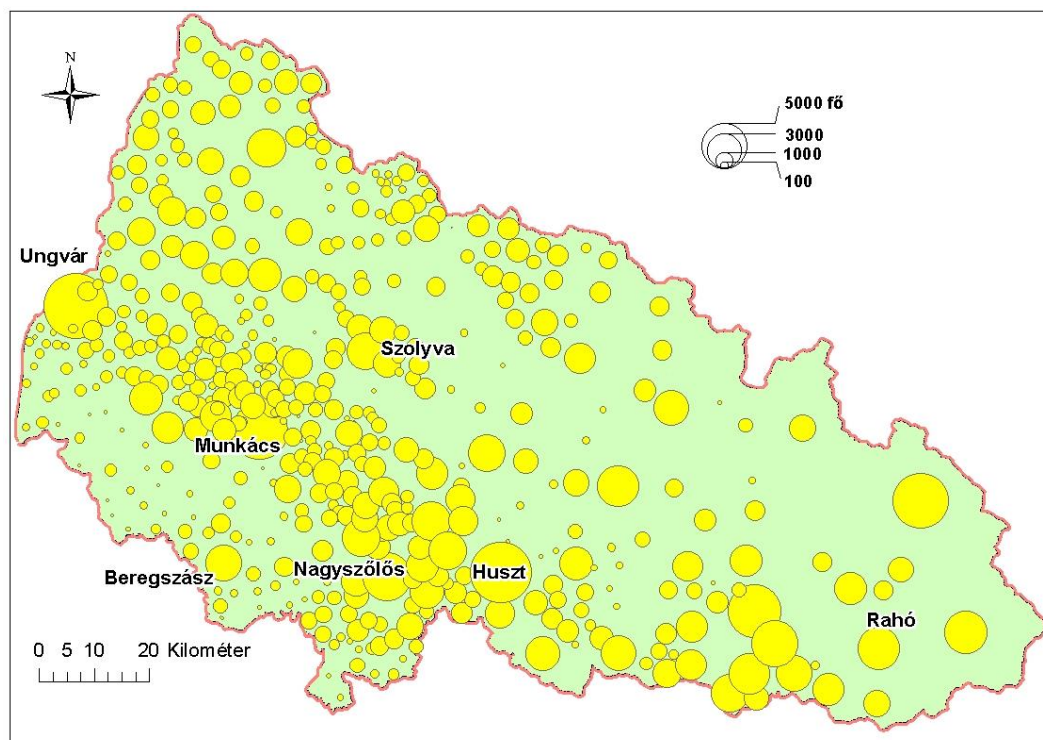
Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.

A görögkatolikus vallás főként a ruszinság körében volt elterjedt, ezért a legnagyobb részük a ruszinok által lakott hegyvidéki területeken élt. Szintén jelentős számban éltek e vallás hívei a vidék városaiban, így legnagyobb közösségeik Ungváron (10 530 fő), Huszton (9326 fő) és Munkácson (7864 fő) voltak (5. ábra).

5. ábra. Kárpátalja görögkatolikus lakosságának területi elhelyezkedése

1941-ben

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.

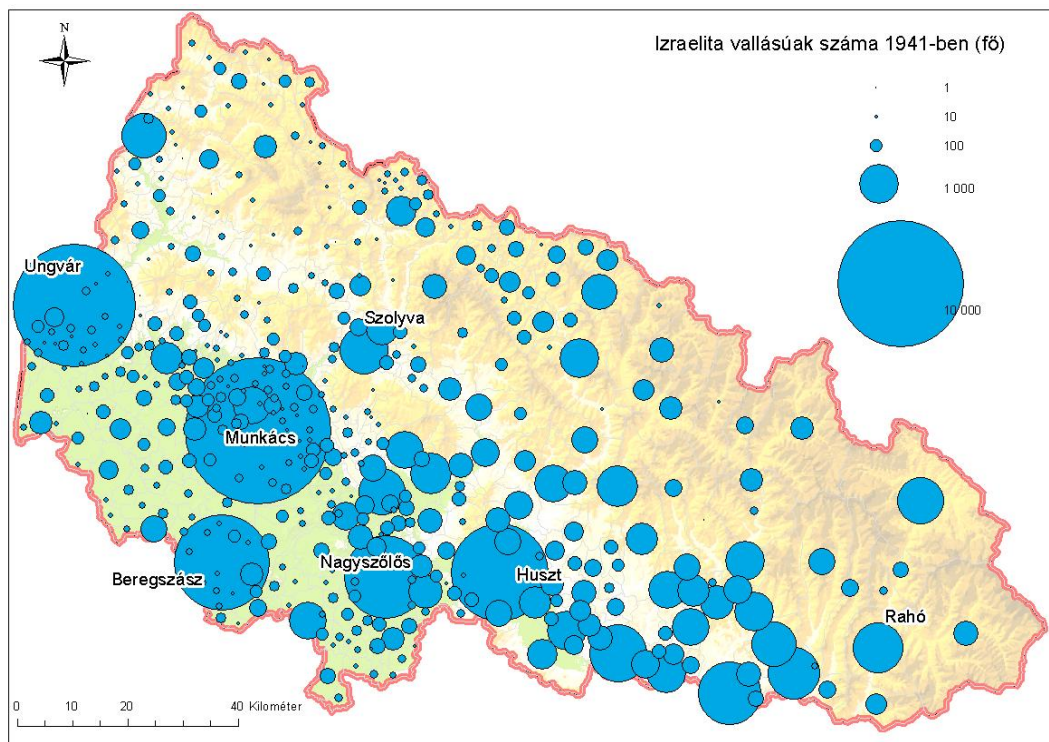
A területen élő román nemzetiségű lakosság túlnyomó része is görögkatolikus vallású volt, erről tanúskodik az is, hogy olyan román többséggel rendelkező településeken, mint Alsópapsa (83,5%), Felsőpapsa (79,2%), Középpapsa (90,2%) a lakosság zöme e vallás követője volt.

A magyarság körében jóval kisebb arányban képviseltették magukat e vallás képviselői. Főként a mai Nagyszőlősi és a Beregszászi járások déli részén lévő magyar településeken voltak jelentős számban. Így Beregszász lakosságának 16,8%-a, Nagyszőlős 43,2%-a, Salánk 40,1%-a, Feketeardó 46,1%-a, vallotta magát görögkatolikusnak (5.ábra).

A görögkeleti vallás híveinek száma 125 637 fő volt 1941-ben. Nagy számban éltek Máramarosban, a mai Ilosvai, Huszti és Técsői járások területén. Legnagyobb gyülekezetük Nagylucskán (4886) volt, de Herincsen, Lipcsén, Uglyán, Izán, Keselymezőn és Irhócon is jelentős számban éltek e vallás képviselői. A vallás követői szinte kizárólag ruszinok voltak.

Az izraelita vallásúak száma 115 999 fő volt 1941-ben. A legnagyobb izraelita közösségekkel a terület városai rendelkeztek, így legnagyobb számban a regionális vallási központjukban Munkácson éltek (13 488 fő), de jelentős volt a számuk Ungváron (9576 fő), Huszton (6023 fő), Beregszászon (5856 fő) és Nagyszőlősen (4264 fő) is (6. ábra).

6. ábra. Az izraelita vallásúak száma Kárpátalján 1941-ben

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.

Az általunk vizsgált időszakban 91 651 református élt Kárpátalján, ami az összlakosság 10,7%-át tette ki. A reformátusok közel 100%-a magyar nemzetiségű volt és ebből adódóan a legnagyobb részük az etnikai viszonyoknak megfelelően a megye síkvidéki részén élt. A legnagyobb gyülekezeteik a síkvidéki, főként a jelentősebb magyar nemzetiségű lakossággal rendelkező városokban voltak. Így a legtöbb református Beregszászban élt, 6218 fő, ami a 19 373 fős város lakosságának 32%-át jelentette, így a település legnagyobb gyülekezete a református egyházé volt. Ez a hatalmas gyülekezet adta Kárpátalja református híveinek a 6,8%-át. De a ma már Beregszászhoz tartozó Bulcsu és Beregardó református híveinek száma is jelentős volt, 403 és 447 fő. A második

legnagyobb számú református hívővel rendelkező település Ungvár volt (3765 fő), a harmadik legnagyobb református hitközség Nagydobrony volt, ahol a 4007 lakos 90%-a, 3595 fő a református gyülekezethez tartozott.

A többi jelentős számú magyarsággal rendelkező városban is jelentős volt a kálvinisták száma, így több mint 2000 református hívvel rendelkezett Munkács (2836 fő), Visk (2816 fő), Vári (2495 fő), Técső (2182 fő) és Nagyberég (2102 fő) is.

A római katolikusok száma 79 342 fő volt, a megye lakosságának 9,3%-a. A római katolikusok túlnyomó része magyar vagy német nemzetiségű volt. Ennek megfelelően főként Kárpátalja városaiban, illetve a magyarok és németek által lakott falvakban volt jelentős a számuk. A legtöbb római katolikus Ungváron élt, számuk a városban 10 575 fő volt, így a település lakosságának 30%-át tették ki. Jelentős volt a római katolikusok száma még Munkácson (6670 fő) és Beregszászon (3792 fő) is, de több mint kétezres közösségeik voltak Huszton (2628 fő), Rahón (2525 fő), Szolyván (2417 fő), Aknaszlatinán (2382 fő) és Kőrösmezőn (2003 fő) is.

A többi vallás képviselői nem alkottak jelentős közösséget Kárpátalján, csupán az evangélikusok száma említésre méltó, 3219 fő, ami a megye lakosságának csupán 0,4%-át tette ki. Legnagyobb számban Klenócon (717 fő), Munkácson (530 fő), Ungváron (295 fő), Beregszászon (146 fő) és Huszton (115 fő) éltek.

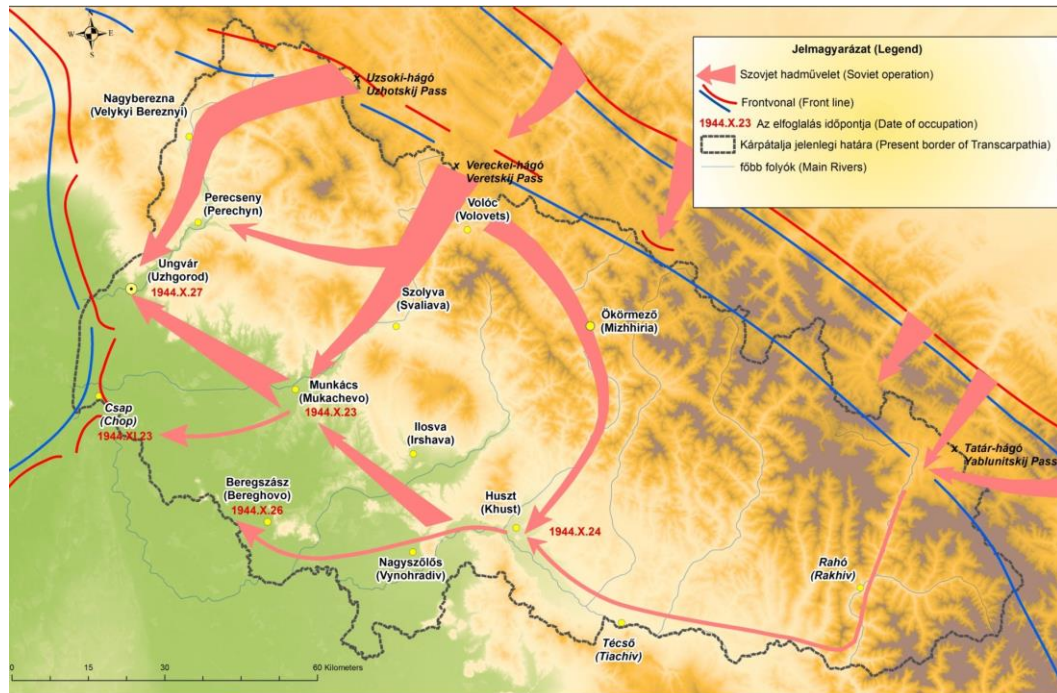
II.2. Kárpátalja szovjet megszállása

Kárpátalja szovjet korszaka 1944 őszén, a Vörös Hadsereg által történő megszállással vette kezdetét. A IV. Ukrán Front katonái 1944. szeptember 27-én keltek át a Tatár-hágón és október 27-én már a régió központjának számító Ungvár városát is elfoglalták, vagyis pontosan egy hónap szükségeltetett a terület teljes katonai birtokbavételéhez (7. ábra).

Október végére gyakorlatilag megtörtént a vidék teljes katonai megszállása Csap kivételével, amit a legtovább, november végéig tudtak tartani a magyar honvédség alakulatai.¹³⁰

¹³⁰ 1944. október 27-én, Ungvár elfoglalásával egy napon Csap község is szovjet megszállás alá került, ami miatt kockázatosabbá vált a Tisza vonala mögé visszavonulni igyekvő magyar

7. ábra. A 4. Ukrán Front hadműveletei Kárpátalján

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

„[...] ugye ilyen kis falukat nem bombáztak, amikor jöttek befelé az oroszok, hanem a nagy városokat, meg az állomást, meg a vasúti hidakat felrobbantották, raktárakat lerombolták. Csapot bombázták a hegyről. Csaptól már nem hagyták tovább menni az oroszokat és összecaptak, erre igen jó emlékszem, október volt, szüreteltünk a hegyen, aztán lángolt az egész Csap, nagy kárt tehettek. A sok repülőgép elől bujkáltunk.”¹³¹

A beregújfalui református lelkész a Tiszántúli Református Egyházkerület Püspöki Hivatalának tett jelentésében a következőkről számol be: „Beregújfalu község nem esett nagyobb hadiesemények útjába, csupán azért volt félelmetes a légitámadások megújulása szept., okt. hónapokban, mert az egyik erdőnkben rejtett lőszerraktár volt, s ezt a raktárt napokon keresztül keresték a gépek és keresték a partizánok. Bombázást a község maga nem szenvedett, csupán a határban hullottak két ízben bombák, de sem emberi életben, sem épületben kárt nem okoztak. Okt. 18-án hívta fel a közigazgatási hatóság a lakosságot

hadosztályok folyón való átkelése, ezért másnap a magyar honvédség visszafoglalta Csapot. A község és a Tisza-hídfő csak egy hónap múlva, november 26-án került véglegesen szovjet kézre.

¹³¹ Fejes Zsuzsanna (1931) visszaemlékezése. Az interjú részletét közli: MOLNÁR D. ERZSÉBET: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. In: Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom, V. évfolyam, 3. szám., 2011. 45.

menekülésre, de mindenki a helyén maradt. Okt.24-én éjjel vonult be hozzánk a visszavonuló magyar hadsereg egy része, itt töltötte el 25-ét s 26-án hajnalban megkezdte a továbbvonulást. E két napon kisebb méretű ágyúharc és aknaharc tüzeiben állott a község, de olyan irányból érte az ágyúzás, hogy csak átzúgott felettünk, kárt azonban nem csinált.”¹³²

A szovjet szempontból sikeres hadmozdulatok után Sztálin utasította Petrov tábornokot, a IV. Ukrán Front hadseregpáncsnokát, hogy fejezze ki háláját a hadsereg irányába a Kárpátok meghódításáért és olyan területek „felszabadításáért”, mint Kőrösmező, Rahó, Alsóverecke és Ungvár.¹³³ A győzelem emlékezetessé tételének céljából pedig a legfőbb vezér szintén elrendelte a Kárpátok meghódításában leginkább jeleskedő katonák kitüntetését az újonnan létrehozott „Kárpátok” érdemrenddel.¹³⁴ Ungvár mint a régió központja elfoglalásának különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak, a megszállásról külön jelentés született, melyben Petrov tábornok tudatta, hogy 1944. október 27-én a terület legjelentősebb városa, a kommunikációs csomópontokkal és a stratégiaileg fontos támaszpontokkal együtt a 4. Ukrán Front kezére került.¹³⁵ Az esemény tiszteletére Moszkvában dízsorsortűzzel ünnepeltek.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a felszabadítóként aposztrofált Vörös Hadsereg valódi feladata a terület megszállása. Megszegve a genfi egyezményt – mely szabályozta, humánussá tette a sebesült, beteg katonákkal és hadifoglyokkal való bánásmódot és melyet a Szovjetunió is elismert – a Tatár-hágónál megjelenő és egyre vonuló szovjet katonák fegyvertelen, sebesült honvédeket végeztek ki, sőt napokig még eltemettetésüket is megtiltották.¹³⁶ Több esetben is előfordult, hogy a területen maradt magyar katonákat egy-egy család befogadta, civil ruhába öltöztetve őket családtagként vagy rokonként tüntették fel a szovjet katonák előtt. Mindezeket a tényeket az eseményeket szemtanúként átélts visszaemlékezők is alátámasztják: „Voltak itt magyar katonák is, azok szegények... aztán biztos

¹³² Beregújfalui az egyetlen község a régi Bereg megye elcsatolt települései közül, ahonnan a Tiszántúli Református Egyházkerület Püspöki Hivatalába érkezett jelentés jelenleg megtalálható a Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltárban [a továbbiakban TREKL]. Jelentés a beregújfalui református egyházközségből a 4300/1944. sz. püspöki felhívásra. 4300/32 – 1944.

¹³³ KÁL, F.P. 14., op 1., od.zb. 1., 1.

¹³⁴ KÁL, F.P. 14., op 1., od.zb. 1., 2.

¹³⁵ KÁL, F.P. 14., op 1., od.zb. 1., 3.

¹³⁶ CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint, Ungvár, 2004. 168-170.

megölték őket, mert Anna néni, akié a ház, ami itt volt – most nincsen – befogadta, itt voltak sebesültek, mondták, hogy az ő fiai. Valaki megmondta, hogy nem az, és akkor rájuk akasztottak az oroszok valami batyukat, „Na vigyétek!” Lehet, hogy csak a táborokba vitték őket, megölték őket, vagy meghaltak.”¹³⁷ A megszálló szovjet katonák kegyetlensége nemcsak a térségben maradt magyar katonák irányában mutatkozott meg, de a kárpátaljai civil lakosokat is embertelen bánásmódban részesítették, ami gyilkosságok, nők, fiatal lányok ellen elkövetett nemi erőszak formájában nyilvánult meg.¹³⁸ Erre történő utalást az egyik község református lelkésze által írt jelentésben is olvashatunk: 1944. október 26-án „déli 12 és 1 óra között vonult ugyanis be minden harc nélkül a vörös hadsereg községünkbe. A következő éjjel egy helybéli baptista vall. férfit leánya védelmében s egy Gyulára /Békés vm./ való ág. ev. vall. férfit egy fiatalasszony védelmében lelőttek, s azok meg is haltak.”¹³⁹

A szovjet megszállás kezdetén még nem volt teljesen egyértelmű és nyilvánvaló, hogy a régió immár a szovjet birodalom kötelékébe fog tartozni, annál is inkább, mivel még 1943. december 14-18. között Moszkvában csehszlovák-szovjet kormányközi tárgyalások alkalmával Beneš jogot formált arra, hogy a csehszlovák hadsereg „foglalja el a Köztársaság München előtti területét”, amibe Kárpátalja is beletartozott.¹⁴⁰ Szovjetunió nem mondott ellent a háború és a müncheni egyezmény előtti határok elismerésének és egy ideig úgy is tűnt, hogy teljes az egyetértés a két fél között a határkérdést illetően.¹⁴¹ Így a csehszlovák kormány joggal hihette azt, hogy a magyar revíziós politika eredményeinek érvénytelenítése után, a jogfolytonosságot figyelembe véve, a régió újra Csehszlovákia kötelékébe kerül majd. 1944. május 8-án – amikor a Vörös Hadsereg megközelítette a Kárpátok vonalát – Beneš és a szovjet kormány küldöttei megállapodtak a csehszlovák közigazgatás és a szovjet főparancsnok egymáshoz való viszonyát illetően a Vörös Hadseregnek a területen való

¹³⁷ 1938-ban született Felső Tisza-vidéki adatközlő visszaemlékezése. Az interjú részletét közli: MOLNÁR D. 2011. 45.

¹³⁸ Lásd erről: MANDRIK Erzsébet: A pokol tornácain. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest. 2007.

¹³⁹ TREKL, 4300/32 – 1944.

¹⁴⁰ VEHEŠ Mikola – MOLNÁR D. István – MOLNÁR József – OSZTAPEC Jurij – OFCINSZKIJ Román – TOKAR Marian – FEDINEC Csilla – CSERNICKÓ István: Kárpátalja évszámokban 1867-2010. Hoverla, Ungvár, 2011. 108.

¹⁴¹ ZSELICZKY Béla: Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920-1945. Napvilág kiadó, Budapest, 1998. 94.

állomásozása idejére. A megállapodásban Kárpátalja területét két részre osztották: egyrészt háborús zónára, melynek nagyságát a Vörös Hadsereg határozza meg és itt a szovjet főparancsnok gyakorolja a teljhatalmat, másrészt az úgynevezett „felszabadított területekre”, melyek a háborús zóna mögött húzódnak meg, ahol egy cseh küldöttség szervezi meg a polgári igazgatást a londoni emigráns csehszlovák kormány utasítása szerint.¹⁴² Éppen e miatt a szovjet-csehszlovák egyezkedések miatt találkozhatunk olyan állásfoglalással is a történetírásban, amely szerint a müncheni egyezmény miatt a nyugati hatalmakban csalódott Beneš a szovjetekkel való jó viszony érdekében már ekkor kész volt lemondani a területről és a következőképpen vélekedett róla: „Az előző háború után ránk bízták Ruténiát. Szükségesnek találjuk, hogy Ruténiát hivatalosan visszacsatolják, mert a München előtti határainkon belül volt, de ugyanakkor ha a kárpátaljai ruszinok szeretnének csatlakozni a szovjet ruszinokhoz (ukránok), mi nem ellenezzük. Csupán az erkölcsi tisztesség kedvéért kérjük, hogy először minket kérdezzenek meg. Sosem tekintettük a kárpátaljai Ruténia ügyét sajátunknak, de ha az I. világháború után Lengyelországhoz kerülnek vagy Magyarországon belül maradnak, elveszítették volna nemzeti identitásukat és kultúrájukat. Ezt mi őriztük meg nekik. Úgy érezzük, megtettük irántuk a kötelességünket és beleegyezőnk, hogy a jelenlegi Ukrajnához csatlakozzanak... Minden politikai feszültségnek két lehetséges megoldása van: egy, amely ideiglenes... és egy másik, amely végleges. Ez Ruténiára is érvényes. Húsz évig ideiglenesen mi rendeztük a ruszin kérdést, a végső megoldás viszont csak a szovjetekkel való egység lehet.”¹⁴³

1944. október 27-én, a szovjet alakulatokat követve, megjelent Huszton Frantisek Nemeč, az emigráns csehszlovák kormány gazdasági és újjáépítési minisztere abból a célból, hogy megszervezze a közigazgatást Kárpátalján¹⁴⁴ és beszédet intézett a helybéliekhez, melyben felszólította őket, hogy a Vörös

¹⁴² DR. MEDGYESI László: Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában, 1945 Ruténia (Kárpát-Ukrajna) esetében. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, é.n. 45.

¹⁴³ Mackenzie, Compton: Dr. Beneš. London, George G. Harrop and Co., Ltd. 290. Közli: DR. MEDGYESI. É.n. 46.

¹⁴⁴ BREZOVICS László: Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. In: Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest, 2009. 93.

Hadsereget felszabadítóként fogadják abbéli reményét kifejezve, hogy a terület lakossága újra egyesülhet a cseh és a szlovák néppel.¹⁴⁵

Meghatározó vélemények szerint már az az intézkedés is preventív szovjetizálásnak tekinthető, hogy a csehszlovák kormánybiztosságot csak a régió elmaradottabb, délnyugati hegyvidéki területére engedték és Kárpátalja többi részét Ungvár, Munkács, Beregszász körzetét hadiövezetnek nyilvánították és a szovjet hadsereg hatáskörébe helyezték.¹⁴⁶

II. 3. Kárpátontúli Ukrajna (1944-1946)

Kárpátalja beolvasztása a szovjet birodalomba de facto a megszállást követően azonnal megkezdődött, de jure azonban két lépcsőfokban történt: 1944. október – 1946. január 22. között a régió egyfajta átmeneti állapotban létezett Kárpátontúli Ukrajnaként megnevezve a hivatalos dokumentumokban,¹⁴⁷ míg 1946. január 22-től, az 1945. június 29-i szovjet-csehszlovák szerződés értelmében, hivatalosan is betagozódva a szovjet típusú közigazgatási rendszerbe, az SZSZKSZ egy tipikus megyéje lett Kárpátontúli terület (Закарпатська область) néven.

Az előző alfejezetben már történt említés a csehszlovák kormány kárpátaljai közigazgatás-szervezési szándékát illetően. A Huszton berendezkedő csehszlovák kormányküldött, Nemeč, 1944 októberének végén felhívást intézett a lakossághoz, melyben kijelentette, hogy a Csehszlovák Köztársasághoz tartozó területen ideiglenesen ő veszi át az irányítást.¹⁴⁸

1944. november 7-én utasította a körzeti és a helyi népi bizottságokat, hogy tartóztassák le és adják át a körzeti bíróságokhoz tartozó fogdáknak azokat a személyeket, akik 1938. szeptember 29-től bármilyen segítséget nyújtottak a „megszállóknak”. Elsősorban azok az egyének voltak érintettek, akik 1938 szeptember 29-ig visszamenőleg bármilyen vezetői pozícióban voltak a térségben, részt vettek a közügyek irányításában, vagy tagjai voltak a Nyilaskeresztes Pártnak, Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségnek, a Nemzetvédelmi Keresztnek, a

¹⁴⁵ KÁL, F. P.14., op 1., od.zb., 6., 1.

¹⁴⁶ OFICINSZKIJ Román: Preventív szovjetizálás. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919-2009. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 233.

¹⁴⁷ KÁL, F. P.14., op. 1., od.zb .6., 2.

¹⁴⁸ KÁL, F.P. 14., op. 1., od.zb. 4., 2.

Volksbundnak, a leventeservezetnek, az SS-nek, az SA-nak vagy a Gestapónak.¹⁴⁹

1944. november 11-től Nemecek mozgósítást rendelt el a csehszlovák hadseregbe, amelynek ellátására szintén felszólította a lakosságot. A mozgósítást megelőzte a hadköteles cseh, szlovák és ukrán nemzetiségű hadköteles férfilakosság adatbázisának összeállítása.¹⁵⁰ Ezen kívül utasította a helybéli lakosságot arra is, hogy alakítsanak népi bizottságokat, fontos feladatként hangsúlyozva az állampolgároknak és hivatalnokoknak „a magyar megszállás ideje alatt” tanúsított megbízhatóságának ellenőrzését.¹⁵¹

A szovjet vezetés azonban meglehetősen kétszínű politikát folytatott Csehszlovákiával Kárpátalja hovatartozását illetően és már korábban elhatározta a terület bekebelezését, azonban ezt úgy akarta feltüntetni, mintha ez a helyi lakosság akarata szerint történne, a Szovjetunió pedig csak eleget tenne ennek a kívánságnak. E cél megvalósításában szignifikáns szerepet játszottak a Szovjetunióban kiképzett és Kárpátaljára irányított ügynökök csoportja Ivan Turjanica vezetésével, akik már csak azért sem váltották ki csehszlovák hatóságok gyanakvását, mivel a két világháború közötti időszakban, vagyis a régió Csehszlovákiának való hovatartozása idején ők a Csehszlovák Kommunista Párthoz tartoztak, ennél fogva saját embereiknek tekintették őket.¹⁵² A front átvonulása után így ők azonnal hozzáláthattak az új, szovjet típusú helyi hatalmi szervek kialakításához, hiszen a Nemecek-féle delegációnak nem volt tudomása valódi megbízatásukról.¹⁵³ Egy találó megfogalmazás szerint Turjanicának ekkor

¹⁴⁹ Центральный Архив Министерства Обороны Русской Федерации (az Orosz Föderáció Hadügyminisztériumának Központi Levéltára, a továbbiakban ЦАМО, РФ.), Ф. 244., Оп. 2980., Спр. 67. 180. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 54.

¹⁵⁰ Szembetűnő, hogy a mozgósítás nem vonatkozott a magyar nemzetiségű hadköteles férfiakra. A szovjet vezetésnek ugyanis ekkorra már határozott tervei voltak a térség magyar etnikumú lakosságát illetően: 1944. november 13-án születik meg a IV. Ukrán Front Katonai Parancsnokságának 0036. számú szigorúan titkos parancsa a 18-50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosság internálásáról.

¹⁵¹ KÁL, F. P.14. op. 1. od.zb . 5. 1.

¹⁵² A Moszkvában kiképzett kommunisták személyi adatai, jellemzései, Kárpátaljára indításuk előtt kiállított megbízhatósági bizonyítványai megtalálhatók a Roszsijszkij Centr Hranenyija Isztoricseszkih Dokumentov po Novejszej Isztoriji, f. 17. op.128. jed.hr. 764-765. 100-106. A csoport tagjainak adatait részletesen közli: ZSELICZKY J. 1998. 94-97.

Ivan Turjanica – 1933-ban végezte el a kommunista újságíró főiskolát Harkovban. Kárpátalja csehszlovák korszakában a CSKP-ben tevékenykedett. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált. 1944 őszén tért vissza Kárpátaljára a csehszlovák hadtest politikai biztosaként és a Frantisek Nemecek vezette csehszlovák kormánydelegáció tagjaként.

¹⁵³ ZSELICZKY J.1998. 96.

már a „táskájában volt a szovjet hatalom megszervezésének kész forgatókönyve.”¹⁵⁴

Kárpátontúli Ukrajna egyesítésének a Szovjetunióval fontos lépcsőfoka volt 1944. október 31-én a Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja munkácsi szervezetének az újjászervezése,¹⁵⁵ majd a kommunisták által 1944. november 19-ére összehívott első kárpátaljai pártkonferencia szintén Munkácson.¹⁵⁶ Nem véletlen a helyszín, mivel Munkács Turjanica szülővárosa volt, ahol megválva csapatától nagy erővel látott hozzá a szovjet mintájú, helyi hatalom megszervezéséhez. A konferencián megalakították Kárpát-Ukrajna Kommunista Pártját, kikiáltották Kárpátontúli Ukrajna függetlenségét, amely határozatot fogadott el „Kárpát-Ukrajna újraegyesítéséről Szovjet-Ukrajnával”, valamint a népbizottságok kongresszusának összehívásáról. Szakértői vélemények szerint maguk a kommunisták is jól tudták, Kárpátalját legfeljebb egyesíteni lehet a Szovjetunióval, de semmiképpen sem „újraegyesíteni”, hiszen a terület sohasem képezte részét sem a birodalomnak, sem pedig Ukrajnának. Azonban szükségük volt történelmi érvekre, mert bár a csatlakozást illetően az „egész nép akaratára” hivatkoztak, ez az érv még számukra sem bizonyult túlzottan meggyőzőnek.¹⁵⁷ Egy hét múlva, szintén Munkácson ülésezett Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa. Máig nem tudjuk biztosan, a kongresszus küldötteit kik választották meg és milyen módon, hiszen választásokat nem írtak ki. Azokról a településekről, amelyek magyarok vagy németek által volt lakott, a küldöttek azért sem jelenhettek meg, mert a férfilakosság nagy része hadifogságban vagy a lágerekben volt. Egy jelenlévő NKVD-s katona visszaemlékezése szerint az ott lévők közül sokan azt sem tudták, hogy milyen gyűlésre kell menniük, viszont érkezésük után a teremből már a mellékhelyiségbe sem engedték ki őket addig, amíg meg nem szavazták Kárpátalja

¹⁵⁴ BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum – Universum, 1991. 58.

¹⁵⁵ KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 61., Zakarpatszka Pravda, 1944. november 3., 1. szám, 2. A Zakarpatszka Pravda (Kárpátontúli Igaz Szó) megyei szintű lap, a kommunista propaganda fő szócsöve a térségben. Az 1944. november 3-i számát még a „Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja munkácsi városi szervezetének” sajtóorgánusaként adták ki.

¹⁵⁶ MÓRICZ K. 2001. 127.

¹⁵⁷ BOTLIK J. 2000. 284-285.

„újraegyesülését” a Szovjetunióval. NKVD-s szovjet katonák felügyelete alatt a csatlakozást meg kellett szavazni.¹⁵⁸

Így született meg az alulról jövő népakarat megtestesítőjeként a kiáltvány Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak Első Kongresszusán Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesítéséről”, melyben a „német-magyar rabságból kiszabadult” kárpátontúli nép az „anyaországhoz”, Szovjet-Ukrajnához való visszacsatolását kívánták.¹⁵⁹ (1 sz. melléklet). A kongresszus továbbá elhatározta, hogy Kárpátontúli Ukrajna kilép Csehszlovákia kötelékéből és kéri a területnek az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz való csatolását, illetve, hogy megválasztják a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, mint a Kárpátontúli Ukrajna területén a „nép akaratából” működő egyetlen központi hatalmat. Ebben az átmeneti időszakban tehát elméletileg a hatalmat a Néptanács, illetve helyi szinten a népbizottságok gyakorolták, a régió hivatalos nyelve pedig az ukrán volt.¹⁶⁰ A gyakorlatban természetesen ekkor már minden Moszkvából volt irányítva. A Néptanács első elnöke Ivan Turjanica lett. Szovjet adatok szerint 1945. január 1-ig több mint 250 ezer kárpátaljai lakos írta alá „önkéntesen” az „újraegyesülést” kérő munkácsi manifesztumot.¹⁶¹ Ezt a szovjet propaganda Nyugat felé szabályos népszavazásként tüntette fel.¹⁶² A manifesztum kibocsátásának idejére a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfiak java részét már málenkij robotra hurcolták és számos magyarlakta településen az aláírásgyűjtési akciót az aktivisták úgy tüntették fel, mintha az elhurcolt férfiak hazaengedése ügyében írt kérvényt kellene aláírni.¹⁶³

A kongresszus után azonnal megkezdődött Kárpátalja szovjet típusú átalakítása: elsősorban felszólították a lakosságot a népi bizottságokba történő

¹⁵⁸ DÖMÖCKI András: A novemberi manifesztum. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár. 1998. 164-165.

¹⁵⁹ KÁL, F. P.14. op. 1. od.zb. 1., Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első, 1944. november 26-i kongresszusán hozott határozatot közli: Zakarpatszka Ukrajina, 7. szám, 1944. november 27., 2.

A Manifesztum szövegét az ungvári Munkás Újság 1945. június 3-i számából fordításban újraközölte: BOTLIK J – DUPKA Gy. 1991. 150-151., DÖMÖCKI A. 1998. 164-168.

¹⁶⁰ OFICINSZKIJ Román: Kárpátontúli Ukrajna, 1944-1946. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 217.

¹⁶¹ BOTLIK J. 2000. 284.

Vesd össze: ГРАНЧАК І.М.: Підготовка і проведення з'їзду і Народних комітетів. Маніфест про возз'єднання як історичний документ. In: Нариси історії Закарпаття (1918-1945). Ужгород, “Закарпаття”, 1995. с.592-599.

¹⁶² BRENOVICS L. 2009. 93.

¹⁶³ BOTLIK József: Gát. Hatodik Síp Alapítvány, 2000. 181.

községi szintű választások megtartására, a népi milíciák létrehozására, illetve a községi vagyoni átadására a létrejövő népi bizottság vezetőjének.¹⁶⁴

A fent leírt körülmények következtében a területen lévő csehszlovák küldöttség helyzete egyre problematikusabbá vált és a gondokat tetézte, hogy Nemecek nem tudott megbízható csatornán keresztül kapcsolatba lépni Londonnal, mivel a kommunikációs eszközök szovjet katonai ellenőrzés alatt álltak. Az elszigeteltségből úgy próbált meg kitörni, hogy a küldöttség egy tagja titkos kapcsolatot létesített Londonnal, ahol november 28-án kapták meg az első jelentést: „A csehszlovák kormányhatalmat itt nem lehet gyakorolni... A szemünk előtt lopják el a csehszlovák tulajdont. A Vörös Hadsereg még a telefonzsinórt is elviszi; úgy látszik, hogy senki nem mer szembeszállni velük. Az NKVD itt van és működik. Az emberek látják, és nem tudják tisztelni a csehszlovák küldöttséget. ... Az Ukrán Front Parancsnokság politikai szolgálatának tisztjei vezetik a Kommunista Párt propagandáját. A Küldöttség sorsa a ti kezetekben van. Ha nem jártok közben Moszkvánál, mi nem lehetünk ura a helyzetnek.”¹⁶⁵

Másnap újabb üzenet érkezett Londonba: „Rendkívül kockázatos közvetlenül hívni Önöket. Én talán most telefonálok utoljára. Óriási nyomás nehezedik ránk. Csak akkor menekülhetünk meg, ha Önök Moszkvánál közbeavatkoznak. Aki nem áll be önként a Vörös Hadseregbe, azt veszély fenyegeti és a hegyekbe kell menekülnie. Sokan ezt választják. Ugyanez vár azokra, akik a helyi és körzeti bizottságok megalakulásánál nem a kommunistákra szavaznak. A terrort a Vörös Hadsereg politikai szolgálata irányítja.”¹⁶⁶

1944. december 5-én Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben fogalmazta meg Kárpátontúli Ukrajna kiválását a Csehszlovák Köztársaságból, a csehszlovák kormánnyal való mindennemű kapcsolat megszakítását, továbbá a terület azonnali elhagyására szólította fel a Huszton székelő csehszlovák kormány kárpátaljai képviselőit, élükön Frantisek Nemeccel.¹⁶⁷ Néhány nap múlva,

¹⁶⁴ KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 3. 1.

¹⁶⁵ Korbelt, Josef: *The Communist Subversion of Czechoslovakia: 1938-1948*. Princeton, New Jersey, 1959. 102-103. Közli: DR. MEDGYESY. É.n. 52-53.

¹⁶⁶ Korbelt, Josef: *The Communist Subversion of Czechoslovakia: 1938-1948*. Princeton, New Jersey, 1959. 102-103. Közli: DR. MEDGYESY. É.n.53.

¹⁶⁷ Декрет чис.15 про припинення зв'язків Народних Комітетів Закарпатської України з Уповноваженим уряду Чехословацької Республіки (15. számú dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa és a Csehszlovák Köztársaság megbízott kormánya közötti kapcsolatok

december 9-én pedig megtiltották a csehszlovák hadseregbe történő mobilizálást, helyette a Vörös Hadseregbe történő toborzást támogatták¹⁶⁸ sőt, 1945 januárjától a szovjet vezetés elrendelte a szovjet hadsereg önkénteseire vonatkozó adóterhek csökkentését.¹⁶⁹

Jelzésértékű a szovjet rezsim egyre erőteljesebb kibontakozása szempontjából a szintén 1944. december 5-én kiadott újabb rendelet a cenzúra bevezetéséről, amelynek megszegését 10 ezer pengő pénzbírsággal, vagy 6 hónap szabadságvesztéssel büntették.¹⁷⁰

1945 januárjában a Néptanács elfogadta a Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról, állami zászlajáról szóló rendeleteket: a terület himnusza a Szovjetunió himnusza lett mindenféle változtatás nélkül,¹⁷¹ zászlaja pedig a sarlókálapácsos vörös lobogó „Éljen Kárpátontúli Ukrajna és Szovjet-Ukrajna újraegyesülése felirattal.¹⁷² A Néptanács és a helyi népbizottságok hivatalnokainak hivatali esküt kellett tenniük. Az eskü szövege a következő volt: „Én, Kárpátontúli Ukrajna állampolgára, ünnepélyesen esküszöm, hogy hű leszek hazámhoz, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához és Kárpátontúli Ukrajna népi

megszakításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1944. december 5., 11., F.P. 14. op. 1. od.zb. 1 „a”.

¹⁶⁸ Декрет чис.20 про припинення мобілізації в Чехословацьку армію та підтримку вербовки добровольців в Червону Армію (20. számú dekrétum a csehszlovák hadseregbe történő mozgósítás megszüntetéséről és önkéntesek toborzásáról a Vörös Hadseregbe). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1944. december 9., 12., F.P. 14. op. 1. od.zb. 1 „a”.

¹⁶⁹ Декрет чис.37 про зниження податкового табору добровольцям Червоної Армії (37. számú dekrétum a Vörös Hadsereg önkénteseire vonatkozó adóterhek csökkentésére). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, Ungvár, 1945. január 15., 8.

¹⁷⁰ Декрет чис.19 про введення попередньої цензури на періодичні і неперіодичні видання (19. számú dekrétum előzetes cenzúra bevezetéséről az időszakos és nem időszakos kiadványokra vonatkozóan). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1944. december 5., 12., F.P. 14. op. 1. od.zb. 1 „a”.

1944 végén, 1945-ben háromféle pénznem volt forgalomban: a magyar pengő, a csehszlovák korona és a szovjet rubel. Több esetben az árucikkeken egyszerre pengőben és koronában is feltüntették az áru értékét, aminek alapján össze tudjuk hasonlítani a korabeli váltási arányt: 1 kg cukor 13 pengőbe vagy 29 koronába került, egy darab háztartási szappan (40dkg) 6,34 pengőbe vagy 14 koronába került.

¹⁷¹ Декрет чис.27 про Народний Гімн Закарпатської України (27. számú dekrétum Kárpátontúli Ukrajna himnuszáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, Ungvár, 1945. január 15., 1.

¹⁷² Декрет чис.28 про державний прапор Закарпатської України (28. számú dekrétum Kárpátontúli Ukrajna állami zászlajáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, Ungvár, 1945. január 15., 2.

bizottságai első kongresszusának Kiáltványához, mely kinyilvánította az újraegyesülést és a Csehszlovákiából való kiválást.”¹⁷³

Amikor Magyarország 1945. január 20-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt Moszkvában, kötelezte magát, hogy csapatait az 1937. december 31-i határok mögé vonja vissza, ezzel pedig Kárpátalja magyar részről történő birtokbavétele jogilag is semmissé vált.¹⁷⁴ Sztálin levélben fordult Beneš csehszlovák elnökhöz, amelyben kifejtette, hogy nincs módjában szembeszállni a kárpátaljai lakosság népi-nemzeti akaratával. Ettől kezdve egyértelművé vált a szovjet politika szándéka Beneš számára is a terület hovatartozását illetően és a további tárgyalásokon már csak részletkérdésekről esett szó.

A hatalom képviselői pedig megkezdve a rendszer kiépítésében résztvevő, alkalmasnak bizonyuló helyi személyek kiképzését, 1945 tavaszán három hónapos képzést indított „Kárpátontúli Ukrajna kádereinek” a felkészítése céljából.¹⁷⁵

1945. június 29-én Moszkvában a szovjet és a csehszlovák kormány megkötötte a Kárpátalja Szovjet Ukrajnával való végleges átadásáról szóló szerződést. A szerződés értelmében az ukrán és az orosz, illetve a cseh és a szlovák nemzetiségű lakosok 1946. január 1-ig eldönthették, hol kívánnak lakni és egy éven belül át kellett költözniük.¹⁷⁶ A szerződésben nem esik szó a magyar, sváb, vagy egyéb nemzetiségű lakosságról. 1945. július 1-én Ivan Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának elnöke levelet írt Sztálinhoz, illetve Hruscsovhoz, melyben üdvözli az „újraegyesülést”.¹⁷⁷

1945. november 22-én Csehszlovákia ideiglenes nemzetgyűlése, november 27-én pedig a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége ratifikálta a dokumentumot, az ezt követő lépések pedig egyértelműen a területnek a szovjet

¹⁷³ Декрет чис.29 про присячу членів Народної Ради, Окружних і місцевих Народних Комітетів, державних службовців та службовців державних підприємств (29. számú dekrétum a Néptanács, a Közzeti és a helyi népi bizottságok tagjainak, valamint az állami hivatalnokok eskütételéről). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, Ungvár, 1945. január 15., 2.

¹⁷⁴ HALMOSY Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződései. II. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1983. 585-591.

¹⁷⁵ Постанова Народної Ради Закарпатського України про утворення 3-ох місячних курсів для підготовки кадрів Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata 3 hónapos tanfolyam indításáról Kárpátontúli Ukrajna kádereinek felkészítése céljából). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 6. szám., Ungvár, 1945. március 31., 79.

¹⁷⁶ A szovjet – csehszlovák szerződés szövegét idézi: BOTLIK – DUPKA, i.m., 1991. 149.

¹⁷⁷ KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 249. 1-7.

közigazgatási- és jogrendszerbe való beillesztését célozták meg.¹⁷⁸ Ezzel teljesült Szovjetunióknak a Kárpát-medencébe való bejutásra irányuló stratégiai terve és a hatalmas birodalom Magyarország szomszédjává vált.¹⁷⁹

Kárpátalja jogi státusát soha, egyetlen dokumentumban sem rögzítették, így ki volt szolgáltatva a központnak.¹⁸⁰ Egyes vélemények szerint az „újraegyesítést” hirdető manifesztum ellenére Kárpátontúli Ukrajna tizennégy hónapon át jogilag a Szovjetunió egyik szövetséges tagköztársaságaként működött önálló minisztériumokkal.¹⁸¹ 1946. január 22-én a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége egyetlen tollvonással felszámolta Kárpátontúli Ukrajnát, eltörölte minden kiváltságát. Kárpátalja egyetlen terület lett csak a sok között, valamiféle autonóm státuszról szó sem esett.

Az új közigazgatási beosztás szerint a területet 13 járás és két megyei jogú város alkotta.¹⁸² A népi bizottságokat szovjet mintára falusi tanácsoknak nevezték el, öt településnek – Ungvárnak, Munkácsnak, Husztnak, Beregszásznak és Nagyszőlősnek – megerősítették a városi rangját, 18 települést nagyközséggé nyilvánítottak, a többi község a falu titulását kapta.¹⁸³

II.4. Az egypártrendszer kiépítése, választások

A szovjet hatóságok a hivatalossá vált bekebelezés után folytatták a terület totális „bolsevizálását”, bevezették az egypártrendszert – csak a kommunista párt és a Komszomol (Vszeszojuznij Leninszkij Kommunisztjcseszkij Szojúz Mologyezi /Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség) működhetett – létrehozták a különböző szocialista társadalmi szervezeteket, a szakszervezeti tanácsot.¹⁸⁴

1946. február 10-én, Kárpátalján is megrendezték az első „szabad” képviseléválasztásokat Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsába. Az előkészületek során megkülönböztetett figyelmet fordítottak az „agitációs tömegmunkára”, a

¹⁷⁸ OFICINSZKIJ Román: Közigazgatási változások. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 217.

¹⁷⁹ ROMSICS Ignác: Az 1947-es párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 89.

¹⁸⁰ MÓRICZ K. 2001. 132.

¹⁸¹ BOTLIK J. 2005. 261.

¹⁸² BREZOVICS László: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In: Baranyi (szerk). 2009. 95.

¹⁸³ OFICINSZKIJ Román: Közigazgatási változások. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 217.

¹⁸⁴ BOTLIK J. 2000. 286-287.

választópolgároknak a választásokra történő felkészítésére, a körzetek megfelelő propagandaanyaggal való felszerelésére.¹⁸⁵ A megelőző hetekben, sőt hónapokban a sajtó, mint a propaganda egyik fő eszköze, a választásokon való részvétel fontosságát hangsúlyozza a kárpátaljai magyarságot illetően is: „Hosszú hetek, sőt hónapok óta folyik a február 10-iki választásokra való előkészület. Beregszász városát és a járás községeit az agitátorok egész serege járja, hogy az összes utca valamennyi háza minden lakójának elmagyarázzák a közelgő választások lényegét, fontosságát és formaiságát. [...] Az itteni magyarságnak lehetnek és vannak is nehézségei, bajai, amelyeket azonban a háború utórezgése hoztak magukkal, s amelyeket nemhogy meggyógyítanánk, de egyenesen elrontanánk, elmérgecsenénk azzal, ha a Szovjet-Unió ellen tüntetnénk miattuk. Az oroszok, az ukránok és a Szovjet-Unióba már beilleszkedett többi nép február 10-én csak képviselőket választ, de az itt élő magyarok valami mást is: a magyar sorsot.”¹⁸⁶

1947. február 9-én újabb választásokra került sor, immáron az USZSZKSZ Legfelsőbb Tanácsába, ugyanezen év decemberében pedig újra választhattak a kárpátaljaiak, ugyanis sor került az első helyhatósági választásokra, amelynek nyomán minden szinten létrejöttek a szovjet típusú tanácsok.

A választások minden alkalommal az „egyindulós lóverseny” tipikus esetét példázzák. A korszellemet jól láttatja az Ungvári Állami Egyetem tantestülete és diákjai jelöltjeinek példája. Az említett választópolgárok öt jelöltet állítottak a Kárpátaljai Megyei Tanácsba: Joszif Sztálint, Vjacseszlav Molotovot, Lazar Kaganovicsot, Nyikita Hruscsovot, valamint Vaszil Kuskát. Az első négy jelölt mindegyike a Szovjetunió, illetve az Ukrán SZSZKSZ vezető pozíciót betöltő politikusa, akik esetében nyilvánvaló volt, hogy nem akartak bekerülni a megyei

¹⁸⁵ Матеріалів до протоколів № 1-4, 6-15, 22 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukraina Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 1-4, 6-15, 22), 1946. január 10 - 1946. április 15., KÁL, F.P.1., op. 1., od.zb. 9., 2.

¹⁸⁶ *A választások jelentősége magyar szempontból.* Vörös Zászló, 1946. I. 27. Közli: M. TAKÁCS Lajos: Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994. 78.

Vörös Zászló – 1945. december 2.-1991. január 1-ig Beregszászi járási lap (Kárpátalja 3 járási lapja közül az egyik), hetente háromszor jelent meg. Hivatalos neve: Az Ukrajnai KB Berehovói kerületi Bizottságának és a Népképviselők Kárpátontúli Területi Berehovói járási tanácsának lapja

tanácsba, így a listára az utolsó jelölt, az Ungvári Állami Egyetem rektor helyettesének neve került fel.¹⁸⁷

A különböző sajtóorgánumban az olvasó természetesen magyarázatot találhat arra, hogy mi az oka annak, hogy „Sztalin elvtárs a róla elnevezett moszkvai választói kerület jelölését fogadta el, noha nálunk is feléje irányult a választók hálája, szeretete, bizalma és első helyen jelölték. Minden jelölt csak egy helyen fogadhat el jelöltséget. Sztalin a múltban is eleitől fogva a moszkvai kerületet képviselte, így most sem lehetett hozzá hűtlen. Sztalin elvtárs jelölése a Szovjet-Unió minden részében a nép iránta való szeretetének és hálájának elemi erejű megnyilvánulása volt, amit nagy vezérünk és atyánk bizonyára szívesen is fogadott, de jelöltséget csak egy helyen vállalhatott.”¹⁸⁸ Ezután pedig minden esetben, megszokott forgatókönyv szerint, felhívták a figyelmet arra, hogy még fokozottabb agitációs munka fejtendő ki a Kommunista Párt adott megfelelő jelöltje érdekében az adott választókerületben. Ezen kívül a sajtó hasábjain sorra szólaltak meg az agitátorok, a vállalatok vezetői, a szakemberek, a pártbizottság munkatársai, a munkások, földművesek, mindannyian a szovjet rendszer nagyszerűségét, páratlan demokratikus voltát dicsérve.¹⁸⁹

Ezek a választások látszatválasztások voltak, az egész procedúra formalitás volt, az igazi döntéseket pedig az illetékes pártbizottságok hozták meg.¹⁹⁰ Ettől kezdve rendszeres időközönként, négy-ötévente voltak választások a Moszkvában ülésező SZSZKSZ, a kijevi székhelyű Ukrán SZSZK parlamentjébe (hivatalos nevén a Legfelsőbb Tanácsba), illetve a helyi szintű tanácsokba, mely választások a Kommunista Párt szigorú ellenőrzésével zajlott és ahol gyakorlatilag 100 százalékos részvétel mellett szavazták meg a kommunisták alternatíva nélküli jelöltjeit.¹⁹¹

¹⁸⁷ OFICINSZKIJ Román: Látszatválasztások. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 218.

¹⁸⁸ *A beregszászi járás választói alkörzetei megbízottainak választáselőkészítő-nagygyűlése.* Vörös Zászló, 1946. I. 20. Közli: M. TAKÁCS Lajos (szerk.): *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948.* Intermix Kiadó, Ungvár-Budapest, 1994. 74.

¹⁸⁹ CSANÁDI Gy. 2004. 198.

¹⁹⁰ BRENOVICS László: *Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus.* In: Baranyi B. (szerk). 2009. 95.

¹⁹¹ OFICINSZKIJ Román: Látszatválasztások. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 218.

II. 5. Államosítás, a tervgazdálkodás bevezetése

A megtorlásokért, a politikai tisztogatásért felelős intézményrendszer elemeinek kiépítésével párhuzamosan ment végbe az államosítás folyamata, ami a szovjet típusú átalakítás egyik legmeghatározóbb sajátossága volt. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 5-én rendeletet fogadott el, mely kimondta, hogy az egykori Magyarország és Csehszlovákia minden ingó és ingatlan tulajdona a területen – intézmények, bányák, gyárak, üzemek termőföldek, erdők, vállalatok, a vasút – Kárpátontúli Ukrajna tulajdonába megy át.¹⁹² Néhány nap múlva, december 9-én, újabb rendelet mondta ki a területen lévő erőművek államosítását.¹⁹³

Elkoboztak továbbá minden ingó és ingatlan vagyont azoknak a személyeknek, aki a „magyar és német kizsákmányolók cinkosainak” bizonyultak. Az elkobzott ingatlanok a népbizottságok felügyelete alá kerültek és a rendeletben megfogalmazottak szerint ingyen át kellett adni azokat a hajléktalanoknak és a nagycsaládosoknak.¹⁹⁴ A valóságban ezek a házak az újonnan betelepült orosz, vagy ukrán nemzetiségű lakosság lakóhelyéül szolgáltak a továbbiakban.

1944 decemberében, a bankok államosításával egyetemben kimondták Kárpátontúli Ukrajna Népbankjának a megalapítását.¹⁹⁵ Hivatalos pénznem a rubel lett, azonban egészen 1945 közepéig a helyi lakosság rendkívül bizalmatlan volt az újonnan bevezetett fizetőeszköz iránt, ezért a polgári lakosság otthonaiban

¹⁹² Декрет чис.13 про перехід прав власності від Чехословацької Республіки та Угорська Королівства до Закарпатської України (13. számú dekrétum a tulajdonjognak a Csehszlovák Köztársaságtól és a Magyar Királyságtól Kárpátontúli Ukrajnára történő átruházásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám., Ungvár, 1944. december 5., 10., F.P. 14. op. 1. od.zb .1 „a”.

¹⁹³ Декрет чис.21. про націоналізацію публічних електростанцій на території Закарпатської України (21. számú dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna területén lévő erőművek államosításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1944. december 9., 12., F.P. 14. op. 1. od.zb .1 „a”.

¹⁹⁴ Декрет про будинки і рухоме майно ворогів народу, які втілки з німецько-мадярськими загарбниками (14. számú dekrétum a magyar-német megszállók cinkosainak, a nép ellenségeinek ingó és ingatlan vagyonáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám., Ungvár, 1944. december 9., 10., F.P. 14. op. 1. od.zb .1 „a”. 10.

¹⁹⁵ Декрет чис.25 про націоналізацію всіх акційних банків та фірмій банків Закарпатської України та про заложення «Народного Банку Закарпатської України» (25. számú dekrétum valamennyi magán- és részvénytársasági tulajdonban lévő bank államosításáról, illetve „Kárpátontúli Ukrajna Népbankjának” megalakulásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 3. szám., Ungvár, 1944. december 30., 17.

elszállásolt szovjet katonaság is csehszlovák koronában kapta meg a pénzbeli járandóságát.¹⁹⁶

A szovjet vezetés 1945 februárjában Rendkívüli Bizottságot hozott létre „a magyar-német fasiszta megszállók által okozott, 1938. november 2-a és a terület „felszabadítása” között eltelt időszakban elkövetett bűntettek és károk kivizsgálására Kárpátontúli Ukrajna területén”.¹⁹⁷ „Szétrobbantott hidak, vasúti sínpárok, töltések, vasúti állomások helyén romhalmazok, elszakított telefonhuzalok, kiégett, kifosztott vasúti raktárak, beomlott alagutak... ez volt az örökség, melyet a menekülő fasiszta banda országunkban maga után hagyott. Mindent előlről kellett kezdeni. Az állomásokon és felszabadult országunk Néptanácsában lelkes emberek kézbe vették a kezdeményezést, zakarpatszka-ukrajnai vasutasok megtanulták a Vörös Hadsereg csodás fegyvertényeiből, hogyan kell legyőzni minden akadályt, győztek a rombolás felett.”¹⁹⁸ – értesülhet az olvasó a korabeli sajtóból.

Az államosítás folyamatának fokozódásában a munkához való jog biztosításának jelszavával elkobozták addigi tulajdonosaiktól a gyárakat, üzemeket.¹⁹⁹ Sokan még rosszabbul jártak, hiszen ha „kizsákmányolónak” minősítették őket, akkor házukat, ingóságukat is elvették. A „nép tulajdonává” vált üzletek és műhelyek tulajdonosai szintén hasonló sorsra jutottak, még örülhettek, ha megengedték nekik, hogy egyszerű alkalmazottként tovább dolgozhassanak.²⁰⁰ Megígérték a munkanélküliség felszámolását, a tervgazdálkodás bevezetését, a 8 órás munkanapot és a 48 órás munkahetet, illetve egy év munkaviszony után minden évben 14 napos, fizetett szabadságot. 1945 márciusában pedig megjelentették az öregségi és rokkantsági nyugdíjat biztosító

¹⁹⁶ OFICINSZKIJ Román: Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 235.

¹⁹⁷ Постанова НРЗУ про організацію Надзвичайної Комісії для розслідування та встановлення злочинів та шкод, спричинених мадярсько-німецькими фашистськими загарбниками на території Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete Rendkívüli Bizottság létrehozásáról a magyar-német fasiszta megszállók által okozott károk felmérésére Kárpátontúli Ukrajna területén). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 3. szám., Ungvár, 1945. február 15., 31.

¹⁹⁸ *A mi vasutunk*. Munkás Újság, 1945. VI.3. Közli: M. TAKÁCS L. 1994. 254.

¹⁹⁹ Декрет чис.44 про перехід прав власності від бувших територіальних корпорацій і фондів до власності Закарпатської України (44.számú dekrétum a területi korporációk és egyéb intézmények tulajdonában lévő vagyon államosításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 3. szám., Ungvár, 1945. február 15., 30.

²⁰⁰ CSANÁDI Gy. 2004. 179-181.

rendeletet, amely minden olyan dolgozót megilletett, akik 1944. október 26. után munkaviszonnyal rendelkezett.²⁰¹

Ahogy azt a rendelet megjelenésének ideje is mutatja, időben hónapokkal megelőzte – meghatározó vélemények szerint előkészítette – az állami-jogi helyzet hivatalos rendezését, az államosítás folyamata pedig rendkívül gyorsan lezajlott, még mielőtt Kárpátalja a szovjet-csehszlovák szerződés értelmében hivatalosan is a Szovjetunió fennhatósága alá került volna.²⁰²

1946-ban, Kárpátaljának a Szovjetunióba történő teljes beolvasztásának évében vette kezdetét a negyedik ötéves terv, melyet a dolgozók 1950-ig voltak kötelesek teljesíteni. Ezzel párhuzamosan a terv népszerűsítését elősegítendő agitációs propagandamunka kezdődött el a területen is. A pártvezetés terjedelmes és részletes cikkek megjelentetését irányozta elő a megyei és járási lapokban a Szovjetunió népgazdaságának fejlesztésével, a negyedik sztálini ötéves terv teljesítésével, illetve túlteljesítésével kapcsolatban.²⁰³ A terv népszerűsítéséről szóló kiadványokat magyar nyelven is megjelentették.²⁰⁴ A terv teljesítését elősegítendő, 1946 májusában az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága kötelezte a körzeti pártszervezeteket agitációs propagandamunka elvégzésére, mely által a Szovjetunióban már több éve alkalmazott sztahanovista munkamódszerre hívják fel az ilosvai bányairányítás figyelmét.²⁰⁵ Azt a tényt, hogy a terv teljesítése nem halad zökkenőmentesen, már 1946 júliusában maguk a pártfunkcionáriusok is beismerték, amit úgy akartak orvosolni, hogy a hiányosságokat pótolva még nagyobb figyelmet fordítanak az ötéves terv teljesítését elősegítő agitációs- és propagandamunkára.²⁰⁶ A fokozódó agitációt a munkások nem mindig fogadták türelemmel, az egyik, rendkívül rossz

²⁰¹ Декрет чис.49 про соціальне страхування робітників і службовців (49.számú dekrétum a dolgozók és hivatalnokok társadalombiztosításáról). КАЛ, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 6. szám., Ungvár, 1945. március 31., 64.

²⁰² ОФІСНСЬКИЙ Роман: Preventív szovjetizálás.. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 235.

²⁰³ Протокол № 22-26 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 22-26), 1946.április 15-23., F.P.1., op.1., od.zb.7., 80.

²⁰⁴ U.o.81.

²⁰⁵ Протокол № 38-40 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 38-40), 1946. május 23-25., F.P.1., op.1., od.zb.18., 50.

²⁰⁶ Протокол № 66-68 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 66-68), 1946. július 3-5., F.P.1., op.1., od.zb.38., 110.

körülmények között dolgozó szlatinai sóbányász jegyzőkönyvben is rögzített reakciója például a következő volt: „Újságot olvasni a bányába nem lehet, mert sötét van, mivel nincs megfelelő világítás. Nekünk nem újság kell, hanem bakancs, mert a munkások mezítláb vannak.”²⁰⁷ Mindazonáltal a médiának természetesen fontos szerepet tulajdonítottak a termelés ütemének fokozásában, a tervgazdálkodás népszerűsítésében a lakosság körében: „Területünk szovjet sajtója újabb nagy feladatok előtt áll: dolgozóinkat a szovjet hazafiságra nevelni, küzdeni az ötéves terv 4 év alatti keresztülviteléért...”²⁰⁸

II. 6. Agrárpolitika, kolhozosítás, államkölcson-kötvények

A helyi „mintaállam” kiépítésének fontos eleme volt a szovjet kommunista gazdaságpolitika alapját képező kollektivizálás, amely megfelelő eszköznek bizonyult a magántulajdonnal rendelkező gazdák vagyonukból történő kiforgatására, a szocializmus hatékony építésének útjából való eltávolítására. Amikor 1947 tavaszán ezek a gazdák a vetéshez készülődtek még nem sejtették, hogy földjeiken az általuk elvetett terményt már nem ők fogják learatni.²⁰⁹ „...elvetettünk, de nem arattunk, már a kolhoz aratta, amikor megkezdődött... Akkor jószágot, mindent letakarítottak az udvarról.”²¹⁰

A kollektivizálás Kárpátalján több lépcsőfokban ment végbe. Első lépésként az 1944. novemberi, népi bizottságok első kongresszusa az „újraegyesülést” kimondó manifesztum mellett határozatot hozott a földreform végrehajtásáról, amely a kongresszust követő napon, 1944. november 27-én meg is jelent a kommunista propaganda fő szócsövében, a Zakarpatszka Ukrainában, melyben leírták, hogy a földreform célja a „nép földéhségének a kielégítése.”²¹¹ 1944. november 29-én megjelent e földosztásról szóló rendelet, melyben hangsúlyozták, hogy a magyar és német, „árulóknak” titulált földbirtokosok tulajdonában lévő földbirtokok elkobzandók és azonnali hatállyal szét kell őket osztani a földnélküliek, a kis földterülettel rendelkező parasztok, a munkások és

²⁰⁷ Матеріали до протоколів № 111-113 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukraina Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 111-113ю), 1946. április 24 – december 24., F.P.1., op.1., od.zb.67., 8.

²⁰⁸ *A bolsevik sajtó napja (május 5.)*. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 38. szám, 1948. május 4., 1.

²⁰⁹ CSANÁDI Gy. 2004. 195-197.

²¹⁰ Molnár Zsuzsanna (szül. 1935) visszaemlékezése. Az interjút közli MOLNÁR D. E. 2011. 51.

²¹¹ KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 60. Zakarpatszka Ukrajina, 7. szám, 1944. november 27., 2.

az alkalmazottak között.²¹² A rendelet továbbá kimondta azt is, hogy az új tulajdonosok térítésmentesen kapják meg telkeiket, melyek nagysága nem haladhatja meg a 10 holdat.²¹³ Ennek fényében az 1945 márciusában megjelent határozat értelmében az év folyamán átalakították a földbirtokviszonyokat, felszámolták a nagybirtokokat.²¹⁴ Minden községben földosztó bizottságok alakultak, akik összeírták a felosztás alá tartozó földeket és felosztották azt, jelentéseket írtak a falusi gazdák helyzetéről, utasításokat adtak ki és felügyelték a földosztás menetét.²¹⁵ A korabeli sajtó pátozatos hangvételű cikkei a lakosság számára pozitív intézkedésként tünteti fel a földreformot: „1944. november 29-én kormányunk földreformtörvényt bocsátott ki, mely szerint földünket, amelyet a Vörös Hadsereg felszabadított, azoknak adják, akik azt megdolgozzák.”²¹⁶

1945 tavaszán a Néptanács újabb dekrétumban maximalizálta a földbirtokok nagyságát: az alföldi járásokban (Beregszászi, Ungvári, Nagyszőlősi, Ilosvai, Técsői járások) 40 holdban, míg a hegyvidéki körzetekben (Rahói, Ökörmezői, Volóci, Perecsenyi, Nagybereznai, Szolyvai járások) 50 holdban határozta meg a birtokolható földterületet.²¹⁷

1946-tól, a következő lépcsőfokként, kezdetét vette a kollektivizálás,²¹⁸ amikor is megjelentek az első kolhozok. 1946-1950 között – ekkor már, mint a Szovjetunió egyik közigazgatási egységén – könnyörtelenül véghezvitték a mezőgazdaság szovjet mintára történő átalakítását. Ettől kezdve a kárpátaljai lapokban egyre gyakrabban jelentek meg a kolhozrendszeret dicsőítő hasonló

²¹²Декрет чис.7 про наділення землею безземельних і малоземельних селян, робітників і службовців Закарпатської України (7. számú dekrétum a föld felosztásáról a földnélküli és a kis földterülettel rendelkező falusiak, valamint Kárpátontúli Ukrajna hivatalnokai között). Вісник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, 1944. november 29., F.P. 14. op. 1. od.zb. 1. „a”. 5.

²¹³ F.P. 14. op. 1. od.zb. 1. „a”. 5.

²¹⁴ Постанова Народної Ради Закарпатської України про порядок розподілу земель на основі декрету НРЗУ чис.7 від 29 листопаду 1944 року (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata az 1944. november 29-i dekrétumban elrendelt földosztás rendjéről). KÁL, Вісник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 5. szám, Ungvár, 1945. március 15., 51.

²¹⁵ Документи про наділення землею безземельних та малоземельних селян (Dokumentumok a földosztásról a földnélküliek és a kevés földdel rendelkező falusiak között). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 439. 1-48.

²¹⁶ *A mi földreformunk*. Munkás Újság, 1945. VI. 3. Közli: M. TAKÁCS L. 1994. 254.

²¹⁷ Декрети НРЗУ про встановлення максимальної норми землекористування та про заборону продажу або здачі в аренду земель, що одержали безземельні та малоземельні селяни (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete a földbirtok maximalizálásáról és a földnélküliek, valamint a kevés földdel rendelkezők részére juttatott földterület eladásának és bérbeadásának tiltásáról). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 438., 1-5.

²¹⁸ RUSZIN E. 1991. 62.

írások: „...a legörömteljesebb és legfontosabb esemény körzetünk parasztságának életében – a kollektív gazdálkodásra való áttérés.”²¹⁹

Az 1946-1950 közötti időszakot két további szakaszra oszthatjuk: 1946-1948-ra tehető a kollektivizálás kezdete, míg 1949-1950-re teljes mértékben befejeződik Kárpátalja mezőgazdaságának szovjet típusú átalakítása.²²⁰

1946 nyarától a felső vezetés utasítására a kollektív gazdálkodás „hatékony megvalósítása és a tömegek hatékony mozgósítása érdekében” Kárpátalja falvaiban ún. földműves társulásokot (hromadákat) hoztak létre, amely a kollektív gazdálkodáshoz vezető út első lépcsőfoka volt. Ez azt jelentette, hogy a föld hivatalosan a falusi gazdák magántulajdonában volt, amit közösen műveltek meg, vagyis nem volt felosztva portákra.²²¹ A földműves társulásokat minden olyan faluban létre kellett hozni, amely nem kevesebb, mint 25 gazdaságot számlált. Továbbá azt is elrendelték, hogy a nagy falvakban – amelyek 200-250 portával rendelkeztek – 2-3 földműves hromáda hozandó létre, míg a kis, egymás mellett lévő falvak – amelyek egyenként kevesebb, mint 25 portát számlálnak – összevonandóak. A falusi társulások létrehozását 1946. szeptember 1-ig kellett végrehajtani, ennek érdekében pedig elsődleges fontosságot tulajdonítottak a parasztek körében folytatott „felvilágosító jellegű munkának”.²²²

Az első kolhoz Kárpátalján 1946-ban hozták létre a terület Eszény községében, „Hruscsov” néven. A kolhozszerkezéssel kapcsolatban az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága segítségnyújtást rendelt el a helyi pártszervezetektől a Hruscsov szövetkezet szervezésével kapcsolatban, amit azzal indokoltak, hogy bár a területi pártszervezet ért el fejlesztéseket, a helybéli lakosok nem segítenek eléggé.²²³ Továbbá azt is utasításba adták, hogy a helyi pártszervezetek minden erejüket összpontosítsák arra, hogy sikeresen elvégezzék

²¹⁹ *A szovjet berehovói körzet.* Kárpáti Igaz Szó, 1947. XII. 13.

²²⁰ ОФІСІНСЬКІЙ Ромán: *Mezőgazdaság.* In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 275.

²²¹ Протокол № 60-62 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Україна) Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 60-62), 1946. június 26-28., F.P.1., op.1., od.zb. 34., 78.

²²² U.o. 79.

²²³ Протокол № 38-40 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Україна) Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 38-40), 1946. május 23-25., F.P.1., op.1., od.zb. 18., 40.

a mezőgazdasági munkálatokat, növeljék a vetésterületet és növeljék a terméshozamot az 1946-os évben.²²⁴

1946 augusztusában az UK(b)P Kárpátontúli Területi Bizottsága aktuális ülésén jegyzőkönyvezték, hogy „rövid idővel Kárpátontúli-Ukrajna újraegyesítése után az USZSZK-val, a szovjet kormány és a párt vezetésével mindenekelőtt likvidálták a kapitalista termelést és a feudális földbirtokviszony maradványait.”²²⁵ Mindeközben folyt a termőterületek nyilvántartásba vétele, amit a hatalom képviselőinek utasítása alapján, 1946. december 1-ig kellett befejezni a telekkönyvek összeállításával együtt.²²⁶

1946-ban hozzáláttak „A parasztgazdaságok állami terménybeszolgáltatási kötelezettsége Kárpátalján” című rendeletet megvalósításához, melynek értelmében minden hektár föld után, a szemes termények tényleges területétől függetlenül megállapították a beszolgáltatandó terménymennyiséget.²²⁷ Amennyiben valaki nem teljesítette a kötelező terménybeszolgáltatást, a bíróság bűnvádi eljárást indított ellene. Ráadásul, ha az illető kuláknak minősült, az átlagosnál jóval szigorúbb büntetést alkalmaztak: a kulákokra olyan magas beszolgáltatási adókat vetettek ki, hogy magtáraikban nem maradt termény. Az 1946-os év gabonabeszolgáltatási terve a terület falusi gazdaságaira vonatkozóan 3740 tonna gabonát határozott meg.²²⁸

„Mintagazdasági” gyűléseket szerveztek azzal a céllal, hogy meggyőzzék a földműveseket a kollektív gazdálkodás előnyeiről. Ha ez nem működött, meggyőzőbb módszerekhez folyamodtak: egyenként hívták fel a község házára a gazdákat, pár napig benntartották őket, bizonygatva nekik, hogy az egész országban nagyszerűen üzemelnek a kolhozok, csak éppen ő nem akar belépni.²²⁹ Az agitátorok otthonaikban zaklatták, fenyegették az embereket: „A férjemet bevitték a városházára, becsukták az ajtót, kivetették a nagy adót, azt mondták, ha nem fizetjük be, akkor elviszik a lágerbe, és még azelőtt jött haza a lágerből. És

²²⁴ U.o. 50.

²²⁵ Протокол № 81-85 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 81-85), 1946. augusztus 12-26., F.P.1., op.1., od.zb. 50., 3.

²²⁶ U.o. 9.

²²⁷ CSANÁDI Gy. 2004. 192-194.

²²⁸ Протокол № 95-99 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 95-99.), 1946. szeptember 28 – október 14., F.P.1., op.1., od.zb. 56., 45.

²²⁹ KOVÁCS Elemér: Élőlátók. Intermix Kiadó, Ungvár - Budapest, 1993. 100.

bekényszerítették a kolhozba, ahol a... és akkor aláírt, hogy beáll a kolhozba. Akkor jöttek, volt ökör, szekér, gazdasági felszerelés, ami volt, szőlőföldet, mindent elvettek, gazdasági felszerelést, és mentünk a sajátunkba, mint a rabszolgák, mentünk napról napra dolgozni. Éltünk keservesen.”²³⁰

A fentiek fényében nem meglepő, hogy az esetek többségében a lakosság ellenállása a kollektivizációval szemben nem volt erős, „hiszen a szovjet hatalom kemény belépője után” a helyi gazdák már tudták, mire számíthatnak.²³¹ Az Ungvári járási pártbizottság terménybeszolgáltatási meghatalmazottja a következőképpen emlékszik vissza: „Az emberek miért hátráltatták volna a terménybeszolgáltatást? A kiszabott mennyiséget előbb-utóbb úgy is be kell adni. És a felnőtt magyar férfitlakosság 1944. novemberi deportálását sem felejtette még el senki.”²³²

Néhány esetben a gazdák mégis megkísérelték a szembeszegülést a rendszerrel és nem vetették alá magukat a földreformnak. Egy 1946. augusztusi jelentés szerint pl. a Nagyszőlősi járásban a „nagybirtokok jelentős része azon túl, hogy még a régi tulajdonosaiknál vannak, de még a földhasználat sincs korlátozva. Mindez a pártirányítás teljes hiányával magyarázható.”²³³ „A földhasználat forradalmi törvényének a megsértését” a kulákság mint osztályellenség megjelenésével magyarázzák, mert ők azok, akik nem adják be a földjeiket közös használatra.²³⁴ Több településen a gazdálkodók leginkább az ellenszolgáltatás nélküli terménybeszolgáltatás miatti ellenérzésükben lázadtak fel: pl. a Técsői járási Uglya községben, ahol 1948. október 9-15. között tört ki kolhozellenes lázadás, amit karhatalmi erőkkel vertek le és megtorlásképpen tizenhárom helybélit 2-25 év közötti börtönbüntetésre ítétek. A legnagyobb méretű lázadásra 1949-ben az Ungvári járási Nagydobronyban került sor, ahol

²³⁰ Imre Irén (1927) visszaemlékezése. Az interjú szövegét közli MOLNÁR D. E. 2011.51.

²³¹ BRENZOVIČS L. 2009. 97.

²³² BALLA László: Szegény ember vízzel főz. Életem a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947-1987. PoliPrint, Ungvár, 2002. 33.

²³³ Протокол № 86-90 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 86-90.), 1946. augusztus 27-szeptember 9., F.P.1., op.1., od.zb. 52., 51.

²³⁴ Матеріали до протоколів № 111-113 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 111-113.), 1946. április 24 – december 24., F.P.1., op.1., od.zb. 67., 75.

mintegy ötszázan lázadtak fel és rongáltak, itt történtek a legsúlyosabb atrocitások és végül határőregységeket vetettek be az elégedetlenség elfojtására.²³⁵

Kolhozokba kényszerítették a parasztságot a terméketlen és szinte csak havasi legelőjű hegyvidéken is.²³⁶ Aki mégis ellenállt és ragaszkodott a saját tulajdonához, az kuláklírára került. Kárpátaljára is kiterjesztették az USZSZK minisztertanácsának 1947. június 21-i határozatát a kulákgazdaságok megadóztatásáról. Minden faluban összeírták a gazdaságokat, leltárba vették az ingóságukat.²³⁷

A pártfunkcionáriusok propaganda-hadjáratot indítottak a kolhozosítás mellett, melynek egyik legfőbb eszköze a párt fő szócsöve, a sajtó volt: „Jelenleg területünkön harc folyik a szocialista gazdaság bevezetéséért. Ez a mozgalom a kulákság vad ellenállásába ütközik. A sajtó feladata harcolni ezen a téren is a kolhozrendszer teljes győzelméért.”²³⁸ Sorra jelent meg a kolhozrendszert támogató, a beszolgáltatási kötelezettséget teljesítését dicsérő cikkek tömkelege, illetve az ellenállást tanúsítókat elmarasztaló írások (2. sz. melléklet).

Az új rendszert rendkívül nehezen szokták meg a falusi emberek, akik nem értették, hogy miért nem részesülhetnek abból a termésemből, amiért egész éven át verejtékes munkával dolgoztak meg. Úgy gondolták, joguk van esténként 1-1 vödör terményt hazavinni, amit a kolhozvezetőség lopásnak minősített és szigorúan büntetett és még azokat a kalászokat sem engedték összeszedni, ami aratás után a tarlón maradtak. Ekkortájt keletkezett az ismert szólás: „A kolhozvagyton drága kincs, de aki nem lop, annak nincs.”²³⁹

1948 második felében egyre nagyobb méreteket öltött a kolhozok létrehozására irányuló propagandamunka. Ez a létrejövő kolhozok számában is megmutatkozik, hisz az ide vonatkozó állítások szerint, míg 1948 elején 27 kolhoz működött, ez a szám 1949. január 1-re már 428 lett, amelyekben a terület parasztságának majdnem a fele tevékenykedett.²⁴⁰

²³⁵ OFICINSZKIJ Román: Kollektivizálás. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 276.

²³⁶ BOTLIK Gy.2000. 286-287.

²³⁷ CSANÁDI Gy.2004. 192-194.

²³⁸ *A bolsevik sajtó napja (május 5.)*. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 38. szám, 1948. május 4. 1.

²³⁹ MÓRICZ Kálmán: Nagydobrony. Mandátum Kiadó, Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest, 1995. 97.

²⁴⁰ RUSZIN Emil: Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete, Budapest, 1991. 63.

1950-re Kárpátalján teljesen megszüntették a magánszektor, és ezzel szétverték a korábbi természetes gazdálkodási rendszert. A kolhozok szervezését az aktivisták brigádjai hajtották végre. Ezekben a brigádokban az ún. népnevelők, előadók mellett közreműködtek a milicisták, államvédelmi beosztottak, sőt, ha kellett ügyészek, bírók meggyőző érveit is igénybe vették a parasztok befolyásolására. A munkaerőhiány – hisz a férfiak nagy többsége ekkor még munkatáborokban raboskodott – a hozzá nem értés következtében az 1946-1950 közötti időszakban a mezőgazdasági termelés visszaesett, sőt 1947-ben egész Ukrajnát érintő éhínség pusztított. Kárpátalját ekkor zárt területként kezelték, csak a milícia engedélyével lehetett ki- vagy beutazni.²⁴¹ A kollektív gazdálkodás annyira veszteséges volt, hogy 1950. február 4-én Ivan Turjanica, a kárpátaljai területi végrehajtó bizottság elnökének aláírásával jelentést küldtek Kijevbe „a kárpátaljai hegyvidéki települések mezőgazdaságának állapotáról és további fejlesztésének lehetőségéről”, melyben leírták, hogy a hegyvidékeken nincs értelme a kolhozok létrehozásának. A jelentésnek nem lett semmilyen következménye.²⁴²

Mivel a férfiak java része ekkor még a sztálini lágerekben raboskodott, a fellépő munkaerő-hiányt a nők bevonásával igyekeztek kiküszöbölni. Mozgalmat indítottak „Traktorra, lányok, asszonyok!” jelszóval.²⁴³ A területen élő 223 ezer munkaképes nőt a pártfunkcionáriusok „egy nagy hadseregként” írják le, akiket be kell vonni a tömegtermelésbe.²⁴⁴

A természetes gazdálkodási rendszer szétverésével megkezdődött a magángazdaságok pusztulása. A „szocialista” átalakítás következtében olyan feltételeket szabtak meg, amelyek között sem apró-, sem nagy jószágot nem tarthattak a kolhozba kényszerített családok. A hivatalos adatok szerint 1951-ben 557 gazdaság működött, melyek nagy részét egyesítették, így 1953-ra 264 kolhoz tartottak számon.²⁴⁵ Rohamosan csökkent az állatállomány, ami a lakosság

²⁴¹ BOTLIK J. 2000. 288.

²⁴² OFICINSZKIJ R. 2010. 278.

²⁴³ CSANÁDI Gy. 2004. 203.

²⁴⁴ Стенограма протоколів № 1-2 зборів Закарпатського обласного партійного активу (А Кárpátontúli területi pártaktíva gyűlésein készített 1-2. számú jegyzőkönyvek felvétele), 1946. február 21 – március 9., F.P.1., op.1., od.zb. 70., 126.

²⁴⁵ RUSZIN E. 1991. 63.

ellátásában súlyos hús- és tejhiányt okozott. A kolhozokban és a szovhozokban lévő állatállomány pedig megközelítőleg sem fedezte ezt az szükségletet.

A kolhozosítással és a terménybeszolgáltatással még korántsem merült ki a szovjet vezetés rendeleteinek tárháza a lakosság kiszipolyozására vonatkozóan. Azzal az indokkal, hogy, a Szovjetunió minden állampolgárának ki kell vennie részét az ország iparosításából – amihez pénzre van szükség – valamennyi dolgozó bérének bizonyos hányadát lefoglalták államkölcson címszó alatt, amelyet természetesen az illető „önként” ajánlott fel az ország fejlesztése érdekében. 1946 tavaszán a pártvezetés ülései alkalmával hangsúlyozta, hogy ez a legfontosabb gazdaságpolitikai kampányhadjárat és az aktivisták feladata tudatosítani a lakosságban a kölcsön jelentőségét, miszerint ez a hozzájárulás részét képezi az ötéves terv teljesítésének.²⁴⁶ A begyűjtésre irányuló propagandamunka Kárpátalja valamennyi községében meg lett szervezve, a területi és járási szintű újságok pedig utasítást kaptak kölcsön fontosságának a hirdetésére.²⁴⁷ A magángazdáknak készpénzzel kellett fizetni. A visszaemlékezésekben, a szovjet hatóságok eme intézkedésére vonatkozó történéseket a fájó, személyes emlékek jellemzik, hiszen sokszor még az utolsó megmaradt jószágot is el kellett adni annak érdekében, hogy a pénzt előteremtsék: „Volt, akinek az utolsó tehenet el kellett a gyerek szájából adni, hogy kifizesse az államkölcson... azoknak az embereknek, akiknek nem volt, szóval már azelőtt is szegényebbek voltak... azoknak kivetettek egy minimális összeget. A másokra kérem szépen, aki tehetősebb volt, arra mindig többet, többet.”²⁴⁸

II. 7. A történelmi egyházak helyzete

A rendszer kiépítésének egyik fontos összetevője a szovjet ateista nevelés volt, mely nagymértékben veszélyeztette az egyházi életet. A helyi lakosság döntő többsége, nemzetiségüktől függetlenül vallásos volt, igyekeztek betartani az egyházi előírásokat, megülni az egyházi ünnepeket.²⁴⁹ Egy ideillő megfogalmazás

²⁴⁶ Протокол № 29-31 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 29-31), 1946. április 29-május 7., F.P.1., op.1., od.zb. 12., 62.

²⁴⁷ F.P.1., op.1., od.zb. 12., 63.

²⁴⁸ Nevét nem vállaló, 1936-ban született adatközlő. Az interjúrészletet közli: MOLNÁR D. E. 2011. 54.

²⁴⁹ BRENOVIC L. 2009. 100.

szerint „a vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc 1945-től a hivatalos politika szintjére emelkedett.²⁵⁰ Az ide vonatkozó szakirodalom szerint a hatóságok a legkülönbözőbb módon igyekeztek korlátozni a hitéletet, a vallásos tevékenységet. Ennek érdekében különböző intézkedéseket tettek: 1944 végétől megszüntették a különböző egyházi szervezeteket, művelődési egyesületeket. 1944. december 5-én sor került a tömeges szekularizálására, az állam és az egyház, az állam és az iskola szétválasztásának kihirdetésére.²⁵¹ A már megkezdett 1944-45-ös tanévben nem tiltották be ugyan az iskolai hitoktatást, azonban az osztályonkénti heti kettőről egy órára csökkentették. Egy évvel később már megtiltották a hittan iskolai oktatását és a papoknak tilos lett a tanintézményekbe belépni. Az iskolán kívül egy ideig még megtűrték a hittan oktatását, 1948-tól azonban már bármely formáját keményen büntették.²⁵²

1945 márciusában a Néptanács rendeletet fogadott el a családról és a házasságról, melyben tovább csorbították az egyház tekintélyét és a társadalomban beöltött szerepét, mivel általa nemcsak lehetővé tették az egyházi szertartás mellőzését házasságkötéskor, de azt is előírta, hogy egyházi esküvőre kizárólag a polgári házasságkötés után van lehetőség.²⁵³

Az 1945 májusában meghozott rendelet az egyház tulajdonát képező vagyon használatára jogosította fel a hatalom képviselőit, ami lényegében elkobzást jelentett.²⁵⁴ 1945-46 folyamán megfosztották az egyházat épületeinek, templomainak tulajdonjogától, államosították a felekezeti iskolákat.²⁵⁵ Az államosított templomokat a hívőközösségek bérbe vehették és a használatáért komoly adókat kellett fizetni. Általános jelenséggé vált a templomok bezárása, raktárrá, tornateremmé, műhellyé, ateista múzeummá történő átalakítása.²⁵⁶

²⁵⁰ MAJNEK Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. 55.

²⁵¹ OFICINSZKIJ Román: Szekularizáció szovjet módra. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 288.

²⁵² BOTLIK J. 1997. 276.

²⁵³ Декрет чис.47 про родину та одруження (47.számú dekrétum a családról és a házasságkötésről). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 6. szám.,Ungvár, 1945. március 31., 59., F.P. 14. op. 1. od.zb. 700., 1-38.

²⁵⁴ Декрет чис.54 про користування церковним майном (54. számú rendelet az egyházi vagyon használatáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 9. szám, Ungvár, 1945. május1., 113.

²⁵⁵ Декрет чис.58 про здержавлення шкіл (58. számú rendelet az iskolák államosításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 9. szám.,Ungvár, 1945. május1., 115.

²⁵⁶ DUPKA Gy.. 1993. 39.

A legnagyobb csapás a görögkatolikus egyházat érte, ami egyben Kárpátalja lakosságának nagy részét is érintette, hiszen az 1941-es népszámlálási adatok szerint a népesség 51%-a görögkatolikus felekezetű volt.²⁵⁷ Mértékadó vélemények szerint a görögkatolikus egyház sorsa már akkor eldőlt Ukrajnában, amikor 1943-ban Sztálin visszaállította a moszkvai ortodox patriarchátust. A háború idején ugyanis a Szovjetunió unitus vallású lakossága nagyrészt Ukrajnában, annak is a nyugati részén élt és a Szovjetuniótól való elszakadást kívánták. Ez a vád görögkatolikus egyházat ért legnagyobb támadások idején a sajtóban is megjelent: „Nálunk egyforma a magatartás az összes vallásokkal szemben. A szovjet emberek azonban tudják azt és emlékeznek arra, milyen álláspontot foglalt el a nagy megpróbáltatások idején az egyik vagy másik egyház. Emlékezzünk a Nagy Honvédő Háború napjaira. Míg a pravoszláv egyház mindig a néppel együtt, valóban részt vett az ellenség elleni harcban, addig az uniátus egyháznak a reakció táborában látható hivatalnokainak nagyobb része a német-magyar megszállók közvetlen ügynöke volt.”²⁵⁸ Az, hogy a háború befejeztével a pravoszláv egyházba kényszerítették őket, tulajdonképpen megtorlás volt,²⁵⁹ melynek kifejezésre juttatásában a hatalom igen találékonynak bizonyult. A görögkatolikusok üldözésének első írásos dokumentuma az a levél, amelyet még 1944. november 18-án fogalmaztak meg a Munkácsi-Eperjesi Pravoszláv Püspökség vezetői és a hívők nevében kérték a patriarchátust, hogy az egyházmegyét tegyék át moszkvai fennhatóság alá, Kárpátontúli Ukrajnát csatolják az SZSZKSZ-hez és a régió görögkatolikus templomait, egyéb ingatlanjait és ingóságait adják át a pravoszláv egyháznak.²⁶⁰ A kérést rövid időn belül teljesítették: még 1944-ben az egyházmegyét a moszkvai patriarchátushoz csatolták, a görögkatolikus egyház ingatlanjait pedig 1944-1946 között minden településen a pravoszláv egyház kapta meg.²⁶¹ Jelzésértékű a hatalom és a helyi pravoszláv egyház együttműködése tekintetében, hogy már 1945 májusában a

²⁵⁷ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880-1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000. 14.

²⁵⁸ *Az unitus egyház álarc nélkül.* Kárpáti Igaz Szó, 1948. IV. 9. 2.

²⁵⁹ BOTLIK J. 1997. 277.

²⁶⁰ OFICINSZKIJ Román: Egyházzellenes intézkedések. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 290.

²⁶¹ Документи про передачу нерухомого майна греко-католицьких сільських церковних парафій православним (Dokumentumok a görög-katolikus parókiák átadásáról a pravoszláv egyháznak). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 666. 1-123.

Néptanács ungvári pravoszláv egyház képviselőit kéri fel a hálaadó istentisztelet tartására a háborúban aratott győzelemért.²⁶²

A görögkatolikusok elleni támadások az állami egyházügyi hatóság és a belügyi titkosszolgálat részéről egyre erőteljesebbek lettek. Ahogy a szovjet vezetés Kárpátalja Szovjetunióhoz való csatolása esetében is az „újraegyesülés” jelszavát használta, a görögkatolikus egyházat is a pravoszláviával történő „újraegyesülés” módszerével kívánta felszámolni.²⁶³ Mindenekelőtt megvonták az unitus egyház anyagi támogatását, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelték, eleget téve a Munkácsi-Eperjesi Kárpátorosz Pravoszláv Püspökség azon kérelmének, melyben állami támogatás kiutalását indítványozzák a papság kifizetése, valamint a püspökség fenntartása céljából.²⁶⁴

Egyre erőteljesebben szorgalmazták a görögkatolikus egyházközségek áttérését a pravoszláviára, illetve a vegyes vallású – görögkatolikus és pravoszláv – családokat pedig igyekeztek egyvallásúvá tenni az utóbbi javára. A jelzett folyamat igen meggyorsult az 1945 márciusában kiadott „A vallás megváltoztatásának szabadságáról” című rendelet hatására, amelynek értelmében minden felnőtt állampolgárnak joga volt szabad akaratából megváltoztatnia vallását, illetve felekezeten kívülnek lennie, a kiskorúak pedig szüleik hozzájárulásával változtathatták meg vallásukat.²⁶⁵ Ezzel a sajtóban kezdetét vette a görögkatolikus egyház elleni propaganda. Az unitus egyház, annak vezetői és hívei üldözött közellenségévé váltak. A rendelkezésre álló adatok szerint rendelet hatására több mint 60 görögkatolikus parochia szűnt meg, mert hívei áttértek a

²⁶² Повідомлення Ужгородської православної церковної парафії та циркуляр НРЗУ про проведення подячного молебню в Ужгородському православному храмі з нагоди перемоги та миру (Az ungvári pravoszláv parókia jelentése és a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körlevele hálaadó istentisztelet tartásáról az ungvári pravoszláv templomban a győzelemért és a békéért). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 241., 1-2.

²⁶³ BRENZOVICS László: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe... In: Varanyi (szerk). 2009. 100.

²⁶⁴ Прохання Мукачівсько-Пряшевської Карпаторуської православної єпархії м. Мукачево про виділення державної дотації для видачі платні священикам і на утримання єпархії та листування про цьому питанню (A Munkácsi-Eperjesi Kárpátorosz Pravoszláv Püspökség kérelme állami támogatás kiutalásáról a papok kifizetése és a püspökség támogatása céljából). KÁL, F. 14. op. 1. od.zb. 665. 1-22.

²⁶⁵ Постанова Народної Ради Закарпатської України про вільну зміну релігії (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata a vallás szabad megváltoztatásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 7. szám., Ungvár, 1945. április 15., 90., F.P.14. op. 1. od.zb. 660., 1-5.

pravoszláv vallásra,²⁶⁶ mely irányzat elnevezését szintén 1945 márciusában tette kötelezővé és kizárólagossá a Néptanács, amikor is rendeletben tiltotta be a „görögkeleti” kifejezés használatát és helyette a „pravoszlávot” irányozta elő.²⁶⁷

Több településen a görögkatolikus klérus megpróbált ellenállni a beolvasztási kísérletnek, tartani pozícióját, biztatva a híveket egyházuk melletti kitartásra, templomaik védelmére.²⁶⁸ Ezek következtében születtek meg az írásbeli jelentések sorozata „a görögkatolikus agitáció veszélyeiről, a görögkatolikus papság szerepéről a magyar megszállás ideje alatt és a görögkatolikus papok „népellenes magatartásáról”,²⁶⁹ illetve „népellenes beszédek megtartásáról a görögkatolikus templomoknak a pravoszláv egyház rendelkezésére bocsátásának idején.”²⁷⁰

1945 augusztusában a Munkácsi Egyházmegye püspöki levéltárát és könyvtárát átvilágították²⁷¹ és rendszer számára nemkívánatos anyagokat megsemmisítették. A megmaradt iratokat pedig az 1945-ben alapított Központi Állami Történelmi Levéltár²⁷² gyűjteményébe vitték.

²⁶⁶ BOTLIK J. 1997. 277.

²⁶⁷ Постанова НРЗУ про відміну вживання назви «греко-восточний» і затвердження правильної назви «православний» (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata a „görögkeleti” elnevezés használatának megszüntetéséről és a „pravoszláv” kifejezés szorgalmazásáról). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 661., 1-4.

²⁶⁸ PEKAR B. Athanasius: „Tanúim lesztek.” Adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2003. 13-16.

²⁶⁹ Доповідні записки Уповноваженого НРЗУ в справах культів про небезпечність зростання католицької агітації, про роль греко-католицького святенництва під час угорської окупації, про історію церковної унії та про антинародну поведінку представників греко-католицьких парафій... (Kárpátontúli Ukrajna kultúráért felelős osztályának jelentése a katolikus agitáció növekedésének veszélyességéről, a görög-katolikus püspökség szerepéről a magyar megszállás idején, az egyházi unió történelméről és a görög-katolikus parókiák képviselőinek népellenes fellépéséről...) KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 662., 1-11.

²⁷⁰ Листування з головною прокуратурою Закарпатської України про розслідування антинародних виступів в с. Білки Іршавського округу під час передачі церкви у розпорядження православної парафії (Kárpátontúli Ukrajna főügyészségének levelezése népellenes fellépések vizsgálatáról az Ilosvai járás Bilke községében a templomnak a pravoszláv parókiának történő átadása idején). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 663., 1-2.

²⁷¹ Довіреність президії НРЗУ на перевірку бібліотеки, архіву греко-католицької богословної семінарії в м. Ужгороді (Kárpátontúli Ukrajna elnökségének megbízási engedélye a görög-katolikus püspökség könyvtárának és archívumának átvizsgálásáról). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 667., 1.

²⁷² Постанова НРЗУ та виписка із протоколу засідання секретаріату ЦК КПЗУ про утворення Центрального Державного Історичного архіву в м. Ужгороді та філіалу в м. Берегові... (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete és Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja KB titkársága ülésének jegyzőkönyvi kivonata a Központi Állami Történelmi Archivum megalapításáról Ungvár székhellyel és Beregszászon lévő fiókintézettel...) KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 702., 1-9.

1946. március 8-10. között a Lembergben megszervezett egyházi gyűlésen kimondták, hogy az 1596-ban kötött, görögkatolikus egyház létrejöttét jelentő breszti unió érvénytelen és az Ukrán Görögkatolikus Egyházat az Orosz Pravoszláv Egyházba olvasztották be. A tanácskozáson nem vettek részt a püspökök, hiszen ők a németekkel való együttműködés vádjával börtönben ültek: „Az uniátus egyház a budapesti fasiszta-barát útmutatásoknak megfelelően megáldotta a magyar fegyvereket és a Nagy Honvédő Háború idején külön imádságokat tartott Németország győzelméért a Szovjetunió felett.”²⁷³

Sok görögkatolikus lelkész lett kivégzés áldozata a fent említett okok miatt.²⁷⁴ A legismertebb Romzsa Tódor, a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség főpásztorának története, aki bár igyekezett lojálisan viselkedni az új hatalom iránt, a rá nehezedő nyomás ellenére sem volt hajlandó az aposztáziára, sem pedig részt venni egyháza felszámolásában.²⁷⁵ A kommunista vezetés és a belbiztonsági szervek először szépszerével, kitartóan igyekeztek rávenni a püspököt, hogy írja alá a novemberi manifesztumot az „újraegyesülésről”, illetve, hogy egyháza „önként egyesüljön” a pravoszlávval és amikor Romzsa helytállása miatt a meggyőzésnek ez a módszere kudarcot vallott, megkezdődött a hatóságok nyílt fellépése az egész egyház ellen.

1946. augusztus 21-én a népképviselők kárpátaljai megyei tanácsának határozata értelmében megkezdődött az egyházi és kolostori földbirtokok államosítása.²⁷⁶ Romzsa püspök folyamatosan különböző kérelmekkel fordult a különféle hivatali szervekhez, hogy írják felül a görögkatolikus egyház elleni intézkedéseket, fáradhatatlanul járta az egyházközségeket és kitartásra buzdította a papokat, hogy ne engedjenek az aposztáziának.²⁷⁷ A beolvasztási kísérletnek való ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása miatt a szovjet hatóságok az unitus egyház felszámolása legfőbb akadályának tekintették és 1947-ben

²⁷³ *Az unitus egyház álarc nélkül.* Kárpáti Igaz Szó, 1948. IV. 9. Közli: M. TAKÁCS L. 1994. 105.

²⁷⁴ Az elítélt és kivégzett görögkatolikus papokról összegyűjtött adattárat közöl DUPKA György: *Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon.* Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1999.

²⁷⁵ BRENOVICS L. 2009. 100.

²⁷⁶ VEHES M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEC J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEC CS. – CSERNYICSKÓ I. 2011. 138.

²⁷⁷ OFICINSZKIJ Román: *Romzsa püspök meggyilkolása.* In : Fedinec – Vehes (szerk.), i.m., 2010. 293.

kíméletlenül meggyilkolták.²⁷⁸ Ezután megkezdődött azoknak a papoknak a kálváriája, akik nem hajlandóak behódolni az új rendszernek: letartóztatások és lágerbe hurcolások sorozata zajlik a görögkatolikus klérus ellen. A görögkatolikus egyház tragédiája 1949 februárjában teljesedett be, amikor az USZSZK állambiztonsági minisztériuma rendeletben utasította a hatóságokat, hogy Kárpátalján azonnal fel kell számolni az unitus egyházat. Az üldöztetések ellenére a görögkatolikus egyház megpróbált illegalitásban, földalatti tevékenységet folytatva működni, titokban keresztelni, esketni, temetni.²⁷⁹ A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség papjainak kb.40%-a (132 fő) tért át a pravoszláv vallásra.²⁸⁰

A görögkatolikus egyház felszámolásával párhuzamosan ment végbe a római katolikus egyház életének lehetetlenné tétele. Mértékadó vélemények szerint a katolikus egyházüldözés célja a görögkatolikusoknak a Moszkvai Patriarchátushoz történő csatolása mellett a római katolikusokból a Vatikántól független egyház létrehozása volt.²⁸¹ Az állam az egyházügyi hivatalon keresztül beavatkozott az egyház belügyeibe, gátolták a kapcsolattartást a római központtal, az általuk befolyásolt személyeket ismerték el a helyi római katolikus egyház vezetőinek.²⁸² A latin szertartású katolikus papok jelentős részét sztálini lágerekbe hurcolták, az itthon maradtak pedig állandó zaklatásnak voltak kitéve, folytonos megfigyelés alatt álltak, az utánpótlás a papi hivatást illetően csaknem teljesen megszűnt. Akibe valamilyen oknál fogva belekötöttek, attól megvonták a

²⁷⁸ 1947. október 27-én került sor a gyilkossági merényletre Romzsa püspök ellen, amikor Lóka községből hazafelé tartó lovas kocsijának nekihajtott egy szovjet katonai gépkocsi. A püspök az ütközés következtében a bricska alá került, ezért a merénylők – abban a tudatban, hogy teljesítették a küldetésüket – a lovas kocsin lévő többi utast kezdték el ütlegelni. Azonban nem sokkal ez után egy postautó jelent meg, a gyilkosok pedig elmenekültek. A postakocsi Romzsát és társait súlyos sérülésekkel szállította kórházba, ahol végül mindannyiuk életét megmentették és néhány nap múlva már úgy állt a helyzet, hogy a püspök felépül. Ekkor azonban a belbiztonsági szervek egyik munkatársa – ápolónővének álcázva magát – megmérgezte. Romzsa Tódor 1947. november 1-én halt meg és november 4-én temették el Ungváron. Annak ellenére, hogy a hatóságok és az NKVD igyekezett titokban tartani a halálhírt, a temetésen 20 ezres tömeg vett részt. A hivatalos verzió szerint a püspök véletlen közúti balesetben szerzett sérüléseibe halt bele. 2001 júniusában II. János Pál pápa ukrainai látogatása alkalmával boldoggá avatta. A merényletről és a gyilkosságról lásd részletesebben: BOTLIKJ. 1997. 277. 280-283.

²⁷⁹ BRENOVICS L. 2009. 100.

²⁸⁰ OFICINSZKIJ Román: A görög katolikus püspökség felszámolása. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 295.

²⁸¹ WYSZKOWSKI, PAWEL: Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013. 233.

²⁸² BRENOVICS L. 2009. 100.

működési engedélyt,²⁸³ vagy áthelyezték őket azzal az indokkal, hogy „nem tartották be az egyház működésére vonatkozó állami törvényeket”.²⁸⁴

A sztálinizmus a református egyházat sem kímélte, amely felekezethez az 1940-es években a kárpátaljai magyarság többsége tartozott.²⁸⁵ Az államhatalom részéről folyt a pontos felmérés: minden lelkészlől adatokat gyűjtöttek, figyelték az aktív egyházi személyeket, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.²⁸⁶ Nemcsak a görögkatolikus egyházat akarták beolvasztani a pravoszláv egyházba, de 1946 februárjában a reformátusokhoz is érkezett egy csatlakozásra szóló felhívás a Moszkvai Baptista Egyház részéről. Így akarták kiterjeszteni az állami ellenőrzést a protestáns felekezetekre. A baptista egyház vezetői személyesen jöttek el Kárpátaljára és segítségüket ajánlották fel abban az esetben, ha beolvadnak az ő egyházukba, amely akkor már az államhatalom által elismert, bejegyzett vallási közösség volt.²⁸⁷ Azonban a református egyház nem fogadta el a felkínált „segítségnyújtást”.

Mértékadó vélemények szerint Kárpátalján a görögkatolikusok után a reformátusok váltak a sztálinizmus legfőbb célpontjává és a szovjetesítés folyamatában a hatalom azonnal kivetette hálóját az egyházra.²⁸⁸ Református lelkészek egy csoportja létrehozta az „ébredő” mozgalmat, amely aktív tevékenységet fejtett ki a kárpátaljai reformátusság körében, amelyre a válasz a hatalom részéről a sorozatos letartóztatások, perbe fogások lettek, amelyek többnyire a GULAG kényszermunkatáboraiába történő deportálásokkal végződtek.

A fent említettekből nyilvánvaló, hogy a szovjet uralom ideológiájának egyik legmeghatározóbb eleme a vallás elleni küzdelem volt, amely Kárpátalján különösképpen megnyilvánult. Ezen a területen ugyanis az ateista nevelés szorosan összekapcsolódott a nemzetiségi elnyomással, hiszen az egyháznak mint nemzetiség-megtartó erőnek a szerepével a szovjet hatalom képviselői is tisztába voltak.

²⁸³ DUPKA Gy. 1993. 39.

²⁸⁴ MAJNEK A. 1998. 55.

²⁸⁵ Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 – 1941). 2000. 15.

²⁸⁶ GULÁCSY Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998. 48.

²⁸⁷ GULÁCSY L. 1998. 48.

²⁸⁸ OFICINSZKIJ Román: Megtört pravoszlávok és üldözött reformátusok. In: Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 297.

II. 8. Oktatás, ideológiai nevelés

A kárpátaljai magyarság nemzettudat-vesztésének fontos tényezője volt az 1944-ben bevezetett szovjet oktatási rendszer, mely arra szolgált, hogy meggyorsítsa a beolvasztási politika győzelmét. A magyar iskolákban az anyanyelv tanítását fokozatosan kiszorította az orosz²⁸⁹ „mint az állampolgári egyenrangúság biztosítékának hirdetett birodalmi nyelv”²⁹⁰ oktatása.

Az 1944. december 5-én kiadott rendeletek sorába tartozik az iskolákban, iskolai könyvtárakban található nem orosz és ukrán nyelven íródott taneszköz elkobzására felszólító utasítás. A rendelet értelmében megsemmisítendőnek minősítettek minden magyar és német nyelvű tankönyvet, magyar és német szépirodalmi alkotást (akár eredeti nyelven, akár fordításban jelent meg), a magyar „revizionista” térképeket, plakátokat, vagy bárminemű ábrázolást, ami „Kárpátontúli Ukrajna idegen megszállására utal.”²⁹¹

1945 áprilisában a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletet adott ki a közoktatás reformjáról, amelyben a papi szemináriumok kivételével minden tanintézetet államivá tettek, a pedagógusokat pedig állami alkalmazottakká nyilvánították.²⁹² Beregújfaluban például „az 1945. év elején minden külön értesítés nélkül elvették az egyház iskoláját s abban azóta ukrán nyelvű tanítás folyik, de nem vették el az egyház iskolaépítésből fennmaradt adósságát. [...] A tanítás nem indulhatott meg, mert rövidesen híre járt, hogy a magyar nyelvű tanítást beszüntették az egész ún. Podkárpatyszká Rusz, mai nevén Zakarpatszka Ukrajna területén. Mint már fentebb említettem, később az iskolaépületet felszerelésével együtt megkérdésünk nélkül egy ukrán tanító lefoglalta, s azóta abban ukrán tanítás folyik. Itt említem meg azt is, hogy a legnehezebb háborús

²⁸⁹ BALOG Sándor: Sorsüldözöttek. Ungvár-Budapest, Galéria Kiadó, 1992. 52.

²⁹⁰ SOÓS Kálmán – MEDVEZ Andrea: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakításához (1945-1989). In: Hatodik Síp, 1999/1-4.

²⁹¹ Розпорядження чис.7 про конфіскацію та вилучення всіх чужих видань (7. számú határozat valamennyi külföldi kiadvány elkobzásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1944. december 5., 14., F.P. 14. op. 1. od.zb.1. „a”.

²⁹² Декрет чис.58 про здержавлення шкіл (58. számú rendelet az iskolák államosításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 9. szám, Ungvár, 1945. május 1., 115. F.P. 14. op. 1. od.zb. 598., 1-12.

időben a múlt év szeptember 10-én avattuk fel újból a 75. 000 pengős költséggel újjáépített iskolánkat.”²⁹³

Szintén 1945-ben a Néptanács határozatot hozott a korábban működő iskolatípusok – népiskolák, polgári iskolák és gimnáziumok – beszüntetéséről, helyettük pedig bevezették az elemi, általános²⁹⁴ és középiskolákat.²⁹⁵ Ungváron létrehozták a Központi Módszertani Kabinetet, mint a kárpátaljai oktatás- és nevelés szervezésének, irányításának és ellenőrzésének központi intézményét.²⁹⁶

Az 1944-45-ös tanévben magyar nyelven csak elemi szintű oktatás folyt, a következő tanévben pedig határozat született a magyar nyelvű általános iskolák megnyitására, a Néptanács pedig utasította a közoktatási osztályt a magyar nyelvű tankönyvek ellenőrzésére hivatott bizottság létrehozására.²⁹⁷ Magyar nyelvű elemi és általános szintű oktatást csak azon járások településein volt lehetőség folytatni, ahol nagyobb tömbben éltek magyarok (zömében a Beregszászi, Ungvári, Munkácsi, Nagyszőlősi járás települései). Azokon a helyeken, ahol szórványban éltek a magyarok, semmilyen szintű intézményes anyanyelvi oktatás nem alakult ki (pl. Rahó, Huszt, Kőrösmező). Nem szerveztek magyar nyelvű oktatást továbbá a magyarok által is lakott görögkatolikus falvakban sem, mivel a lakosságot a vallás alapján, automatikusan ukránnak nyilvánították.²⁹⁸

Az 1946-ban megnyílt Ragyanszka Skola Tankönyvkiadó magyar szerkesztőségében lényegében magyar nyelv és irodalom tankönyvek készültek, a többi tantárgyhoz használatos tankönyvet oroszról vagy ukránból fordították.

²⁹³ TREKL, 4300 / 32 – 1944.

²⁹⁴ Hivatalos megnevezés szerint nem teljes középiskola

²⁹⁵ Постанова Народної Ради Закарпатської України про реформу системи освіти на Закарпатській Україні (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata Kárpátontúli Ukrajna oktatási rendszerének reformjáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 14. szám, Ungvár, 1945. július 15., 158.

²⁹⁶ Постанова НРЗУ про утворення в м. Ужгороді центрального методичного кабінету та в округах – округових методичних кабінетів для поліпшення методичної роботи вчителів... (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata Ungváron központi módszertani kabinet és a körzetekben körzeti módszertani kabinetek létrehozásáról a tanítók módszertani munkájának javítása céljából...) KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 601., 1-12.

²⁹⁷ Постанова секретаріату ЦК КПЗУ та НРЗУ про відкриття неповних середніх шкіл з угорською мовою навчання і циркуляр Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про утворення комісії по рецензуванню підручників на угорській мові (Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja KB és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata magyar nyelven oktató általános iskolák indításáról és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa oktatásügyi osztályának határozata bizottság létrehozásáról a magyar nyelvű tankönyvek ellenőrzése céljából). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 614., 1-5.

²⁹⁸ OROSZ Ildikó: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1995. 6.

A magyar oktatási rendszer az érettségiig terjedt, az 1945-ben, a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség elkobzott vagyonának bázisán. A szovjet tudósok és oktatók átvezénylésével alapított Ungvári Állami Egyetemen²⁹⁹ nem volt biztosítva a kárpátaljai magyaroknak az anyanyelvükön való tanulás lehetősége. Az egyetemet Kárpátontúli Ukrán Egyetem néven alapították Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja Központi Bizottsága Titkárságának és Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának a határozata révén,³⁰⁰ ahol az oktatás ukrán és orosz nyelven folyt. Egyes vélemények szerint az egyetem az erőszakos ukránosítás és oroszosítás intézményévé vált, valamint, hogy a hatóságok a csendes etnikai tisztogatás eszközévé használta fel az intézményt Kárpátalja őslakosságával szemben a térség elhagyására kényszerítve őket,³⁰¹ mivel a diplomaszerezés után a Szovjetunió különböző területeire irányítva, szülőföldjüktől messze kaptak munkát.

A szovjetizálás rövid- és hosszú távú sikere szempontjából kulcsfontosságú szerepe volt az oktatásnak, annak az ideológiai – a rendszer által axiómaként kezelt – ismeretanyag átadásának, amit a központ előirányzott a felnövekvő nemzedék agy mosása révén. A tanítókra, tanárookra tehát fokozott figyelem irányult, és 1945 áprilisában megjelent Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körlevele a pedagógusoknak „a fasiszta megszállók által a múltban terjesztett burzsoá, nacionalista ideológiától való megvédéséről.”³⁰² A korabeli sajtó az eseményeket a következőképpen kommunikálta az olvasók felé: „Iskoláinkra most fokozott feladat vár. Nálunk a nevelésnek sajtószerű nehézségei vannak. Tanítóinknak nemcsak nevelni, de átnevelni is kell: harcolni a mérgezett fasiszta ideológia ellen, mely gyermekeink lelkét megmértelyezte. Az új kormányrendelet értelmében az iskola ezentúl független az egyháztól. A tanfelügyelők felelősek azért, hogy az iskola ne legyen tudásellenes és ne

²⁹⁹ BRENOVIC L. 2009. 98.

³⁰⁰ Постанова НРЗУ та ЦК КПЗУ про утворення Закарпато-Українського Університету в м. Ужгороді та постачання харчовими продуктами викладачів і студентів (Kárpátontúli Ukrajnának és Kárpátontúli Ukrajna Kommunista Pártja KB határozata Kárpát-Ukrán Egyetem alapításáról Ungváron, valamint a tanárok és a diákok étellel való ellátásáról). KÁL, F. P.14. op. 1. od.zb. 610., 1-8.

³⁰¹ ВОТЛИК, і.м., 1997. 276.

³⁰² Циркуляр Уповноваженого НРЗУ в справах освіти про збереження педагогів від буржуазної націоналістичної ідеології, розповсюджуваної фашистськими окупантами у минулому (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa oktatásügyi osztályának körrendelete a pedagógusoknak a fasiszta megszállás idején terjedő burzsoá nacionalista ideológiáktól való megvédéséről). KÁL, F.P.14. op. 1. od.zb. 607., 1.

szolgáljon bódító propagandacélt. Éveken át az iskolák vak eszközei voltak a fasiszta és félfasiszta céloknak, kiszolgálta az uralkodó osztályt, mely szívesen vette, ha olyan félintelligens rabszolgaszellemű nemzedékeket kapott, amelyekből több hasznot húzhatott. Fasiszta elnyomóink féltek attól, hogy az igazi tudás és felvilágosodás elterjedjen a nép széles rétegeiben.”³⁰³ A szovjet propaganda kiemelt sarkkövét képezte az ateista szellemiségű szovjet felvilágosító-kulturális munka: „A tanító távol tartotta magát a falu lakosságától, a falu szellemi irányítója a pap, a babona volt. Ezek után érthető, hogy a világosság, a fény csak nehezen tud magának utat törni ott, ahol ezer éven át a kapitalizmus bilincsbe verte a haladás szellemét. Ezért hárul a tanítóra, a néptanítóra oly fontos szerep a falusi dolgozók felvilágosítását illetően.”³⁰⁴ Ennek fényében a magyarság körében meggyengült a történelmi folytonosságtudat, hisz nem tanították a magyar történelmet, a szovjet oktatást pedig a mindenek fölötti kommunista ideológia jellemezte.

Még ebben az évben megkezdődött a pedagógusok tömeges betelepítése Kelet-Ukrajnából Kárpátaljára az értelmiségi hiányszakmák betöltésének indokával, mivel a helyi tanerőt megbízhatatlannak és alulképzettnek tartották.³⁰⁵ Hosszú ideig az a 2,7 ezer ukrán és orosz nemzetiségű pedagógus alkotta a kárpátaljai pedagógus-társadalom zömét, akiket ekkor vezényeltek át a térségbe.³⁰⁶ A kárpátaljai pedagógusgárda régi tagjai, akik nem voltak hajlandóak azonosulni az új rendszerrel, vagy elmenekültek, vagy félreállították őket. A területi közoktatási osztály az 1944-45-ös, vagyis az első szovjet tanév legnagyobb sikerének azt könyvelte el, hogy „sikerült szinte teljes egészében megszabadulni azoktól a tanítóktól, aki alkalmatlanok az ifjúság szovjet szellemű vezetésére.”³⁰⁷ Azon magyar nemzetiségű pedagógusoknak pedig, akik megmaradtak a pályán, átképző tanfolyamokon kellett részt venniük.³⁰⁸ A magyar

³⁰³ *Új iskolai oktatást.* Munkás Újság, 1945. VI. 10.

³⁰⁴ *Tanító a falun.* Vörös Zászló, 4. évfolyam, 16. szám, 1948. február 19.

³⁰⁵ VEHES M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEC J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEC Cs. – CSERNYICSKÓ I. 2011. 132.

³⁰⁶ OFICINSZKIJ Román: Óvoda és iskola. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 300.

³⁰⁷ FEDINEC Csilla: Magyar oktatásügy és internacionalizmus. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 307.

³⁰⁸ Постанова НРЗУ про відкриття курсів для перепідготовки та підготовки вчителів та робітників дошкільного виховання влітку 1945 року (Кárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata tanfolyamok indításáról tanítók és óvodapedagógusok átképzéséről és felkészítéséről).

tanítóképzés 1947-ben vette kezdetét Huszton, majd 1950-től Munkácson folytatódott.

A szovjetizálással járó ideológiai agymosásnak fontos velejárója volt a nemzeti ünnepekre való megemlékezés tiltása és a Szovjetunióban honos olyan ünnepek 1945-től történő bevezetése, mint május elseje, amit népünnepellyé nyilvánítottak,³⁰⁹ a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának a méltatása, a Vörös Hadsereg győzelmének³¹⁰ és Kárpátalja „felszabadításának” az ünneplése,³¹¹ ami különösen fájó volt a kárpátaljai magyarság számára, hiszen azokat kellett éljenezniük, akik alig néhány hónappal korábban hurcolták el családtagjaikat. Ezen kívül minden településen megjelentek a szovjet típusú emlékművek a „Nagy Honvédő Háború hőseinek tiszteletére”, amelyek felállításához szükséges anyagi kiadásokat a lakosság önkéntes felajánlásaiból kívánták fedezni.³¹²

Az emberek helyes ideológiai nevelése, gondolkodásuk folyamatos kontrollálása mindig kiemelt célkitűzése volt a rendszernek. Az újdonsült vezetés célja volt a kárpátaljai társadalom „Homo Sovieticus”-á tétele, ebben a folyamatban pedig nagy jelentőséget tulajdonítottak olyan tematikájú, iskolán vagy munkán kívüli „népnevelő” előadások tartásának, mint a „szovjet állam

KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 13. szám, Ungvár, 1945. június 30., 153., F.P. 14. op. 1. od.zb. 626., 1-34.

³⁰⁹ Постанова Народної Ради Закарпатської України про проголошення народним святом дня 1 травня (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete május 1-nek népi ünnepé történő nyilvánításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 9. szám, Ungvár, 1945. május 1., 121.

³¹⁰ Циркуляри НРЗУ про проведення параду привітання Червоної Армії – визволительниці (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körrendelete díszfelvonulás rendezéséről a Vörös Hadsereg mint felszabadítók üdvözlése céljából). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 242., 1-2.

³¹¹ Циркуляри НРЗУ про урочисту зустріч закарпато-українських добровольців, які боролися в рядах Чехословацької армії за визволення Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körrendelete azon kárpát-ukrán önkéntesek ünnepélyes üdvözléséről, akik harcolva a csehszlovák hadsereg kötelékében részt vettek Kárpátontúli Ukrajna felszabadításában). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 244. 1-2., Циркуляри НРЗУ про святкування першої річниці визволення Закарпатської України героїчною Червоною Армією від німецько-угорських загарбників (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körrendelete Kárpátontúli Ukrajnának a hősi Vörös Hadsereg általi, a német-magyar megszállás alól történő felszabadítása első évfordulójának megünnepléséről). KÁL, F.P. 14. op. 1. od.zb. 252. 1-9.

³¹² Постанова Народної Ради Закарпатської України про дозвіл збору добровільних датків з населення Закарпатської України на покриття видатків по збудуванні пам'ятників визволення павшим героям Вітчизняної війни (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete Kárpátontúli Ukrajna lakosságának önkéntes adományainak begyűjtéséről a Honvédő háborúban elesett hősök tiszteletére felállítandó emlékművek kiadásainak fedezésére). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 13. szám, Ungvár, 1945. június 30., 149., F.P. 14. op. 1. od.zb. 233-238.

demokratikus volta”, „a szovjet nép nagy érdeme az emberiség történetében”, vagy „a sztálini alkotmány – a legdemokratikusabb alkotmány a világon”.³¹³ 1946. február 9-én ismertetésre került Sztálin beszéde a „kárpatontúli bolsevikok feladatáról”.³¹⁴ Szovjetunió alkotmányának tanulmányozására a felsőbb szervek hangsúlyozottan heti két alkalmat irányoztak elő, dicséretben részesítve azokat a településeket, ahol példásan működtek az agitátorok és elmarasztalva a kijelölt alkalmakat elhanyagoló községeket.³¹⁵ 1946 áprilisában határozat született az SZK(b)P alapszabályának magyar nyelven való kiadására.³¹⁶

Az UK(b)P Kárpatontúli Területi Bizottsága 1946 májusában elrendelte, hogy az ideológiai-politikai elkötelezettség fokozása céljából, illetve a sztálini ötéves terv végrehajtására való ösztönzés céljából minden községben, havonta kétszer, vasárnapi napon politikai gyűlést kell tartani.³¹⁷

Az ideológiai nevelést a végletekig fokozni kívánó szovjet hatalom egyáltalán nem meglepő módon nem volt megelégedve a területen elért 1946-os eredményekkel. Az egyik jelentés szerint pl. 1946 márciusában a falvak 50%-ában nem volt komszomolszervezet, ezt a hiányosságot orvosolandó nagyobb figyelmet szükséges fordítani a körzetekre, a meglévő szervezeteket pedig meg kell védeni az ellenséges elemektől.³¹⁸ Számos, jegyzőkönyvezett reklamáció arról számol be, hogy a komszomolok és a fiatalok ideológiai-politikai nevelése egyáltalán nem kielégítő a területen, több helyen nem működnek a politikai szakkörök a Szovjetunió alkotmányának tanulmányozása céljából,³¹⁹ illetve rendkívüli fontosságot tulajdonítanak a pionírok és a komszomolok marxista-

³¹³ Матеріалів до протоколів № 1-4, 6-15, 22 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 1-4, 6-15, 22), 1946. január 10 - április 15., F.P.1., op.1., od.zb.9., 27.

³¹⁴ F.P.1., op.1., od.zb. 69.

³¹⁵ Матеріалів до протоколів № 1-4, 6-15, 22 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 1-4, 6-15, 22), 1946. január 10 - április 15., F.P.1., op.1., od.zb.9., 3.

³¹⁶ Протокол № 16-21 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 16-21), 1946. április 2-11., 24.

³¹⁷ Протокол № 41-43 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 41-43.), 1946. május 29 – június 1., F.P.1., op.1., od.zb. 20., 101.

³¹⁸ Стенограми засідання Бюро Закарпатського обкому КП(б)У (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek hangfelvétele), 1946. március 4 – október 26., F.P.1., op.1., od.zb. 60., 1.

³¹⁹ Протокол № 100-104 засідання бюро Закарпатського обкому КП України (Ukrajna Kommunista Pártja Kárpatontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 100-104.), 1946. október 19 - november 2., F.P.1., op.1., od.zb. 58., 17.

leninista szellemben történő nevelésének, ezt a törekvést pedig nehezíti az a tény, hogy az egyházak igyekeznek a fiatalokat kötelékükben megtartani.³²⁰

A nyomtatott sajtónak, mint tömegtájékoztatói eszköznek a szerepe az ideológiai agymosás terén vitathatatlan, ami egyébként meg is jelenik a különböző újságok hasábjain: „A szovjet sajtó bolsevik nyíltsággal lerántja a leplet az áldemokratákról, az álbékét hirdetőkről, s megmutatja: íme ezek ma is akadályozzák a fasizmus végleges kiirtását, a tartós béke megteremtését. Különösen nagy szerep jutott a bolsevik sajtónak a felszabadított Kárpátontúli terület földjén. Kétségtelen, hogy azokban a sikerekben, melyeket fiatal szocialista iparunk fejlesztése, kolhozaink szervezése, valamint a kapitalista maradványok kiirtása terén elértünk, része van a sajtónak is, mely nálunk is kollektív propagáló, agitátor és szervező szerepét tölti be.”³²¹

II. 9. Szovjetizálás / oroszosítás, szovjet telepítéspolitikája Kárpátalján

1944. november 29-én a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa rendeletben utasította a lakosságot a magyar és német nyelvű feliratok eltávolítására a nyilvános helyeken, amelyeket ukrán, vagy ukrán és orosz nyelvű feliratokkal voltak kötelesek helyettesíteni.³²² Megtiltottak továbbá bármilyen magyar nemzeti szimbólum feltüntetését és abban az esetben, ha valaki nem tett eleget a felszólításnak – amelynek szövegét magyar nyelvre is lefordítva terjesztették – az illetőt 100 pengő pénzbírsággal büntették.³²³ 1945-50 között az ukrán nyelv is teret kapott a nyilvános helyeken, egyes vélemények szerint ez az időszak tulajdonképpen a szovjet típusú ukránosítás időszakának is felfogható, mivel teret engedett az ukrán irodalmi nyelv terjedésének. Ezt követően azonban egyértelműen az orosz vált a dominánssá.³²⁴ Az embereknek hozzá kellett szokni az orosz nyelvhez, mert hivatalos helyen mindenütt azt hallották.

³²⁰ Стенограма протоколів № 1-2 зборів Закарпатського обласного партійного активу (A Kárpátontúli területi pártaktíva gyűlésein készített 1-2. számú jegyzőkönyvek felvétele), 1946. február 21 – március 9., F.P.1., op.1., od.zb. 70., 124.

³²¹ *A bolsevik sajtó napja (május 5.)*. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 38. szám, 1948. május 4., 1.

³²² Декрет чис.3 про усунення малярських і німецьких надписів зі всіх публічних місць (3. számú dekrétum a magyar és német nyelvű feliratok megszüntetéséről valamennyi nyilvános helyen). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1.szám, Ungvár, 1944. november 30., 4., F.P.14. op. 1. od.zb.1 „a”.

³²³ U.o. 8-9.

³²⁴ OFICINSZKIJ Román: Oroszosítás. In: In : Fedinec – Vehes (szerk.), i.m., 2010. 255.

A helységnevek ideológiai alapon történő megváltoztatását célzó intézkedés 1945 márciusában vette kezdetét. A települések nevét szlávósították. Minden községben kötelezővé tették, hogy utcákat nevezzenek el szovjet „mártírokról, hősookról és partizánokról, akik a nép ügyéért folytatott harcban veszítették életüket.”³²⁵ 1946-ban az USzSzk Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete alapján szlávósították a helyi településneveket.

A szovjet vezetés Kárpátalja etnikai jellegének, illetve a nemzetiségi arányok megváltoztatására irányuló törekvésének egyik leghatásosabb eszköze az a fajta telepítéspolitika volt, amelyhez már a szovjet rendszer kiépítésének kezdetén hozzáálltak. Az egy tömbben élő magyar nemzetiségű lakosság „hígítását” Kárpátalja alföldi részein is az orosz és az ukrán nemzetiségű szervezett betelepítésével érték el. Már 1945 augusztusától kezdve jelentős számban telepítettek le Kárpátalján és állítottak munkába leszerelt anyanyelvű szovjet katonákat.³²⁶ Az értelmiségi szakmák betöltésének céljával átvezényelt pedagógus-betelepítésről már az előző fejezetben szóltunk, de hasonló volt a helyzet az egészségügyi dolgozók, vagy a mérnökök esetében is. Országos szinten bevett gyakorlat volt, hogy a főiskolát vagy egyetemet végzett értelmiségiek pályájuk első két-három évét szülőföldjüktől távol voltak kénytelenek eltölteni.³²⁷ Ha a friss diplomások nem fogadták el az egyetem befejezése után a számukra a vezetők által kijelölt helyet, akkor különböző büntetésekkel sújtották őket, ami egészen a diploma megvonásáig terjedhetett.³²⁸ Azonban nemcsak a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket érintette ez a fajta telepítéspolitika, hanem a szakmunkásokat is. Ezekben az esetekben is az ürügy, amelyre a betelepítésekkel kapcsolatban mindig is hivatkoztak az újonnan létesített gyárakban és üzemekben felmerülő szakemberhiány volt.³²⁹

³²⁵ Постанова Народної Ради Закарпатської України про поіменования вулиць ім'ям Народних Мучеників та Народних Героїв (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete az utcák átnevezéséről a népi mártírok és népi hősök nevei után). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 5. szám., Ungvár, 1945. március 15., 55., F.P. 14. op. 1. od.zb. 239. 1-10.

³²⁶ VEHEŠ M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEČ J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEC Cs. – CSERNYICKÓ I. 2011. 132.

³²⁷ FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom. In: Bárdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008. 268.

³²⁸ BOTLIK J. 1997. 276.

³²⁹ BALOG S. 1992. 52.

Kárpátaljáról előszeretettel telepítettek át gazdálkodókat, kolhozi munkást az USZSZK más megyéibe. Egy 1949. augusztus 12-i határozatban például a felső vezetés elrendelte, hogy Kárpátaljáról az USZSZK déli megyéibe 3 600 kolhozi munkást kell áttelepíteni, akiknek különböző kedvezményeket biztosítottak: két évig adómentességet élveztek, elengedték az adósságaikat, pénzbeli segílyt kaptak. 1950 februárjában indították útnak az első csoportokat és még ugyanebben az évben több család tért vissza önkényesen Kárpátaljára, amit az ottani rossz életkörülményekkel indokoltak. Azonban a hatóságok „dezertőröknek” nyilvánították őket és bírósági ítélettel, illetve letartóztatással fenyegetőzve visszatérésre kényszerítették őket. 1951-ben Kárpátaljáról 215 családot, vagyis 856 főt, 1952-ben pedig 2 226 főt telepítettek át Ukrajna más megyéibe.³³⁰

A fentiekben vázolt telepítéspolitika hathatós eszköze volt Kárpátalja szovjetizálásának, a térség beintegrálásának a szovjet totalitárius rendszerbe. A térségre is ki lett terjesztve az „egységes szovjet nép” doktrínája, a nemzetiségi kérdés sokadrangú lett, a ruszinkérdés pedig teljesen lekerült a napirendről. A korabeli sajtó a következőképpen táalja a Szovjetunió alkotmányának a különböző nemzetiségekhez való viszonyát: „Amikor a sztálini alkotmánynak a nemzetiségi kérdésekre vonatkozó szakaszait olvassuk, Könyves Kálmán királyunk bölcs és bátor törvénytevése jut eszünkbe: boszorkányokról, pedig miután ilyenek nincsenek, ne essék több szó! A sztálini alkotmány nemzetiségi fejezetében is ott van, ha nem is szavakba öntötte, a nagyszerű állásfoglalás: nemzetiségi kérdéstről a Szovjetunióban voltaképpen nem is kell beszélni, mert ilyen itt nincs! Amikor a sztálini alkotmány az eddigi világon legelőször és soha máig nem látott lelki emelkedettséggel kimondja, hogy ebben az országban a jogokban való részesedés és a teherviselés terén minden nemzet egyforma, hogy itt nincsenek uralkodó és elnyomott, első- és másodrendű népek: a nemzetiségi kérdésnek mindjárt megszűnik a jelentősége, de legalább is kihullik a méregfoga és az egész, mondhatni gyakorlati, mégpedig közigazgatási ügyé válik.”³³¹

³³⁰ OFICINSZKIJ Román: Telepítéspolitika. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 253.

³³¹ *A választások jelentősége magyar szempontból.* Vörös Zászló, 1946. I. 27. Közli: M. TAKÁCS L. 1994. 76.

Az oroszosítást a leginkább Ungvár és Munkács szenvedte meg, ahová a Szovjetunióból történő betelepítések többsége irányult, aminek köszönhetően a városok etnikai összetétele teljes mértékben megváltozott.³³²

A szovjet diktatúra építésének további jellemzője volt a régi rendszerre emlékeztető magyar helységnevek megváltoztatása. 1945-46-ig ugyanis a települések régi magyar történelmi neveit használták, 1946. július 25-én azonban újabb rendelet jelent meg, melynek értelmében közel száz település nevét változtatták meg³³³ „abból a célból, hogy megőrizték a meglévő elnevezések történelmi eredetét.” A sajtóban, a hivatalos iratokban ezen túl kötelező volt ezeknek a „visszaállított” elnevezéseknek a használata.³³⁴

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy 1944-53 között Kárpátalján minden tekintetben végbement a szovjet rendszer kiépítése, a sztálini személyi kultusz a régióban is egyre nagyobb méreteket öltött. A szovjetek által terjesztett propaganda szerint Sztálin nélkül a szovjet nép nem nyerte volna meg a világháborút, illetve azt kívánták elhitetni az emberekkel, hogy a Vörös Hadsereg bevonulásával egy új élet kezdődik a területen, fejlődés indul a mindaddig elmaradottságban, nyomorban élő lakosság között. A rezsim kiépítésének folyamatában ideológiai jelszavak köré épült az egész politikai, gazdasági, kulturális élet. Nemzetiségi politika valójában nem létezett, a szovjet értelemben vett „nemzetiségpolitika” egyet jelentett a nemzeti identitástudatot és a nemzeti sajátosságokat elfojtó politikával, amelyet olyan jelszavak jellemeztek, mint internacionalizmus, szovjet hazafiság, a népek lenini barátsága és testvérisége, a szovjet nép egysége, a szovjet hatalom valós célja pedig a nemzeti kultúrák eltorvasztása volt. A kommunikáció legfőbb eszköze az orosz nyelv, amelynek elsajátítása nélkül nem lehetett érvényesülni.

Nem meglepő, hogy a Sztálin nevével fémjelzett korszak kitörölhetetlen nyomokat hagyott a régió magyarságának életében, hisz a „birodalom, melybe belekényszerítették, kegyetlen börtönnek bizonyult számukra”.³³⁵ A rendszer hihetetlen alapossággal lett kidolgozva és építői a hatalom birtokában minden

³³² OFICINSZKIJ Román: Oroszosítás. In : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 257.

³³³ VEHES M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEC J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEC CS. – CSERNYICSKÓ I. 2011. 137.

³³⁴ CSANÁDI Gy. 2004. 197-198.

³³⁵ SOÓS – MEDVEZ. 1999. 15.

társadalmi réteget megcéloztak. A rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy Kárpátalja szovjet korszakában elkerülhetetlen volt a kiépülő és a később kiépített rendszer idealizálása, Kárpátalja új státuszának elfogadtatása, és hogy 1944 valóban a legnagyobb tragédiával járó sorsforduló volt Kárpátalja, s egyben a régió magyarsága történetében is.

III. FEJEZET

KÁRPÁTALJAI MAGYAR ÉS NÉMET NEMZETISÉGŰ POLGÁROK A SZTÁLINI LÁGEREK BEN

III.1. Kárpátaljai magyar nemzetiségű lakosok összegyűjtése

A második világháború után a kollektív bűnösség vádjával megbélyegzett magyarság számára még nem értek véget a világegés megpróbáltatásai: rájuk nézve ugyanis nem a béke, hanem a tömeges megtorlás, az elhurcolások, a kényszermunka időszakok következtek. A nemzet egészét sújtó büntetés alól természetesen a kárpátaljai magyarság sem menekülhetett, akik számára az 1944 őszén bekövetkezett szovjet megszállás, majd a régió Szovjetunióhoz történő csatolása egy gyökeresen új politikai, társadalmi és gazdasági helyzetet jelentett.

Sztálinnak és a szovjet vezetésnek a magyarság megbüntetésére vonatkozó szándéka már 1943 nyarán körvonalazódni látszott, amikor Vjacseszláv Molotov szovjet külügyi népbiztos a következőket írta a moszkvai brit nagykövetségnek: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, melyet Magyarország Németországnak nyújtott... a felelősséget nemcsak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem kisebb vagy nagyobb mértékben a magyar népnek is.”³³⁶ Ennek fényében, ami a kárpátaljai magyarság számára következett a vesztes világháború záróakkordjaként, az nem volt más, mint deportálások, kényszermunka, málenkij robot.

1944. november 13-án ülésezett a Kárpátalját megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036.számú parancsot: „Össze kell írni mindazokat a 18-50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élnek [...] A katonai parancsnokok a jegyzékbe vételkor kötelesek az érintettek tudomására hozni, hogy november 18-án ismét kötelesek megjelenni [...] A felszabadított Kárpátontúli Ukrajna területén élő személyeket

³³⁶ V. Molotov levele Sir A.C. Kerrhez, a moszkvai brit nagykövetséghez. Moszkva, 1943. június 7. In: JUHÁSZ Gyula (szerk.): Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Kk, Budapest, 1978. 158-159.

külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre kell irányítani.”³³⁷ (3-4. sz. melléklet)

November 13-án megjelent a Városparancsnokság 2. számú parancsa felzetű falragasz, amely minden településen hirdette a 18-50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem tesz eleget a jelentkezési kötelezettségnek, akkor haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-t jelölték meg. Egyes településeken, például Beregújfaluban november 18-ra hívták gyülekezésre a férfiakat: „... alig múlt el két hét, falragaszok jelentek meg és dobszó útján is felhívták a lakosságot, hogy minden 18-50 év közötti férfi jelentkezni köteles, majd nov. 18-20. között tartozik munkára jelentkezni s Beregszászba bevonulni.”³³⁸ (5. sz. melléklet)

Ezután megkezdődött az emberek tömeges összegyűjtése, amelynek különböző településeken különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok. A 0036. számú parancsnak az volt a lényege, hogy 1944. november 14-16. között a városok és nagyobb települések katonai parancsnokai vegyék nyilvántartásba azokat a 18-50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles, polgári személyeket, akik Kárpátalja területén élnek, és nyilvántartásba vétel során mindenkit tájékoztattak arról, hogy november 18-án kötelesek másodszor is jelentkezni. Szakértői vélemények szerint a letartóztatandó személyek többsége, akik november 16-án benyújtották igazolványaikat, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék azokat. Arra azonban már nem volt lehetőségük, hogy hazamenjenek személyes holmijukért, élelemért vagy azért, hogy búcsút vegyenek hozzátartozóiktól. Miután ellenőrizték adataikat, már csak kísérettel vonulhattak ki az utcára.³³⁹

³³⁷ Центральний державний архів Радянської Армії (a Vörös Hadsereg Központi állami Levéltára, a továbbiakban ЦГАСА), Ф. 32885., Оп. 1., Спр. 243. 35-37. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 164-165., DUPKA Gy. – KORSZUN A. 1995. 33. Русский Государственный Военный Архив (Oroszországi Állami Katonai Levéltár, a továbbiakban РГВА), Ф. 32885, Оп. 1., Д.243. 35-37. Közli: DUPKA. 2012. 83. A parancs szövegét idézi: DUPKA GYÖRGY: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Patent - Intermix, Ungvár - Budapest, 1993. 1-5.

³³⁸ TREKL, 4300 / 32 – 1944.

³³⁹ DUPKA Gy. – KORSZUN A. 1997. 16-18.

A deportálandó férfiak összegyűjtését több településről is megkönnyítette az a körülmény, hogy közvetlenül a szovjet csapatok bevonulása vagy a front elvonulása után kivezényelték őket különböző közmunkákra, hidak, utak, vagy Munkács esetében a repülőtér építésére. Munkácson és környékén, amikor 1944 novemberének közepén kidobolta a kisbíró, hogy három napra elegendő élelemmel a 18-50 év közötti férfiaknak a megadott helyen jelentkeznie kell, hogy részt vegyenek a helyreállítási munkákban, a várpalánki, váraljai és munkácsi férfiak egy ideje kinn dolgoztak a munkácsi katonai reptéren, ugyanis 1944. november 1-től az NKVD-ek embereket toboroztak a repülőtérre dolgozni. Főleg magyarok és németek dolgoztak itt. Tehát, amikor novemberben megjelent a felszólítás, hogy minden 18-50 év közötti férfilakos köz- illetve helyreállítási munkára köteles jelentkezni a Rákóczi-kastélyban, ők joggal hitték, hogy most is hasonló munka következik. November 18-án, a gyülekezés napján, a repülőtéren dolgozók közül különválasztották a magyar és német férfiakat más nemzetiségektől és a kastélyba hajtották őket. A magukat szlováknak, vagy ruszinnak vallókat hazaengedték. Ekkorára már sok, idézést kapott, vagy önként jelentkező férfi volt szintén a kastély udvarán és 19-én reggel indították el a gyalogos menetoszlopokat a Latorca mentén Szolyvára, majd tovább.³⁴⁰

Hasonlóképpen jártak el a nagyszőlősi és környező települések lakosai esetében is, akiknek a lerombolt Tisza-híd újjáépítése volt a feladatuk, őket ugyanis már közvetlenül a front átvonulása után kivezényelték a Tisza-híd felújítására. A parancs megjelenése után a hídépítés abbamaradt – az embereket tehát már nem kellett összegyűjteni – és a nagyszőlősi vármegyeházára kísérték őket: „Jött egy olyan parancs, hogy háromnapos munkára kell elmenni a Tiszához híd építeni. Közben bevittek Szőlősön a megyeházára...”³⁴¹.

Az emberek összegyűjtését illetően a visszaemlékezők többsége a községben kidoboló kisbíróra hivatkozott. Elmondásuk szerint a jelentkezésre kötelező parancs reggeltől estig minden nap ki lett dobolva, több esetben pedig még azt is közhírré tették, hogy annak a személynek, aki a kijelölt korhatárok közé tartozik, és nem jelentkezik, felkoncolják a családját: „Kidobolták, hogy minden férfi 18 évtől 50 évig, azonnal jelentkezzen háromnapos munkára,

³⁴⁰ OFICINSZKIJ R. 2010. 249.

³⁴¹ Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

háromnapos élelemmel és takaróval... De nem is egyszer dobolták ki, hanem minden órában reggeltől estig, és még úgy dobolták, hogy aki nem jelentkezik, annak kiirtják mindenféle családját.”³⁴² „Kidobolták, menni kellett. Aki nem megy el, azt mondták, felkoncolják a családját. Egyszerűen kidobolták: tizennyolc éven felüliek ötvenéves korig mindenki jelentkezzen az iskolában. És akkor este jöttek, bekísértek bennünk Szőlősrre. Onnen már haza nem lehetett jönni. És így mentünk tovább.”³⁴³ Némelyik településen a kidoboláskor szintén elhagzott, hogy a köz-, illetve helyreállító munkálatok a Vörös Hadsereg utánpótlási útvonalainak járhatóvá tétele miatt szükségesek: „Kidobolták, hogy be kell menni Tiszaújlakra háromnapos eleséggel dolgozni, a hidakat és utakat javítani... Segítséget indultunk nyújtani a hidak javításával, hogy a Vörös Hadsereg biztosítva legyen az utánpótlás szállításával.”³⁴⁴ (6. sz. melléklet)

A parancs megjelenése, kihirdetése után többen tulajdonképpen önként jelentkeztek abban a hitben, hogy csupán a háború után romokban heverő vidék helyreállításában kell segédkezniük. „Mi itteni magyarok nem zárkoztunk el attól, hogy segítsünk az ország rendbe hozásán. Amikor kihirdették a háromnapos munkát, a becsületes érzésű magyarok mind beleegyeztek, hogy elmennek ledolgozni. Mi az a három nap?”³⁴⁵

A beregszásziakat a mai 4. Számú Kossuth Lajos Középiskolában gyűjtötték össze: „Elmentünk jelentkezni a Bocskai utcába, ott ahol a hadikórház volt, jelenleg a 4-es iskola... egy katona állt ott az ajtónál, hogy aki bemegy, vissza ne jöjjön... Mikor én bemegyek abba az udvarba, hát szemem- szám eltátottam, hogy az udvaron már rengeteg nép volt, mert én délután mentem, és a katonák gépfegyverrel úgy állottak, mintha máris löni kellene az embereket lefelé, engemet nagyon megrémisztett, hogy tőlem 10-15 méterre áll egy katona gépfegyverrel.”³⁴⁶ Ezen a helyen történt meg az emberek nemzetiségük szerinti szétválogatása: akik ukránnak, ruszinnak vagy szlováknak vallották magukat, azokat hazaengedték, a magyar nemzetiségűeket pedig továbbra is fogva tartották:

³⁴² Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

³⁴³ Szarka Gábor (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

³⁴⁴ Barát Endre, nagypaládi, málenkij robotra hurcolt túlélő memoárja. 1989.

³⁴⁵ Imre Gyula Pál beregszászi túlélő feljegyzései. 1972.

³⁴⁶ Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

„A mai 4-es számú Kossuth Lajos Középiskolában folyt le a jelentkezés. Oda mentünk az iskolába és ott fogadott bennünket az NKVD, tehát a KGB-sek. Magyar igazolványt vittünk magunkkal, a magyar nemzetiségűeknek a pecsétet nem ütötte bele az NKVD, tehát ez azt jelentette, hogy tovább folytatva utunkat a folyosón minket beteltek az iskola nagyudvarába. Aki pedig nem vallotta magát magyar nemzetiségűnek, bármilyen más nemzetiségűnek, annak betették a háromszögű pecsétet erre az igazolványra és azokat a másik udvarba, az előkertbe terelték, és onnan azokat aztán szabadon engedték.³⁴⁷

Miután megtörtént az összegyűjtött emberek szétválogatása, az elkülönített magyar nemzetiségűeket az akkori pénzügyőrség épületébe³⁴⁸ kísérték, ahol ekkorára már a környező települések magyar nemzetiségű férfilakosságát gyűjtötték össze: „Minket fegyverek közé fogtak és mikor már összegyűlt egy-egy csoport, akkor bekísértek bennünket itt a városközponton keresztül a mai 5-ös számú iskola udvarára. Abban az udvarba tereltek bennünket, úgyhogy még ülni se tudtunk és ott töltöttük az első éjszakát.”³⁴⁹

Mind a túlélők állítása szerint – ahogy azt a fent idézett visszaemlékezések is igazolják –, mind a témával foglalkozó szakirodalom alapján állíthatjuk, hogy a Kárpátaljáról történő elhurcolások hátterében két fő ok állt. Az egyik ok az etnikai tisztogatás, a magyar és a német nemzetiségű lakosság eltávolítása céljából, melyhez a sztálini rezsim számára megfelelő ideológiai alapot szolgáltatott a kollektív bűnösség elve. A málenkij robotot túlélő visszaemlékezők szerint a szovjet hatalom szemében ők ellenségnek, bűnös nemzetnek számítottak, illetve meg akarták gyengíteni a magyar közösséget: „Hát azért vittek el csupán, mert magyarok voltunk.”³⁵⁰ Az elhurcolás okaként a túlélők többsége nemzetiségüket, magyarságukat említik meg: „...bevittek Szőlösön a megyeházra, és ott pedig kiválasztottak: aki ruszin volt, cigány volt, azokat hazaküldték, a magyar nemzetiségűeket pedig... 18 évtől 60 évig be kellett menni és sorba állítottak, és

³⁴⁷ Huszti Sándor (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2004. december

³⁴⁸ A mai 5-ös Számú Középiskola

³⁴⁹ Huszti Sándor (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2004. december

³⁵⁰ Huszti Sándor (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2004. december

másnap reggel katonaőrizzetbe Tiszaújlakra.”³⁵¹ „Csak a magyarokat vitték, se ruszint, se szlovákot, se cigányt nem vittek, nekik nem kellett menni.”³⁵²

Többek állítása szerint a magukat nem magyarnak vallók megmenekültek a megpróbáltatásoktól. „Akinek megsúgták és úgy látta jónak, vagy élni akart, az beíratta magát ukránnak.”³⁵³ „...mikor azt mondták, ki minek érzi magát, haza is engedtek sokat, mert nem magyarnak érezte magát, hanem csehszlováknak.”³⁵⁴

Egyesek a háborús bűnösség elvét hangsúlyozzák, illetve háborús, hadműveleti okokkal magyarázzák a kárpátaljai magyarság deportálását: „Szövetségese volt Magyarország a hitleri Németországnak és mi lettünk a bűnösök.”³⁵⁵ „Hát, háború-politika volt. Azért mi csak így mondjuk magunk közt, hogy azért vittek el, ne maradjunk a hátszágban, mert a háború még állott, nehogy majd ellenséges csoportokat szervezzünk. Hát csak így gondoltuk. Munkára vittek, hazugságra. Hazugságra elvittek.”³⁵⁶

A megtorlás szándéka a szovjet rendszer részéről némelyik túlélő tudatában olyannyira jelen van, hogy el is vetik az elhurcolás okaként felmerülő másik alternatívát, a Szovjetunió munkaerő-szükségletét: „Nem volt a nagy Oroszországnak munkásembere? Mi kellettünk oda? Nem. Ez megtorlás volt a javából.” – írja visszaemlékezéseiben az egyik beregszászi túlélő.³⁵⁷

A terület magyar jellegének a megváltoztatása, a magyar etnikum gyengítése, megfélemlítése mint a deportálások egyik oka, megjelenik újabban napvilágot látott, Kárpátalja történetét feldolgozó munkában is.³⁵⁸

A kárpátaljai elhurcolások háttérében álló másik fő ok a már említett szovjet munkaerő-szükséglet volt. Egyes visszaemlékezők szerint is azért vitték el őket, mert csak dolgoztatni akarták. A fent hivatkozott műben is elsőként van

³⁵¹ Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

³⁵² Pógyor Béla (szül. 1923) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

³⁵³ Huszti Sándor (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2004. december

³⁵⁴ Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

³⁵⁵ Fábián Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

³⁵⁶ Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

³⁵⁷ Imre Gyula beregszászi túlélő feljegyzése, 1972.

³⁵⁸ OFICINSZKIJ R. 2010. 251.

említve a Szovjetunió kényszermunkások iránti igénye, mivel a szovjet vezetés célja volt, hogy a hadifoglyokból és az elfoglalt területek civil lakosságából nagyszámú „kényszermunkás-seregre” tegyen szert.

Ismeretes, hogy az 1944. november 13-án megjelenő, málenkij robotra felszólító parancs Kárpátalján a 18-50 év közötti, magyar és sváb nemzetiségű férfilakosságot kötelezte jelentkezni a legközelebbi szovjet katonai parancsnokságon. A rendelkezésre álló adatok szerint azonban a hatóságok a kijelölt életkorú személyeken túl – a korhatárt figyelmen kívül hagyva – vittek 18. életévüket be nem töltött fiatakorúakat, gyermekeket és 50 éven felüli személyeket is. A legidősebb beregszászi elhurcolt például 1868-ban született, ami azt jelenti, hogy 1944-ben 76 éves volt.³⁵⁹ Némelyik településen pedig már eleve a kidoboláskor a 18-60 év közötti férfilakosságot szólították jelentkezésre: „[...] 18 évtől 60 évig be kellett menni és sorba állítottak, és másnap reggel katonaořizetbe Tiszaújlakra.”³⁶⁰

III.2. Út a lágerekbe: gyalogmenetek és marhaszállító vagonok. A szolyvai gyűjtőláger

Miután a legközelebbi városparancsnokságon a környező településekről összegyűjtötték az embereket, szigorú, fegyveres katonai kísérettel gyalog indították őket útnak a szolyvai gyűjtő- és elosztótáborba.

Míg az összegyűjtés ideje alatt nem volt jellemző az erőszak alkalmazása a szovjetek részéről – inkább csak a fenyegetés a jelentkezést elmulasztók hadbíróóság elé történő állítására, illetve családjának a felkoncolására vonatkozóan – addig a meneteltetés során az adatközlők elmondása alapján már jelen volt a tettegesség is, még agyonverések is előfordultak: „...oroszkatonák meg partizánok kísérték és vertek, így mentünk Szolyváig.”³⁶¹ A menetszlopból bármilyen okból történő kilépés az illetőnek akár az életébe is kerülhetett, ... nem volt szabad letérni az útról. Menet közben szomjas volt valaki, és a patak mellett

³⁵⁹ Список громадян м. Берегово, перебуваючих у таборах військовополонених та робочих таборах (Hadifogoly- és munkatáborokban lévő beregszászi polgárok jegyzéke). KÁL, F.P.14., op.1., od.zb. 215. 12.

³⁶⁰ Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

³⁶¹ Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

ment az út, és a sorból, nem tudott magának parancsolni, kilépett, hogy merít egy kis vizet, és a katona rálőtt a golyószóróval. Azt hitte, hogy biztosan szökni akar.”³⁶²

Az út során a gyalogmenetben hajtott férfiak nem kaptak enni és ha az érintett településeken a helybéli lakosok – az otthonmaradt asszonyok, öregek – megpróbáltak vizet, élelmet adni, az örök kegyetlenül megtorolták mind az elemózsiát elfogadni szándékozó foglyon, mind a segíteni szándékozó személyen a próbálkozást: „Ahogy megyünk keresztül felé Jánosin, az asszonyok sírva jönnek kifelé. Ki kenyeret, ki tejet tudott adni, azt adta volna. Elvettük volna mi, de a katona ütött volna a puskával minket is, az asszonyokat is. Volt olyan asszony, akit úgy nyélbe ütöttek, hogy beleborult az árokba...”³⁶³

Az éjszakákat istállókban vagy egyéb fűtetlen épületekben töltötték, illetve az is előfordult, hogy a szabad ég alatt éjszakáztak a novemberi hidegben. Sokan már betegen, lázasan, kimerülten értek Szolyvára. Beregújfalui református lelkésze például a következőket írja jelentésében: „majdnem 200 ref. férfit vittek el a szolyvai kaszárnyában alakított fogolytáborba. Közülük egy már Nagyberegen összeesett és halva hozták haza. Ezt a testvérünket a nagyberegi állomásparancsnokság szigorú utasítására minden tisztesség s harangszó nélkül temették el a néma Miatyánk elmondásával. Az elhurcoltak közül többen betegen jöttek haza, akik közül betegségébe kettő elhalt, 3 halottat Szolyváról hoztak haza, hármat pedig ott földeltek el.”³⁶⁴

A szolyvai gyűjtőtábor a szovjet hatóságok építették ki a magyar honvédség korábbi kaszárnyájából és annak a lágerrendszernek lett a része, melynek központja Sztarij Szamborban működött.³⁶⁵ (8. ábra) „Az épületeket, a téglaházakat a parancsnokság tisztjei, az alkalmazottak foglalták el... A foglyokat bűzös istállókban helyezték el, ahol levegő is alig volt.”³⁶⁶

A szolyvai gyűjtőláger az egyik, a deportálás körülményeit leíró visszaemlékezésben „embert aszaló intézet”-ként van említve: „Reggel

³⁶² Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

³⁶³ Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

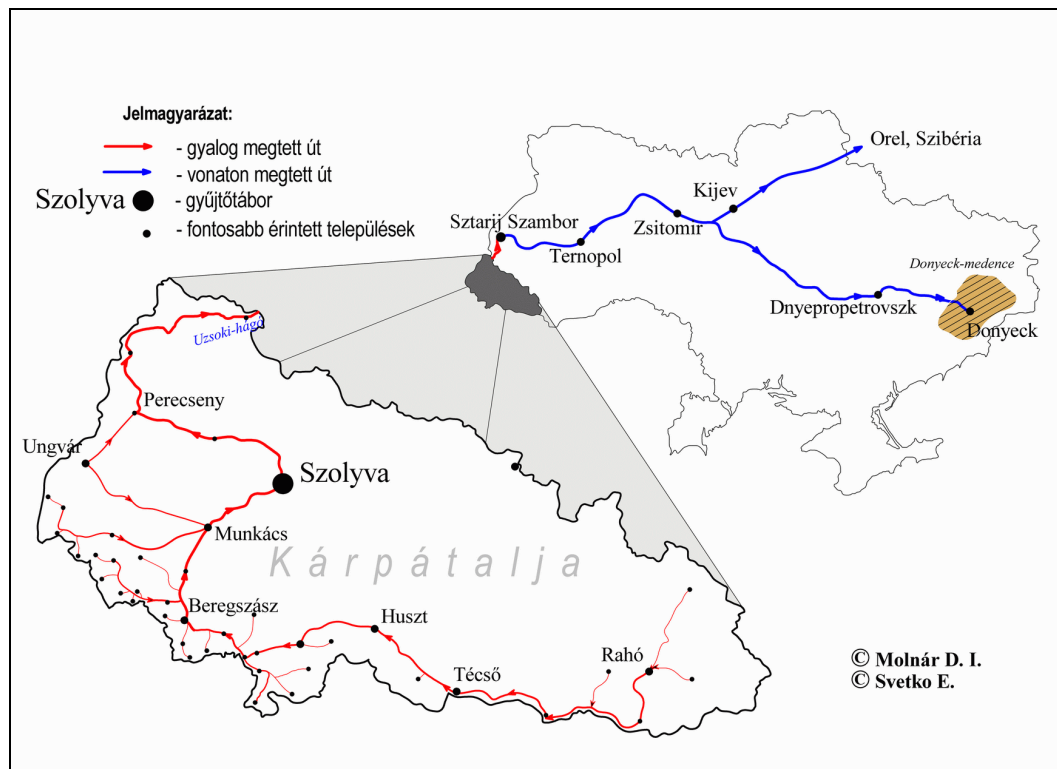
³⁶⁴ Jelentés a beregújfalui református egyházközségből a 4300/1944. sz. püspöki felhívásra. TREKL, 4300 / 32 – 1944.

³⁶⁵ BOTLIK J. 2005. 250.

³⁶⁶ NAGY J. 1992. 12.

elindultunk Szolyvára, az emberaszalóba. Itt már drótkerítés várt bennünket. Itt már több ezren gyűltünk a Kárpátalján élő magyarok és a Csapon már fogságba esett katonákat is ide hozták. A fogadtatás és az ellátás egyenlő volt a semmivel, mint ezidáig. A hazulról hozott maradék enyhítette éhünket, persze, akinek még volt. Majd egy pár nap múlva kaptunk valami bablevest, ezen hordtuk a fát az erdőtől és a téglát a hátunkon a Latorca hídjához.”³⁶⁷

8. ábra Az elhurcolások útvonalai

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Szolyvai tartózkodásuk alatt különböző munkára vitték ki őket: hídépítésre, vasútépítésre, fahordásra stb. A hideg, az éhezés és a járványos megbetegedések miatt a legyengült foglyok tömegével haltak meg. A fogvatartás embertelen körülményei miatt egyes vélemények szerint itt pusztult el a legtöbb kárpátaljai magyar.³⁶⁸

Bizonyos idő eltelte után a szolyvai megpróbáltatásokat túlélte deportáltaknak további nehézségekkel kellett szembenézni: Szolyváról tovább

³⁶⁷ Barát Endre, nagypaládi, málenkij roborra hurcolt túlélő memoárja. 1989.

³⁶⁸ BOTLIK J. – DÚPKA GY. é.n. 55.

hajtották őket keresztül az Uzsoki-hágón egészen Sztarij Szamborig, vagy Novij Szamborig, ahol marhaszállító vagonokba zsúfolva továbbszállították őket a Szovjetunió különböző lágereibe: „Szolyván ott voltunk vagy három-négy napig, olyan gyűjtőláger volt az, és elmentünk onnan csoportostól együtt, gyalog keresztül a hegyeken, és túl a hegyen Turkán szálltunk meg. Turkáról pedig másnap elvittek bennünket Sztarij Szamborba. Sztarij Szamborból következő nap pedig Új Szamborba, Novij Szamborba. Ott pedig három-négy napig ilyen gyűjtőlágerbe vótunk, és onnét mikor összegyűlt egy szerelvényre, tovább utaztunk tehervonaton, vonattal.”³⁶⁹

Az otthonmaradt hozzátartozóknak nem volt tudomása arról, hogy Szolyva után hová kerültek a családtagjaik: „Az egész háború nem kívánt községünkből annyi életáldozatot, mint a szolyvai fogolytábor. Ez év tavaszára, március végére onnan ismeretlen helyre vitték el férfiainkat s azóta sorsukról nem tudunk semmit.”³⁷⁰

A szolyvai tartózkodást követő viszontagságos eseményekre hasonlóképpen emlékeznek vissza a túlélők: „...tíz nap múlva újra elindítottak bennünket Poljana felé, de már innen több ezren indultunk keresztül a szerpentinén Perecsenynek a szakadó havas esőben. Az út nagyon nehéz volt, este érkeztünk a perecsenyi lágerbe, az elszállásolás az istálló padján volt. A sok beteg embert innen már autóval vitték tovább az ezeréves határon keresztül, ahova a mi utunk is vezetett. Nagyon rossz időben és rossz lábbeliben elindultunk Nagyberezna irányába. Malomrétre érve ismét betuszkoltak bennünket egy faházba. Reggel kaptunk két-három evőkanál levest (moslékot). Így indultunk tovább Uzsok felé. Az estét Uzsokon egy iskolába töltöttük. Az éjszakát állva töltöttük, mer összeesni nem volt lehetőségünk olyan szorosán álltunk. Ilyen felkészülten indultunk reggel az ezeréves határon át Turkára. Amikor léptük átfelé a határt, Édesapám egy marék földet vett fel, becsomagolta a zsebkendőjébe és megcsókolta a lába alatt lévő földet és csak annyit mondott: „Na fiam, én sem jövök ezen a földön többet vissza.” Ami így is történt. A maroknyi földet pedig a szíve mellé helyezte a zsebébe. A Malomréten kapott levessel érkeztünk meg

³⁶⁹ Zsendely András (szül. 1926) szülősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

³⁷⁰ Jelentés a beregújfalui református egyházközségéből a 4300/1944. sz. püspöki felhívásra. TREKL, 4300 / 32 – 1944.

Turkára. Az emberek arca szörnyűségesen nézett ki, felismerhetetlen volt... Reggel újra indultunk Szambor felé. Ott éjszakára kaptunk egy marék száraz borsót két ujjnyi kenyérrel, ivóvizet nem is láttunk. A lakhelyünk egy romba dőlt épület volt, de legalább itt már le tudtunk feküdni ki a szárazabb helyre, ki a sárba, ki az ablak tőcére. Reggel indultunk tovább és este megérkeztünk Novij Szamborba. Itt is egy lóistálló fogadott, mivel minden épület már foglalt volt, a több ezer ember nem fért, csak mászkált egymáson. Csak egyszer kaptunk egy nap valami ennivalófélét, de a fát hordani itt is kellett, mint Szolyván, szüntelenül. Egy pár nap múlva megkezdték bevagonérozni, kit hogy dobáltak be a marhaszállító vagonokba.”³⁷¹

A Szolyváról gyalogmenetben hajtott, útközben egy-egy állomáson tovább dolgoztatott foglyok sorsát tovább nehezítette, hogy a szovjet katonák elvették a foglyok jó állapotban lévő lábbelijét, felsőruházatát. „Szkotárszkan a katona meglátta a jó csizmát a lábamon, kaptam egy jó puskatust érte és szépen le kellett... há nem tudtuk lehúzni a lábamról, mert bele volt dagadva a lábam. Ott levágták a csizmát szóval én mondtam neki: „Vágjuk le, ne ölj meg, hanem vágjuk le a szárán, a varráson oszt vigyed.” Na, úgy is történt. Utána begöngyöltük a lábam, vagy begöngyöltem a lábamat... pokrócot elvágtam és abba jártam ki dolgozni. Onnan elvittek Szamborba bennünket, ott voltunk egy hétig. Na de egy hétig, hogy ott voltunk ugye, ki kellett menni az erdőre fáért és hát ugye majdnem térdig hó volt. Hát ahogy a hídon mentünk keresztülfelé, hát a rongy leesett a lábamról, a sorból kiállottam, hogy beledugjam és felkössem. Az nem volt elég, a katona jött, püff hábvágott a puskatussal: „Mars be a sorba!” Tiszta mezítláb mentem ki az erdőre.”³⁷²A jó lábbeli szovjet katonák általi elvétele szinte általános jelenség volt: „...volt olyan ember, hogy lehúzták a csizmáját, jó csizmája volt és adott neki egy rossz bakkancsot.”³⁷³

A túlélők elmondása alapján a deportálás egyik legnehezebben elviselhető momentuma a marha- vagy teherszállító vagonokban történő utaztatásuk volt: „Éhen mentünk, 3 napig ki se nyitották a vagonajtót, marhavagonokba,

³⁷¹ Barát Endre, nagypaládi, málenkij robora hurcolt túlélő memoárja. 1989.

³⁷² Lator István (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2010. augusztus

³⁷³ Pógyor Béla (szül. 1923) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

tehervonatokba.”³⁷⁴ „Útközben kaptunk kétszer főtt ételt enni és vizet. Olyan nagy volt a szomjúság, hogy nem volt víz. Mikor megálltunk Voronyezsben és Kurszkban, adtak főtt ételt, és minden asztalra volt 10 személyre kitéve egy 4 literes fazék víz, és egy falunkbeli ember annyira el volt szomjazva, hogy magába megitta a 4 literes víznek a felét. Máséjjel a vagonba meghalt.”³⁷⁵ „Talán háromszor kaptunk enni 14 nap alatt félig főtt babot tele sóval és egyszer egy kis kenyeret meg halat, de víz nélkül, nem adtak egy kortyot sem. Egyedüli hűsítő volt számunkra a vagon oldalán lévő vascsavarok feje, mert deresek voltak, még a fagy is megcsípte néha a nyelvünket. Ha egy elhagyott állomáson sokáig álltunk, akkor következett a számlálás, de keményen, puskatussal. Így töltöttem a Karácsonyt 1944 decemberében.”³⁷⁶

III.3. A kárpátaljai németség deportálása

Az 1941-es népszámlálási adatok szerint a német nemzetiségű lakosság száma Kárpátalján 13 222 fő volt.³⁷⁷ Egyes források szerint ez a szám 1946-ra 10600 főre csökkent.³⁷⁸ Más kútfők ettől lényegesen kevesebbre, mindössze 2338 főre teszik a régióban megmaradt németség számát.³⁷⁹ A német etnikum fogyatkozásának egyik oka volt, hogy 1944 őszére, a Vörös Hadsereg bejövetele előtt egy részük elhagyta Kárpátalja területét. A német lakosság számbeli csökkenésének másik oka az 1944 végén – 1946 elején végbemenő, szovjetek által irányított, három szakaszból álló deportálási hullám volt.

A kárpátaljai németség deportálásának első szakasza az 1944. november 13-i 0036. parancs értelmében a 18-50 év közötti férfilakosságra vonatkozott, őket ugyanolyan körülmények között gyűjtötték össze, ahogy azt az előző alfejezetben a magyar nemzetiségű férfiak esetében már tárgyaltuk. A régió német etnikuma egyrészt Munkács és környéke köré koncentrált, tehát őket először a

³⁷⁴ Fábrián Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

³⁷⁵ Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október

³⁷⁶ Barát Endre, nagypaládi, málenkij robotra hurcolt túlélő memoárja. 1989.

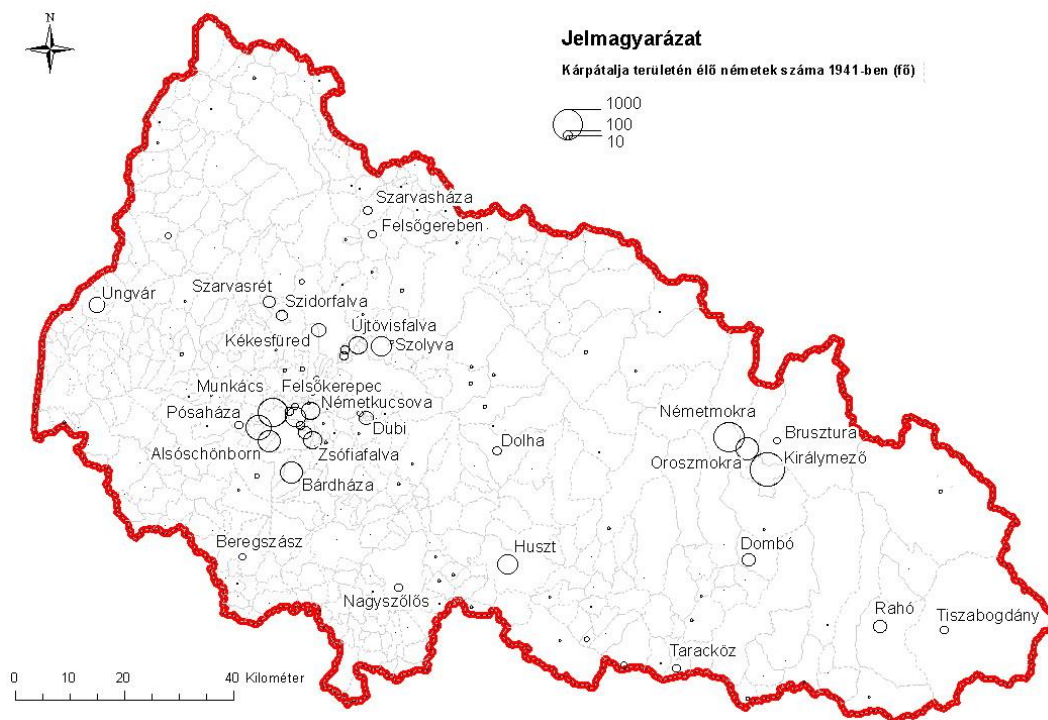
³⁷⁷ MOLNÁR J. – MOLNÁR D. I. 2005. 18.

³⁷⁸ KOCSIS Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.

³⁷⁹ Закарпаття в етнополітичному вимірі. Левенець Ю. (гол. ред. кол.) Національна Академія Наук України – Інститут політичних і етнонаціональних Досліджень імені І.Ф. Кураса, Київ, 2008. 648.

munkácsi katonai reptérre vezényelték ki dolgozni, majd onnan, egy tagban irányították őket a városi gyűjtőhely felé. A kárpátaljai németiség másik gócpontja Királymező, Németmokra és Oroszmokra környékére tehető, ahol jellemzően a kisbíró általi kidobolás volt a toborzás módja (9. ábra).

9. ábra. Kárpátalja területén élő németek száma az 1941-es népszámlálási adatok tükrében

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

A deportálás első hullámának keretében lefolytatott összegyűjtési akciók egészen 1944 decemberének közepéig eltartottak. December 15-én például a 88. határőr ezred parancsnoka a 10/00545. számú jelentésben arról számol be Fagyeyev vezérőrnagynak, hogy bár a körzetben az előzetes számítások alapján összesen 577 személlyel számoltak, tevékenységük eredményeképpen 292 főt gyűjtöttek össze 18-50 év között (Szolyva – 32, Munkács – 226, Ilosva – 26, Nagyszőlős – 1, Huszt – 3 és Rahó – 4 fő). Ugyanakkor a jelentés tartalmazza,

hogy az említett körzetekben elfogtak további 181, a regisztráció elől elbújt magyar nemzetiségű személyt is.³⁸⁰

A kárpátaljai német etnikumot ért második deportálási hullám azoknak az elhurcolásoknak a keretében zajlottak, amelyek a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 7161. számú parancsa alapján a Kelet- Közép Európában élő németiség egészét érintette. Ahogy arról már az első fejezetben bővebben szóltunk, szovjet vezetés 1944. december közepén rendelte el a Vörös Hadsereg által „felszabadított” európai területek német etnikumú lakosainak nyilvántartásba vételét azzal a szándékkal, hogy – a Szovjetunió világháború utáni munkaerő-szükségletére hivatkozva – munkatáborokba vigyék a német nemzetiségű, munkaképes lakosokat. További indokként szerepelt az a vád, hogy a „németek ellenségesen viszonyulnak a Vörös Hadsereghez, és ellene kém-felderítő munkát folytatnak.”³⁸¹

1944. december 16-án a németiség összegyűjtése tervezetének kidolgozásával megbízott Berija benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország területén élő 17-45 év közötti német nemzetiségű férfiak és 18-30 év közötti német nemzetiségű nők internálásának ütemtervét.³⁸² Másnap, december 17-én a rendelet Csehszlovákiára vonatkozó kivonatát megkapta a kárpátaljai területet is megszálló 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov tábornok, akit utasítottak, hogy mint a front parancsnoka, rendelkezzen a németek mozgósításáról.³⁸³ Az NKVD feladata volt a gyűjtőtáborok megszervezése, a mozgósítottak befogadása, a menetoszlopok kialakítása és útnak indítása, illetve az út közbeni őrzés biztosítása.

Figyelemre méltó a határozatnak az a pontja, amely engedélyezte, hogy a németek összesen 200 kg meleg ruhát, fehérneműt, ágyneműt, edényt és 15 napra elegendő élelmiszert vigyenek magukkal. Ennek a valószínűsíthető oka a magas halálozási arány volt a korábbi elhurcolások folyamán, ugyanis az 1944. november 18-án elhurcoltaknak mindezt nem tették lehetővé, és mivel a németek

³⁸⁰ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 234., 63. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 85.

³⁸¹ DUPKA Gy. 2012. 82.

³⁸² ГАРФ, Ф. 9401., Оп. 2., Д. 68. 385. Közli: DUPKA. 2012. 83.

³⁸³ РГВА, Ф. 32885., Оп. 1., Д. 243.1. Közli: DUPKA. 2012. 83.

elsősorban munkaerőt jelentettek a szovjeteknek, minél jobb kondícióban kellett elérniük a táborokat.³⁸⁴

1944. december 20-án az NKVD vezetése megküldte az „útmutatót” a 4. Ukrán front hadseregpáncsnokainak a helyi német lakosság internálásának megszervezésével kapcsolatban. A Szovjetunió Állambiztonsági Bizottságának 7161. számú parancsa alapján tájékoztatták az internálás helyi lebonyolításával megbízottakat, hogy Csehszlovákia „felszabadított” területein össze kell gyűjteni és szovjeunióbeli munkára irányítani a német nemzetiségű, munkaképes 17-45 közötti férfi- és a 18-30 év közötti női, származásukra vagy vagyoni helyzetükre való tekintet nélkül. A menetrendet illetően a december 23-26 közötti időszak volt kijelölve a kijelölt korhatárba tartozó személyek regisztrálására, majd a felszólítás napjától számítva öt napot adtak a mobilizálandó személyeknek a felkészülésre, 1945. január 3-án pedig valamennyiük megjelenése a kijelölt állomáson kötelező volt. Az internálást irányítók figyelmét felhívták, hogy minden internált vigyen magával két-három pár lábbelit, meleg felső ruházatot, nem kevesebb, mint három váltás fehérneműt, ágyneműt, matracot, takarót, edényeket, evőeszközt maximum 200 kg-ig.³⁸⁵

Ennek fényében 1944. december 21-én a 4. Ukrán Front katonai tanácsa meghozta a 00520. számú határozatát a „felszabadított” Csehszlovákia területén tartózkodó, 17- 45 év közötti munkaképes német férfi és 18-30 év közötti munkaképes német nő mobilizálásáról és internálásáról. A mobilizálás nem vonatkozott azokra a nőkre, akiknek hét éven aluli gyermekük volt, akiknek a felügyeletét nem tudták kire bízni, illetve azokra a mozgássérültekre vagy betegekre, akik orvosi igazolással tudták bizonyítani, hogy nem munkaképesek.³⁸⁶

A határozatot közzétevő, a kárpátaljai németség deportálásával foglalkozó kutatók megjegyzik, hogy a 00520. számú parancs azokra a németekre vonatkozott, akiket kihagytak az első, a 0036. számú határozat alapján történő deportálási hullámból. Kiemelik azt is, hogy a parancsban hangsúlyozottan szerepet kapó felszólítás, amely 200 kg-nyi meleg ruha, ágybeli, szükségleti

³⁸⁴ BOGNÁR Z. 2009. 42.

³⁸⁵ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 47., 132-134. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 68.

³⁸⁶ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 243., 1-5. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 166-168.

cikkek és élelem vitelére vonatkozott, egyfajta követelésként jelent meg a hatóságok részéről azon német családok irányába is, akiknek családtagjait már az előző hullámban, még novemberben elvitték, vagy már meg is haltak valamelyik lágerben.³⁸⁷

4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én körlevelet adott ki a körzeti és helyi népbizottságok számára a német nemzetiségű lakosság mozgósításáról. A körlevél szintén tartalmazta a korábban már elhurcolt németek otthonmaradt családtagjaira vonatkozó felszólítást a szükségleti cikkek és az élelem összegyűjtésére vonatkozóan, illetve figyelmeztetett, hogy aki nem jelentkezik, le lesz tartóztatva és haditörvényszék elé állítják. Az újonnan felszólítottaknak december 22-25. között kellett jelentkezni.³⁸⁸ A körlevélben szintén szerepelt, hogy az élelem, ruhanemű és egyéb személyes holmi összegyűjtésére vonatkozó kötelezettség a már korábban elhurcolt németek családtagjaira is vonatkoznak.³⁸⁹

A dokumentum is ékes példája annak a már többször hangoztatott véleménynek, miszerint a deportálások menetrendjét Moszkvában írták, illetve a forrást feltáró kutatók – Korszun Alekszej és Dupka György – is hangsúlyozzák, hogy az iratot az NKVD vezetése fogalmazta meg és a Turjanica vezette Néptanács feladata volt annak lefordítása és továbbítása a körzeti népbizottságokhoz. A Kárpátaljai Állami Levéltárban található, kézzel írott változat bizonyítja, hogy valóban orosz nyelvből fordított forrásról van szó.³⁹⁰ (7. sz. melléklet)

A körzeti népbizottságok pedig a közigazgatásilag alájuk rendelt népbizottságokhoz továbbították a körlevelet. A nagyszőlősi körzeti bizottság például férfiakra és nőkre egyaránt 17-45 év között jelöli meg a korhatárt és december 26-ig szabja meg a jelentkezési határidőt. A dokumentumban meghatározzák, hogy német nemzetiségűnek számít az a személy, akinek az édesapja német, illetve a jelentkezést kötelezővé teszik azon német származású

³⁸⁷ Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 68.

³⁸⁸ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 243., 19. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 70., ОФІСІНСЬКИЙ Р. 2010. 246.

³⁸⁹ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 243., 21. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 169.

³⁹⁰ Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körlevele a német nemzetiségű lakosság részleges mozgósításáról. KÁL, F.P. 14., op. 1., od.zb. 52. 1-2.

nők számára is, akik nem német nemzetiségű férfihoz mentek feleségül.³⁹¹ (8. sz. melléklet)

Alekszej Korszun, volt KGB-s ezredes ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy bár a dokumentum eredeti, orosz nyelven 1944. november 22-re van dátumozva, tartalma szerint viszont a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának 7161. számú parancsán alapuló, a kárpátaljai németiséget is érintő, 1944. december végi deportálásokra vonatkozik.³⁹² A kutató a hibás dátumozást annak tudja be, hogy november végén a 4. Ukrán Front parancsnoksága pontosan az említett napokban tervezte a „Vörös Hadsereg ellenségeként tevékenykedő” vidék német lakosságának a deportálását.

A regisztrálás után a behívottakat hazaengedték azzal az utasítással, hogy 29-én ismét jelentkezzenek útra készen megfenyegetve őket, ha nem teszik, akkor a szüleiket viszik el. „Jöttek minden házba és összeírták az embereket. Csináltak egy listát és minden nap mentek és ellenőrizték, hogy ott van-e, nem-e tűnt el. És utána csak jöttek és Munkácson a Rákóczi kastélyba egy terembe összegyűjtöttek minket és két vagy három napig voltunk éjjel-nappal a földön. Rettenetes volt! És akkor újév előtt, karácsony után, már pontosan nem is tudom melyik nap, de talán 29-én... bepakoltak minket vagonokba és vittek.”³⁹³

A kijelölt életkorú németiség összegyűjtésével megbízott Fagyjev vezérőrnagy 1944. december 5-i, Apolonov helyettes belügyi népbiztosnak írt, 10/00514. számú jelentésében arról számolt be, hogy a terület 93 településén összesen 4355 német nemzetiségű személy tartózkodik, akik közül 1876-an 16-50 év közöttiek.³⁹⁴

A visszaemlékezők elmondása szerint az elhurcoltak között csak svábok és magyarok voltak, ruszinok nem, vagyis a szovjetek még a magyar nemzetiségűek között is találtak deportálandó személyeket. A deportált nők között kizárólag német hangzású névvel rendelkezők fedezhetőek fel. Valamennyiüket Nova Horlivkára, a Donyec-medencei bányavárosba szállították, ahol néhány hetes

³⁹¹ A nagyszőlősi körzeti népbizottság körlevele a helyi népbizottságoknak a német nemzetiségű lakosság regisztrálásáról. KÁL, F.P. 14., op.1., od.zb. 52. 2.

³⁹² Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 169.

³⁹³ Ekschnit Margit (szül. 1926), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

³⁹⁴ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 50., 263. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 158.

kiképzés után a szénbányákban kellett nehéz körülmények között dolgozniuk két-három éven át.³⁹⁵ „Engem beosztottak ilyen szénmosásra. Nem mi mostuk, hanem hoztak ilyen gépeket. Szalagon ment a szén és nekem ott kellett állnom, és ha ledobta a szenet, akkor azt vissza kellett dobni a szalagra.”³⁹⁶ Valamennyi deportált nő, akinek a fizikuma bírta, valamilyen bányai munkafolyamat elvégzésére volt beosztva: „Ott dolgoztam ahol a szenet égetik, kokszot, azt kellett felhányani és vitték el. Éjszaka dolgoztunk.”³⁹⁷

A kárpátaljai németiséget ért harmadik deportálási hullám „előfutaraként” fogható fel az az 1945. augusztus 4-én, a Turjanica vezette Néptanács által kiadott 3233. számú rendelet, amely azon németek kitelepítésére vonatkozott, akik korábban elmenekültek a német-magyar haderővel, majd visszatértek Kárpátalja területére. A kitelepítést az NKVD szervei, illetve a körzeti népbizottságok végezték. A rendelet értelmében a kitelepítendő egyének vihetek magukkal ruhaneműt, háztartási eszközöket és személyenként kétheti élelmet. Az otthonmaradt ingó és ingatlan vagyonukkal a továbbiakban a körzeti népbizottságok, illetve Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Belügyi Osztálya rendelkeztek. A kitelepítést 1945 augusztusa folyamán végre kellett hajtani.³⁹⁸

Itt jegyezzük meg, hogy szintén 1944. augusztus 4-én, szinte szó szerint ugyanaz a rendelet látott napvilágot 3234. számmal, azzal a különbséggel, hogy ez a német-magyar haderővel elmenekült magyar nemzetiségű személyekre vonatkozott.³⁹⁹

A német lakosságot érintő harmadik deportálási hullámot legmagasabb szinten is elrendelő szovjet belügyminisztériumi rendelet 1946. január 15-én lett elfogadva, amely az 1930-as években, illetve a világháború alatt úgymond „kompromittálódott” családok kitelepítését jelentette Szibériába, a Volga-vidékre,

³⁹⁵ Список громадян м. Мукачево перебуваючи у таборах військовополонених та робочих таборах (A munkácsi hadifoglyok és munkatáborokban lévő személyek listája). F.P.14., op.1., od.zb. 217. 1-9.

³⁹⁶ Ekschnit Margit (szül. 1926), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

³⁹⁷ Straugh (Shatenpal) Teréz (szül. 1925), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2009. május

³⁹⁸ ДАЗО (Державний Архів Закарпатської області, Kárpátaljai Állami Levéltár) Ф.Р. 14., Оп.1., Спр. 168., 1. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 90.

³⁹⁹ ДАЗО (Державний Архів Закарпатської області, Kárpátaljai Állami Levéltár) Ф.Р. 14., Оп.1., Спр. 168., 4. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 90.

Tyumeny megyébe, ahol javarészt erdőkitermelésre fogták őket.⁴⁰⁰ Kényszer-kitelepítés várt a Volksbund tagjaira és támogatóira, illetve az SS-tagok családtagjaira, és azokra a személyekre is, akik a visszavonuló német csapatokkal együtt Németországba menekültek, majd visszatértek otthonaikba. A kitelepítendő családokkal szekerekre rakatták ingóságuk egy részét és fegyveres kísérettel terelték őket a vasútállomásra. Megüresedett otthonaik nem maradtak sokáig gazda nélkül, mert pár nap múlva a hatalom helyi képviselői foglalták el, vagy költöztettek új lakókat beléjük.

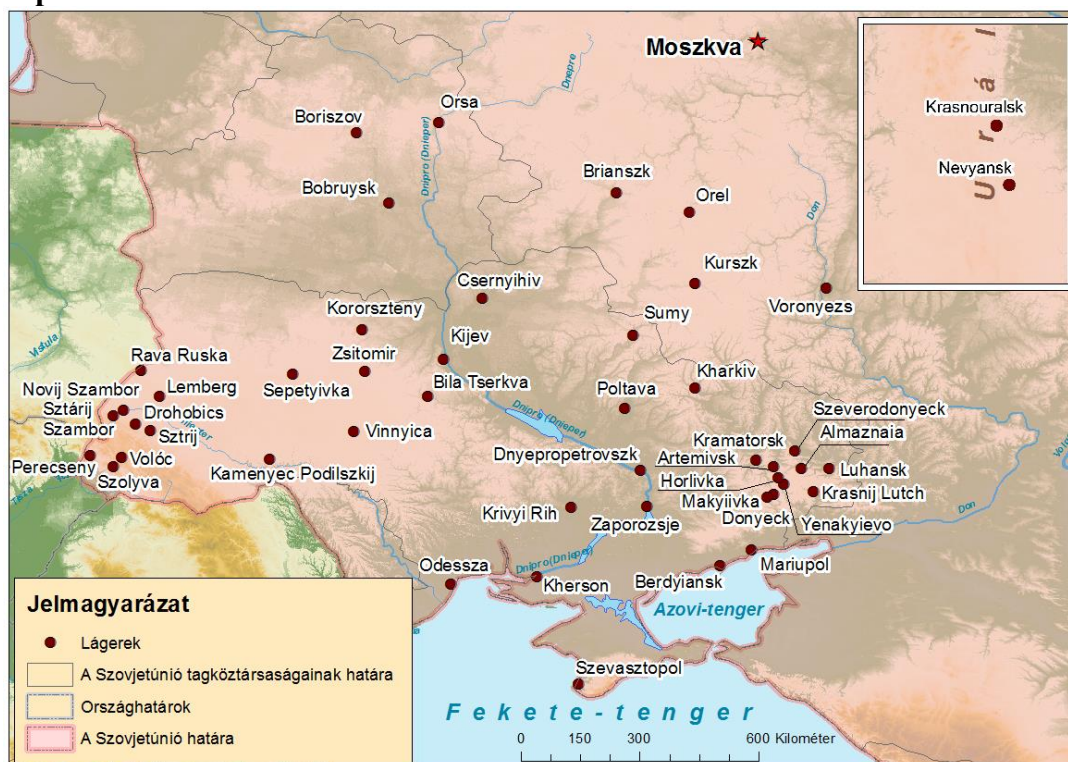
III.4. Életkörülmények a sztálini lágerekben

A több napig / hétig tartó szállítás után az életben maradtak megérkeztek a célállomáshoz a Szovjetunió különböző lágereibe és a deportáltak számára megkezdődött a lágerélet. A kárpátaljai magyar és német nemzetiségű deportáltak a Szovjetunió GUPVI-táborába (Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság) kerültek, javarészt a birodalom európai térfelén létrehozott lágerrendszer valamelyik táborában raboskodtak. (10. ábra)

A rabok mindennapjai kemény munkával teltek, a feladatokat szigorú ellenőrzés alatt kellett teljesíteniük. A lágerben kapott étel mennyiségét illetően, a túlélők egybehangzó válaszai alapján állíthatjuk, hogy nagyon keveset kaptak, épp csak arra volt elég, hogy éhen ne haljanak. Az kenyéradagok változóak voltak, általában 10-40 dkg-t említenek egy ember napi adagjaként, egyes esetekben a 60 dkg is előfordul. Abban megegyeznek a válaszok, hogy a legkisebb, 10 dkg körüli adagok a raboskodás kezdeti időszakára, az első hónapjaira volt jellemző, ami a háború utáni katasztrofális gazdasági helyzettel magyarázható. A kenyér mellé korpa-, káposzta-, ugorka- vagy répalevest kaptak még enni, amit az elmondottak alapján erős túlzással lehet csak levesnek nevezni. A krumplileves szintén gyakori étel volt, amelynek említésénél a visszaemlékezők szinte minden esetben hangsúlyozzák, hogy – többnyire szintén lágeréveik elején – hámozatlanul kapták, és csak a kórházakban fekvő betegek részére hámozták meg. A „fagyos krumpli egészben, sárosan, héjában, kissé megmelegítve” szintén rendszeres tápláléka volt a deportáltaknak.

⁴⁰⁰ VEHES M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEC J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEC Cs. – CSERNYICKÓ I. 2011. 134.

10.ábra. GUPVI-táborok, ahol a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű deportáltak raboskodtak

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István
 Forrás: *KÁL, F.P.14, op. 1., od. zb. 216-232.*

Egy beregszászi gimnáziumi tanár titokban, egy nála maradt naptár hátoldalán „naplót” vezetett, amit flekktípusban bekövetkezett halála után az egyik vele raboskodó tanítványa hazahozott. Ebben a következőket olvashatjuk az étkeztetésről: „A barakkban naponta kétszer ettünk: hajnalban és délben. Hajnali 4-5 óra körül a sötét barakkban benzines hordóba öntik a burizs levest. Abból kaptunk kb. fél litert. Ugyanez délben is. Ezen kívül kenyeret is kaptunk (4 ember egy kenyér – 12 ember egy kenyér. Mikor mennyi volt raktáron). És egy időben cukrot is adtak egy-egy evőkanállal, meg egy szelet sózott halat. Nekem nem volt kevés, de egyhangú [...] Fajtánk, szegény nagyon fegyelmezetlen. A hasa miatt ölni tudna. Elképzelhetetlen jelenetek tanúja voltam az elégtelen élelem miatt. Káromkodás, veszekedés, a szemétből krumplihaj szedés, stb.”⁴⁰¹

⁴⁰¹ Deák György bobrujszki lágerben írt lágernaplója. 1944. november-1945. március 11.

A lágerekben uralkodó embertelen körülmények híre még 1944 végén eljutott Magyarországra. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után azonnal, már 1944. december 26-án szót emelt a szovjet vezetésnél a polgári lakosság deportálása ellen. Mivel hivatalosan Kárpátalja ekkor még Magyarországhoz tartozott, Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök a szovjet kormánynak 1945. január 7-én írt levelében szót emelt a kárpátaljai elhurcoltak hazabocsátása érdekében: „Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18-50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről, a beregszász-vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18-50 év közötti férfiakat. [...] A munkaszolgálatra igénybe vett magyarok elhelyezése és élelmezése – a beérkezett panaszok szerint nagyon gyönge. Sokan megbetegedtek, mert meleg ruha nélkül vannak. [...] A már hosszabb idő óta munkaszolgálatra igénybe vett magyar férfiak hazabocsátása szükségessé vált, amiért is ezeknek a hazabocsátását kérem elrendelni.”⁴⁰²

1945. február 28-án elkeseredésükben a viski „édesanyák, édesapák, feleségek, testvérek, menyasszonyok, özvegyek és árvák” – a magyar miniszterelnök közbenjárásában bízva – levelet írtak Dálnoki Miklós Bélának: „Visket 1944. nov. 27-én érte az a nagyon szomorú sors, hogy csaknem minden 18-50 éves magyar férfit orosz táborokba hajtottak. A kötelességteljesítés alól sohasem húzódott el a viski magyarság, háborús kötelességének most is eleget tett. Az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli viszontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek. Amióta azonban a táborlistákról [a gyűjtőtáborban lévőkről] a néhány hazaengedett, szinte élőhalott ember hírt hozott, azóta a csendes reménység a legsürgetőbb aggodalommá és kétségbeeséssé változott. Ugyanis a néhány 45-50 éves hazatért ember a legelhagyatottabb külsővel, a legszálnalmasabb ruházattal és oly egészségi állapotban jött, hogy most mind fekvő beteg s talán soha többé nem lesznek egészségesek. – Ha ezeket hét hét Oroszországban ennyire tönkre tette, mi

⁴⁰² SZÜCS LÁSZLÓ (szerk.): Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei, Budapest, 1997. 149.

lehet a többiek sorsa három hónap után megfelelő ruházat, emberies élelem, fűtés, gyógyszer és orvos hiányában?”⁴⁰³

A Dálnoki Miklós Béla levelében olvasható utalás a foglyok nehéz sorsát illetően nem voltak alaptalanok. Az egyik beregszászi túlélő az éheztetés és az embertelen körülmények következtében 35 kg-ra fogyott és olyannyira legyengült, hogy újra kellett tanulnia járni: „Nem adtak csak 20 dk kenyeret minden napra és egy kanál paszulylevest, később már volt káposztaleves, de az is gyenge volt. Én már annyira legyengültem, hogy bekerültem a kórházba, ott 6 hónapig voltam. Aztán kivittek munkára, de ezalatt a 6 hónap alatt úgy kellett megint megtanulni járni. Mozogni kellett, mert nem akartam meghalni. Egyszer azt látom, hogy a takarítónő a súroló vizet az én ágyam alá tette és kiment. Aztán én nehezen kihúztam és látom, hogy nagyon piszkos, visszanyomtam, ahogy tudtam és biztattam magam, hogy én majd abból iszok. Lázas vagyok, csak a vizet kívánom, próbáltam kihúzni és leestem az ágyról, erre a többi is felébredt, kérdezték, mit csinálok, mondom, hogy van víz, iszok. Erre egymás után mind ittunk belőle és kifogyott. Reggel jött a takarítónő és látja, hogy üres a veder, én meg mondtam neki, hogy megittuk. Kiszaladt a szobából és jönnek a fehérruhások vagy öten, nézik, hogy ki nem ömlött, száraz a padló, majd jött egy nagydarab férfi, és mondta: „Nem baj, hamarabb meghalnak.”⁴⁰⁴

A tisztálkodási lehetőségek a lágerrek többségében egyáltalán nem, vagy meglehetősen korlátozottak voltak. Fürdőbe, vagy fertőtlenítőbe az esetek többségében egy hónapban csak egyszer vitték őket. Fürdők ugyanis nem voltak a láger területén és több kilométert kellett gyalogolni egy-egy ilyen alkalomkor. Az egyik túlélő a következőképpen emlékszik vissza a tisztálkodási alkalmakra: „Először egy fél évig semmi. Annyi tetű volt bennünk, mintha mákkal lettünk volna beszórva. Aztán már a foglyokkal készítették a fertőtlenítőt. Minden héten egyszer...” Az említett „naplórészletben” ez áll: „Néha harminc napig nem mosakodtunk.”⁴⁰⁵

⁴⁰³ A levelet közli STARK TAMÁS: „Budapest felé fordultak védelemért...”. In: . Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.). 2010. 250.

⁴⁰⁴ Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

⁴⁰⁵ Deák György bobrujszki lágerben írt lágernaplója. 1944. november-1945. március 11.

Az internáltak jelentős része szenvedett valamilyen betegségben – tüdőgyulladásban, reumában, sárgaságban – a lágerben eltöltött idő alatt. Nagyon gyakori volt a vérhas, illetve az ún. kiütéses tífusz, amely az elmondások alapján a tetvek terjesztettek és a központi idegrendszert megtámadva 41-42°-os lázzal járt. A lefogyás és elgyengülés szintén gyakori jelenség volt a lágerlakók között. Megkérdezve azt, hogy milyen bánásmódban részesültek betegségük idején, a legtöbben azt válaszolták, hogy a saját maguk erejéből gyógyultak meg, vagy a hitük erejének, az isteni gondviselésnek tulajdonítják a gyógyulást. Az egyik feljegyzés szerint: „Orvosság, ápolás semmi. Aki magától meggyógyul élni fog, aki nem, azt egy szánkón elhúzzák, s valahol elföldelik.”⁴⁰⁶

A verések lágerektől, lágerparancsnokoktól, illetve -felügyelőktől függően eltérő jelleggel fordultak elő: egyes helyeken mindennaposak voltak, máshol ritkán fordultak elő, főleg a szökéssel való próbálkozás alkalmával, vagy ha az illető nem akart halottat pakolni, illetve elföldelni, ugyanis a lágerből minden nap szekérrel hordták ki a halottakat, ami szintén a foglyok feladata volt. Szökéssel egyébként nemigen volt értelme próbálkozni: „Állandó beszédtema a szabadulás. A flekktífuszosok lázukban néha megőrülnek. Kétszer egy-egy ilyen szökni akart. Lelőtték.” – tudhatjuk meg a „naplórészlet” alapján.⁴⁰⁷

A családdal való kapcsolattartásra szinte egyáltalán nem volt lehetőség egyrészt, mert nem engedték, másrészt, mert a családtagok nem tudták hol raboskodik hozzátartozójuk. Néha, kijátszva az örök éberségét, egy-egy csoport hazajövelekor írtak levelet, vagy adtak életjelet, amit a társaik aztán hazahoztak. Akkor is tudtak üzenetet küldeni, ha kivitték őket a városba, és egy postaláda előtt elmenve gyorsan bedobták az előre megírt levelet. A visszaemlékezések szerint 1946-tól volt lehetőség a levelezésre és a levél 15 nap alatt fordult meg.

III.5. A málenkij robot kárpátaljai áldozatairól a levéltári dokumentumok és adatok tükrében

A málenkij robot keretében elhurcolt hadköteles férfiak, a szovjet vezetés által megfogalmazott egyes dokumentumokban, parancsban hadifogolyként vannak feltüntetve, más esetekben pedig internáltként jelölik őket. Tény, hogy

⁴⁰⁶ Deák György bobrujszki lágerben írt lágernaplója. 1944. november-1945. március 11.

⁴⁰⁷ Deák György bobrujszki lágerben írt lágernaplója. 1944. november-1945. március 11.

lágerekben a civil internáltak ugyanolyan bánásmódban részesültek, mint a magyar hadsereg kötelékében szolgálatot teljesített, szovjet fogságba esett katonák. A Kárpátaljáról internált polgári lakosok és a hadifoglyok azonos bánásmódban való részesítése is arra engednek következtetni, hogy a fegyvert a kezükben soha nem tartott, a málenkij robot keretében deportált civileket is a szovjet vezetés potenciális hadifoglyoknak tekintették. Arról, hogy kik minősülnek hadifogolynak a szovjet vezetés szerint, információt kaphatunk a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által, még 1941-ben jóváhagyott határozatból: „Hadifogolynak minősülnek a Szovjetunióval hadiállapotban lévő államok fegyveres erejéhez tartozó mindazon személyek, akik katonai tevékenység során estek fogságba, továbbá ezen országoknak a Szovjetunió területére internált polgári személyei.”⁴⁰⁸

Az elhurcolt foglyok számára vonatkozólag fontos információk halmazát tartalmazzák a Dupka György és Alekszej Korszun által feltárt és közreadott 4. Ukrán Front vezetésének jelentései. Az egyik ilyen legkorábbi, 1944. december 6-án kelt összesítő jelentés szerint Petrov tábornok és Fagyjev vezérőrnagy arról számol be Berijának, hogy „a felszabadított Kárpátontúli Ukrajna” területén jelentős számú hadköteles, 18-50 év közötti, magyar nemzetiségű személy tartózkodik, illetve hogy végrehajtották a 0036. számú határozatot a magyar és német nemzetiségű katonák és tisztek, továbbá e nemzetiségekhez tartozó 18-50 év közötti hadköteles személyek összegyűjtésére vonatkozólag. A jelentést tevők hangsúlyozzák, hogy az összegyűjtési akció nem vonatkozott a cseh, ruszin és ukrán nemzetiségű lakosokra. E szerint a dokumentum szerint is megerősítést nyer, hogy az akció végrehajtása 1944. november 18-án vette kezdetét és tájékoztat, hogy december 4-ig elfogtak és gyűjtőhelyre, illetve lágerbe irányítottak 7 729 katonát, 154 tisztet, 7 201 18-50 év közötti hadköteles személyt, 176 csendőrt, összességében 15 260 személyt, akik közül 137 személy német, a többi pedig magyar nemzetiségű.⁴⁰⁹

Petrovék arról is beszámolnak, hogy a regisztráció folyamán elkülönítettek 362 szlovák, 2 243 ruszin, 1 201 ukrán, 43 zsidó, 100 szerb, 156 cseh és 10 egyéb

⁴⁰⁸ A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa által 1941. július 1-én jóváhagyott, 1798-800. T. (Titkos!) számú határozata. In: VARGA Éva Mária (szerk.). 2006. 55-59.

⁴⁰⁹ РГВА, Ф. 32885., Оп.1., Спр. 243., 146-147. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 160.

szláv nemzetiségű, korábban a magyar hadsereg kötelékében szolgáló katonát – összesen 4 280 személyt – akiket hazaengedtek a lakóhelyükre.⁴¹⁰

Összességében tehát 20 240 fő regisztrációja történt meg, akik közül 15 260 tartózkodik a gyűjtőhelyeken, illetve lágerekben, 4 280 főt pedig hazaengedtek.⁴¹¹

1944 decembere – 1945 decembere között számtalan, különböző településekről származó kérvény látott napvilágot az illetékes körzeti bizottságokhoz címezve az elhurcolt férfiak, a hadifogolytáborban tartózkodó kárpát-ukránok, vagy a baloldali érzelmű, kommunista nézeteket valló internáltak hazaengedése ügyében.

Jellemző példa a kérelmek tekintetben a Nagyberegi Községi Népbizottság kérvénye, amelynek fogalmazói az alábbi 6 pontba szedve, leginkább a munkaerőhiányra hivatkozva indokolják a férfiak hazaengedésének szükségességét:

„1. A katonai alakulatoknak szükségük van emberekre a falunk közelében lévő hidak építéséhez.

1. Az ő erejük hiányzik a fasiszták által lerombolt épületek helyreállításához.
2. Emberekre van szükség az erdőkitermeléshez a falunk közelében elterülő erdőkből.
3. Nem tudjuk nélkülük ellátni katonai munkakötelezettségünket, nincs, aki alkatrészeket gyártson a szekerekbe.
4. Falunk területén van egy malom, amely öt községnek őröl. Jelenleg nincs jó malmosunk.
5. Eljön az ideje, és nem lesz kinek a földet megművelni, ősszel nem vetettünk és most sem tudunk. Ez nagy kárára lesz az államnak is.

Ha orvosolnák kérésünket, mi magunk is el tudnánk végezni minden felsorolt munkát. Kérésünk teljesítése érdekében még hangsúlyozzuk, hogy nagyon sok embert elvittek, figyelmen kívül hagyva, hogy ki is volt, ezek az emberek egyszerű mezőgazdasági és erdőmunkások voltak.

A mi falunkban, (Nagy)Beregen már régóta sok kommunista van, akiket szintén visszakérvényezünk. Ők a fasiszta rendszer idején is becsületes és lelkiismeretes

⁴¹⁰ U.o. 160.

⁴¹¹ U.o. 160.

polgárai voltak a falunak. Semmiben nem támogatták az ellenséget, és csak véletlenül kerültek lágerekbe...⁴¹²

Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának vezetősége több alkalommal is kérvénnyel fordult az USZSZK Népbiztossága Elnöki Tanácsához, illetve személyesen Nyikita Hruscsovhoz, amelyben leírják, hogy a második világháború idején a fronton harcoló kárpátontúli ukránok jelentős része esett a Vörös Hadsereg fogságába. A mellékelt lista alapján⁴¹³ a szovjet hadifogolytáborokban – Magyarország és Románia területén – a Néptanács által összeállított, 1945. augusztusi adatok szerint 18 640 katonaköteles kárpát-ukrán állampolgár raboskodott. A kérvényben felhívják Szovjet-Ukrajna vezetőségének figyelmét arra, hogy Kárpátontúli Ukrajna jelentős harcok színtere volt, melynek következtében a terület nagyon súlyos károkat szenvedett el és nincs elég munkaerő a városok és falvak újjáépítésére.⁴¹⁴ Hasonló tartalmú kérelem született a Vörös Hadsereg hadifogolytáborainak vezetősége felé a magyar hadsereg soraiban munkaszolgálatosként tevékenykedő „kárpátontúli” ukránok hazaengedése ügyében.⁴¹⁵ A beadványokban utalás történik arra is, hogy a mellékelt névsorban idős, sokgyermekes személyek is szerepelnek, akik tagjai a Kommunista Pártnak,⁴¹⁶ illetve az az állítás is hangsúlyozva van, hogy „Kárpátontúli Ukrajna fiai” keresték az alkalmat a Vörös Hadsereg oldalára

⁴¹² CSATÁRY GYÖRGY: Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. In: *Évgyűrűk '90.* Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991. 80.

⁴¹³ Звернення голови НРЗУ до начальників таборів військовополонених Червоної Армії про звільнення з таборів закарпатських українців, які потрапили до полону як солдати угорської армії (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának kérvénye a Vörös Hadsereg hadifogolytáborainak vezetőségéhez azon kárpátontúli ukránok felszabadításáról, akik a magyar hadsereg katonájaként estek fogságba). KÁL, F.P.14., op.1., od.zb. 207-210.

⁴¹⁴ Звернення Голови НРЗУ до Голови Ради Народних Комісарів УРСР про звільнення громадян Закарпатської України із таборів військовополонених (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának kérvénye az USZSZK Népbiztossága Elnöki Tanácsához Kárpátontúli Ukrajna állampolgárainak a hadifogolytáborokból történő felszabadítását illetően). 1945. augusztus 6., F.P.14., op.1., od.zb. 204. 1.

⁴¹⁵ Звернення НРЗУ до начальників таборів військовополонених Червоної Армії про звільнення з таборів закарпатських українців, які потрапили до полону з примусових робочих батальйонів Угорської Армії та посвідчення сільських Народних комітетів про примусове зарахування закарпатських українців до робочих батальйонів Угорської Армії (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának kérvénye a Vörös Hadsereg hadifogolytáborainak vezetőségéhez azon kárpátontúli ukránok felszabadításáról, akik a magyar hadsereg soraiban teljesített munkaszolgálat közben estek fogságba és a falusi népbizottságok kimutatása a magyar hadsereg kötelékében szolgálatot teljesítő kárpátontúli ukránokról). F.P.14., op.1., od.zb.205. 1.

⁴¹⁶ Просьба о увільнення лагрованих громадян в Мадярщині і Румунії (Kérvény a Magyarország és Románia területén lágerekben raboskodók kiszabadításáról). F.P.14., op. 1., od.zb.205. 7.

történő átállásra, de a hadi események következtében ők is automatikusan a magyar katonákkal együtt hadifogságba estek.⁴¹⁷

Mindenek következtében Iván Turjanica utasítására 1945 júliusában Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa körlevelet adott ki a körzet bizottságok és a közigazgatásuk alá tartozó települések néptanácsi elnökeinek az adott község férfitlakosságának hollétét tartalmazó összeírását illetően. A körlevél szerint a listának tartalmaznia kellett a hadifogoly-, vagy internáltügyi lágerben tartózkodó nevét, születési évét és helyét, lakhelyét, illetve a láger helyszínét, ahol az illető tartózkodott. Mivel az információt szolgáltató családtagok sok esetben nem tudták, hogy hová vitték hozzátartozójukat, vagy hogy éppen melyik táborban raboskodik, ezért láger megnevezését jelölő rubrika ezeknél üresen maradt. Mivel az összeírás mindazon férfiakra vonatkozott, akik az adott időpontban a szovjetek által létrehozott táborrendszer valamelyik lágerében tartózkodtak, a listába a málenkij robot keretében elhurcolt civil férfitlakosságon kívül a frontvonal vonulása következtében hadifogságba került kárpátaljai illetőségű katonák is bekerültek.⁴¹⁸

Ezen lista szerint 1945 nyarán 28 098 kárpátaljai lakos raboskodott hadifogoly-, illetve munkatáborban, akiknek túlnyomó többsége a térség alföldi, magyarlakta részéből származtak (11. ábra). Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a névjegyzékbe mindazon személyek bekerültek, akik az adott időpontban szovjet lágerekben tartózkodtak, tehát a civil deportáltakon kívül ebbe a számba beletartoznak a fronton fogságba esett, hadifogolyként a Szovjetunióba hurcolt egyének. A listát a települések többségében ukránul, esetleg oroszul állították össze, néhány községben azonban magyarul írták össze az elhurcoltakra vonatkozó névsort (9. sz. melléklet).

Fagyeyev vezérőrnagynak, a 4. Ukrán Front háttérparancsnokának és Boszjij ezredesnek 1944

⁴¹⁷ Звернення Іршавського округового Народного комітету, сільських Народних комітетів с. Ремета і с. Стройно про звільнення закарпатських українців з таборів для військовополонених Червоної Армії (Az Ilosvai Körzeti Népbizottság és a Remetei Községi Népbizottság kérvénye a kárpátontúli ukránok felszabadításáról a Vörös Hadsereg hadifogolytáboraiából) 1945. május 22., F.P.14., op.1., od.zb. 206.

⁴¹⁸ A listát Kárpátalja szinte valamennyi településén elkészítették. Pl. Beregszász esetében az alábbi címszó, illetve jelzet alatt található meg: Список громадян м. Берегово, перебуваючих у таборах військовополонених та робочих таборах (Hadifogoly- és munkatáborokban lévő beregszászi polgárok jegyzéke). KÁL, F.P.14., op.1., od.zb. 215.

decemberében írt jelentése szintén alátámasztja a fenti adatokat: 1944. november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbították hadifogolytáborba. [...] A hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik.”⁴¹⁹ (10. sz. melléklet) Ahogy azt a jelentés utolsó mondatában olvashatjuk, a „tisztogatás” valóban tovább folytatódott. Ismeretes, hogy az ezután megjelent 0060. számú parancs értelmében, a második deportálási hullám keretében internálták a Kárpátalján még megmaradt német nemzetiségű lakosság jelentős részét: a 17-45 év közötti munkaképes német férfiakat és a 18-30 év közötti munkaképes német nőket. Az újonnan deportáltak száma körülbelül 4 ezerre tehető, amelyet ha hozzáadunk a fent említett jelentésben szereplő 22 951 főhöz, a körülbelüli eredmény megfelel az 1945-ös listában szereplő 28 ezres adatnak. Pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre arra vonatkozólag, hogy 1944 decemberének végén - 1945 januárjának elején hány főt internálnak a második deportálási hullámban, azt azonban teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a deportáltak száma nem tette ki a 17 ezer főt, ami a Fagyjev – Boszij jelentés szerint szükséges lett volna a szakirodalomban szereplő 40 ezres szám eléréséhez.

Turjanica Hruscsovnak írt kérvényének következtében a felső vezetés 1945 nyarán foglalkozott a kérdéssel. Berija Molotov, szovjet külügyi népbiztosnak küldött értesítésében jelezte, hogy Iván Turjanica, Kárpátontúli Ukrajna elnöke beadványban kérte a terület ukrán, illetve ruszin polgárainak a kiszabadítását. A magyar, illetve német nemzetiségű foglyokról nem történt említés.⁴²⁰

1945 szeptemberében hazaérkezett a szabadon engedett ukrán és ruszin nemzetiségű személyek első csoportja, amelyről hírt adott a sajtó is: „Köztudomású, hogy a magyar hatóságok erőszakkal kényszerítették a ZU⁴²¹ lakosságát a magyar hadseregbe és kiküldték a frontra a Szovjetunió ellen. Sok zakarpatszka ukrán lakos magyarokkal együtt fogságba került. ZU Néptanácsának budapesti és bukaresti bizottságánál, valamint a Szovjetunió

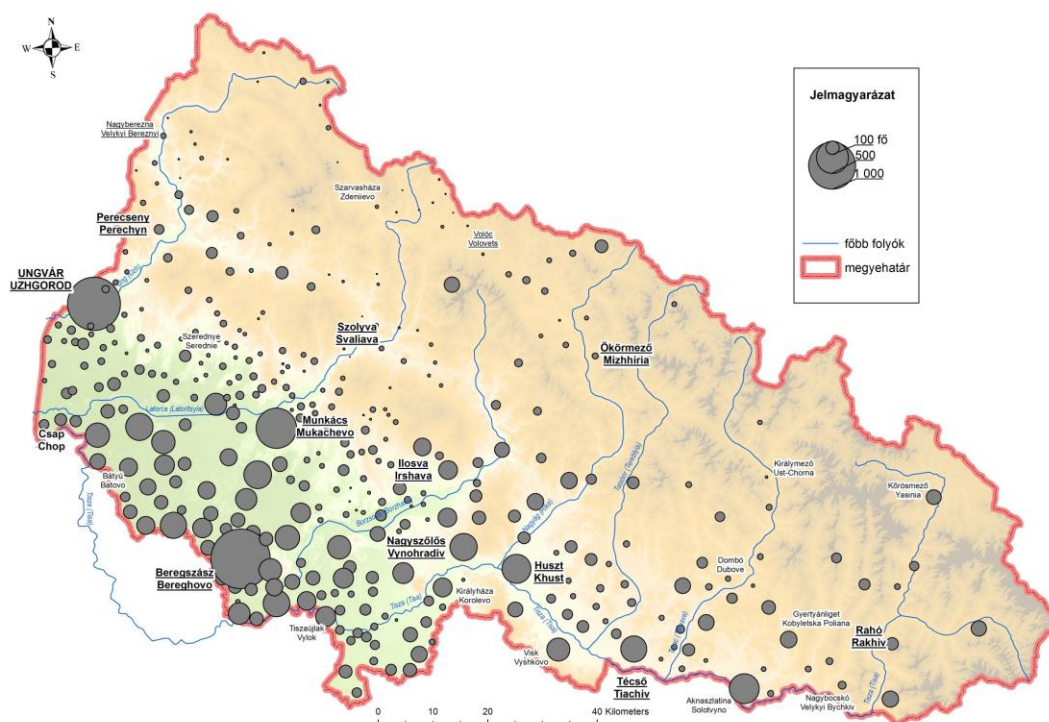
⁴¹⁹ Центральный государственный архив Советской Армии (A Szovjet hadsereg Központi Állami Levéltára), Ф. 32885., Оп.1., Спр. 243., 48-50. Közli: Закарпатські угорці і німці... Упорядник. О. М. КОРСУН. 2012. 165-166., РГВА, Ф. 32885., оп. 1., д. 243., 146-147. Közli: DUPKA Gy. 2012. 46. A dokumentumot magyar nyelven először közreadta: DUPKA Gy. – KORSZUN A. 1997. 73-75.

⁴²⁰ ГАРФ, Ф. 9401, оп. 2., д. 103. 259. Közli: DUPKA. 2012. 140.

⁴²¹ Zakarpatszka Ukrajna (Kárpátontúli Ukrajna)

belügyeinek népbiztosságánál tett közbenjárásának köszönhető, hogy az összes hadifoglyokat, akik a magyar hadsereg kötelékébe tartoztak és Zakarpatszka-Ukrajnából származnak, a fogolytáborokból hazaengedik. Szeptember 6-án megérkezett a hazabocsátott hadifoglyok első csoportja.”⁴²² Ezután, a későbbiekben már nem jelenhettek meg további tudósítások a hadifoglyok vagy elhurcoltak sorsáról.⁴²³

11. ábra. A szovjet munkatáborokban raboskodók kárpátaljai deportáltak területi megoszlása 1945-ben

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István
 Forrás: KÁL, F.P.14, op. 1., od. zb. 216-232.

A téma avatott kutatói szerint – a málenkij robot magyarországi vonatkozásait vizsgálva – egyértelműen állítható, hogy a dokumentumok és a visszaemlékezések szerint a deportáltak 30-40%-a biztosan meghalt.⁴²⁴ Ezt az arányt a Kárpátaljáról származó, sztálini lágerekben raboskodó foglyokra

⁴²² *Hazatérnek a hadifoglyok.* Munkács Újság, 1945. IX. Közli: M. TAKÁCS L. 1994. 66.
⁴²³ DUPKA Gy. 2012. 142.
⁴²⁴ BOGNÁR Z. 2009. 70.

alkalmazva – ha az említett 1945-ben összeállított listát vesszük alapul – 9000-10000 fő közötti elhalálozással kell számolnunk. Azonban a megpróbáltatásokat túléltek közül is sokan a hazatérés után kevés idővel, a lágerben szerzett betegségek következtében meghaltak.

Ezek a számok a közvetlen áldozatok száma. Figyelembe véve a családfő nélkül maradt családokat, a férj nélkül maradt asszonyokat, akiknek egyedül kellett vállalni a családfenntartás nehézségeit, vagy azokat a gyerekeket, akiknek egyik napról a másikra kellett felnőniük, hogy munkába állva segédkezzenek édesanyjuknak a családfenntartásban, az áldozatok száma ennek a többszörösére tehető.

III. 6. A kárpátaljai görögkatolikus magyarság és a málenkij robot.

Több adatközlő elmondása alapján a görögkatolikusok által is lakott falvakban a málenkij robot úgy jelenik meg, mint kizárólag a reformátusokat és a római katolikusokat érintő megtorlás, ugyanis a szovjet megszálló erők a görögkatolikusokat ukrán vagy ruszin nemzetiségűnek tudták be, így ők megmenekültek a deportálások elől. Erről tanúskodik a következő, görögkatolikusok által is lakott településen, Tiszaújlakon élő szemtanú: „Mert ugye '45-ben, mikor bejöttek az oroszok, elvitték a magyarokat a lágerbe. Görögkatolikusokat nem vittek senkit. És egy görögkatolikus nem ment, Karácsfalváról senki. Innen, Újlakról se ment egy görögkatolikus se. Csak a magyarokat vitték a lágerbe, a reformátust, katolikusokat, mert az magyarul... De itt akkor még a vallás is bejátszott abba, hogy ha görögkatolikus, tehát ukrán. Tehát ha ukrán, akkor nem ellenség. Akkor nem kell bántani. Tehát ha nem magyar, akkor... De ha magyar, akkor vitték.”⁴²⁵ Egy 1924-ben született, a lágert megjárt túlélő visszaemlékezése is a fenti állításokat támasztja alá: „Az oroszok... az oroszok bejöttek, akkor vitték el a magyarokat. Görögkatolikust nem bántottak, csak a római katolikust, reformátust, ezeket vitték.”⁴²⁶

Az elhurcolások okát taglalva a nemzetiség több esetben összemosódik a felekezeti hovatartozással:

⁴²⁵ 1936-ban született adatközlő visszaemlékezése. Közli: Molnár D. E. 2011. 48.

⁴²⁶ 1924-ben született túlélő visszaemlékezése. Közli: Molnár D. E. 2011. 48.

„– Mert magyarok voltunk. Ha kérdezte, milyen nemzetű vagyunk, mondtuk, hogy magyarok. Voltak görögkatolikusok. Volt Blanár Miklós, volt egy öccse, az azt mondta görögkatolikus – ő is magyar volt pedig – azt nem vitték el, a bátyját meg elvitték. Szóval fejetlenül ment.

– Ezek szerint, aki azt mondta, hogy görögkatolikus, azt nem vitték el?
[M.D.E.]

– A magyart, reformátust elvitték, az orosz, mert oroszok mondják a görögkatolikus – most is mondják, hogy orosz vallású – azokat meg nem vitték. Vót, aki itthon maradt. Nem sokan maradtak itthon.”⁴²⁷

A visszaemlékezéseket támasztja alá az Ideiglenes Kormány miniszterelnökének, Dálnoki Miklós Bélának 1945. január 7-én írt levele: „Bereg vármegyéből magyar férfiakat vittek el közel két hónappal ezelőtt munkaszolgálatra. Beregszász városából és a szomszédos községekből, melyek a trianoni szerződés értelmében Csehszlovákiához tartoznak, november 19-én elvitték a 18-50 év közötti magyarokat. Ugyancsak elvitték Bereg vármegye trianoni területéről, a beregszász-vásárosnaményi műúttól keletre eső községekből november 21-én a 18-50 év közötti férfiakat. Ez utóbbiak közül a papokat, ruszinokat, cigányokat, zsidó és görögkatolikus vallásúakat visszaküldték Beregszászból a családjukhoz.”⁴²⁸

Ezen kívül rendelkezésünkre áll az 1945-ben sztálini munkatáborokban raboskodó személyek számára vonatkozó adatsor települési bontásban. Továbbá ismerjük az 1941-es népszámlálás településenkénti bontású vallási és nemzetiségi adatsorait. Ha a települések népességszámából kivonjuk az 1944. május-júniusában elhurcolt zsidó lakosságot, akkor meg tudjuk becsülni az egyes települések tényleges lakosságát, illetve vallási összetételét az 1941-es adatok alapján. A férfi-nő arány országos mutatója 49-51%, így a települések férfilakosságát is meg tudjuk becsülni, ami alapján kiszámolhatjuk a táborokban lévő férfiak arányát is.⁴²⁹

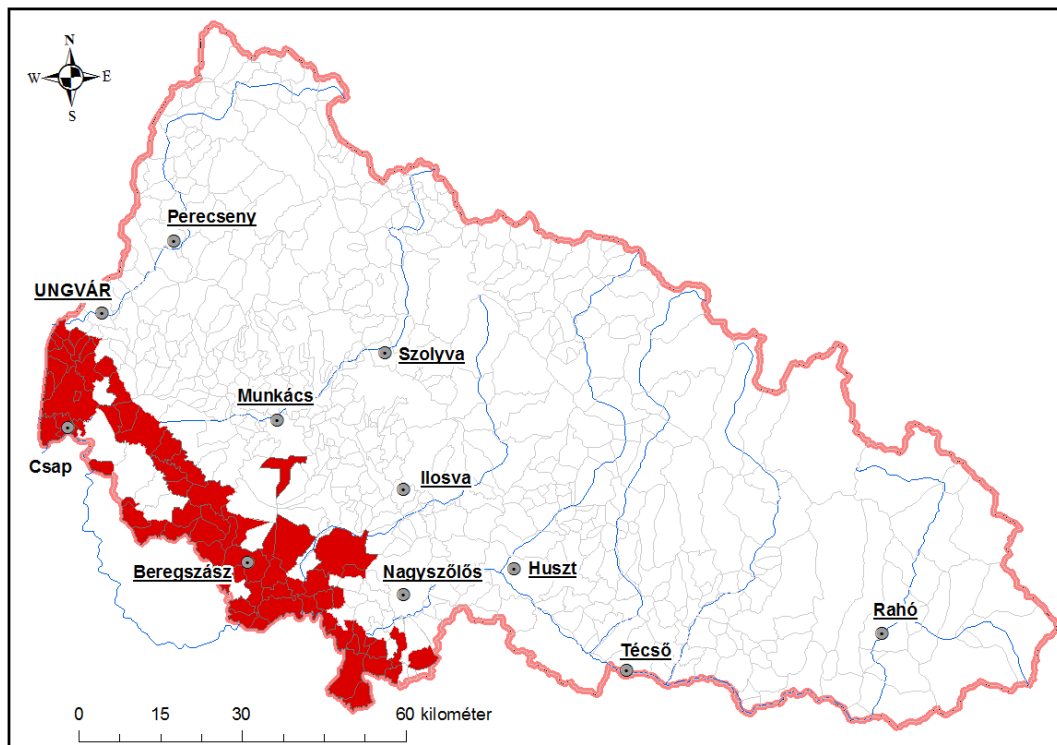
⁴²⁷ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁴²⁸ SZÜCS LÁSZLÓ (szerk.). 1997. 149.

⁴²⁹ A DEGOB-jegyzőkönyvek túlélőinek nemek szerinti megoszlása. Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja. <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=2> (Letöltés ideje: 2015. február 20.)

Ezen adatok birtokában lehetőségünk van megvizsgálni, hogy van-e összefüggés az egyes települések vallási felekezeteinek aránya és az adott településről elhurcoltak aránya között. Az atrocitások elsősorban a magyar és német lakosságot érintették. Ám a görögkatolikus vallás a német lakosságra nem volt jellemző, a ruszin lakosságon kívül a magyarok voltak e hit követői. Hogy biztosak legyünk benne, hogy a görögkatolikus gyülekezetet a településen magyarok alkotják, csupán azokat a magyar településeket vizsgáltuk meg, ahol az 1941-es népszámlálás adatai alapján a magyar anyanyelvűek aránya meghaladja a 90%-ot (12. ábra). Így azok a magyar települések nincsenek benne, amelyek területére a csehszlovák időszakban ruszinokat telepítettek (Bátyú, Som, Bótrágy, Kisgejőc, Macsola, stb.), akik egy része görögkatolikus vallású és 1941-ben az adott településhez tartoztak statisztikailag. Ennek a kritériumnak 70 település felelt meg, melyek kivétel nélkül Kárpátalja alföldi részén találhatóak. A vizsgált minta vallási összetételét illetően a reformátusok alkotják a legnagyobb számú vallási közösséget, a minta 60%-át. A görögkatolikusok 23%, a római katolikusok 15%, egyéb 2%.

12. ábra. A több mint 90%-os magyarsággal rendelkező települések 1941-ben

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.

Az összefüggések vizsgálatára a korrelációs számítás ad megoldást. A korrelációs számítás két véletlen számszerű változó szimmetrikus kapcsolatával foglalkozik, akkor beszélünk korrelációs kapcsolatáról az x és y véletlen változók között, ha vagy kis x értékekhez kis y értékek, nagy x értékekhez nagy y értékek (pozitív kapcsolat), vagy pedig kis x értékekhez nagy y értékek és nagy x értékekhez kis y értékek (negatív kapcsolat) tartoznak.

A korrelációs kapcsolat erősségét – intervallum skála esetén – számszerűen a Pearson-féle korrelációs együtthatóval szokták mérni, amit $r(x,y)$ -nal jelölünk. $-1 \leq r(x,y) \leq 1$.

A 0 körüli érték gyenge, -1-hez vagy 1-hez közeli érték erős negatív, illetve pozitív korrelációs kapcsolatot jelez. A korrelációs együttható néhány tulajdonsága: ha a változók függetlenek, akkor $r(x,y)=0$, de abból, hogy $r(x,y)=0$, nem következik a változók függetlensége. $|r(x,y)|=1$ pontosan akkor áll fenn, amikor a változók között lineáris a kapcsolat, azaz $y=ax+b$, ekkor $r(x,y)$ előjele megegyezik az x,y előjével. Nem szabad részátlagokra használni, mert a kiejtett bizonytalanságok miatt a valóságosnál erősebb összefüggést mutathat.

A Pearson-féle korrelációs elemzés csak akkor alkalmazható, ha a normális eloszlástól nem különbözik szignifikánsan az adatsorunk. Első lépésben normalitásvizsgálatot végzünk. A vizsgálatot a Kolmogorov-Szmirnov-próbával hajtottuk végre.⁴³⁰ A Kolmogorov-Szmirnov próba egy statisztikai teszt, ami a nem-paraméteres próbák közé tartozik. A teszt két minta eloszlásának összehasonlítására alkalmas. Egymintás t-próbát vizsgálunk vele a tapasztalati és az elméleti eloszlásfüggvény eltéréseinek maximuma alapján. Alkalmas arra, hogy két valószínűségi változó eloszlását összehasonlítsuk, vagy ellenőrizzük, hogy egy valószínűségi változónak csakugyan az az eloszlása, amit feltételeztünk.

A vizsgálatokat az SPSS statisztikai szoftverrel hajtottuk végre, mely alkalmas bonyolultabb matematikai és statisztikai számítások elvégzésére.⁴³¹

⁴³⁰ BOLLA Marianna - KRÁMLI András: Statisztikai következtetések elmélete. Typotex Kiadó, Budapest, 2005. 183.

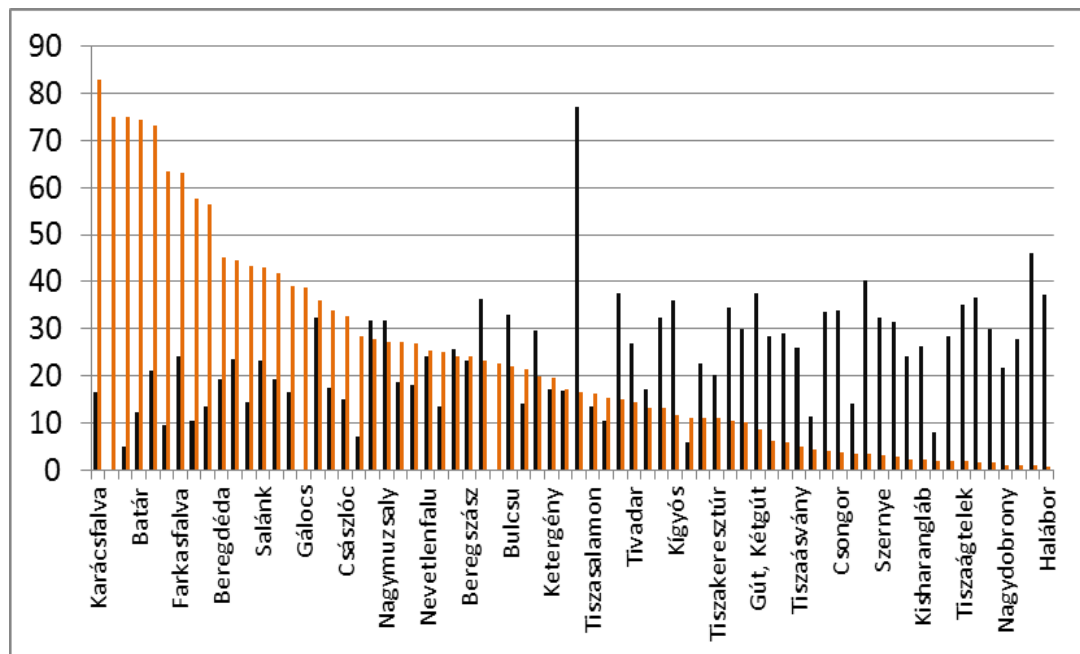
⁴³¹ FALUS Iván – OLLÉ János: Statisztikai módszerek pedagógusok számára. Okker Kiadó, Budapest, 2000. 372.

Az összevetendő adatsorok (elhurcolt férfiak aránya, görögkatolikusok aránya, reformátusok aránya, római katolikusok aránya) közül a római katolikus arány szignifikánsan különbözött a normálistól, így a Pearson-féle korreláció nem alkalmazható erre az esetre. A görögkatolikusok, a reformátusok és az elhurcolt férfiak szignifikánsan nem különböztek a normális eloszlástól, így alkalmazhatónak ítéltük a Pearson-féle korrelációt. A korrelációanalízist szintén az SPSS statisztikai programmal végeztük.

A korrelációs együtthatók egybehangzóan szignifikáns összefüggést jeleztek a református vallásúak aránya és az elhurcoltak aránya között a magyarlakta településeken, az érték 0,430. Ami nem meglepő, hiszen a magyarok többsége református vallású volt. Illetve, aki református volt az szinte biztosan magyar is volt.

A görögkatolikus vallású és az elhurcoltak aránya közötti összefüggések vizsgálatakor a magyarlakta településeken negatív korreláció -0,447 mutatkozott. (13. ábra).

13. ábra. A lágerekben raboskodó férfiak aránya (feketével) és a településen élő görögkatolikusok aránya (narancssárgával) százalékban

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet

Forrás: Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996., KÁL, F.P.14, op. 1., od. zb. 216-232.

Ezek szerint minél magasabb volt a görög katolikus hívek aránya, annál kisebb mértékű a sztálini lágerekbe tartózkodóak aránya a településről, ami alátámasztja azt a visszaemlékezők által közölt információt, miszerint ha valaki görögkatolikus vallásúnak vallotta magát, akkor nem vitték el (11. sz. melléklet).

Ez a tény is az elhurcolások etnikai jellegét támasztja alá, ugyanis a Kárpátaljára érkező szovjet megszálló erők nem voltak tisztában a terület nemzetiségi összetételével, így azzal sem, hogy a régióban létezik magyar nemzetiségű görögkatolikus közösség, akiket automatikusan szlávoknak tudva be, nem hurcoltak el.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy minden településen így folyt a munkaképes férfilakosság begyűjtése. Így léteznek az általános tendencián kívüli esetek, amikor például az összegyűjtésben vagy részt vett egy helybeli, a szovjet hatóságoknak segédkező, terepismerettel rendelkező lakos, vagy pedig egyszerűen rákérdeztek a nemzetiségre, amit önbevallás útján állapítottak meg és a magukat magyarnak vallók – görögkatolikuságuk ellenére – szintén a deportálandók közé kerültek.

III.7. Az internáltak társadalmi és jogi helyzete a hazatérés után.

A málenkij robotra hurcolt magyar nemzetiségű férfiakat 1946-tól kezdtek fokozatosan hazaengedni.⁴³² A hazatérő túlélőket megfélemlítették, hallgatniuk kellett arról, ami velük történt. Az egyik túlélő a következőképpen emlékszik vissza a hazafelé tartó úton történő vasúti ellenőrzésről: „A vasutas, ahogy megállt a kocs mellett, kérdezi, hogy mi helyen jártunk. Már látták a rongyunkon, hogy mik vagyunk, foglyok vagyunk. Honnan jövünk, merre jártunk. Mennyien haltak, sokan pusztultak? Hát, de nem mertük mondani, sokan meghaltak, többen, mint akik életben maradtak. Mert ha valaki meghallja oldalról, akkor visszavisznek bennünket.”⁴³³

A hazatérést követően a munkába álláshoz szükséges volt a személyes iratok, dokumentumok rendezése, ugyanis igazolás híján a helyi hatalmi szervek

⁴³² BOTLIK J. – DUPKA GY. é.n. 55.

⁴³³ KURMAI-RÁTI Szilvia: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. Pocsai Vincével és Nagy András túlélőkkel. KMMI füzetek XIV., Ungvár, 2011. 40.

huzamosabb időn át újra és újra zaklatták a hazatérőket.⁴³⁴ Az esetek egy részében a hazatérő foglyok elbocsájtó igazolást kaptak arról, hogy elhagyhatják a láger területét és hazatérhetnek lakóhelyükre (12. sz. melléklet). Azonban ahogy az elhurcoltak nyilvántartásba vétele sem volt minden esetben pontos, a hazaengedéskor sem kapott mindenki hivatalos, a hazatérés engedélyezését igazoló dokumentumot: „...énnekem a papírjaim, amit kiállítottak még ott a kórháznál, az nem volt a kezünkben, hanem a szesztrák [ápolónók – M.D.E.], akik kísérték bennünket, azok hoztak egy akkora halmazt... Nem adták kézbe senkinek, hanem, majd azt mondták, hogy „Sziget” [Máramarossziget - M.D.E.]... de az a vasutas azt mondja: „Tudják mit, emberek? Azt tudom mondani, aki közlelől való, ne menjen már Szigetre, Máramarosszigetre, mert annyi nép van már ott összegyűlve, nem győzik a dokumenteket előfele adni, kifele állítani nekik, hogy már mehetnek haza. [...] de, annyira járt-kelt abban az időben a katonaság az úton, hogy nem mertem mutatkozni, hogy szembemenjünk vele. Mert nincsen nálam semmi elbocsátó, leolvassák a rongyomról, hogy honnan jövök, oszt még elhurcolnak vissza. [...] hanem másod- vagy harmadik nap kellett menni Gátra a milíciánál jelentkezni, bejelentkezni. Na de hát, hogy menjek, mikor elbocsátó papírom nincsen? ...elmentem [...] mondom, hogy mi járatban vagyok, lágerből szabadultam, de dokumentem a tetű miatt elégett a kemencében, nincsen elbocsátó. „Nincs semmi baj. Hol voltam, merre jártam, hogy bántak velünk? Jó volt minden. Voltunk sokan? Hát, aki meghalt, az meghalt volna itthon is” – ilyen volt a válasz. Oszt beírtak, bekönyveltek, így maradtam itthon.”⁴³⁵

A munkába álló hazatérők többsége a helyi kolhozban kezdett el dolgozni, esetleg a vasútnál vagy valamelyik gyárban: „...mikor hazajöttem hozzáfogtunk gazdálkodni, azután jött a kolhoz. A kolhozba kerékgyártó mester lettem, így beilleszkedtem. Azután asztalos lettem.”⁴³⁶

A túlélőket Kárpátalján új jogi és közigazgatási környezet és berendezkedés fogadta, ami nemcsak hivatali nyelvváltást jelentett számukra, hanem azt is, hogy másodrendűvé váltak saját településükön. Abban valamennyi túlélő egyetért,

⁴³⁴ BAGU Balázs: Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2004. 17.

⁴³⁵ KURMAI-RÁTI Sz. 2011. 40-41.

⁴³⁶ Varjú Gedeon (szül. 1922) nagyberegí, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. november 11.

hogy a szovjet rendszer fennállásának idején nyilvánosan nem beszélhettek az elhurcolásról, a lágerbeli körülményekről: „...mostanáig, a kommunista időben nem volt szabad beszélni róla. De most már elmondhatjuk, mert mi szenvedtünk a lágerben, és azok az édesanyák, akik itthon maradtak apró gyerekekkel, azok is szenvedtek, mint például az én anyám, 5 gyerek maradt rá, nem volt kenyérkereső ember a családban.”⁴³⁷

A kitelepített németekkel kapcsolatban a szovjet vezetés több rendeletet is hozott. 1949. november 28-án a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának Elnöksége rendeletben tiltotta meg a kényszer-kitelepítettek visszatérését szülőföldjükre, a rendelkezés megsértőit pedig 20 év kényszermunkával büntették.⁴³⁸

Amikor a Sztálin halála után megfigyelhető enyhülés következtében, 1955. december 13-án újabb rendeletet hoztak „a kényszer-kitelepített németek és családjaik jogi helyzetének rendezéséről, a korlátozások feloldásáról”, ezeknek a családoknak megengedték, hogy elhagyják száműzetésük helyszínét, már nem volt hová hazajönniük. A rendelet következő pontja ugyanis tiltotta a korábban elkobzott vagyontárgyaik visszaadását. Mivel régi tulajdonuk visszaszerzésére nem volt lehetőségük, így a nulláról voltak kénytelenek új egzisztenciát teremteni, illetve az is jellemző volt, hogy azok a családok, amelyeknek volt rá lehetősége, a szibériai száműzetésből egyenesen áttelepültek az NDK-ba.⁴³⁹

A visszatért németek helyzetét tovább nehezítette, hogy Kárpátalján a rendőrség megtagadta esetükben a lakcímbejelentést, aki pedig bejelentett lakcím nélkül tartózkodott a területen, azt megbüntették. A rendelkezésre álló adatok szerint kb. 200 olyan német nemzetiségű egyént hoztak ezáltal lehetetlen helyzetbe, akik szerettek volna visszatérni szülőföldjükre.⁴⁴⁰

1959-ben a kárpátaljai rendőrséget felszólították, hogy rendezzék a lakcímbejelentés problémáját azok számára, akik igazolni tudják a lakhatási feltételeket és megfelelő jellemrajzot tudnak beszerezni a hatóságoktól. A

⁴³⁷ Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július

⁴³⁸ OFICINSZKIJ R. 2010. 246.

⁴³⁹ Lesz-e Kárpátalján német újjászületés? Interjú Kizman Zoltánnal, a kárpátaljai németek Újjászületés elnevezésű megyei szervezetének elnökével. In: BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny is édes” 1944-1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2009. 79.

⁴⁴⁰ OFICINSZKIJ R. 2010. 246.

németeknek csak 1974-től engedélyezték, hogy szabadon választhassák meg lakhelyüket.⁴⁴¹

Az 1991 áprilisában – Ukrajna függetlenné válása előtt néhány hónappal – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa elfogadta a politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvényt, melynek értelmében ártatlannak nyilvánították a koncepciós perek elítélt és GULAG-ra hurcolt áldozatait.⁴⁴² A törvény azonban nem vonatkozik a málenkij robot keretében, tömegesen, ítélet nélkül deportált személyekre.

⁴⁴¹ OFICINSZKIJ R. 2010. 247.

⁴⁴² Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvénye „A politikai megtorlások áldozatairól Ukrajnában). A törvény szövegét teljes terjedelmében közli: ДОВГАНІЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.142-147.

IV. FEJEZET
KONCEPCIÓS PEREK KÁRPÁTALJAI ÁLDOZATAI A SZOVJET RENDSZER
KIÉPÍTÉSÉNEK IDEJÉN. KÁRPÁTALJAI MAGYAROK GULAG-TÁBOROKBA
KERÜLÉSÉNEK KÖRÜLMÉNYEI

IV.1. Konceptiós perek Kárpátalja szovjet megszállása előtt tevékenykedő hivatalnokok, tisztségviselők ellen

A kárpátaljai magyarság második kisebbségi korszakának kezdetén, a térség szovjetizálásának időszakában került sor arra a szovjet hatalom által vezényelt tisztogatási sorozatra, melynek célja volt a közösség értelmiségi rétegének, a történelmi egyházak képviselőinek, a kolhozosításnak ellenálló gazdálkodóknak eltávolítása a rezsím hatékony kiépítésének az útjából. Az ellenük levezényelt, többnyire a GULAG-táborokba történő deportálással végződő koncepciós perek révén ugyanis a vezetők nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai magyarságot a megszálló szovjet hatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták beintegrálni a rezsimbe. A málenkij robottal párhuzamosan és a következő években is folyamatosan zajlott a kárpátaljai magyar közösség „lefejezése”, az értelmiség, a volt tisztségviselők, a történelmi egyházak képviselőinek, a vagyonukból kiforgatott, kuláknak mint osztályellenségnek kikiáltott magyar gazdák koholt vádak alapján történő koncepciós perbe fogása és – mint politikai elítéltek – szintén sztálini légerekbe történő szállítása.

A parancsuralmi rendszer helyi kiépítése céljából a vélt és valós „ellenség” eltávolításához, a szovjet diktatúra kiépítésének egyik fontos lépcsőfokaként „törvényes és jogi” alapot kívántak teremteni a kárpátaljai férfiak ezreinek az elhurcolásához, valamint a helyi lakosság megfélemlítését célzó különböző módszerek végrehajtásához. Ez a törekvés a hírhedt 22. számú dekrétumban testesült meg, melyet 1944. december 18-án fogadtak el.⁴⁴³ A dekrétum, mely Kárpátontúli-Ukrajna Néptanácsa mellett működő különleges bíróság felállításáról rendelkezik, melynek a bevezetőjében a következőket olvashatjuk: „A magyar – német elnyomók behatoltak földünkre és ötven éven át garázdálkodtak itt,

⁴⁴³ Декрет чис.22 про утворення Спеціального Суду при Народної Ради Закарпатської України (22. számú dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett működő Rendkívüli Bíróság létrehozásáról). Вісник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), KÁL, 3. szám, Ungvár, 1944. december 30., F.P.14, op. 1, od.zb . 1 „a”. 15.

bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket, szét dúlták a családi fészekünket, rabolták a városokat és falvakat, felégették a népi vagyont. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit úzták el kényszermunkára Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamaraiban, a magyar – német bitorkok által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.”⁴⁴⁴ A Rendkívüli Bíróság céljait és feladatait felsorakoztató rendelkezésben rögzítve van, hogy az intézmény az állami belbiztonság védelme alatt, a „magyar és német ügynökök elleni harc” céljából jött létre.⁴⁴⁵ (13. sz. melléklet) Az „igazságszolgáltatási” szerv a Legfelsőbb Népbíróság külön kollégiuma volt és élén egy semmilyen jogi végzettséggel nem rendelkező, 26 éves volt partizán, Vaszil Ruszin állt.⁴⁴⁶

A dekrétum bevezető részében az illetékes pártszervek megindokolják a bíróság létrehozásának szükségességét: „A nép akaratát teljesítve, az állam biztonságának szilárdítása érdekében – a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szükségesnek találta, hogy a népünk ellenségei elleni harc érdekében bírósági szerveket hozzon létre.”⁴⁴⁷ Figyelemfelkeltő a dekrétum 5. paragrafusa, melyben olyan kifejezések találhatók, mint a „Rendkívüli Bíróság saját népi jogfelfogása és belső meggyőződése.” Mindez arra enged következtetni, hogy ha a fent említett jogfelfogás és belső meggyőződés azt sugallta, hogy a vádlott bűnös, akkor azt el kellett ítélni.⁴⁴⁸ A Bíróság gyorsított eljárással ítélezett és bárkit elítélhettek, aki az előző rendszerben valamilyen posztot töltött be. Az ítéletek ellen fellebbezni nem lehetett.⁴⁴⁹ A Néptanácsnak csak a golyó általi halálos ítéleteket kellett jóváhagyni. A következő hónapokban a tárgyalások végkimenetele önkényes ítéletek sorozata, mely tárgyalásokon az ügyvédi védelem nem lehetett jelen. Erről ugyanis a dekrétum nem rendelkezett, a vádlott nem kérhetett védelmet. Ha pedig a bíróság később néha ki is rendelt ügyvédeket, a túlélők egybehangzó tanúságai

⁴⁴⁴ A rendelet szövegét fordításban idézi: BALOG S. 1992. 9.

⁴⁴⁵ Постанова НРЗУ про інструкція і порядок діяльності Спеціального Суду Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata a Rendkívüli Bíróság működési rendjéről). Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1945. január 31., KÁL, F.P.14. op. 1. od.zb. .1 „a”. 11.

⁴⁴⁶ OFICINSZKIJ R. 2010. 240.

⁴⁴⁷ A szöveget fordításban idézi: DUPKA GY.1993. 122.

⁴⁴⁸ CSANÁDI GY. 2004. 176-178.

⁴⁴⁹ BOTLIK J. 1997. 275.

szerint azok többet ártottak védeenceiknek, mint amennyit használtak.⁴⁵⁰ Azonban nem ez volt az egyetlen intézmény, amely a legalapvetőbb jogszabályok teljes figyelembevétel nélkül ítélkezett. 1944 októberétől számos olyan bíróság ügyészség és ítélőszék működött,⁴⁵¹ amely a „civilizált társadalom joggyakorlata legelemibb követelményének sem felelt meg.”⁴⁵²

Karhatalomként működtek a szintén 1944 decemberében létrehozott népi milíciák, illetve a népi druzsinákként ismert felfegyverzett különítmények.⁴⁵³ A druzsinák irreguláris fegyveres erőként működtek, az önkéntes alapon történő jelentkezést hirdették meg soraiba azok között a „munkások, parasztok és értelmiségiek között, aki tetteles is meg kívánják védeni Kárpátontúli Ukrajna lakosságát a külső és a belső ellenségtől.”⁴⁵⁴ A népi milíciák szintén megkapták a felelősségre vonás jogát különböző törvénysértésekért.⁴⁵⁵

A Rendkívüli Bíróságon kívül Kárpátalján is tevékenykedtek az állambiztonsági szervek, és egy újabb rendelkezés értelmében a felügyeletük alá helyezték a területen lévő valamennyi börtönt és fogva tartásra alkalmas helységet minden tulajdonukkal, kiszolgáló egységeivel és személyzetével együtt, kivonva azokat a bíróság és az ügyészség fennhatósága alól. A rendelkezés határozott továbbá arról is, hogy ettől kezdve az ítélethozatal az államvédelmisek feladata és

⁴⁵⁰ CSANÁDI Gy. 2004. 176-178.

⁴⁵¹ Декрет чис.33 про організацію судових органів Закарпатської України (33. számú dekrétum Kárpátontúli Ukrajna bírósági szerveinek létrehozásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 1. szám, Ungvár, 1945. január 15..4., Декрет чис. 34 про утворення органів прокуратури Закарпатської України (34. számú dekrétum Kárpátontúli Ukrajna ügyészségi szerveinek megalakításáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України України, 1.szám, Ungvár, 1945. január 15. 5., Постанова НРЗУ про порядок діяльності Народних Судів Закарпатської України в справах цивільних (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata a Népbíróóságok működési rendjéről a polgári ügyekben). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1945. január 31.13.

⁴⁵² DUPKA Gy. 1993. 21.

⁴⁵³ Декрет чис.23 про організацію Народних Дружин (23. számú dekrétum a népi druzsinák megszervezéséről). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 3. szám, Ungvár, 1944. december 30., F.P. 14. op. 1. od.zb.. 1 „a”. 19.

⁴⁵⁴ KÁL, F.P.14. op. 1. od.zb .1 „a”. 16.

⁴⁵⁵ Постанова НРЗУ про надання органам Народної міліції права застосувати заходи адміністративного впливу за проступки і правопорушення (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának határozata a népi milíciák jogáról a különböző törvénysértéseket illetően). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 6. szám, Ungvár, 1945. március 31.77.

a korábbi ítélkező szervek – a bíróság és az ügyészség – csupán a rendfenntartásért felelnek.⁴⁵⁶

1945 márciusában egyesítették a népi milíciákat a népi druzsinákkal és létrehozták Kárpátontúli Ukrajna belügyi igazgatási szervét.⁴⁵⁷

A sztálinista rendszer sajtója – a hatalmi ágak szétválasztása jegyében – az igazságszolgáltatásnak a hatalomtól való függetlenségét hangsúlyozza: „A valódi igazságszolgáltatás legfőbb feltétele a bíróság függetlensége. A fasiszta országok bírósága engedelmes eszköze a fasiszta vezérek kis csoportja kezében. A Szovjetunió alkotmánya szerint „a bírák függetlenek”. Ez azt jelenti, hogy a bíróság semmi módon sem befolyásolható. A szovjet bíraskodás, a szovjet bíróság csak a törvénytől függ.”⁴⁵⁸

Ezen intézkedések célpontja egyértelműen a kárpátaljai értelmiség volt, mint az új rendszer kialakításának lehetséges akadályozó tényezői. Az ide vonatkozó állítások szerint koholt vádak – hazaárulás, kémkedés, szovjetellenes összeesküvés, lázadás és politikai banditizmus, hazaárulók családtagjai, társadalmilag veszélyes elem – alapján ügyvédek, papok, tanítók, hivatalnokok jelentős részét ítelték sokéves börtönre vagy golyó általi halálra, megtizedelve a kárpátaljai magyarság színe-javát.⁴⁵⁹ Nyilvántartást vezettek az 1940-1944 között működő hivatalnokok tevékenységéről.⁴⁶⁰

Ezek után a szovjet hatalom helyi képviselői hozzáláttak, hogy módszeresen, a „szovjet nép ellenségének” kikiáltva és koncepciós perbe fogva, majd GULAG-táborokba hurcolva kiiktassák azokat a személyeket, akik 1944

⁴⁵⁶ Постанова НРЗУ про передання місць ув'язнення (тюрем) до видання органів державної безпеки (Кárpátontúli Ukrajna határozata a börtönök átadásáról az állambiztonsági szerveknek). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 2. szám, Ungvár, 1945. január 31., 19., F.P. 14. op. 1. od.zb. 1 „a”. 11.

⁴⁵⁷ Постанова НРЗУ про об'єднання і координацію оперативних дій Народної Міліції і Народної Дружини і створення Управління внутрішніх справ Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának rendelete a népi milíciák és a nép druzsinák egyesítéséről, valamint Kárpátontúli Ukrajna belügy igazgatási szervének létrehozásáról). KÁL, Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), 6. szám, Ungvár, 1945. március 31., 79.

⁴⁵⁸ *Szabad nyelvhasználat*. Munkás Újság, 1945. XI. 18. Közli: M. TAKÁCS L. (szerk.). 1994. 84.

⁴⁵⁹ ВОТЛИК J. 2000. 286-287.

⁴⁶⁰ Листування з круговими Народними комітетами та прокуратурою Закарпатської України про перевірку діяльності службовців під час угорської окупації в якості додатку є документи за 1940- 1944 pp. (A körzeti népbizottságok és Kárpátontúli Ukrajna ügyészségének nyilvántartása a hivatalnokok tevékenységéről a magyar megszállás ideje alatt 1940-1944). KÁL, F.P.14. op. 1. od.zb. 589., 1-70.

előtt bármilyen állami vagy egyházi tisztséget töltöttek be. A sztálini repressziók áldozata lett a régió magyar értelmiségének java része.

1946. január 22-től, miután Kárpátalját hivatalosan is integrálták a szovjet közigazgatási rendszerbe Kárpátontúli terület néven, itt is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság törvényei léptek életbe. Ettől kezdve az ítéletek az esetek többségében az ukrán Btk.54.§-a alapján születtek, mely szerint bűncselekménynek számítanak: a hazaárulás, fegyveres felkelés a Szovjetuniótól történő terült elszakítás céljából, ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal, a nemzetközi burzsoázia segítése, szovjetellenes propaganda és agitáció, tevékeny harc a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen.⁴⁶¹

1946 tavaszán a pártvezetés elhatározta a terület két világháború közötti politikai életében jelentős szerepet játszó Autonóm Földműves Szövetség „magyarbarát” vezetői ügyeinek áttekintését,⁴⁶² akiket már 1945 óta fogva tartottak. A párt vezetőinek tevékenységét „népellenes” jelzővel illették, illetve hangsúlyozták az előkészítendő bírósági per politikai jelentőségét,⁴⁶³ amit 1946 májusában – júniusában bonyolítottak le, és amelynek eredményeként a népbíróság „történelmi bűnök elkövetésének” és a „megelőző rendszerrel való korrabolás” vádjával halálra ítélte Bródy Andrást, a Podkarpatszka Rusz volt miniszterelnökét, a magyar parlament képviselőjét, akit „az évtized legnagyobb kirakatperében” „Horthy-fasiszta bérencnek, vatikáni ügynöknek, amerikai kémnek” kiáltottak ki.⁴⁶⁴ Hasonló ítéletet hoztak Demkó Mihály, Kricsfalussy-Hrabár András, Fenczik Isván, Demjanovich Péter magyar parlamenti képviselők esetében is. A letartóztatásról és a bírósági ítéletről a sajtó is tájékoztatja olvasóit: „A vádlottakról a bizonyítási eljárás során, valamint vallomásuk alapján kiderült, hogy mint az „Autonomnij Zemlerobszkij Szozuz” burzsoá-nemzeti magyarbarát párt szervezői, tevékenyen küzdöttek, hogy Kárpátukrajnát a Szovjetszövetség ellen irányuló támadás támpontjává alakítsák, részt vettek és tevékenyen támogatták a fasiszta-magyar hatóságokat a Szovjetszövetség népei ellen

⁴⁶¹ Az orosz Btk 58.§-a azonos az ukrán Btk 54. §-val. WYSZKOWSKI P. 2013. 234.

⁴⁶² Протокол № 29-31 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 29 квітня – 7 травня 1946р. (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 29-31), 1946. április 29 – május 7., KÁL, F.P. 1., op.1., od.zb. 12., 60.

⁴⁶³ Протокол № 29-31 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 29 квітня – 7 травня 1946р. (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 29-31), 1946. április 29 – május 7., KÁL, F.P. 1., op.1., od.zb. 12., 60-61.

⁴⁶⁴ DUPKA Gy. 1993. 131.

folytatott háborúban és segítették a fasiszta-magyar megszállókat a kárpátukrajnai nép kirablásában.”⁴⁶⁵ A Kárpáti Igaz Szó idézte az ügyész vádbeszédét is: „[...] történelmi gatzett ocsmány hordozói... hadd haljanak meg most a nép és a bíróság akaratából, ocsmány árulókhoz illő szégyenteljes halállal.”⁴⁶⁶ Valamennyiüket golyó általi halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Bródyt 1946. december 7-én végezték ki.

Fenczik Istvánt – görögkatolikus teológiai tanár lévén – a szovjet hatóságok a kivégzése előtt megpróbálták beszervezni, hogy görögkatolikus híveit terelje a pravoszláv egyház berkeibe, ő azonban visszautasította. A halálos ítéletet ez után hajtották végre.⁴⁶⁷ Demjanovics Pétert pedig 1945. április 23-án, nagypénteken, az ungvári kórházban, haldoklás közben lőtték agyon, csakhogy érvényt szerezzenek a halálos ítéletnek.⁴⁶⁸

További hét képviselőt – Bencze Györgyöt, Zsegora Ödönt, Ilniczky Sándort, Ortutay Jenőt, Riskó Bélát, Földesi Gyulát, Spák Ivánt – öttől húsz évig terjedő börtönbüntetésre ítélték, amit a szibériai GULAG táborokban, vagy Donbászban kellett letölteni. Többen közülük a lágerekben meghaltak.⁴⁶⁹ Ortutay Jenő görögkatolikus kanonokról és szentszéki tanácsosról, aki a 20-30-as években kimagasló szerepet játszott a kárpátaljai, különösen a beregszászi magyarság társadalmi-politikai és kulturális életében, a következő vádirat született: „A Vatikán második kárpáti képviselője Ortutay páter volt, aki Berehovában 10 évig volt polgármester. A templomi szószékről felhívást intézett a Szovjetszövetség elleni „Keresztes hadjáratra”, a „Bolszevik veszedelem” ellen és a „Szent István koronához” való visszatérést hirdette. A Vatikán utasításai szerint ez a fekete csuhába öltözött lelkész a kárpáti területen marad a Vörös Hadsereg által történt felszabadítás után azért, hogy továbbra is a katolikus reakció és az urak kémelhárító ügynöke „szeme és füle” legyen.”⁴⁷⁰

⁴⁶⁵ *A területi ügyészségen.* Kárpáti Igaz Szó, 1946. IV. 23. Közli: M. TAKÁCS Lajos (szerk.). 1994. 85.

⁴⁶⁶ VEHEs M. – MOLNÁR D. I. – MOLNÁR J. – OSZTAPEc J. – OFICINSZKIJ R. – TOKAR M. – FEDINEc Cs. – CSERNYICSKÓ I. 2011. 137.

⁴⁶⁷ DUPKA Gy. 1999. 27.

⁴⁶⁸ DUPKA Gy. 1999. 27.

⁴⁶⁹ OFICINSZKIJ R.: Alternatíva. Ellenzéki mozgalom. In: : Fedinec – Vehes (szerk.). 2010. 226.

⁴⁷⁰ *A Kárpáti terület árulói a vádlottak padján.* Kárpáti Igaz Szó, 1946. V. 5., Közli: M. TAKÁCS Lajos (szerk.).1994. 89.

Az előző rendszerben tevékenykedő, nyugalmazott állami tisztviselők sem mentesültek a szovjet megtorló gépezet intézkedései alól. Fekésházy Zoltánt, Bereg és Ugocsa vármegye volt alispánját például 64 éves korában, 1945 tavaszán tartóztatták le, koholt vádak alapján hadbírótság elé állították és 10 évi kényszermunkára ítélték. A volt alispán nem érte meg a lágerbe történő kiszállítását, a könyörtelen bánásmód és az embertelen körülmények következtében kiszállítás közben, a vonaton halt meg.⁴⁷¹

A rendelkezésre álló adatok alapján 1945-46 között kb. száz magyar, ruszin/ukrán, német közéleti személyiséget ítéltek el és végeztek ki koholt vádak alapján.⁴⁷² Bírótság elé kerültek az 1944-es deportálásuktól megmenekülő Levente-mozgalom helyi vezetői, tagjai, akiket szintén az 54. paragrafus alapján, a „magyar megszállóknak” való kémkedés vádjával ítélték el, és akiknek az aktái – a többi elítéltevel együtt – az Ukrán Állambiztonsági Hivatal Ungvári Archívumában van.⁴⁷³ (14. sz. melléklet).

IV.2. A történelmi egyházak képviselőinek koholt vádak alapján történő elítélése, meghurcolása

Az előző rendszerben bármilyen tisztségviselői pozíciót betöltő személyeken kívül a koncepciós perek következő célcsoportja a történelmi egyházak képviselői voltak. A szovjet egyházellenes harcnak szerves részét képezte a görög-, római, illetve református egyházak vezetőinek, a papok, lelkészek eltávolítása az önkényuralmi rezsim helyi meghonosítása útjából.

Hatalmas csapás érte a görögkatolikus egyházat, amikor - a pravoszláv egyházba történő beolvasztás céljával – egymás után tartóztatták le és ítélték el az aposztáziára nem hajlandó görögkatolikus papokat. Sorra gyűjtötték róluk a kompromittáló információkat, 1946 elejére már többüket különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték. A vád valamennyiük ellen és a „magyar fasiszta rendszerrel” való együttműködés volt.⁴⁷⁴ Sok görögkatolikus lelkész lett kivégzés áldozata a fent említett okok miatt.

⁴⁷¹ DUPKA Gy. 2012. 101.

⁴⁷² DUPKA Gy. 2012. 101.

⁴⁷³ Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Ungvári Archívuma, F.P. 2258., op. 1., od.zb. 5591.

⁴⁷⁴ OFICINSZKIJ R. 2010. 291.

Így vált a sztálinizmus mártírjává Romzsa Tódor munkácsi görögkatolikus püspök – akinek történetéről már szoltunk az előző fejezetben – akit a beolvasztási kísérletnek való ellenállása, illetve a hívekre gyakorolt befolyása miatt a szovjet hatóságok az unitus egyház felszámolása legfőbb akadályának tekintették és 1947-ben kíméletlenül meggyilkoltak. Ezután megkezdődött azoknak a papoknak a kálváriája, akik nem voltak hajlandóak behódolni az új rendszernek: letartóztatások és lágerbe hurcolások sorozata zajlott a görögkatolikus klérus ellen. „A testet, lelket puhító gyóntatások” után 129 papot koholt vádak alapján a „szovjet nép ellenségének” nyilvánítottak és lágerbe hurcoltak.⁴⁷⁵ Köztük volt Bendász István is, aki publikált visszaemlékezéseiben leírja, hogy kihallgatása során több vádpontot is felsoroltak ellene, ezek közül pedig az első „magyarbarátsága” volt, illetve azt is szemléletesen érzékelteti, hogy kihallgatói mennyire meglepődtek, amikor világossá vált számukra az általuk ruszinnak / ukránnak hitt pap magyar nemzetisége, akit végül – a görög katolicizmus melletti kitartása miatt – a GULAG-on letöltendő 25 évre ítélték.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ BOTLIK J.1997. 287.

A szovjetizálás áldozatává váló görögkatolikus papok névsora: Antonisin István, Azary András, id. Bacsinszky Dániel, ifj. Bacsinszky Dániel, Bacsinszky Gyula, Dr. Bacsinszky Tódor, Bácskay Antal, Baltovics Miklós, Bendász István, Bobik Mihály Metód, Bokotey András, Bóbita Miklós, Chira Sándor, Choma Viktor, Czibere Tódor, Csépes János, Csengeri János, Csubáti József, Csurgovics György, Dankánics Mihály, Demeter Mihály, Demjánovics Péter Pál, Drebitka Demeter Dénes, Dubiczky András, Duliskovics Eumén, Duliskovics Viktor, Durnevics Tódor, Dzuróvcsik Mihály, Egressy György, Egressy János, Egressy Mihály, Egressy Sándor, Fedeles Cirill, Dr. Fenczik István, Ferencsik Tivadar, Gregorovics István, Dr. Hadzsega Gyula, Hafics István, Harajda Dezső, Holis Antal, Hrabák Béla, Hrenyó Mihály, Ilniczky Sándor, ifj. Iváncsó Gyula, Iváncsó Gyula, Iváncsó Viktor, Jankovszki Illés, Kobáczy Rudolf Rezső, Kampó József, Karpinecz János, Karpinecz József, Keselya János, Klin Jenő, Kohutics Tivadar, Kótyuk Ferenc, Kökörcsényi Pál, Legeza István, Legeza József, Legeza Péter, Lelekács János, Levkulics Mihály, Lozán Polikárp, Lyachovics Miklós, Maliska János, Margitics János, Marina János, Marina Lőrinc, Dr. Marina Sándor, Matécsa György, Matejkó János, Melles Jenő János, Mikita József, Mikula Mihály, Mikulyák Bazil, Minya János, Miskolczy Tivadar, Mondi Miklós, Mózer Mihály, Murányi Miklós, Orosz János, Orosz Péter, Dr. Ortutay Elemér, Ortutay István, Ortutay Jenő, Paszulyka Jenő, Petenykó István, Petrik Jenő, Pochil Bazil, Pop Simon Dániel, Dr. Popovics Demeter, Popovics János, Puskás László, Rabár János, Román Antal, Román György, Román János, Romzsa Tódor, Romzsa Nesztor, Ruszinkó Miklós, Sepa Bazil Miklós, Sereghy András, Simsa Andor, Stecz Bazil, Suba Dénes, Szabó Andor, Szabó József, Szavcuk Miklós, Szidej Tódor János, Szikszai Ignác, Szkiba János Teofán, Szlivka János, Szokol János, Sztankaninecz-Hám Antal Ágoston, Thegze Miklós, Terbán Mihály, Tiliscsák András, Tivadar István, Trompák Gyula, Udut Gábor, Dr. Újhelyi István, Újhelyi József, Urszta István, Vaszkó Péter, Verbjescsuk István, Zavagyák Bazil József, Zombori Miklós, Zseltvay Fedor (Tódor), Zseltvay Gyula, Zseltvay Miklós. A névsor közli Bendász Dániel: A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora. In: DUPKA (szerk.). 1993. 48-69.

⁴⁷⁶ BENDÁSZ István: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulágban. Ungvár, Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012. 54., BENDÁSZ István - BENDÁSZ Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és elhurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galeria-Écriture, 1994.

A kihallgatással kapcsolatban, mely 1949. március 8-án zajlott, Bendász István a következőket írja: „Gyóntatásom” de. 10-től du. 5-ig tartott. Ki kell jelentenem, hogy bár a presszióknak minden módját alkalmazták velünk, papokkal szemben az aposztázia elérése végett, de testileg nem presszionáltak. Ezt megerősíti minden nem aposztatált pap, akivel alkalmam volt eddig beszélni, ezek száma pedig 21. Nem igaz tehát azon aposztatált papok állítása, akik tettük igazolására azt hozták fel, hogy képtelenek voltak tovább kiállni a testi bántalmazásokat, s így kénytelenek voltak aláírni a pravoszláviára való áttérését.”⁴⁷⁷

Az unitus egyház másik oszlopos tagját, Chira Sándort szintén ekkor tartóztatták le és ítélték 25 év szibériai kényszermunkára az alábbi vádpontok alapján: „[...] mint aktív misszionárius évtizedeken át a katholicizmust propagálta, a hívek lelkében elmélyítette s bennük még az államfordulat után is tovább fenntartani igyekezett.”⁴⁷⁸

A vádak koholt jellege, a kihallgatások abszurditása valamennyi vádlott esetében nyilvánvaló. Ortutay Elemér görögkatolikus pap, teológiai tanárnak a Népbíróság általi kihallgatásán például az ügyész megkérdezte, hogy tartott-e a vádlott misét december 6-án, január 30-án és március 15-én. Az igenlő válasz után pedig az alábbi következtetéseket vontta le: „...a vádlott beismerte, hogy támogatta a fasisztákat, és a horthysta magyarokat, mert minden nap, így december 6-án is, Horthy névnapján, január 30-án, Hitler hatalomátvételének napján és a fasiszta magyarok nemzeti ünnepén imádkozott értük, azaz támogatta őket.”⁴⁷⁹ Ezek után, Visinszkij, a hírhedt szovjet jogász elmélete alapján – mely szerint a bizonyítékok királynője a vádlott beismerő vallomása⁴⁸⁰ – meghozták az ítéletet, a 25 év lágerben letöltendő kényszermunkát.

⁴⁷⁷ BENDÁSZ I. 2012. 64.

⁴⁷⁸ Chira Sándor Stec Andreához Karagandában, 1964. jan. 30-án kelt leveléből. A Munkácsi Görög Katolikus Egyház Levéltára. (rendezés alatt). A levelet közli: RISKÓ MARIANNA: Chira Sándor, a töretlen hitű püspök életútja. Avagy: közösségformáló-e a tanúságtevő élet? In: Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos (szerk.): Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2013. 290.

⁴⁷⁹ DR. ORTUTAY Elemér: „Holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Intermix, Ungvár – Budapest, 1993. 52.

⁴⁸⁰ VISINSZKI, A.J.: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.

Az elhurcoltak közül 30-an soha nem tértek haza.⁴⁸¹ Az életben maradtak közül sokan a Sztálin halála után kihirdetett amnesztia után térhettek csak vissza szülőföldjükre, viszont ha közülük valakit is tetten ért a KGB amint eleget tett papi hivatásának, újabb öt év kényszermunkára ítélték.⁴⁸²

A görögkatolikus egyház üldözöttjeinek említésénél nem hagyható figyelmen kívül Manajló Mária Teofilia, bazilita apáca, aki szemtanúja volt Romzsa Tódor meggyilkolásának, és mint a bűncselekmény koronatanúját szovjetellenes irodalom terjesztésének vádjával 1948-ban letartóztatták, tíz év munkatáborra, öt év jogfosztásra és teljes vagyonelkobzásra ítélték.⁴⁸³

Nemcsak a görögkatolikus egyház részesült üldözésben. A Kárpátalján működő és a nemzeti identitástudat megtartásában komoly szerepet vállaló református és római katolikus egyházak is ki voltak téve a sztálini önkénynek, ha nem is tiltották be őket teljesen. Már a szovjet csapatok bevonulásakor a területen működő száz református lelkész közül legalább 40 elhagyta gyülekezetét, az itthon maradtakat pedig az államhatalom képviselői állandó megfigyelés alatt tartották: minden lelkésztől adatokat gyűjtöttek, figyelték az aktív egyházi személyeket, a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.⁴⁸⁴

Református lelkészek egy csoportja 1947-ben levelet írtak Sztálinnak a helyzet tarthatatlansága miatt, amelyben figyelmeztették, hogy ő is csupán eszköz az Úr kezében és engedelmeskednie kell akarátának.⁴⁸⁵ A reakció nem maradt el: 1949-ben tíz lelkészt tartóztattak le, de ez után is több hullámban, szovjetellenes tevékenység vádjával tartóztatták le a református egyház több helyi tisztviselőjét. A koncepció per, amit ellenük kreáltak, a Keleti Testvérek-ügy elnevezést kapta. Úgy ítélték el őket több hónapi vallatás után, mint a szovjet nép ellenségeit, a szociális haladás akadályozóit.⁴⁸⁶ Így ítélték el Horkay Barnát és Zimány Józsefet 7-7 év börtönbüntetésre, illetve az ítéletben az is szerepelt, a büntetés letelte után nem térhetnek vissza Kárpátaljára.⁴⁸⁷ Zimányi Józsefet perbe fogása előtt megkísérelték megvesztegetni és beépíteni a besúgó hálózatba püspöki címet,

⁴⁸¹ BOTLIK J.1997. 287.

⁴⁸² DUPKA Gy.1993. 46.

⁴⁸³ BENDÁSZ I.1993. 69.

⁴⁸⁴ GULÁCSY L. 1998. 48.

⁴⁸⁵ BRENOVICS L. 2009. 101.

⁴⁸⁶ GULÁCSY L.1998. 49.

⁴⁸⁷ ORBÁN Marianna: Kárpátaljai református lelkészek börtön- és lágerélményei. In: Mediárium, 5.évf., 1-2. szám, 2011. 43.

lakást, gépkocsit, havi 5 ezer rubel fizetést ajánlva neki. Az ajánlat visszautasításával – miután a belügyi szervek képviselője feltárta lapjait a lelkész előtt – egyértelmű volt, hogy Zimányi nem maradhat sokáig szabadlábban.⁴⁸⁸ 1949. március 19-én tartóztatták le és ítélték el Kovács Zoltánt, Asszonyi Istvánt, Huszti Bélát, Györke Istvánt, Pázsit Józsefet, Gulácsy Lajost. A vád ellenük „Szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése” volt. Mint nem kívánatos személyeket, két hónapi vattatás után, 1949. május 24-én ítélték el őket.⁴⁸⁹ Gulácsy Lajos, akit tíz év szabadságvesztésre ítélték el – amiből hét évet és három hónapot töltött le – a következőképpen emlékszik vissza az egyik lágerparancsnok válaszára, akit az élelmiszeradag növeléséért kerestek fel, amikor olyannyira voltak legyengülve, hogy járni is alig bírtak, nemhogy dolgozni: „Vegyék tudomásul, a Szovjetunióknak nincs szüksége a maguk munkájára, és nem azért hozták ide magukat, hogy dolgozzanak, hanem hogy gyötörjük és halálra sanyargassuk magukat.”⁴⁹⁰

1950-ben további lelkészeket ítélték el az alakuló kolhozok elleni agitálás, a szovjet politikai vezetés bírálatának vádjával. Ennek alapján tartóztatták le 1951-ben és ítélték 25 év lágerbüntetésre Forgon Pált. Az 1945-53 között elítélt református lelkészek névsorát felsorakoztató írásában Balog Sándor 17 lelképásztor nevét említi.⁴⁹¹

A szovjet hatalom szembefordult a latin szertartású katolikus papokkal, politikai pereket koholtak ellenük. Kárpátalján 1945-ben 48 latin szertartású pap működött. A letartóztatásokat már 1945-ben elkezdték Lőrincz Zoltán, Tindira Ernő és Dr. Tóth József személyében. Majd 1948-tól egy újabb hullám vette kezdetét és 1956-ig még 15 római katolikus papot ítélték el 25 évi szibériai kényszermunkára szovjetellenes tevékenység vádjával.⁴⁹² A kihallgatásokat

⁴⁸⁸ ORBÁN M.2011. 44.

⁴⁸⁹ GULÁCSY Lajos: Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2000. 14.

⁴⁹⁰ U.o. 15.

⁴⁹¹ Az elítélt kárpátaljai református lelkészek névsora: Narancsik Imre, Szutor Jenő, Tárcazy Dániel, Balog Sándor, Gönzy Pál, Csik József, Fekete Gyula, Simon Zsigmond, Horkay Barna, Zimányi József, Huszti Béla, Asszonyi István, Pázsit József, Gulácsy Lajos, Vass József, Kovács Zoltán, Zsurki József. A névsort közli: BALOG Sándor: Az 1945-57 között elítélt református lelkészek. Isten pásztoraik ellen. In: Dupka (szerk.). 1993. 102.

⁴⁹² Az elhurcolt római katolikus papok névsora: Árvay Dezső, Dr. Bujaló Bernát, Bakó Zoltán, Bártfay Kálmán, Csáti József, Galambos József, Haklik Sándor, Heveli Antal, Homolya Péter, Horváth Ágoston, Hudra Lajos, Lőrincz István, Pásztor Ferenc, Sörös János, Tempfli István, Tindira Ernő, Dr. Tóth József, Tökés György. A névsort közli: MAJNEK A. 1998. 59-60.

illetően Horváth Ágoston a következőképpen emlékszik vissza: „[...] negyvenhatban már gyűjtötték a papokat. Szovjetellenes magatartásért. Pedig ártatlanok voltunk. Jöttek az orosz ávósok és letartóztattak, bevittek az ávós központba. Akkor, az a kapitány – ma is tudom a nevét – összerugdosott. Nem tudom miért, nem mondott semmit, csak rúgott. Aztán levetkőztettek, bedobtak egy kamrába, két hónapig tartottak ott, aztán a bíróságon meghozták az ítéletet: 58-as paragrafus, szovjetellenes agitáció.”⁴⁹³

IV.3. A kulákság mint „osztályellenség” megjelenítése.

A kollektivizálást nem támogató gazdák képezték az eltávolítandó személyek harmadik célcsoportját. A saját tulajdonukhoz ragaszkodó és a kolhozosításnak ellenálló egyének kuláklisára kerültek. Az USZSZK minisztertanácsának 1947. június 21-i határozata rendelkezett a kulákgazdaságok megadóztatásáról. Pontos meghatározás a kulákokat illetően nincs sem a szovjet polgári törvénykönyvben, sem a büntetőkódexben. Általában a bérmunkást is alkalmazó, több igavonóval rendelkező, nagyobb földterülettel bíró gazdákat illették meg ezzel a címmel. Azonban számos esetben egyetlen kritérium is elegendő volt ahhoz, hogy valaki felkerüljön a listára.⁴⁹⁴ Különböző koholt vádak alapján bíróság elé állították a jómódú falusi gazdákat.

Egy 1946. augusztusi jelentés szerint pl. a Nagyszőlősi járásban a „nagybirtokok jelentős része azon túl, hogy még a régi tulajdonosaiknál vannak, a földhasználat sincs korlátozva. Mindez a pártirányítás teljes hiányával magyarázható.”⁴⁹⁵ „A földhasználati forradalmi törvényének a megsértését” a kulákság mint osztályellenség megjelenésével magyarázzák, mert ők azok, akik nem adják be a földjeiket közös használatra.⁴⁹⁶ „[...] az ellenség – bármily formában is – de igyekszik megakadályozni a szocializmus sikeres felépítését, mindenekelőtt pedig a mezőgazdaság kollektivizálását. A Szovjet Hadsereg által megsemmisített fasiszta uralom itt mélyebb, frissebb nyomokat hagyott, a

⁴⁹³ HORVÁTH Ágoston: A lágerben is szentmisét tartottunk. In: Dupka (szerk.). 1993. 43-44.

⁴⁹⁴ KOVÁCS E.1993. 110.

⁴⁹⁵ Протокол № 86-90 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 27 серпня - 9 вересня 1946 р. (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 86-90), KÁL, F.P.1., op.1., od.zb. 52., 51.

⁴⁹⁶ Матеріали до протоколів № 111-113 засідання бюро Закарпатського обкому КП України. 24 квітня – 24 грудня 1946 р. (Україна Коммуниста Партія Кárpátontúli Területi Bizottsága üléseinek jegyzőkönyve № 111-113), KÁL, F.P.1., op.1., od.zb. 67., 75.

kapitalizmus csökevényei nagyobb mértékben befolyásolják itt a szocialista társadalom építését. A másik körülmény pedig az, hogy itt magyar nemzetiségű dolgozók élnek, ezért itt nehezebbek voltak a propaganda munka körülményei. Az ukrán káderek hiánya sok esetben nehezítette a káderek gyorsabb nevelését, utánpótlását... az osztályharc a körzetünkben csak most, a kollektivizálásért megindult harc folyamán kezd kibontakozni. Más delegátusok is rámutattak a kommunisták megbékélő magatartására. Egyes kommunisták ugyanis, földhöz jutva gazdaságukkal törődtek, nem harcoltak a kulákság ellen, nem harcoltak a kolhozrendszer népszerűsítéséért és bevezetéséért a mi körzetünkben is.”⁴⁹⁷

Sok ezer középparasztot minősítettek kuláknak, a rendszerrel nem szimpatizáló szegényparasztokat pedig „kiskulákoknak” kiáltották ki. Az anyagi kisémmizés mellett a rendszer ellenségeinek kikiáltott módosabb gazdáknak még a személyi megaláztatás gyötrelmeit is el kellett viselniük.⁴⁹⁸ Nem egyszer fordult elő, hogy azért vitték el lágerbe az illetőt – annak ellenére, hogy aláírta a kolhozba történő belépési nyilatkozatot – hogy példát statuáljanak a falu lakosainak: „’48 december 10-én, nagyon jól tudom, mert akkor összeszedtek a faluból vagy hat embert – vagy tízet is? – akit akkor éjszaka elvittek, amibe beleestünk mi is, vagyis nem én, hanem apám. Elvitték, oszt melyik 25 évet, melyik 15 évet kaptak, mikor a kolhoz kezdődött. Apám is hiába aláírt a kolhoznak, mikor lépett kifelé a házból az mondta: „Fiam, nem ér ez semmit, egy fecske nem csinál nyarat, én is csak úgy aláírok, mint a többi.” Alá is írt, mégis, hogy a többit megrémísszék, elvitték. Kapott 15 évet azért, hogy hát mindent ráfogtak akkor, hogy legyen miért elítélni. Akkor éjszaka az egész falu rögtön aláírt.”⁴⁹⁹ A visszaemlékezés hitelességét egy másik, kolhozba kényszerített adatközlő által közölt információk is alátámasztják: „Láttam, hogy nem jól viselkednek ezek, kényszerítik. De az öreget bevitték oda egy másik szobába. Az jóval idősebb volt, mint én. Mikor bevitték, hallottam, hogy ott még kicsit komolyabban bánnak vele. [...] Reggel hallom, az emberek beszélgetik, hogy akkor éjjel hét embert vittek el. [...]

⁴⁹⁷ *A beregszászi körzeti első pártkonferencián.* Vörös Zászló, 4. évfolyam, 9. szám, 1948. január 25., 2.

⁴⁹⁸ Számos példát sorol fel a módosabb gazdákkal szembeni bánásmódra és a rájuk kiszabott büntetésre CZÉBELY Lajos: *Visk története.* Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2002. 235.

⁴⁹⁹ Csete Lajos (1925) beregújfalusi lakos visszaemlékezése. Az interjút készítette és közli P. PUNYKÓ Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés éveit kárpátaljai népi elbeszélésekben.* Debrecen, 1993. 118-119.

Belekerült vagy 2-3 hónap, olyan bizonylatot bizonyítottak rá, hogy tudják ráruházni azt a büntetést, hogy 25 éveket kapjanak. És elvitték őket északra, hogy letöltik a 25 évet. Nahát, ez történt 1949-ben.”⁵⁰⁰

Az elrettentés eszközeül a sajtót is felhasználták, ahol a kötelező terménybeszolgáltatás nem teljesítéséért, a személyében is megalázott kulákot mint osztályellenséget különböző időtartamú börtönbüntetésre ítélték. A kor szemléletét jól példázza az alábbi újságcikk: „Derceni Dezső 9 ha-os beregi kuláknak 15m³ fát kellett volna az erdőből kiszállítania, ezzel szemben mindössze 1m³-t szállított ki. A falusi tanács kétszeri hiábavaló figyelmeztetés után átadta az ügyészségnek. A tárgyaláson kiderült, hogy a leghonosabb szabotázs esete forog fenn, miután Derceninek 2 ökre és 3 szarvasmarhája van, amikkel a fakiszállítást könnyen elvégezhette volna, ő azonban ökreivel inkább téglát fuvarozott Berehovórol, fizetségképpen a földjén elvégzett munkáért. Egy másik idegen munkaerőt 3,5 l borral fizetett ki. Derceni egy teljesen egyedülálló ember, aki indokolatlanul bitorol 9 ha földet. A berehovói körzeti bíróság Derceni Dezsőt bűnösnek találta és a büntetőkódex 58§ 2. bekezdése értelmében 5 évi fegyházra mint főbüntetésre és egész vagyona elkobzására mint mellékbüntetésre ítélte.”⁵⁰¹

Olyan szomorú történetekkel is találkozhatunk, amikor egész családok váltak közvetlen áldozataivá a szovjet megtorló gépezetnek, amikor 15 éves gyermeklányt 5 év fegyházra, 5 év kényszermunkára és örökös száműzetésre ítélték, akinek az volt a „bűne”, hogy édesapja megölte az őt megerőszakoló szovjet katonát. A lány két bátyját, nagyszüleit szintén meghurcolták, illetve megbüntették, édesapját halálra ítélték.⁵⁰²

A szovjet birodalom helyi képviselői Kárpátalján is olyan elnyomó rendszert épített ki, mely arra volt hivatva, hogy rettegésben tartsa a lakosságot. Különböző rendeletek, dekrétumok vagy politikai perek útján mindig megtalálták

⁵⁰⁰ Molnár Pál (1924) visszaemlékezése. Az interjú készítette és közli P. PUNYKÓ M. 1993. 123.

⁵⁰¹ *Kulákszabotázsért – 5 évi fegyház*. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 26. szám, 1948. március 25., 2.

⁵⁰² MANDRIK E. 2007. A visszaemlékezés íróját 15 évesen tartóztatták le és fogták koncepciós perbe. Előzménye: 1944. február 6-án az édesapja portájára betérő részeg szovjet határőrszert megerőszakolta az akkor pár nap híján 15 éves lányt. A segélykiáltásokra berohanó édesapa heves felindultságában pusztá kézzel végzett a katonával. Az ügyből az NKVD politikai gyilkosságot kreált. A román határon keresztül Erdélybe menekült apa távollétében annak családtagjain álltak bosszút. Elsősorban a lányán, aki a bűncselekmény tényleges áldozata volt, „államellenes cselekmény” elkövetésének vádjával 5 év fegyházra, 5 év kényszermunkára és örökös száműzetésre ítélték. A család házáat, vagyonát elkobozták. Két bátyját szintén meghurcolták. Nagyanyját 5 évre, nagyapját 10 évre ítélték el. Apját távollétében 25 évre ítélték. Perbe fogtak és börtönre ítélték két közeli szomszédot is, akik tudtak az ügyről.

a módját, hogy ártatlan emberek ezreit távolítsák el a szocializmus hatékony építésének útjából. A társadalmi átalakítást a kuláktalanítás, az értelmiséggel és a történelmi egyházakkal szembeni megtorló hadjárat jellemezte.

Az egész folyamatban különösen hátrányos helyzetbe kerültek az itt élő magyarok, akiket több, a szovjet érában keletkezett dokumentum is fasisztának minősített. A levonható következtetések azt sugallják, hogy a régió magyarságát illetően a cél a beolvasztás volt, valamint, hogy nemcsak a kommunista rendszerrel bármilyen formában szembehelyezkedő személyek váltak a sztálinizmus áldozataivá, de azok is, akikben a pártfunkcionáriusok potenciális akadályozó tényezőt láttak a Sztálin nevével fémjelzett rendszer kiépítésében.

Az 1991 áprilisában az USzSzK Legfelsőbb Tanácsa elfogadta a politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvényt, melynek értelmében ártatlannak nyilvánították a koncepciós perek elítélt és GULAG-ra hurcolt áldozatait.⁵⁰³

⁵⁰³ Довганич О. Д. – Хланта О. В. 2003.142-147.

V. FEJEZET

KÁRPÁTALJAI MAGYAROK A DONBÁSZI MUNKASZOLGÁLATON

V.1. Donyec-medencei bányaiüzemi munkára történő munkaerő-toborzás (1947-1952)

A málenkij robot után kevés idő szükségeltetett ahhoz, hogy az itthon maradt, katonaköteles korúvá érett fiatal nemzedék is kollektív áldozatává váljon a szocializmus építésének, akiket a katonai sorszolgálat letöltése helyett a háború által elpusztított bányavidékre, a Donyec-medencébe vezényeltek.

Kárpátaljának az öszszovjet népgazdasághoz történő csatolása, illetve az 1946-1950-re tervezett negyedik ötéves tervbe való integrálása következtében a kormány rendeletek sorozatát fogadta el a terület gazdaságának újjáépítésére és fejlesztésére vonatkozóan. A fő hangsúlyt a nehézipar fejlesztésére helyezték, melyben – különös tekintettel a háború utáni újjáépítésre – fontos szerepet játszott a Donyec-medencei szénipar. Mivel a terv sikeres teljesítéséhez minél több szakemberre, munkásra volt szükség, 1947-ben a Szovjetunió minisztertanácsa rendeletet fogadott el köztársasági és területi szinten a szakemberek kiképzésére vonatkozóan és kötelezték a megfelelő szintű helyi vezetést az utasítások végrehajtására. Ezzel az eljárással Kárpátalján is a szovjet államban a bolsevikok hatalomra jutása óta alkalmazott munkaerő-toborzást kívántak végrehajtani, amely által a „munkahadseregek” állandó gazdaságpolitikai eszközzé váltak. A propaganda igyekezett önkéntes tömegmozgalomként feltüntetni, azonban a kényszerítés ténye nyilvánvaló volt.⁵⁰⁴ A Szovjetunió Minisztertanácsa elfogadta a rendeletet, megszabta a kvótát, amit a megyei, azon belül pedig a járási szerveknek teljesíteni kellett.

A munkaerőt a donyeci szénmedencébe, másképpen Donbászra⁵⁰⁵ a katonaköteles korba lépett fiatalok köréből szándékozták előállítani mozgósítás révén, mely a sztálini (ma donyecki) és a vorosilovgrádi (ma luhanszki) területeken létrehozott szakipari iskolákba, ún. FZO-iskolákba⁵⁰⁶ irányult. Az intézményeket *Az állami munkástartalékokról* című, 1940. október 2-án kelt

⁵⁰⁴ OFICINSZKIJ Román: Munkaerő-toborzás a Donbászra. In: Fedinec Cs.– Vehes M.(szerk.). 2010. 251.

⁵⁰⁵ Donbász – Donyeckij bászejn. A Donyec-medence közismert neve az orosz, ukrán nyelvben. A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a kárpátaljai magyar szóhasználatba.

⁵⁰⁶ Fabricsno-zavodszkoje obucsenyje – üzemi-gyári oktatás

rendelettel hozták létre a Szovjetunióban,⁵⁰⁷ mely alapján a behívottakat az SzSzkSz állami munkaerő tartalékának tekintették, akik kötelesek a FZO elvégzése után a meghatározott ideig a Donyec-medencében dolgozni. A tanintézetekben néhány hónapig tartó felkészítés után a fiatalok képesítést szerezhettek a szénipari, bányászati, kohászati, építőipari szakmák területén, majd munkára fogták őket az adott szakmában. 1946-47 folyamán számos FZO-iskolát építettek a Donbász-környéki nagy bányavárosokban: Horlivkán 6-ot, Jenakijevon 3-at, Krasznoarmijszkban 1-et és Dzerzsinszkben 1-et.⁵⁰⁸ (14. ábra) Ezek az iskolák a Donyecki Munkaközpontokhoz tartoztak és ide irányították a kárpátaljai fiatalokat is,⁵⁰⁹ akiket három évig tartó munkaszolgálat letöltésére köteleztek. Ők lettek a „donbászosok”, mely fogalom terminológiává vált a kárpátaljai szóhasználatban.

14. ábra. A donbászi munkaszolgálat leggyakoribb helyszínei

Szerkesztette: Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

⁵⁰⁷ BOTLIK József: A hűség csapdájában. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2003. 62.

⁵⁰⁸ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 59., 161.. Közli: ДОВГАНІЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. Переслідування молоді за втечі зі шкіл ФЗН та за антирадянську пропаганду у військових частинах. Реабілітовані історією. Закарпатська область. Ред.кол. під кер.: РІЗАК, І.М. ВАТ «Видавництво Закарпаття», Ужгород, 2003.111.

⁵⁰⁹ OFICINSZKI R. 2010. 251-252.

A behívás, illetve a donbászi csoportok megszervezése Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa végrehajtó bizottságának és hadügyi osztályának feladata volt.⁵¹⁰ 1947-ben a területi végrehajtó bizottság határozatot fogadott el a fiatalok FZO-iskolába történő irányításáról és ezzel Kárpátalja területén is megkezdődött az egyre nagyobb ütemű mozgósítás. Az USZSZK minisztertanácsa és Ukrajna Kommunist (bolsevik) Pártja Központi Bizottságának határozata nyolcezer fős kvótát állapított meg a megye számára, aminek a kivitelezése meglehetősen nehéz volt. A községházára, városi előljárásságokra előzőleg felhívott fiatalokkal igyekeztek aláírni egy önkéntes munkavállalásról szóló dokumentumot, amivel azt kívánták bizonyítani, hogy a fiúk önként utaznak a szénbányákba dolgozni.⁵¹¹ Ráadásul már az első behívások alkalmával kiderült, hogy a többség nem jelentkezett, mivel nyíltan megtagadták, hogy átvegyék a behívót.⁵¹² A rendelkezésre álló adatok szerint 1947 végéig 125 főt küldtek FZO-iskolába.⁵¹³

1948-ban tovább, még nagyobb mértékben folytatódott a mozgósítás, melynek ütemtervét és körzetenkénti megoszlását a megyei tanács határozatban rögzítette. Ennek értelmében 3,5 ezer 18-19 éves fiatal kellett mobilizálni és a sztálini (donyecki) területre küldeni.⁵¹⁴

A Szovjetunió minisztertanácsa rendelete szerint Kárpátaljáról 1948. október 15-30-a között a Területi és Járási Hadkiegészítő Parancsnoksága további 500 főt a vorosilovgrádi (luhanszki) megyébe irányított.⁵¹⁵ A szovjet vezetés figyelmeztette Kárpátalja mozgósítással foglalkozó vezetőit a határozat időben történő végrehajtásának fontosságáról és havonkénti kimutatást követelt a széniparba és a bányáépítkezésekbe elküldött munkások számáról.⁵¹⁶ Az utasításnak megfelelően a terület körzeti hadbiztosságai kiküldték a behívókat az 1928-as korosztálynak: 500 főt a vorosilovgrádi területre, az építőiparba, további 500 főt pedig a széniparba, FZO-iskolákba irányítottak.⁵¹⁷

⁵¹⁰ Справка, докладная записка отдела о проведении в области призыва в ряды в ряды Советской Армии, школы ФЗО. Директивные письма (A hadügyi osztály nyilvántartása a területen történő behívás lebonyolításáról a Szovjet Hadsereg soraiba és a FZO-iskolákba). KÁL, F.P. 1., op.1., od.zb. 404.

⁵¹¹ KOVÁCS E. 1993. 107.

⁵¹² OFICINSZKI R. 2010. 251-252.

⁵¹³ KÁL, F.P.195., op.14., od.zb. 123., 131. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003. 110.

⁵¹⁴ KÁL, F.P.195., op.1., od.zb. 78., 10-13. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.110.

⁵¹⁵ KÁL, F.P.195., op.1., od.zb. 70., 45. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.110.

⁵¹⁶ KÁL, F.P.195., op.1., od.zb. 70., 48. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.110.

⁵¹⁷ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 59., 29. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

A munkaszolgálatra kiszemeltek összegyűjtését többféle módon hajtották végre: 1947-ben – amikor a mozgósítás fő szervezője és irányítója a hadkiegészítő parancsnokság volt – a behívás szabályos katonai behívó útján történt, számos esetben azonban a szovjet hatalom végrehajtói egyszerűen megjelentek a településeken és elvitték a fiatalokat. 1948-tól a munkaszolgálatra való irányítás a Végrehajtó Bizottság hatáskörébe tartozott. Ha a behívott kapott hivatalos dokumentumot, amely bányászati munkára kötelezte őt, akkor 1948-tól a végrehajtás szerve küldte azt.⁵¹⁸ Előfordult olyan eset is, hogy egyes településeken a málenkij robothoz hasonlóan, ebben az esetben is a községben kihirdették a jelentkezésre való kötelezettséget.

A munkaszolgálatra irányítandó személyeket a településenként történő összegyűjtés után fegyveres őrök kíséretében a járási központokba irányították, onnan pedig Munkácsra, mivel a Területi Végrehajtó Bizottság Munkácson jelölte ki a munkaszolgálatra irányított fiatalok gyűjtőhelyét, a vasútállomás közelében. A behívottak itt gyülekeztek szerte a megyéből és az alkalmassági vizsgálat után fegyveres őrök kíséretében innen irányították őket a vasútállomásra, ahol a hadiszerelvényekben megkezdődött kiszállításuk a célállomás felé. A mozgósított fiataloknak meleg ruhát, cipőt, tartalék fehérneműt, kanalat, törölközőt és háromnapos ételt kellett magukkal vinniük. Hivatalosan szükség volt a következő iratokra: személyi igazolvány bejegyzéssel, hogy kijelentkeztek állandó lakhelyükről, érvényes lakcímkijelentő lap, beutaló a szakiskolába, egészségügyi igazolás, valamint lakhelyi igazolás,⁵¹⁹ a gyakorlatban azonban csak a személyi igazolványukat kérték a behívottaktól. Miután összegyűlt a megfelelő létszám, vonaton, elkülönítve a számukra fenntartott kocsikban szállították ki őket a célállomásra: „Személykocsiba mentünk, de úgy tele volt, hogy egymás hátán voltunk. Egy hét múlva értünk oda.”⁵²⁰ Az út során – a szökések gyakorisága miatt – rendszeresen voltak a létszámmellenőrzések: „Egy hétig mentünk Donbászra. A vagonba mindig kopogtattak a katonák. Mindig kutyával jöttek, kinyitották a vagonajtót, akkor egyik kutya a batyuhoz, a másik odaszorított

⁵¹⁸ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁵¹⁹ OFICINSZKIJ R. 2010. 251-252.

⁵²⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

bennünk. Akkor számolt a katona, számolt bennünk... Volt úgy, hogy kétszer is vissza, mert eltévesztette a számolást.”⁵²¹

Néhány esetben szóbeli magyarázattal szolgáltak a begyűjtést irányító személyek: a leggyakoribb magyarázat a katonakötelességükre való hivatkozás volt, más esetekben hangsúlyozták, hogy a háború utáni újjáépítés miatt van szükség a munkaerőre, illetve előszeretettel illették az intézkedést „a tanulás lehetőségének” indokával. Ritkábban ugyan, de olyan eset is előfordult, amikor az etnikai keveredést említették a távoli területen teljesítendő munkaszolgálat okaként, valószínűsíthetően Kárpátalja alföldi részének, a határ menti sáv nemzetiségi összetételének megváltoztatására irányuló törekvés egyik összetevőjeként képzelve el az intézkedést: „Hogy keveredjen a fiatalság, mondták is, gyűlésen mondták, hogy keveredjen a fiatalság. Megmondták, hogy meg kell ott nőszülni, érted?”⁵²²

Több esetben semmilyen magyarázatot nem adtak, egyszerűen csak közölték, hogy az illető a személyi igazolványával jelenjen meg a megadott helyen: „Felszólítottak, hogy vigyem fel a paszportomat az irodába. Az iroda itt volt a templom mellett, ahol az óvoda volt és vigyem fel, és holnap menni kell érte. Másnap menni kellett érte a református templomudvarba, ahol a klinika van, és ott drótból volt a kerítés, s már körül volt ülve tróger milicistákkal és gépfegyverrel, úgyhogy onnan már kijönni nem lehetett. Ha már mindenki összegyűlt, csináltak ott sorakozót meg ezt meg azt, mint a katonáknak, és még ott is háltunk egy éjszaka. Onnan betolattak egy fedeles autót, és arra felültettek és Munkácsra vittek egyből.”⁵²³ „1948. november 18-án, csütörtök este megkaptam a behívót. 19-én, péntek délben indultunk szekérral Beregszászba. Mikor beértünk, kimondták, hogy hat beregiti besoroztak Donbászba 2 évre. [...] Erre egyáltalán nem számítottam. [...] 21-én vasárnap 4 órakor sorakozó, 6-kor 2 autóbusz jött. [...] Elindultunk, búcsút intettünk Beregszásznak, egy óra leforgása alatt Munkácson voltunk.”⁵²⁴

⁵²¹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵²² Brikk Elelmér (szül. 1931, Batár) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április

⁵²³ Bodnár Ferenc (szül. 1934, Beregszász) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

⁵²⁴ Napló. Fancsik Béla, Donbász, 76. sz. FZO-iskola, Horlivka, 1949. január 28.

Előfordult, hogy az illetékesekkel csak a kiszállítás után, a helyszínen közölték a valóságot: „'47. október 2-án volt itt a sorozás. Besoroztak, azt mondták, visznek katonának. Bele is voltunk nyugodva. Már mikor Harkovba értünk, akkor tudtuk meg, hogy a szénbányába kell lapáttal védeni a hazát, nem fegyverrel.”⁵²⁵ „Nem is tudtuk, hová visznek, csak visznek munkára, mindig csak találgattuk. Beregszászban voltunk egy-két napot, míg bejegyezték, majd harmadnap vittek az állomásra, Lembergbe, utána meg Donbászra.”⁵²⁶

Több visszaemlékező tanúsága szerint – behívó vagy bármilyen írásbeli felszólítás kiküldése nélkül – a katonák erőszakkal hurcolták el: „Megfogtak a katonák és elvittek, erővel elvittek.”⁵²⁷ „Egyszerűen reggel jöttek, kit hogy találtak, úgy vitték. Bevittek Beregszászba, a református templomudvarba. Onnan bevittek minket Munkácsra, a téglagyárba, onnan bevagoniroztak, úgy vittek – akkor Sztálinsszkij oblaszty volt, most Donyeck – Horlovkára.”⁵²⁸ Több esetben az összegyűjtést végző végrehajtók éjszaka lepték meg és szólították jelentkezésre vagy vitték el erőszakkal a munkaszolgálatra kiszemelt egyént: „Az úgy volt, hogy éjjel eljöttek, vótak ilyen druzsinyisták [népi milicisták, rendőrök – M.D.E.] eljöttek éjjel paszportvizsgálatra. Mondja, hogy nincs benne egy körpecsét. Megnézte a szüleimét, azt mondta, hogy az jó. Azt mondta, hogy tessék feljönni az irodába. Ez éjjel egy órakor volt. Hát én fogtam magam, felöltöztem, szedtem a paszportomat vittem, meg a katonakönyvem, ne küldjenek már azért külön haza, ha nem jó. Mikor felmentem az irodába, láttam, hogy ott vannak ilyen fiatal fiúk többen is, ott volt a bíró, és fiatal fiúk, velem egyidősek körülbelül. [...] S egyszer csak bejelenti, hogy fiúk be kell menni sorozásra.”⁵²⁹

A meg nem jelent behívottakat szigorúan megbüntették, vagy családtagjaik büntetésével zsarolták. Ezt példázza egy, a Kárpátontúli Terület Végrehajtó Bizottságából a Szovjetunió minisztertanácsához, 1948. május 31-én küldött levél, miszerint „a Kárpátontúli terület Nagyszőlősi járása Kommunista Pártjának

⁵²⁵ Huszti Csaba (szül. 1927, Kigyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁵²⁶ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵²⁷ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵²⁸ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵²⁹ Balog József (szül. 1932, Bene), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

körzeti FZO-felelős megbízottja 12 olyan behívott szüleit tartóztatta le, akik nem jelentek meg és a letartóztatott szülőket a Belügyminisztériumhoz továbbította mint túszoikat. Ugyanezen terület Perecsenyi Járásában a behívásért felelős körzeti vezető-helyettes azt az utasítást adta, hogy a bevonulni nem hajlandó behívottak családjáiknak a vagyonát kobozzák el.⁵³⁰

A megfélemlítések ellenére mégis többen próbálkoztak meg bujdosás révén elkerülni a munkaszolgálatot: „Engem is üldöztek sok éven, két éven keresztül. Télbe voltunk, hogy esett, fújt a hó, és kint a Szernye-mocsárban bujkáltunk a legelőn. Többen is. Akik tudtunk. A milíciák meg itt kurgattak bennünket, hogy elfogjanak.⁵³¹ „Erről nagyon nem jó volna beszélni. Három évig ágyban nem feküdtem, csak kint az erdőben bujkáltam... mégis megfogtak... és elhurcoltak.”⁵³²

Előfordult, hogy a bujdosás sikerrel járt: „Én is azok közé tartoztam volna, mert az a korosztály vagyok, akiket vittek, de hát bujdosam. Pincékben, padlásokon, aztán még a trágyacsomó alatt is bunkereket csináltunk. Bujdosunk. Akiket elfogtak, azokat elvitték a szénbányába Donbászra. Hát nekem sikerült itthon maradnom. Sikerült, úgy bujkáltam.”⁵³³

Érthető módon az emberekben még élt a félelem a három évvel korábbi málenkij robot miatt, ezért olyan történettel is találkozunk, amikor az üldözött – belefáradva a bujdokolásba – önként adta fel magát: „[...] megfélemlítették a népet, dobszóval, hogy háromnapis eséllyel mindenki jelentkezzen, tizennyolc évtől. Mert háromnapis munkára el lesz vive. Megfélemlítették a népet, utána minket akartak vinni el Donbászra. Nem, nem tudtunk hova menekülni, bujkáltunk, hogy ne lássanak. [...] nem bírtam a bujkálást. Felmentem a milíciára és magam jelentkeztem, hogy megyek Donbászra.”⁵³⁴

1949-ben a Területi Végrehajtó Bizottság mellett egy külön egységet hoztak létre a katonakötelesek FZO-iskolába küldésének szervezésével kapcsolatban A. P. Szemenov vezetésével. A terv nem teljesítése, illetve a

⁵³⁰ KÁL, F.P.135., op.1., od.zb. 89., 57. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

⁵³¹ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2012. február

⁵³² Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵³³ Nevét nem közlő, 1931-ben született adatközlő visszaemlékezése.

⁵³⁴ Nevét nem közlő, 1927-ben született munkaszolgálatos visszaemlékezése.

tervezett létszám el nem küldése esetén a központi kormányzat magyarázatot követelt tőle és a Területi Végrehajtó Bizottság elnökétől, Turjanicától. 1949. október 1-én kelt levelében például Turjanica magyarázatként írta az USZSZK minisztertanácsához címzett levelében, hogy az újabb kvótát azért nem sikerült teljesíteni, mert a területen nem kielégítő a szervező- és tömegfelvilágosító munka a fiatalok között, illetve 1947-49 között már 12 ezer fiatalot elküldtek FZO-iskolába.⁵³⁵

A munkaszolgálat szervezésének felelős megbízottja, Szemenov azzal a javaslattal állt elő Turjanicának és a Területi Kommunista Párt titkárának, Kompancjának írt, 1949. november 9-i levelében, hogy a fiatalok mozgósításának teljes körű végrehajtása érdekében az akadályozókat szigorúan meg kell büntetni és azt szorgalmazta, hogy kötelezzék a belügyminisztérium helyi illetékeseit és az ügyészség szerveit, hogy segítsék a Végrehajtó Bizottság munkáját, a fiatalok kötelező megjelenését és szakiskolákba történő irányítását illetően.⁵³⁶

Bár az eddig feltárt levéltári dokumentumokban nem történik utalás arra vonatkozólag, hogy a munkaszolgálatra küldött fiatalok kiválasztása nemzetiségi alapon történt, a Donbászt megjárt kárpátaljai visszaemlékezők egyöntetűen állítják, hogy községükben kizárólag a magyar nemzetiségű, hadköteleseket sújtotta az újabb szovjet intézkedés: „Nem vittek katonának csak ukránokat, zsidót vagy cigányt, de magyart nem. Tehát itt számolták a nemzetiséget... Magyarokat nem vittek, mert nem voltunk szerintük megbízhatók. Azért vitték a magyarokat a lágerbe is.”⁵³⁷ A magyar nemzetiség több túlélő visszaemlékezésében is megjelenik, mint a Donyec-medencei bányamunkára való kötelezés oka: „Azért vittek el, mert katonakötelesek lettünk volna, de csak az ukrán nemzetiségűeket hívták be a fegyveres hadseregbe, a magyarokat, akik ‘25-től ‘28-ig születtek – ’25, ’26, ’27 – ezt a három korosztályt vitték első transzportba Donbászra.”⁵³⁸ „Hetten mentünk tán Verbőcről el, voltak Patakról, Salánkról. És arra emlékszek, hogy Egres egy nagy falu, és onnan egy sem volt, ezek ruszinok, ruszin falu. Úgy jön ki, hogy őket akkor nem vitték, csak a

⁵³⁵ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 60., 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

⁵³⁶ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 60., 96. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

⁵³⁷ Nevét nem közlő, 1927-ben született donbászos visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: MOLNÁR D. E. 2011.49.

⁵³⁸ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

magyarokat. Úgy aztán, akkor már nem szöktünk el, mert télére nem volt hova menekülni.”⁵³⁹ „Itt nem bíztak meg bennünk, itt, mint magyarokba, hogy vittek volna katonának. Úgy vittek mint katona, soroztak, minden, jártunk komisszióra. Besoroztak és közbe elvittek munkára a bányába.”⁵⁴⁰ A „megbízhatatlanság” mint a munkaszolgálat indítéka a legtöbb kárpátaljai, magyar nemzetiségű „donbászos” tudatában jelen van: „1944 novemberében, mikor elhurcolták az embereket, a megtorlásnak még nem volt vége. Mi, magyarok továbbra is megbízhatatlan emberek voltunk, például nem vitték a magyar fiúkat katonának. Ruszint, cigányt, zsidót igen, de magyart nem. De annál inkább a katonai parancsnokságon keresztül a donbászi szénbányákba.”⁵⁴¹ „Behívtak bennünket, katonakötelesek voltunk abban az időben, és mivel mi magyarok voltunk, nem bíztak bennünk, hogy katonák legyünk, mert hát a háborúban a magyarok is harcoltak a szovjetekkel, így nem bíztak meg bennünk, és akkor elvittek bennünk munkaszolgálatra Donbászra FZO-ba, hogy tanítsanak bennünket, hogy adjanak valamilyen mesterséget, hogy dolgozzunk, hogy tudjunk építeni felfele, amit a háborúban leromboltak, felrobbantottak.”⁵⁴² „A katonai parancsnokságon keresztül, mi nem voltunk megbízhatók, azért a katonai parancsnokság vitt bennünket Donbászra.”⁵⁴³ „Nem voltunk megbízhatók, ezért a vasgyárba kerültünk, azt hiszem helyreállítani.”⁵⁴⁴ „Azt mondták, még katonák nem lehetünk. Ahogy bejöttek az oroszok, ugye nem tudom én hány évet kellett itt még lenni, hogy mink megbízhatók legyünk, hogy katonának vigyenek. Őszintén mondom.”⁵⁴⁵ „A hadkiegészítő parancsnokság vitt minket, csak nem vittek katonának, mert nem bíztak bennünk.”⁵⁴⁶

⁵³⁹ Stul Ferenc (szül. 1930, Verbóc), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április

⁵⁴⁰ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁴¹ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.

⁵⁴² Orbán Béla (szül. 1930, Feketepatak) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

⁵⁴³ Holozsai István (szül. 1925, Bene) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

⁵⁴⁴ Cseh Pál (szül. 1928, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április

⁵⁴⁵ Bedő János (szül. 1931, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április

⁵⁴⁶ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

Nem zárható ki, hogy a visszaemlékezők érve a munkaszolgálatlalt kapcsolatban megalapozott a velük szemben táplált bizalmatlanságot illetően, hiszen a vidék addig más országhoz tartozott, ennél fogva a határsávban nem szláv etnikumú lakosság élt. Azonban az sem jelenthető ki teljes egyértelműséggel, hogy Kárpátaljáról kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korba lépett fiatalokat vitték a Donyec-medencébe, mivel a FZO-iskolák a legtöbb esetben vegyes etnikai összetételűek voltak, a munkaszolgálatosok között pedig kárpátaljai ruszin, illetve ukrán nemzetiségű személyek is fellelhetőek: „Ruszinok voltak Donbászban, kárpátaljaiak.”⁵⁴⁷ A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy – mivel a Kárpátalja területére megszabott kvóta teljesítésében kisebb vagy nagyobb mértékben, de valamennyi járásnak ki kellett vennie a részét – a magyar többségű, illetve etnikailag vegyes összetételű közigazgatási egységekből főként, vagy kizárólag a magyar nemzetiségű katonaköteles korúakat vitték, azonban a ruszinok, vagy ukránok által lakott települések is érintve voltak a munkaszolgálatosok kiállítása tekintetében.⁵⁴⁸

Több visszaemlékezésben jelenik meg a helyi magyarságot „eladó”, a kommunista hatalmat kiszolgáló funkcionárius személye: „Itt volt egy eladó, aki eladta a magyarságot, eladott mindent.”⁵⁴⁹ „Volt egy derceni „emberbefogó”. Nappal járta a falut, hogy hol hall valamit, hogy hova bújnak az ilyen fiatalok, akiket Donbászra szedtek össze felé.”⁵⁵⁰

A személyes ellentét a helybéli, községi szintű vezetőkkel egyes esetekben szintén közrejátszhatott az adott személy munkaszolgálatra történő küldésében: „[...] erőszakkal vittek el. A jegyző, a bíró ellenségem voltak és rám vették a vizet.”⁵⁵¹

A témát érintő szakirodalom említést tesz a Felső-Tiszavidéken élő román nemzetiségű hadkötelesek behívásáról, akik közül közel 100 fő kapott behívót, de

⁵⁴⁷ Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁵⁴⁸ A mindeddig feltárt levéltári dokumentumokban szereplő munkaszolgálatosok névsora túlnyomó többségében magyar hangzású neveket tartalmaz. KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 797., 134., F.P.2558., op.1., od.zb. 1919., 152-154., 179. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁵⁴⁹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵⁵⁰ Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2012. február

⁵⁵¹ Ferenczi Endre (1927, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

egyikük sem jelent meg a gyűjtőhelyen. A munkabizottságok tagjai felkeresték az érintettek otthonait, de a behívottak közül senkit nem találtak meg.⁵⁵²

A donbászi munkaszolgálatot teljesített egyes visszaemlékezők szerint a hatóságok a munkaerő-szerzés mellett ezt az intézkedést is felhasználták a kárpátaljai magyarság újbóli megtizedelésére: „Munkáshiány volt. Mi meg beleestünk abba a korosztályba, mert már voltunk 18 évesek. Mert '44-ben, mikor az embereket vitték, akkor mi még kiestünk, minket akkor még nem lehetett vinni. Azután megint felnőtt egy kis munkaerő és akkor ezeket is távolították elfelé. Én így gondolom, ezért vittek Donbászra bennünket. Mert az itteni magyarságot katonának nem vitték és azért vitték Donbászra, hogy nehogy erő kerekedjen itt felfele. Inkább semmisítették, gyengítették itt lefele az embereket. Én így gondolom. Csak ezért vihettek bennünket, mert mi nem ártottunk tényleg senkinek. Mi magyarok nem voltunk megbízhatóak, mert az ukránokat katonának vitték, minket meg a FZO-ba.”⁵⁵³ „Az volt az oka, hogy a lágerbe elvitték az embereket, és innen is a fiatalokat is pusztítani akarták kifele, csak ez volt az oka.”⁵⁵⁴

A volt munkaszolgálatosok emlékezetében ezek az események több szempontból is tragédiaként jelennek meg: egyrészt, miután édesapjuk és rosszabbik esetben még idősebb bátyjuk is a malenkij robot áldozatává vált, őket – arra kényszerítve, hogy otthon hagyják édesanyjukat és fiatalabb testvéreiket – mint családfenntartót, szintén elhurcolták. „Akkor is becsaptak bennünket. Mert arról volt szó – húsz évesek voltunk – hogy visznek katonának 1947-ben. És a szénbányába vittek. Én éppen egy év, hogy nem estem bele a háromnapi munkába. Nekem két bátyám halt oda. Egyik volt 19, a másik 21 éves. Egyiket halva Szolyváról édesapám küldte haza. Apám is ott volt.”⁵⁵⁵ „Az anyám gyenge, beteges volt, hatan voltunk testvérek, az apámat elvitték, én lettem volna a legnagyobb, a családfő itthon, de Donbászra el kellett menni, elvittek.”⁵⁵⁶ „Beleestem ebbe a donbászi menetbe, Donbászra hordták az embereket. Jobban

⁵⁵² OFICINSZKIJ R. 2010. 252.

⁵⁵³ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

⁵⁵⁴ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵⁵⁵ Máté Viktor (1927) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: P. PUNYKÓ M. 1993. 111.

⁵⁵⁶ Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

mondva előtte vitték a „háromnapos embereket.” Ez volt ’44-ben. Akkor még én kicsi voltam, a bátyám beleesett, azt elvitték apámmal együtt. Mind a kettő odamaradt és utána én odafejlődtem, és mivel hogy nagyobb család voltunk, engem ’48 tavaszán felmentettek, de ősszel már cserez vojenkomát [a Hadkiegészítő Parancsnokságon keresztül – M.D.E.] akkor elvittek.”⁵⁵⁷ „’44-ben, mikor bejöttek az oroszok, apámat elvitték a lágerbe és gazdálkodtunk, míg el nem vittek Donbászra.”⁵⁵⁸ „Az én apám a vasúton dolgozott, azt elvitték a lágerbe az oroszok. Az is odamaradt, meghalt.”⁵⁵⁹

Előfordult, hogy a málenkij robotból élve hazakerült, katonaköteles korú fiatalot vitték el további három évre a Donyec-medence szénbányáiba: „Három évet a lágerben voltam, hármat pedig, mikor hazajöttem, szintén akkor ilyen sorozás módjára elvittek bennünket Donbászra. Az már itt van Ukrajnában, Donbász a szénbánya, szénmedence. Én abba dolgoztam három évet.”⁵⁶⁰

Az egyéni tragédiákon túl, a visszaemlékezők elbeszéléseiben a málenkij robot mellett a donbászi munkaszolgálat is az egész közösséget sújtó intézkedésként jelenik meg: „Az embereket elvitték a lágerbe 18-50 évig, minket azután Donbászra vittek. Úgyhogy férfiak Csetfalván alig voltak. Nagyon kevesen voltak.”⁵⁶¹

A hivatalos adatok szerint a szovjet hatalomnak ez az intézkedése kizárólag a katonaköteles korú fiatalokra vonatkozott, valójában a munkaszolgálatot teljesítők tanúsága szerint számos esetben vittek el 18. életévüket be nem töltött kiskorúakat, gyerekeket is: „Tizenöt éves gyerek voltam, mikor elvittek.”⁵⁶²

A Donbászra történő munkaerő-toborzás 1952-ig volt jelen. Ettől kezdve katonai sorszolgálatra vitték a magyar nemzetiségű fiatalokat is. Arról, hogy összességében hány embert hurcoltak el és lett áldozta ennek az újabb, a régió

⁵⁵⁷ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

⁵⁵⁸ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁵⁹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁶⁰ Nevét nem közlő, 1925-ben született munkaszolgálatos visszaemlékezése.

⁵⁶¹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁶² Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

fiatalságát megcélzó szovjet intézkedésnek, összesítő adatok sajnos nem állnak a rendelkezésünkre. Ivan Turjanica jelentéséből az 1947-49 között mozgósítottak létszámára vonatkozóan ismertek az adatok, ahol a Végrehajtó Bizottság elnöke 12 ezer főről számol be.⁵⁶³

V.2. Életkörülmények a donbászi munkatáborokban

A Donyec-medencén belül a kárpátaljai behívottakat olyan bányavárosokba vitték, mint Makijevka, Jenakijev, Sztalino⁵⁶⁴, Horlivka, Krasznodon, Krasznoarmijszk. Megérkezés után a hatóságok elvették tőlük a személyigazolványukat és csak a munkaszolgálat letelte után adták vissza tulajdonosaiknak, a ruházatukat szintén le kellett adni, helyette FZO-s egyenruhát kaptak (15. sz. melléklet). Ezután megkezdődött számukra a szakmai felkészítés, melynek időtartama részlegenként változó volt: az elvégzendő munkafolyamattól függően két héttől három hónapos időtartamig tartott, azonban számos esetben az illetőt mindenféle felkészítés nélkül, gyakorlati ismeretek híján azonnal dolgozni küldték: „Elvittek, hogy megyünk FZO-ra, de egyből vittek a szénbányába.”⁵⁶⁵ „Elvittek Donbászra, a bányába levittek első nap. A mi bányánk 360 m mély volt, nyílegyenesen lefelé. Egyik lift lement, azzal lementünk a szénrétegnek a fenekére és ott mentek végig az alagutak.”⁵⁶⁶

A hatalmas ipar- és bányavárosokban a különböző munkafolyamatokat tekintve a legtöbben természetesen a bányákban dolgozott vájárként, fűrősként, vagy éppen szenet lapátolóként, de ácsokat is képeztek ki a FZO-iskolákban és sokan dolgoztak asztalosként vagy vasöntőként is. „Makijevka, ez Donbáson van, ott van a legnagyobb vasgyár, olvasztó, csináltak síneket, vinklit, hengerelt árut. Nagy, 2,5 km széles, 4 km hosszú területű volt a gyár körülveve téglafallal. Persze puskás őrök őrizték, volt olyan propuszk [beléptető – M.D.E.], amivel be lehetett lépni, és csak azon a kapun.”⁵⁶⁷

⁵⁶³ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 60., 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

⁵⁶⁴ Donyeck 1943-61 között használt neve

⁵⁶⁵ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁵⁶⁶ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfálva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁶⁷ Cseh Pál (szül. 1928, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április

A felkészítés ideje alatt egy-egy szakma elsajátítása mellett a legtöbb helyen viszonylag könnyebb munkákat bíztak a tanulókra: „Mi még nem csináltunk olyan munkát, mint például a fűrösök. Takarítgattunk, vagy a deszkát adogattuk felfelé, meg mikor milyen munka volt. Ilyen munkát csináltunk három hónapig. Azután mentünk a bányába, mert már rendes munkások voltunk.”⁵⁶⁸

A FZO-iskola befejezése után a dolgozók egy része munkájuk fejében fizetést is kapott attól függően, hogy milyen nehézségű munkát végeztek. Abban az esetben viszont, ha a munkás indokolatlanul nem jelent meg a munkahelyén – mert például szökéssel próbálkozott – büntetést kellett fizetnie, vagyis hat hónapig levonták fizetésének a 25%-át. A büntetésnek ez a fajtája „hathuszonöt”-ként vált ismerté.⁵⁶⁹ „Ott is már megbüntettek, mert ugye három nap nem voltam munkában, akkor megbüntettek hathuszonötre. A hathuszonöt az volt, hogy hat hónapig a fizetésemből minden 100 rubelből lefoglaltak 25 rubelt.”⁵⁷⁰

A tervgazdálkodásnak megfelelően a bányászoknak és munkásoknak itt is teljesíteniük kellett a napi normát, addig nem fejezhették be a munkát: „Nyolc órai munkába meg kellett csinálni a tervet. Nem bírtuk megcsinálni. Valamikor tíz órát is dolgoztunk, hogy alig tudtunk feljönni a liften – mert már akkor felfelé a szenet azon a liften hordták – alig tudtunk feljönni. ... Mi 24 óra alatt feladtunk 120 t szenet egy helyről, egy részlegről. Két műszakban dolgoztak a fűrösök, két váltásba, mi pedig famunkások voltunk, adogattuk 500 m mélyre le a faanyagot. A széldeszkát, meg a gömbölyű fát, 1,2 m-es gömbölyű fát. S ha mi nem adogattuk le, akkor a fűrösök nem tudtak dolgozni.”⁵⁷¹

A bányákban és a gyárakban állandó jelleggel folyt a munka, a munkások három műszakban dolgoztak, napi 8 órában: „8 óra munkaidő vót, aki azt letudta, 16 óra hosszát meg fent volt, mert három műszak volt. De mikor feljöttünk, nem ismertük meg egyik a másikat, nem ismertük meg a fekete koromtól. Amikor bementünk a fürdőbe, kellett két óra hosszát... Egyik végén a szennyes ruhát

⁵⁶⁸ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁶⁹ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.

⁵⁷⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵⁷¹ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

kellett leadni, a munkaruhát. A másik végén meg a tiszta ruhát kaptuk. De olyan feketék voltunk, mint az üszök. Egy óra hosszáig mosakodtunk.”⁵⁷²

A legnehezebb és leginkább embert próbáló munka a bányászoké volt. A legtöbb helyen csupán 60-70 cm vastagságú volt a szénréteg, így a vájatok magassága miatt mind a robbantást, a fúrást, mind a kitermelést a dúcolást végzők csak hason csúszva, vagy négykézláb tudtak dolgozni vízben, mivel hasuk alatt folyt, fejük felett pedig csepegett a víz.⁵⁷³

A bányák rossz állapota miatt gyakoriak voltak a bányaomlások, gázszivárgások miatt bekövetkezett balesetek: „A bánya leszakadt, ahol én voltam. Lent voltam 48 órát, míg kiszabadítottak, mert ahol én fúrтам, ott más nem dolgozott.”⁵⁷⁴

A balesetek elkerülésének érdekében patkányokat, néhol lovat is vittek le, hogy jelezzék a közelgő veszélyt. „Hiába visított a patkány, horkantott a ló, 1949. november 18-án mégiscsak a sújtólégrobbanás temette el tizenhárom társunkat. Heten maradtunk meg. Akiket aztán 36 órai megfeszített munka után szabadítottak ki a bányamentők.”⁵⁷⁵

Más típusú balesetek is előfordultak: többen a csilléből estek ki és zúzódtak halálra, volt, akit egyszerűen egy leváló kő nyomott agyon.⁵⁷⁶

Az ételmezést illetően a FZO-iskolákban naponta háromszor étkeztek a tanulók. Elmondásuk alapján bár az étel mennyisége és minősége is rendkívül silány volt, arra elég volt, hogy ne éhezzenek: „Ennivalót, amit tudtak, ők is, akkor volt a nagy háborúnak vége, nem lehetett követelni. Mikor mi volt, de háromszor naponta adtak.”⁵⁷⁷ „1948. december 27, hétfő. Reggeli borsóleves, nem eszi meg senki, kiöntögetjük az asztalra. A teában nincs cukor, azt is kiöntjük.”⁵⁷⁸ „Hát enni adtak, nem olyan jó koszt volt, nem mondhatom, hogy nagy, de azért

⁵⁷² Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁵⁷³ KOVÁCS E. 1993. 102.

⁵⁷⁴ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵⁷⁵ A visszaemlékezést közli: KOVÁCS E. 1993. 102.

⁵⁷⁶ KOVÁCS E. 1993. 105.

⁵⁷⁷ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁵⁷⁸ Napló. Fancsik Béla, Donbász, 76. sz. FZO-iskola, Horlivka, 1949. január 28.

meg lehetett róla lenni.”⁵⁷⁹ Az étel osztásánál figyelembe vették, hogy ki milyen nehézségű munkát végez, ennek megfelelően a bányászok kapták meg először az ennivalót: „Minden reggel a bányász az első volt a kenyérre. Volt egy könyvünk, azt felmutattuk, nekünk már adták is. Nem kellett nekünk sorba állni.”⁵⁸⁰

Élelmezési gondok leginkább a kezdeti időszakban voltak jellemzőek, a világháború után kitört, egész Ukrajnát sújtó 1946-47-es éhínséggel magyarázható, gyakran éhgyomorral küldték munkába a behívottakat: „Elég nehéz volt a helyzet az akkori időben. Éhség volt. Éhen kellett dolgozni a bányába lent. Nehéz idők voltak.”⁵⁸¹ „Olyan helyre vittek, hogy még tizenhét éves fel se tudta fogni, hogy mi lesz vele. Jártunk a szénbányába, ennivaló éppen csak volt is, meg nem is, adtak is, meg nem is, úgyhogy az volt a sorsunk, hogy reményt nem láttunk az életünknek, hogy hazakerüljünk.”⁵⁸² „Rossz körülmények között voltunk, a kaja is gyenge volt és... nem jól bántak velünk.”⁵⁸³ Többségük csak a hazulról küldött élelmiszercsomagok segítségével tudta átvészelni a munkaszolgálat idejét: „Enni adtak. Nem éppen első osztályú kaja volt a háború után, de küldtek csomagot itthonról mindig.”⁵⁸⁴ Azonban az is előfordult, hogy az örök már csak akkor adták oda a csomagot a címzettnek, amikor a benne lévő élelmiszer már megromlott: „1949. január 4. A csomagot 4-én kaptam ki, minden el volt romolva. Elkecseregettem, tudom, mily nehezen telik otthon rá, itt meg nem adták ki, míg el nem romlott.”⁵⁸⁵ Még inkább sajnálatosak azok az esetek, mikor a málenkij robot miatt elvesztett apa és a betegség következtében elhunyt anya hiánya miatt nem volt, aki küldjön ételt: „...nekem, ugye nem volt már szülőm. Én csomagot se kaptam két és fél évig, egy csomagot se. Semmit.”⁵⁸⁶

A tanulás végeztével, a munkába állás után a fizetésben részesülő munkásoknak már saját maguk kellett gondoskodniuk az étel beszerzéséről:

⁵⁷⁹ Sas Zoltán (szül. 1930, Csonkapapi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵⁸⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵⁸¹ Tóth Sándor (1926) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli P. PUNYKÓ M. 1993. 118.

⁵⁸² Nevét nem közlő, 1927-ben született munkaszolgálatos visszaemlékezése.

⁵⁸³ Halász Endre (szül. 1930, Csonkapapi), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵⁸⁴ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁵⁸⁵ Napló. Fancsik Béla, Donbász, 76. sz. FZO-iskola, Horlivka, 1949. január 28.

⁵⁸⁶ Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

„Ott már saját magadat kosztoltad! Nem adtak enni, hanem mindenki saját maga. Három hónapig, míg iskola volt, addig adtak enni, utána adtak fizetést és utána, amit vettél.”⁵⁸⁷ Ami a fizetést illeti, az sem bizonyult mindig elegendőnek még az ennivaló tekintetében sem: „Volt olyan hónap, hogy három kenyérre valót is alig kerestünk meg. Ha otthonról állandóan nem kapjuk a csomagot, nem is tudom, mi történik velünk. Drága jó anyám 74 pakkot küldött összesen Donbászra. Volt abban minden: paszuly, kész rántás, csülök, meg néha kolbász is. Pedig otthon is nagy volt ez idő tájt a szegénység.”⁵⁸⁸

Több visszaemlékező elmondása szerint a bányák környéki településeken az ottani lakosság rosszabb körülmények között élt, mint otthon ők. A helybeliek ráadásul ellenszenvvel tekintettek rájuk, mivel úgy vélték, hogy elveszik a munkájukat.⁵⁸⁹ „Mikor odavittek bennünket, azt mondta az ottani nép, elmentünk tőlük a kenyeret megenni. A munkát elvenni, a kenyeret megenni.”⁵⁹⁰ „Az utcán hajigáltak bennünket. Mentünk a gyárba és hajigáltak. Azt mondták, hogy nekünk nincs kenyérünk itthon, nem tudunk mit enni, azért mentünk oda. Hát erővel hurcoltak el.”⁵⁹¹ „Nem jó bánásmódba részesültünk, bántottak bennünket, hogy minek mentünk oda.”⁵⁹²

Más, a világháborús frontvonalától jobban érintett Donyec-medencei településeken, az embervesztés következtében olyan magas volt a munkaerőhiány, hogy nem volt épkezláb ember, aki a bányában dolgozzon. A visszaemlékezők több esetben ezzel magyarázzák a munkaszolgálat okát: „Donbászban 485 mélyen voltunk, nőekkel együtt. De ott nem voltak, csak rokkant emberek, akik a háborúból, a frontról jöttek... meg öregek... Munkások nem vótak. Muszáj volt munkás, oszt evvel a FZO-behívóval bevittek. Mert nem

⁵⁸⁷ Brikk Elelmér (szül. 1931, Batár) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április

⁵⁸⁸ A visszaemlékezést közli: KOVÁCS E. 1993. 102.

⁵⁸⁹ KOVÁCS E. 1993. 99-100.

⁵⁹⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁵⁹¹ Sas Zoltán (szül. 1930, Csonkapapi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵⁹² Halász Endre (szül. 1930, Csonkapapi), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

volt munkaerő. Ott volt féllábú ember, félkezű, mind, aki a frontról hazajött, de egy komoly, ép, erős ember nem, már odavalósi. Én nem láttam.”⁵⁹³

További problémát jelentett a nyelvtudás hiánya. A Kárpátaljáról származó magyar nemzetiségű munkaszolgálatosok semmilyen szinten nem beszéltek az orosz nyelvet, a kezdeti időkben azt sem értették, hogy mit akarnak tőlük. Elmondásuk alapján három-négy hónap kellett, hogy megértsék az utasításokat és még ugyanennyi idő szükségeltetett, hogy ők is beszéljenek.⁵⁹⁴

A donbászi munkások etnikai összetételét illetően a birodalomban élő nemzetiségek nagy részének képviselőit fel lehetett lelteni. Leggyakrabban az ukránok, ruszinok, moldovánok, fehéroroszkok, üzbégek, grúzok, lengyelek, észtek, lettek említése fordul elő, illetve nagy számban voltak jelen a háború után szovjet fogságba esett német nemzetiségűek, illetve német hadifogságba esett, a szovjet katonák által kiszabadított oroszok is. „Mindenféle nemzet, vót sok nemzet: román, ukrán, orosz, magyar, német, nincs is több nemzet Kárpátalján.”⁵⁹⁵ Rajtuk kívül a bányákban olyan magyar és egyéb nemzetiségű személyek is dolgoztak, akik politikai fogolyként lettek elítélve: „A gyár területén volt cementgyár, ahol a politikai foglyokat dolgoztatták, magyarokat. Azoknak nem lehetett ki-be járkálni, nem lehetett menniük sehova, szuronyos puskával őrizték őket.”⁵⁹⁶ Némelyik munkaszolgálatos egy bányában dolgozott a Magyarországról, német származása, vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkkel is: „Voltak ott románok, sokan voltak a Dunántúlról, nők, magyar nők, akiket ott bevagoníroztak, úgy hozták el a magyar nőket. Öregek, meg velem korabeliek, fiatal lányok voltak: 14, 15 éves, 17 éves, melyik mennyi. Azok külön részlegben voltak, nem járkhaltak sehova.”⁵⁹⁷

Egyes helyeken csak magyarok dolgoztak mint munkaszolgálatosak: „Mi ott voltunk 120-an kárpátaljaiak abban a barakkban, ahol én voltam Donbászban. A 22-es bányában dolgoztam, ott 120-an voltunk egy barakkban, mind magyarok,

⁵⁹³ Nagy Béla (1927) visszaemlékezése. Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁵⁹⁴ KOVÁCS E. 1993. 102.

⁵⁹⁵ Brikk Elelmér (szül. 1931, Batár) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú elkészítésének időpontja: 2007. április

⁵⁹⁶ Cseh Pál (szül. 1928, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április

⁵⁹⁷ Horvát Gyula (1933) visszaemlékezése. A visszaemlékező valószínűsíthetően a Magyarország területéről német nemzetisége, vagy német hangzású neve miatt Donbászra hurcolt nőkre gondol. Lásd a dolgozat III. fejezetét.

Kárpátaljáról valók, mind a 120-an.”⁵⁹⁸ Rajtuk kívül a helyi lakosság kapott munkát: „A 22-es bányába nem voltak csak az odavalósiak, akik ott laktak. Azok jártak be, aki ott a környéken lakott, azok jártak a bányába, meg mi voltunk, Kárpátaljáról, százhuszan abban a bányába.”⁵⁹⁹

A donbászi munkaiskolákban gyakorlatilag láger- vagy börtön közeli körülmények uralkodtak.⁶⁰⁰ „Úgy voltunk, mint akármilyen elítélt, mint aki 10 évet kapott, olyan szigorúság volt. Együtt dolgoztunk együtt mentünk kifelé a munkából, a kapunál ott voltak az őrk, azok mindenkit átmotoztak kifelé menet, meg befelé menet. Nagy láger volt, nagy hadilágerek. Dolgoztak ott sok németek is, még a háborúból ottmaradtak. Azok szerelték befelé a gyárat.”⁶⁰¹

A Szovjetunióban méltatott ünnepeket a munkaszolgálatosok körében is megtartották, ilyenkor szabadnapot kaptak: „1949. május 1.: nagy ünnep van, új ruhát kaptunk. Reggel a városba megyünk enni, onnan vissza, sorakozó, képeket adnak, azt vinni kell. Én is viszek egyet. Felmegyünk a városba, rengeteg nép ujjong a nagy zshivajban. Ebéd után moziba megyünk. Vacsora.

Május 2. Hétfő: nem kell dolgozni, ünnep van. A gyárak, még a sahták [bányák – M.D.E.] is leálltak.”⁶⁰²

1948-tól lehetőség nyílt a munkaszolgálat idejének csökkentésére, ugyanis ekkor megjelent miniszteri rendelet értelmében a munkaszolgálatot teljesítők teljesítményüktől függően 24 óra alatt ledolgozhattak két vagy akár három napot is: „Ha 100% volt egy brigádnak, akkor csak egy napot számított. Ha volt 120%, akkor egy nap kettőnek, ha 150%-on felül dolgoztunk, akkor egy nap három napnak számított. Azért ha jó brigád volt, egy év alatt három évet letudott.”⁶⁰³

A bányákban dolgozó munkások változó időtartamot töltöttek Donbászban: van, aki több mint három évet dolgozott le a szénbányákban, de olyan

⁵⁹⁸ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁵⁹⁹ Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január

⁶⁰⁰ OFICINSZKIJ R. 2010. 252.

⁶⁰¹ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶⁰² Napló. Fancsik Béla, Donbász, 76. sz. FZO-iskola, Horlivka, 1949. január 28.

⁶⁰³ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

visszaemlékezővel is találkozhatunk, akik a sikeres szökéseknek köszönhetően néhány hét vagy hónap után búcsút intett a munkaszolgálatnak.

A három év letelte után sem volt mindig egyszerű a hazajövetel, mert több esetben a munkaszolgálatot teljesített fiatalokat nem akarták hazaengedni. Több fiatal, tapasztalatlan, a nyelvvél hónapokig küzdő munkást csaptak be a bányagazgatóság könyvelői, normaelszámolói.⁶⁰⁴ Amikor azok kérvényt írtak a hazaengedésük ügyében, akkor – az egyik visszaemlékező szerint – a felettese visszadobta a kérelmet és a következő választ kapták: „Nincs semmilyen elszámolás, fogunk dolgozni, míg meg nem döglünk. Szóhoz sem tudunk jutni, lehorgasztott fejjel kijöttünk az irodájából.”⁶⁰⁵

V.3.A munkaszolgálat korabeli sajtó tükrében

A korabeli sajtó mint a pártvezetés irányítása alatt lévő legfontosabb propagandaeszközök egyike, 1948-tól tartotta folyamatosan napirenden a munkaszolgálat témáját, vezércikkek sorozatát jelentetve meg, melyeknek az volt a lényege, hogy az ifjúság önként és boldogan élt azzal a felhívással, hogy a donbászi szénbányákba megy dolgozni.⁶⁰⁶

A tanulást mint a donbászi munkaszolgálat egyik előnyét, valamint a szakmai képzés megszerzésének a fontosságát harsogták a különböző írások, így próbálva kevésbé rémisztővé, már-már vonzóvá tenni a három év bányai munkát a fiatalok számára. Erről tanúskodnak a beregszászi kerületi pártbizottság és néptanács sajtószervének lapjában, a Vörös Zászló számaiban megjelent cikkek tömkelege. Például az alábbi írás a következőket taglalja: „Még nem is olyan régen területünk fiatalsága teljes bizonytalanságban élt jövőjéről. Az iskola elhagyása után csak a szerencsésebbek tudtak közülünk valamilyen szakmai képzésre szert tenni, de még azt a néhányat is, akinek ez sikerült, a munkanélküliség állandó veszélye fenyegette.

A szovjet kormány korunk fiatalsága előtt a fejlődés lehetőségeinek olyan útjait nyitotta meg, amilyenre mi azelőtt gondolni sem mertünk volna. Szakiskolák egész sora nyílt meg és áll a szovjet fiatalság rendelkezésére. Mi megértettük hazánk hívó szavát, tudjuk, hogy nekünk kötelességünk ezekbe az

⁶⁰⁴ KOVÁCS E. 1993. 102.

⁶⁰⁵ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszény) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.

⁶⁰⁶ CSANÁDI Gy. 2004. 200-203.

iskolákba menni és tanulni, hogy mint szakmunkások, értékes tényezőjévé válhassunk a fasiszta harácsolók által szétrombolt népgazdaságunk újjáépítésének. Szovjethazánk vérkeringésének fő ütőere a Don-medence. Ahhoz, hogy gyors ütemben építhessük fel gyárainkat, falvainkat, kulturális és egészségügyi intézményeinket, szükséges, hogy elsősorban szenet, minél több szenet termeljünk.”⁶⁰⁷

Azokról a munkásokról pedig, akik panaszkodni mertek a munkaszolgálatra való kényszerítés miatt, a következőket olvashatjuk ugyanezen sajtótermék hasábjain: „De vannak itt olyanok is, akik itt is az otthoni kulákfíú életét szeretnék élni – munka nélkül. Ezek írják haza a kétségbeesett hangú leveleket, ezek szítják az ellenséges propagandát. Mi, akik boldogan jöttünk ide, mert segíteni akarjuk Hazánk nagy újjáépítési munkáját, súlyt helyezünk arra, hogy ezeknek a kulákelemeknek a hazugságait megcáfoljuk és felvilágosítsuk az otthoniakat a valóságos helyzetről.”⁶⁰⁸

A munkaszolgálatot propagáló sajtóban természetesen a FZO-iskolák jelentőségéről is számos cikk jelent meg: „A mi országunkban nincsenek olyan dolgozók, akik arra kényszerülnek, hogy a gyárak, üzemek ajtajain munkáért kopogtassanak. A Kárpáti területen a FZO iskolába való behívás jelentőségét nehéz felmérni, mert ezen munkások legnagyobb része népgazdaságunk egyik legfontosabb ágában, a szénbányászatban képezi ki magát. A bányászok a munkásosztály vezető csapata, munkájukat népünk megbecsüli. Mindenkinek, aki most a FZO iskolába megy, tudnia kell, hogy milyen fontos helyre küldi őt Hazánk. Nekünk iparunk ellátására évi 250 millió t szenet kell termelnünk. Elvtársak, ez a szám már magában véve is elég bizonyítéka annak, hogy milyen fontos feladatokat bíz reátok hazánk.”⁶⁰⁹

A cikk kiemeli a helyi agitátor- és propagandamunka jelentőségét: „A FZO iskolába való behívással kapcsolatban nagy feladatok állnak a párt- és szakszervezetek előtt. Széleskörű politikai munkát kell kifejteni a városokban és falvakban, meg kell magyarázni, mennyire fontos a szénipar fejlesztése népgazdaságunk, Hazánk hatalmának megerősítése terén. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy azok a fiatalok, akik most ezekbe az iskolákba mennek,

⁶⁰⁷ Hazánk fő ütőere – a szénipar. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 26. 1.

⁶⁰⁸ Üzenet a Donbasszból. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 26. 1.

⁶⁰⁹ Munkára fel, ifjak! Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 26. 1.

többnyire először hagyják el családjukat: segíteni kell őket abban, hogy megtegyék ezt az első lépést az önálló élet felé.”⁶¹⁰

Az önkéntes jelentkezést motiválandó, a településeken gyűléseket szerveztek a széniparnak és a bányászatnak az ország gazdaságában betöltött szerepéről, az alkalmazott modern technikáról, amelyekről szintén beszámolt a helyi sajtó: „Tudjuk valamennyien, hogy az, ami a mezőgazdaságban a gabona, az az iparban a szén. Szénbányaiparunkat, amely az utolsó háborúelőtti években igen magas színvonalon mozgott, a német fasiszta barbárok, mielőtt végképp kisöpötte őket országunkból hős Szovjet Hadseregünk, tönkretették. Felrobbantották a tárnákat, majd elárasztották azokat vízzel. Az emberiség eme korcsai azt hitték, hogy nem tudjuk ismét helyreállítani széniparunkat. Nos, a valóság egészen más. A szovjet szénipar nemcsak, hogy helyreáll, de a legújabb, a legmodernebb technika alapján épül újjá, egyre több millió tonna fekete, csillogó szén hagyja el a bányákat, s táplálja a közlekedést, ipart, a gazdaság minden ágazatát. Ehhez azonban sok munkáskézre volt szükség. Mentek is a Szovjetunió valamennyi részéből segítséget nyújtani az újjáépülő Donbász bányászainak. Mentek tőlünk is többen. Jöttek onnan levelek, a fiatalok, a szegény- és középparasztok fiai egyszerű szavakkal mondták el, hogy boldogan építik jövőjüket, hogy egyre magasabb, soha nem remélt életszínvonalat értek el.”⁶¹¹

Számos cikkben Donbász a Szovjetunió széniparának fő ütőereként van fémjelezve, ezáltal is hangsúlyozandó a fejlesztés és a munkaerő szükségességét a világháború utáni években: „A bolsevik párt és a szovjet kormány rendkívül nagy figyelmet fordít a szénipar – mely országunk szocialista iparának alapja – fejlesztésére. Lenin már 1920-ban, a bányászok első kongresszusán kijelentette, hogy „szénipar nélkül nem létezhet semmilyen jelenlegi ipar, semmilyen gyár, üzem. A szén az ipar kenyere. E kenyér nélkül az ipar lehetetlen.” Jelentős szerepet játszott a szénipar fejlesztésében a donmedencei bányák felújítása. Ezt a munkát Sztálin elvtárs irányította. Különösen gyorsan épült újjá a Donmedence a sztálini 5 éves tervek éveiben. Évről évre tökéletesítették a termelést a modern technika vívmányaival, s a szénbányászatot a népgazdaság egyik legfejlettebb ágazatává változtatták. ... A nagy építőmunkát megszakította a hitleri

⁶¹⁰ Munkára fel, ifjak! Vörös Zászló, 4. évfolyam, 18. szám, 1948. február 26. 1.

⁶¹¹ A szén – az ipar kenyere. Felvirágoztatjuk Hazánk népgazdaságát – újjáépítjük és továbbfejlesztjük Donbászt. Vörös Zászló, 5. évfolyam, 11. szám, 1949. január 27. 3.

Németország hitszegő támadása. De már a háború utáni újjáépítés munkálatai keretében a bányák 70%-a részben, vagy egészben helyre van állítva és üzembe van helyezve és 589 millió köbméter vizet kiszivattyúztak azokból a bányákból, amelyeket a közeljövőben építenek újjá. Ugyanezen idő alatt 1 000 000 négyzetméter lakóterület épült újjá a bányák dolgozói számára. A bányák a legmodernebb technika alapján épültek újjá, úgy, hogy a szénfejtés 97,3%-a, a szállítás 95,7%-a van azokban mechanizálva, ami jelentősen túlhaladja a háború előtti színvonalat. A Donmedence munkásai között széleskörű szocialista verseny folyik, aminek eredményeképpen 1948-ban 21%-al emelkedett a széntermelés az előző évihez viszonyítva. A munka termelékenysége ugyanakkor 10%-al emelkedett. Negyvenöt bánya már túlteljesítette a széntermelés háború előtti színvonalát. Több, mint 560 bányász teljesítette eddig az ötéves terv feladatait, s már a háború utáni második ötéves tervre dolgozik. ... A bányászok tudják, hogy minél több szenet adnak a Hazának, annál gyorsabban épül Hazánk, annál gyorsabban valósítja meg a népgazdaság fejlesztésének háború utáni zseniális sztálini ötéves tervét, annál hatalmasabb lesz a szocialista állam.”⁶¹²

A bolsevik propaganda fő szócsövét jelentő sajtótermékekben hangsúlyozva van a munkaiskolákban történő tanulás önkéntes jellege, illetve a pozitív fogadtatása a fiatalok körében: „A körzet fiatalsága örömmel fogadta az állami munkástartalékokba való behívásról szóló felhívást. Zsúfolásig megtöltve a beregszászi városi színház nagytermét, kifejezésre juttatták azt az elhatározásukat, hogy aktív építői lesznek a szocialista népgazdaság fellendítésének.”⁶¹³

A FZO-iskolák népszerűsítését célzó publikációknak jelentős részét képezték azok a nyílt, Donbászból küldött levelek, amelyeket a már munkaszolgálatot teljesítő fiatalok nevében jelentettek meg. A sajtó közlése szerint ugyanis ezek a fiatalok állandó kapcsolatban álltak a helyi munkaközvetítő irodákkal, rajtuk keresztül tájékoztatva az itthon maradtakat a donbászi körülményekről.⁶¹⁴ Az újságcikk szerint az alábbi levelet a Horlivkai FZO-iskola tanulói egyhangúlag fogadták el az 1948. március 17-i gyűlésükön: „Drága Kárpáti területi testvéreink! Mi, a FZO 14. sz. iskolájának tanulói forró üdvözetünket küldjük nektek a Komszomolec Horlovszki rajon Sztalini területi

⁶¹² A Donbász – Hazánk fő ütőere. Vörös Zászló, 5. évfolyam, 11. szám, 1949. január 27. 3.

⁶¹³ Újjáépítjük a Donbászt. Vörös Zászló, 4. évfolyam, 20. szám, 1948. március 4. 1.

⁶¹⁴ Menjünk a Donbászba. Vörös Zászló, 7. évfolyam, 62. szám, 1951.július 7. 1.

bányából. Együtt van itt a berehovói, mukacsevói és uzshorodi körzet jövőbeli bányászifjúsága. Idejövet átutaztunk az egész Ukrajnán, láttuk, mily szabadon és boldogan él a hatalmas szovjet nép. Biztosítunk benneteket, kedves testvéreink: mi valamennyien a legnagyobb igyekezettel tanuljuk mesterségünket, hogy minél több szemet adjunk Hazánknak. Ebben az iskolában szép, tiszta lakásunk van, étterem, klub, könyvtár, sportterem áll rendelkezésünkre. A műhelyekben és az előadótermekben az iskolától kapott egyenruhát viseljük. Munka után önképzőkörökben, irodalmi-, ének-, zene- és sportkörökben szórakozunk s nyelvkurzuson veszünk részt. Kedves Testvéreink! A Szovjetunió elhozta számunkra a szabadságot és boldog életet. Örökre megszűnt területünkön az a sötét, örömtelen élet, melyet az idegen kapitalista uralom alatt éltünk. Éljen a Szovjetunió! Éljen a mi bolsevik pártunk, mely győzelemre vezetett bennünk.”⁶¹⁵

Az „egyhangúlag elfogadott”, egy-egy szakiskola valamennyi tanulója nevében közzétett levelek mellett szintén jelentős a sajtó hasábjain megjelenő egyszemélyes, névvel ellátott írások száma, amelyekben az egyéni teljesítménynek az ország gazdasági fejlődésében betöltött szerepét hangsúlyozzák: „Valamennyien tudjuk, hogy a széntermelés milyen fontos szerepet játszik a termelés fokozásában és ezért kettőzött erővel igyekezünk megállni a helyünket. Ma már eredményeinkkel mi is részeseivé váltunk a nagy Szovjetunió felvirágoztatásának.”⁶¹⁶

A publikált levelek másik csoportját képezik a donbászi körülményeket és a tanulási lehetőséget dicsőítő cikkek: „Több mint 4 éve dolgozom a Sztálinói területi, Jenakiev városi „Ordzsonikidzeugoly” 1. számú bányájában. Odaérkezésem után 3 hónapig tanfolyamon vettem részt, melyen a bányamunka különböző ágazataival ismerkedtem meg. Én a fűrómesteri foglalkozást választottam, melyet a tanfolyamon alaposan elsajátítottam. ... Nemcsak a munkában értem el jó eredményeket. Minden más tekintetben is a réginnél különb emberré váltam. Tanultam a bányában szervezett politikai iskolában, tagja voltam a műkedvelő csoportnak, olvastam gyönyörű könyvtárunk szovjet könyveit, szórakoztam színházunkban, mozijainkban, pihenőparkunkban. Igaz barátságot

⁶¹⁵ Sikerral építjük újjá Donbaszt – Hazánk fő ütőerét. Nyílt levél a Kárpáti terület ifjúságához. Vörös Zászló, 4.évfolyam, 33. szám, 1948. április 15. 2.

⁶¹⁶ Levél a Donbaszból! Javulnak termelési eredményeink. Vörös Zászló, 4.évfolyam, 33. szám, 1948. április 15. 2.

kötöttem széles országunknak a bányában dolgozó különböző nemzetiségű fiaival.”⁶¹⁷

Némelyik közzétett levél a munkaidőn kívüli szórakozási és pihenési lehetőséget helyezi előtérbe: „A munkaidő letelte után kellemesen töltöttem az időt. Fúvószenekarunk hangjai mellett táncoltunk, mozielőadásokat néztünk végig saját filmszínházunkban, vagy olvasó-, sakkozó termünket kerestük fel. Itt valóban új embert formálnak az ifjúságból. Itt tanultam meg igazán szeretni a könyvet, a sakkozást, a sportot. Soha ilyen kulturáltan, ilyen bőségben nem éltem. Mindezért úgy rovom le Hazám iránti hálámat, hogy megfeszített erővel dolgozom továbbra is a magam munkahelyén a béke megvédéséért, országunk megerősítéséért.”⁶¹⁸

Egyes írások szerint FZO-iskolákban való részvétellel az illető gyermekkori álma vált valóra, amire csak a szovjet rendszer adta körülmények között nyílt lehetősége: „Régi, gyermekkori ábrándom volt, hogy bányaeépítész leszek. Ennek a váagnak a megvalósulására azonban a kapitalista rendszerben igen kevés reményem volt. Szakiskolát kellett volna végeznem, ehhez pedig sok pénzre lett volna szükség. A szovjet rendszer azonban lehetővé tette ábrándjaim megvalósulását.”⁶¹⁹ „Sokat olvastam újságjainkban a szovjet bányászok hősi munkájáról. Úgy éreztem, köztük a helyem. 1948-ban önként jelentkeztem erre a munkára. A Sztálinói terület nyikitovkai „Komszomolec” bányatelepre kerültem. Munkatársaim nagy szeretettel vettek körül. A bányamunkások közös lakásában kaptam elhelyezést, ahol részünk van minden kényelemben.”⁶²⁰

Számos levélnek fontos eleme a sajtóban egyébként is központi témaként napirenden tartott, a szovjet népek nagy családjában tapasztalható egymás iránti testvéri segítség: „[...] Messze kerültem hazulról, ismeretlen vidékre, ismeretlen emberek közé. Nem beszéltem se oroszul, se ukránul. Kétségeim támadtak, ilyen körülmények között jó bányásszá válok-e. Ezek a kétségek azonban megérkezésem után teljesen eltűntek. Az állomáson a bányagazgatóság

⁶¹⁷ Levelek a Donbászból. Jólétben, kulturáltan élünk. Vörös Zászló, 8.évfolyam, 75. szám, 1952. augusztus 31. 2.

⁶¹⁸ Élet a Donbászbán. Vörös Zászló, 7. évfolyam, 43. szám, 1951. május 24. 2.

⁶¹⁹ Levelek a Donbászból. Bányaeépítész leszek. Vörös Zászló, 8. évfolyam, 75. szám, 1952. augusztus 31. 2.

⁶²⁰ Levelek a Donbászból. Beteljesült vágyam. Vörös Zászló, 8. évfolyam, 75. szám, 1952. augusztus 31. 2.

gépkocsija várt rám, mely a bányamunkások szépen berendezett közös lakásához szállított. Itt megismerkedtem a többi munkásokkal, akik pártfogásukba vettek, tanácsokkal láttak el. Az első napokban a munka igen szokatlan volt és lassan haladt. Az igazgatóság azonban tapasztalt bányászok mellé osztott be, akik megismertettek gyors munkamódszerükkel. Jól megtanultam az orosz nyelvet. Most már úgy végzem munkámat, hogy tanulás végett hozzám is beosztanak újonnan érkezett, fiatal munkásokat.⁶²¹

Fontos megemlítenünk, hogy arra nincs bizonyíték, hogy a cikkekben szereplő levelek mennyire voltak valós levelek, illetve, ha a sajtóban meg is jelent a levél írójának a neve, nem tudjuk, hogy ezeknek a személyeknek volt-e egyáltalán tudomásuk az írás létezéséről vagy tartalmáról.

V.4. Szökések a munkatáborokból

A munkaszolgálatosok számára a legnagyobb veszélyt a körülmények jelentették, amelyek közt életüket kockáztatva dolgozni voltak kénytelenek. A bányamentők állandó jelenséggé váltak a különböző részlegeken a gyakori omlások vagy a bányák kigyulladásai miatt. Nyilvánvalóan ez volt az oka a sorozatossá vált szökéseknek, amivel – a vagonokban a szén közt, vagy gyalog útnak indulva – de a munkaszolgálatot teljesítők jelentős része megpróbálkozott: „Majdnem egy esztendőt töltöttem ott le, de a bánya beszakadt, ahol én fúrtam. Kijött a mentőcsapat, kiszabadított. Akkor én elszöktem haza '49. szeptember 15-én. És '50. március 20-ig bujkáltam, akkor elfogtak és utána börtönre ítélték. Beregszászban ítélték egy esztendőre, de amnesztiát kaptam, nem töltöttem le az esztendőt.”⁶²² „Voltam 3 évet, és mikor baleset lett, megrémültem és hazajöttem, és akkor visszavittek és ültem 3 hónapot a börtönben, és akkor aztán hazaengedtek.”⁶²³ „Engem az hozott haza, hogy én nem akartam ott meghalni, hát inkább haljak meg itthon. Azért jöttem haza, mert gázos volt a bánya és nem

⁶²¹ Levelek a Donbászból. Testvéri segítség. Vörös Zászló, 8. évfolyam, 75. szám, 1952. augusztus 31. 2.

⁶²² Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁶²³ Brikk Elelmér (szül. 1931, Batár) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április

akartam otthagyni a fogamat.”⁶²⁴ „Én azt mondtam, nekem az a kenyér nem kell, amit lámpával kell keresni a föld alatt 400 m mélyen. Akárhova fognak vinni, akkor is megszökök, mert én a bányában nem akartam dolgozni, mert 1,2 m alacsony volt a bánya, négykézláb kellett menni vagy 2 km-t hogy elérje lent az ember a munkahelyét és a víz úgy csepegett, hogy nem győzte az ember nyelni. Nyolc órát abban a vízben dolgozni, kijönni, menni 2 km-t míg a fürdőbe lefürdik az ember. A ruha ránk fagyott, míg ki nem olvadt, nem tudtuk levenni. Nem akartam egy tüdőbajt beszedni, meg pláne, mikor láttam, hogy beszakad a bánya, és a zápszojny fiút összepréselte. A börtönt biztonságosabbnak láttam.”⁶²⁵

A szökevényeket az „ország munkafrontjának élvonalbeli dezertőrjeinek nevezték”,⁶²⁶ mindenhol vadásztak rájuk, sokat közülük még útközben elfogtak. Személyigazolvány nélkül vállalni a szökést – mivel a hivatalos papírok a munkaszolgálat helyszínén, az adminisztrációnál maradt – rendkívül kockázatos volt, szüntelenül fennállt a lebukás veszélye, mivel az állomásokon vonatjegyet csak személyigazolvány felmutatása ellenében adtak. Ráadásul a rendőrség állandó felügyelet alatt tartotta a városok vonatállomásait a szökésben lévő munkaszolgálatosok elfogása céljából, akikre – ha nem sikerült civil ruhát szerezniük – FZO-s egyenruhájuk azonnal felhívta a figyelmet. Ennél a fogva a szökevények szinte soha nem a fülkében utaztak, hanem a vagonok között, az útközökön, a vonat tetején, ahonnan mindig leugráltak, mikor egy-egy nagyobb vasútállomáshoz érkeztek: „Elvittek 1948 októberében, de én egy hónap múlva haza is szöktem. Tizenhárom napig jöttem hazafelé vonaton: hol leugrálva a vonatról, hol aláesve, kibúvva alóla. ... Szóval az állomásokra nem mentünk be, mert féltünk, hogy elfognak. Befelé ment a vonat az állomásra, leugráltunk, megkerültük a várost – egy-két napba került – akkor a másik végére mentünk, hogy ott majd megint felugrálunk, amikor vonat jön. Én egyszer aláestem a vonat alá is. Úgy éreztem, hogy keresztülmegy rajtam a vonat. De sikerült, és még arra a vonatra fel is ugrottam.”⁶²⁷ „Ide, Kárpátaljára csak paszportra adtak jegyet a

⁶²⁴ Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶²⁵ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁶²⁶ KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 797., 134. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁶²⁷ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

vonatra, tehát még idegennel sem lehetett vétetni jegyet. Így a szökésnek egy módja maradt: a jegy nélküli utazás a vonat lépcsőjén vagy az ütközőn.”⁶²⁸ „A vagon tetejére felfeküdtem. A vagon tetején jöttem, Munkácson fogtak el.”⁶²⁹ „Azt mondták nekünk, hogy mi önként mentünk. Hát mi „önként” mentünk, önként jöttünk. El is szöktünk. Ki hogy: gyalog, vonaton. A vonatról leszállítottak, akkor a másik állomáson felültünk, a vasút mellett gyalog, vagy sikerült egy tehervonatra felugrani. Napnyugtának jöttünk, amerre a nap lemegy, arra kell nekünk hazajönni.”⁶³⁰ „Vagy hat hónapot voltunk ott – elszöktünk. Szombaton felültünk a vonatra, jegyünk ugye nem volt. Úgy utaztunk, hogy a féken utaztunk. Minden állomáson, mikor a milicisták ott voltak, éjszaka, vagy nappal, ha a vonat állt meg fele, leugráltunk. Nemcsak én, sokan szöktünk. Mikor a vonat mozgott, felugráltunk. Kalandos utunk volt... Ott voltak a milicisták minden nagyállomáson.”⁶³¹

A szökéssel kísérletezők gyakran nem személyszállító vonatokon utaztak, hanem tehervagonokban, a szén között megbújva: „Nem mentünk be a nagyállomásra, csak a végére, ahol a tehervonatok álltak. Ott munkások dolgoztak és kérdeztük, hogy nem megy-e Munkács felé vonat. Mondták, hogy megy, tehervonat. Hát mi belemászunk egy szenes vonatba – nem volt tele – belefeküdtünk és úgy jöttünk át a megyehatáron. Szolyván leszállottunk, nem mentünk be Szolyvára, mert megint milícia volt.”⁶³²

A körülményes és az élelemhiány miatt is viszontagságos hazaút sokszor elhúzódott, néha egy hónapba is beletelt, míg a szökevények Kárpátalja területére értek: „Elindultam január 14-én este, február 14-én fogtak el Munkácson. Kökényt, meg káposztát, ami kint maradt a kolhozban, a határban, levágták, és a levelet, meg a torzsáját felvettük, levágtuk, betettük a zsebbe, meg a hónunk alá. Hideg volt és ott olvasztottuk ki a fagytól és azt ettük, mert kenyeret – én

⁶²⁸ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatosmemoárja. 2001.

⁶²⁹ Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁶³⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁶³¹ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶³² Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

megmondom, úgy ahogy van – egy álló hónapig – én kenyeret nem ettem. Nem csak én, a többiek sem. Mert pénzünk nem volt, lopni nem mertünk.”⁶³³

A szökés után szerencsésen hazaérkezőket a családtagjaik hónapokig rejtegették a padláson, a csűrben, pincében, az ágyban dunnában bevetve, az udvaron földbe vájt gödrökben. „...apai részről volt egy nagybátyám, akit Donbászra vittek – már most a családról beszélek – nagyon sokat vittek, persze, de ő megszökött. Megszökött, mert felismerte a helyzetet, hogy nem biztos, hogy vissza fog jönni... Na de amilyen üldöztetésben volt sokáig! Mert sok fiatalot megbíztak ilyen besúgásra, hogy őket nem vitték el, az volt a dolga, hogy akik megszöktek, azokat súgják be. Még barát is volt közte. És a fundamentum alá, a csűrbe volt vájva egy éjjeli menedékhely neki, és ott volt, és sokszor jöttek, keresték mindenfelé, de ott nem találták meg, ahova el volt bújva. Nehéz volt így élni, és sokáig, talán másfél évig élt így, hogy odahordták neki még az ennivalót is.”⁶³⁴ „Egy falubeli egy évet volt bevájva a föld alá. Mikor előjött, akkor fogták meg. Egy káposztáshordó alatt volt egy gödör, abban volt egész nap, csak éjszakára jött fel.”⁶³⁵

Az óvintézkedések ellenére is sokan a hatóságok kezére kerültek, a szervezett, rajtaütésszerű razziáknak, vagy a helyi besúgóknak köszönhetően. Akiket megtaláltak, erőszakkal visszaküldték oda, ahonnan elszöktek, az ellenállókat pedig elítélték.⁶³⁶ „A sógorom megszökött Donbászból, hazajött és itthon bujkált. Mindennapos volt, hogy jött hét-nyolc milicista. Kiadták, hogy elszökött, itthon van. Akkor én már állapotos voltam, hét hónapos állapotos, nagyon felidegesítettek, már nagyon beteg lettem. Az uramnak azt mondták, hogy elviszik, mert partizánt bújtat, én meg a partizánt tartom. Elvisznek mind a kettőnket. Akkor elmentek, megmondták a sógoromnak, hogy mi van, a sógorom előbújt és felment, önként jelentkezett, hogy: „Itt vagyok, csináljatok velem, amit akartok!” A tyurmában [börtönben – M.D.E.] volt két hétig, és akkor jött az amnesztia, és kiszabadult.”⁶³⁷ „A szökés után bujkáltam otthon három hónapot.

⁶³³ Nagy Béla (szül. 1927, Eszény) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

⁶³⁴ Imre Gábor (1950) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: MOLNÁR D. E. 2011.50.

⁶³⁵ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

⁶³⁶ KÁL, F.P. 195, op.23., od.zb. 59., 96-97. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁶³⁷ Imre Irén (1927) visszaemlékezése. A visszaemlékezést közli: MOLNÁR D. E. 2011.50.

Soha nem aludtam otthon. Egy szerdai napon, ahogy dolgoztunk jönnek a vásárból hazafelé az öregemberek és mondják nekem, hogy vigyázzak, mert Beregszászban razzia volt. Hazamentem, este megvacsoráztam, lefeküdtem. Mondom, egy-két óra hosszát pihenek, utána pedig kelek és megyek szállásra valahová az ólakba, vagy a jászlakba a tehenekhez, mert úgy virradtam ki legtöbbször, meg a nagynénémnél, aki az erdő alatt lakott. Sikerült, míg sikerült, de ekkor este, ekkor szerda este, február 17-én elfogtak. Elvittek Beregszászba és ezek után ítélték három évre. De ez az ítélet is úgy ment, hogy Beregszászból elvittek Lembergbe, össze-vissza hordoztak, úgyhogy február 17-én fogtak el és majd július 7-én ítélték. Addig börtönről börtönre. Visszakerültem Makijevkára, oda, ahonnan elszöktem.”⁶³⁸

A kevés szerencsével járó szökési kísérletekhez tartoztak az olyan esetek, amikor a hosszú és veszélyes út után, a sikeres hazatérést követően azonnal a hatóságok kezére kerültek a fiatalok, és még egy éjszakát sem tölthettek a családjukkal: „Mikor besötétedett, hazamentünk. Valamelyik szomszédunk megtudta, mert átjött. Még meg sem érkeztem rendesen mosdani, odajött két katona értem. És akkor az unokatestvéremért is bementünk. Bejelentettek bennünk és elvittek, ott háltunk akkor éjszaka, nem engedtek haza. Másnap, a katonákkal felültettek szekerekre, elvittek Muzsalyba, ott meg a katonai parancsnokságnak átadtak. Bevittek bennünk, ott meg átadtak a milíciának.... Azután nem is kérdeztek bennünk, bevittek a börtönbe. Elítéltek 3 évre, meg 3 hónapig, míg ítélték bennünk. Mert elvittek Beregszászba, azután Ungvárra.”⁶³⁹

„Mi nem láttunk senkit, de minket valaki csak meglátott. Vasárnap este megmosakodtam, ettünk, egyszer katonák, határőrök még akkor este kopogtatnak. Bevittek ide a határőrségre. Úgyhogy éjszaka itthon nem aludtunk. Hat napig utaztunk Donbászról, és egy éjszaka itthon nem aludtunk. Micsoda érzés volt!”⁶⁴⁰

Az ítélethozatal után a kiszabott időt szintén Donbászon, munkával kellett letölteni, ahol politikai foglyokkal együtt tartották fogva őket: „Ott voltak a politikai foglyok, akik el voltak ítéelve... Például ott volt a leningrádi opera

⁶³⁸ Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május

⁶³⁹ Papp Endre (1927) visszaemlékezése. Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶⁴⁰ Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

karmestere, velem ült. Ilyen fejesek, nem kolhozisták, hanem értelmiség – 25 évre volt mind egytől egyig ítélve – azok olyan tisztelettel, lehet mondani szeretettel bántak velünk, magyarokkal. Úgyhogy ha volt egy kis felesleges dohány, inkább nekünk adta ide, mint a saját fajtájának.”⁶⁴¹ A politikai foglyok nemzetiségi összetételét illetően a visszaemlékezők egyöntetű állítása szerint a sokszínűség dominált: „A mi lágerünk, az 58-as számú, Vorosilovgrád mellett volt, közvetlenül a város szélén. Mozdonygyárba dolgoztam, vasútépítkezésnél. Voltunk magyarok a mi brigádunkba heten, innen kárpátaljaiak. Voltak ott hadifoglyok németek olaszok, kínaiak, japánok, de azok mind elítéltek vótak.”⁶⁴²

A büntetést illetően 1948-tól szintén érvényben volt az a rendelet, miszerint a napi teljesítménytől függött, hogy az adott nap, mennyinek számít a büntetésben: ha az adott műszakban 120%-t teljesítettek, akkor két napnak, ha 150%-t, akkor három napnak felelt meg: „Három évet kaptunk. Én két évet töltöttem le, mert életbe lépett a lágerben – Dnyepropetrovszkba voltunk egy lágerben – az a törvény, hogy teljesítménytől függően egy nap alatt le lehetett két vagy három napot tölteni.”⁶⁴³ „Azután jött a miniszteri rendelet: egy nap le lehetett három napot dolgozni, két napot, másfél napot. Nekem olyan jó brigadérosom volt, jó brigádom volt, hogy minden hónapban 160%-t teljesítettünk. Nekem minden nap hármat ért. Minden hónapban a rádió bemondta, hogy kinek hány nap telt le.”⁶⁴⁴

A napi terv túlteljesítését plusz ételadaggal jutalmazták: „Bekerültem egy olyan brigádba dolgozni – ott úgy mondták, hogy rekordista, hát az sztahanovista volt – úgyhogy 200-220%-ra teljesítettem a normát és ezért kaptam dupla kaját.”⁶⁴⁵

A Perecsenyi járásban az egyik Donbászra vitt fiatal levelet írt haza az ottani nehéz helyzetről, amit a helyi görögkatolikus pap (Egresi György) a templomban nyilvánosan felolvasott. A hatóságok, a levelet provokatívnak és

⁶⁴¹ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁶⁴² Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁶⁴³ Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶⁴⁴ Papp Ferenc (1927) visszaemlékezése. Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június

⁶⁴⁵ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

szovjetellenesnek találva, a papot letartóztatták és elítélték. A rendelkezésre álló adatok szerint levél írója megszökött, további sorsa ismeretlen.⁶⁴⁶

1948-ban szökésért a nyomozószervek letartóztatták a Beregszászi járási Kovászóból származó négy fiataalt, akiket ez év márciusában vittek el FZO-iskolába. A dezertálás mellett a vádak között szerepelt egy névtelen levél írása, amelyben megfenyegették a falu titkárát.⁶⁴⁷ 1948 októberében a Beregszászi Járási Népbíróság a négy vádlott közül kettőt 10-10 hónap, kettőt pedig 1-1 év börtönbüntetés letöltésére ítélte. Az ügyiratból nem derül ki, hogy az anonim levél milyen módon került a hatósághoz, mivel maga a titkár semmilyen levelet nem adott át a belügyi szerveknek és feljelentést sem tett, illetve az sem, hogy az adott FZO-iskola vezetői egyáltalán feljelentést tettek volna a vádlottak ellen.⁶⁴⁸ Az elítélteket 1992 novemberében rehabilitálták.⁶⁴⁹

A szökevények közül sokan a közeli erdőkben bujkáltak és csak élelmiszer-utánpótlás miatt jelentek meg a településen, amiről ha a helyi besúgók tudomást szereztek, azonnal hajtóvadászatot indítottak ellenük, vagy az NKVD saját ügynököt épített be közéjük. Például a Szolyvai járásban egy csoport, a közeli erdőben meghúzódó dezertőr közé a Belügyi Népbiztosság ügynöke magát sebesült szökevénynek kiadva épült be, aki az éjszaka közepén a társainak jelet adva leplezte le a búvóhelyet. A csapdába csalt fiataloknak sikerült megszökni, de másnap megerősítették az ellenük folytatott hajtóvadászatot. Tél lévén a hóban könnyen a nyomukra akadtak a Borsa-havasokban. Üldözőik gránátáradást indítottak ellenük, aminek következtében ketten meghaltak, a többieket halálra verték. Az áldozatok csontjait 1950-ben találták meg a juhászok.⁶⁵⁰

Olyan visszaemlékezéssel is találkozhatunk, miszerint a szökésben lévő, útközben elfogott munkaszolgálatosok esetében is tapasztalható volt a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés: „Én elszöktem, de engem elfogtak útközben. Nemcsak engem, hanem minket, akik eljöttünk. Öten szöktünk, kettő azt mondta,

⁶⁴⁶ KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 981., 79. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁶⁴⁷ KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 1919., 152-154., 179. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁶⁴⁸ KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 1919., 152-154., 210. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.112.

⁶⁴⁹ KÁL, F.P.2558., op.1., od.zb. 1919., 152-154., 211. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.113.

⁶⁵⁰ A visszaemlékezést 1995 áprilisában jegyezték le, Berezhinkán. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.113114.

ő görögkatolikus, ő ukrán, azokat elengedték. Mi azt mondtuk, mi magyarok vagyunk, minket nem engedtek.”⁶⁵¹

Az elfogott szökevényeket bíróság elé állították. A bírósági védekezésen többnyire az embertelen körülményeket, az otthon maradt beteg édesanyát a kiskorú testvérrel, a csonka családot említették meg védekezésül, de ezek az érvek nem hatották meg az ítélelhozókat, mint ahogy az sem, ha a kiskorúsága miatt jogtalanul munkaszolgálatra vitt, majd onnan megszökött vádlott tulajdonképpen még gyerek volt: „Én 16 éves voltam, mikor börtönbe vittek. Mikor két embert a karomhoz bilincseltek, az egyiknek volt 14 év, a másiknak 13. És úgy hajtották fel az embert az autóra, mint az állatot, az nem emberhez méltó. Akkor a katona, aki a hátamnál állt, mikor hátranéztem a puskatussal hátba vágott.”⁶⁵²

A hadiszökevénynek nyilvánított munkaszolgálatosokat hazaárulással is megvádolták: „1948. január 24-én ötödmagammal megléptünk onnan. Megszöktünk szabályszerűen. Majd elfogtak és a katonai paragrafus szerint szökésért, hazaárulásért kaptunk, ki mennyit, 1-től 5 évig. Én kettőt kaptam, de többet ültem, mert nem számolták be nekem a három hónapi börtönt az ítéletig. Letöltöttem az időm, 1950. március 20-án szabadultam és 24-én érkeztem haza Vorosilovgrádból – akkor úgy hívták Vorosilovgrád – most Lugánszk.”⁶⁵³

A szökésért kirótt büntetés nem volt egységes: egyeseket néhány hónapig tartó, másokat több éves börtönbüntetésre ítélték. A büntetések mértéke közti nagy különbség azzal magyarázható, hogy 1947-ben a „donbászok” összegyűjtését a Hadkiegészítő Parancsnokság végezte és az önkényesen hazatérteket hadiszökevénynek minősítették. Egy évvel később viszont a donbász csoportok szervezését a Járási Végrehajtó Bizottság vette át és ettől kezdve az elfogott szökevények büntetése vesztett szigorúságából: „Nem a vojenkomát, minket a párt vitetett. Azért nem kaptunk annyi évet, mert akit a vojenkomát vitetett, azok is elszöktek, de azok több évet kaptak, de minket már a párt vitetett

⁶⁵¹ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbász munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁶⁵² Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbász munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁶⁵³ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbász munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

munkára.”⁶⁵⁴ „A magyarokat, akik ‘25-től ‘28-ig születtek – ’25, ’26, ’27 – ezt a három korosztályt vitték első transzportba Donbászra. A következő éven már vitték a ‘28-asokat, ‘29-eseket, ‘30-asokat, de már ezek megszöktek szintén. A 90%-a innen megszökött. De ezeket már csak 1 hónaptól 1 évig ítélték, mert ez nem a katonai parancsnokságon keresztül ment ez a második transzport, hanem a járási civilhatóság vitte őket, ők más törvény szerint ültek és kaptak 1 hónaptól 1 évig terjedő büntetést. De mi 1 évtől 5 évig kaptunk, mert minket a katonai parancsnokság vitt.”⁶⁵⁵

Számtalan, a munkaszolgálat elől megszökött fiatal anyaga a KGB levéltárában van.⁶⁵⁶

V.5. Élet a hazatérés után. Munkatáborból katonai sorszolgálatra

A szovjet hatalom 1952-ben szüntette meg a munkaszolgálatnak ezt a fajtáját, amikortól Donbász helyett katonai szolgálatra vitték a magyar fiatalokat is. 1952-ben mindjárt négy korosztályt – az 1930-1933-ban születetteket – sorozták be katonának. Gyakori volt, hogy három év bányászati munka után az illetőt – mintha misem történt volna – három év katonai szolgálat letöltésére is kötelezték: „Mert ugye katona is voltam, mert ’52-ben elvittek katonának, 3 évig voltam katona is.”⁶⁵⁷ „Katonaság volt ’52-től. Akkor vittek négy korosztályt egyszerre. Akkor megbízhatóak voltunk.”⁶⁵⁸ Előfordult, hogy a katonai sorszolgálat helyszíne ugyanaz volt, mint a munkaszolgálaté: „1952 őszén Sztálin apánk megbocsájtott nekünk, vagyis egyszerre négy korosztályt hívtak be katonának: 1930-1933 korosztályosokat. A fiúknak mind elvitték az elejét, mint a nőta is mondja. ... Már tudva volt, hogy három év áll előttem megint. Bosszúságomra még katonának is Donbászra vittek, Vorosilovgrádba (ma Luhanszk). Majd 1955. október 11-én értem haza. Tehát hat és fél év

⁶⁵⁴ Orbán Béla (szül. 1930, Feketepatak) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április

⁶⁵⁵ Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.

⁶⁵⁶ ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.113.

⁶⁵⁷ Bedő János (szül. 1931, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április

⁶⁵⁸ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

Donbászson.”⁶⁵⁹ Abban az esetben pedig, ha a nemzetközi helyzet úgy kívánta, akár négy évet is katonai sorszolgálatosként töltött a korábbi munkaszolgálatos: „’52 augusztusában mentem katonának és ’56. december 10-én szereltem le. Le kellett volna előbb, de Magyarországon a forradalom kiütött és nem engedtek, visszatartottak bennünk. Akkor voltunk a Szezei csatornához irányítva. A kijeviek voltak, mind jött ide Magyarországra katonának. Nekem akkor le kellett volna szerelni, de nem engedtek. És akit az állomáson találtak, kiskatonát, azt is visszahozták, a leszereltekét.”⁶⁶⁰

A munkaszolgálatról hazatérőket egy merőben más világ fogadta, mint amit otthagytak. Az 1950-es évek elejére a térség szovjet típusú átalakítása meglehetősen előrehaladott állapotban volt, eltűntek a magángazdaságok és szinte mindenhol megjelentek a kolhozok: „Nehéz idők jártak akkor is, úgyhogy... Na még jobb volt, amíg be nem jöttek az elvtársak. Ezek aztán letakarítottak, házat, csúrt, tartályt, mindent elvittek tőlünk. És mire hazajöttem Donbászról, nekem a csúrt letakarították, mindent. Mikor én elmentem, magán gazdálkodtunk, de mire hazajöttem, már a kolhoz megalakult. ’49-ben a kolhoz megalakult. Mindent összeszedtek a faluban, jószágot, tehenet, mindent, ekét, boronát, mindent elvették. Kimentünk nullára.”⁶⁶¹ Más választás nem lévén – főleg a falvakban – a hazatérők többsége a már javában működő kolhozokban talált munkát.

A megváltozott körülmények ellenére még mindig jobb helyzetben voltak azok a hazatérők, akiket itthon a családjuk várt. Olyan élettörténetekkel is találkozhatunk, amikor Donbászról hazatérve azzal kellett szembesülni, hogy az édesapa a málenkij robot áldozatává vált, az édesanya pedig meghalt: „Mire hazajöttem – apámat elvitték a lágerbe, anyám meghalt – a szomszédasszony tartott jól, mert egy betevő falatom nem volt.”⁶⁶²

A szökés következtében hazakerülőknél otthon, a munkavállalás miatti nehézséggel kellett szembenézniük, mivel a személyes irataik Donbászson maradtak. A hónapokig tartó bujkálás után is rendkívül kockázatos volt a

⁶⁵⁹ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.

⁶⁶⁰ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁶⁶¹ Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július

⁶⁶² Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március

munkába állás, hiszen aki nem tudta felmutatni a személyi igazolványát, azonnal gyanússá vált.

Az embert próbáló donbászi évek valamennyi túlélő és hazatért életében maradandó nyomot hagyott, életszemléletére mai napig kihatással van. Azon túl, hogy a donbászi munkaszolgálat a kárpátaljai magyarsággal szemben tanúsított bizalmatlanság megnyilvánulása volt, talán tartható az az utóbbi időben megfogalmazódott vélemény, miszerint tulajdonképpen ez volt – a malenkij robot után – a következő deportálási kísérlet: „Kérdezem én: mi volt ez? Megtorlás, kiközösítés, vagy száműzetés inkább... Igenis, ez száműzetésnek számít. [...] Donbásznak is voltak áldozatai. A fiatalságunk Donbász vitte el.”⁶⁶³

A „donbászok” és a lakosság emlékezetében is így él a munkaszolgálat, ami leginkább az 1944-es elhurcolások időbeli közelségével magyarázható, hiszen a malenkij robotra deportáltak többsége még haza sem érkezett a lágerekből. Nem túlzás tehát az az állítás, miszerint a donbászi munkaszolgálat mindazonáltal, hogy elsődlegesen a donyeci szénmedencében dolgozó ingyen munkaerőt jelentett az iparosítást erőltető szorgalmazó szovjet vezetés számára, nagymértékben járult hozzá a kárpátaljai magyarság megfélemlítéséhez és meggyengítéséhez.

⁶⁶³ Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.

ÖSSZEGRZÉS

Kárpátalja szovjetizálásának és a magyar nemzetiségű férfilekosság deportálásának, munkatáborokba történő hurcolásának tanulmányozása során az alábbi következtetések vonhatóak le: egyrészt a szovjet csapatok által hozott új rendszer megvalósítása moszkvai forgatókönyv alapján, kommunizmus, internacionalizmus, tervezdálkodás doktrínáira támaszkodva, a Szovjetunióban alkalmazott minta szerint készült, magán viselve minden olyan jegyet, amely a birodalomban a szocializmus építését jellemezte. A szovjet rendszer kiépítését Kárpátalján is az erőszak, a megfélemlítés, a nemzeti értelmiség felszámolása jellemezte. Ennek a folyamatnak szerves részét képezte az egypártrendszer és a tanács hatalom kiépítése, az államosítás és az erőszakos kollektivizálás, az államhatalomnak a történelmi egyházakkal szembeni fellépése, illetve a kíméletlen leszámolás a „belső ellenséggel”. A rendszer módszeres kiépítésének folyamatában a történelmi egyházak felszámolásával, helyzetük ellehetetlenítésével a kárpátaljai magyarság nemzeti létének gyökereit célozták meg felszámolni, a kolhozosítás és az államosítás a korábbi gazdasági rendszer megszüntetését eredményezte, az értelmiség eltávolításával pedig végrehajtották az etnikum „lefejezését”, hogy ezáltal megvalósuljon a világi és egyházi vezetők nélkül maradt tömegek teljes kiszolgáltatottsága és megfélemlítése. A pártfunkcionáriusok ezen intézkedések által kívánták megvalósítani az állampolgárok teljes kiszolgáltatottságát az állammal szemben. Mivel a második világháború végére ez a célkitűzés a szovjet birodalom belső területein javarészt már megvalósult, fokozott intenzitással láttak neki, hogy az újonnan szerzett területeken – amelyekbe Kárpátalja is beletartozott – kiépítsék a „szovjet mintaállamot”.

Másrészt – a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfilekosság 1944-es elhurcolását vizsgálva – konzekvenciaként szintén levonható, hogy a deportálások elsődleges oka az etnikai alapon történő tisztogatás volt, melyhez a szovjet hatalom számára megfelelő alapot szolgáltatott a kollektív bűnösség elve. A terület magyarságának megtizedelése egyfajta biztonságpolitikai megoldást jelentett a szovjet vezetés számára, akik így akarták megoldani a szovjet hátszág azonnali megtisztítását a megbízhatatlan elemektől, amely különös jelentőséggel

bírt abban a tekintetben, hogy Kárpátalját a szomszédos Magyarország területéről választották le és csatolták a terjeszkedő szovjet birodalom kötelékébe. Ugyanakkor a politikai indíték mellett nem hagyható figyelmen kívül a gazdasági indíték sem: meg kell említenünk a legcsekélyebb befektetések nélküli ingyen munkaerőt is, amit az elhurcoltak jelentettek a világháború után romokban heverő birodalom számára.

A szovjetizálás számos aspektusait rögzítő dokumentum feldolgozása mellett sikerült rávilágítani a málenkij robot kutatásával kapcsolatban nagy fontossággal bíró 1945 júliusában, településenként összeállított névsorra, amelyet Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa utasítására írtak össze azzal a céllal, hogy felmérjék a területről származó, sztálini lágerekben raboskodók személyek számát. A névjegyzékben együtt szerepelnek a frontról, hadifogolyként lágerekbe került személyek és az otthonukból civilként internáltak adatai. Mivel az eredeti névsorban a számozás több helyen is meglehetősen kaotikus, többször újrakezdődik egy településen belül, a minél pontosabb információ érdekében célszerűnek láttuk az adatoknak elektronikus adatbázisba történő rendezését, amely alapján megállapítható, hogy 28 098 kárpátaljai magyar és német nemzetiségű személy raboskodott szovjet hadifogoly- és internáltügyi lágerekben. Ezen adatok szerint tehát túlzó a szakirodalomban szereplő és a köztudatban is jelenlévő 40 ezres szám.

Fagyjev vezérőrnagynak, a 4. Ukrán Front hátországának ellenőrzésével megbízott NKVD-osztagok parancsnokának és Boszij ezredesnek 1944 decemberében írt jelentése szintén alátámasztja a fenti adatokat, amelyben azt írja, hogy 1944. november 18-tól december 16-ig az NKVD-osztagok összesen 22 951 embert tartóztattak le és továbbították hadifogolytáborba. Ehhez a számhoz hozzáadva a 00520. számú parancs értelmében, a második deportálási hullám keretében internált német nemzetiségű lakosságot – akiknek a száma körülbelül 3-4 ezer közé tehető – a körülbelüli eredmény megfelel az 1945-ös listában szereplő adatnak. Pontos információ nem áll rendelkezésünkre arra vonatkozólag, hogy 1944 decemberének végén – 1945 januárjának elején hány főt internáltak a második deportálási hullámban, azt azonban teljes bizonyossággal állíthatjuk, hogy a deportáltak száma nem tette ki a 17 ezer főt, ami a Fagyjev – Boszij

jelentés szerint szükséges lett volna a szakirodalomban szereplő 40 ezres szám eléréséhez.

Az elemzett névsor alapján meg tudjuk erősíteni a visszaemlékezők azon állítását, hogy annak ellenére, hogy a hivatalos parancs a 18-50 év közötti férfilakosság összegyűjtésére vonatkozott, a hatóságok emberei összegyűjtöttek 18. életévüket még be nem töltött gyerekeket és 50. életévüket jóval meghaladó személyeket is. A legidősebb elhurcolt 1868-ban született, vagyis 1944-ben 76 éves volt. A lista tartalmazza továbbá az elhurcoltak születési helyét, lakhelyüket a deportálás idején, illetve a láger, vagy gyűjtőhely helyét, ahol 1944-45-ben tartózkodtak. Itt jegyeznénk meg, hogy a legtöbb esetben az utolsó rubrika, vagyis a láger megnevezése üresen maradt, ami nem meglepő, hiszen az itthon maradtak túlnyomó többségének nem volt tudomása arról, hogy az elhurcoltak pontosan hol raboskodnak.

Az 1944-es elhurcolások kárpátaljai vonatkozásait vizsgálva határozottan állíthatjuk, hogy az emberek összegyűjtése szinte kivétel nélkül a három napig tartó „kis munka” ürügyén történt, a málenkij robot kifejezés elhangzott, tehát a kárpátaljai események azt bizonyítják, hogy helytálló a terminológiává vált fogalom használata.

Kutatásunk során – a Pearson-féle korrelációs analízismódszerével – bizonyítást nyert ama hipotézis, amit a visszaemlékezések alapján állítottunk fel, és amelyre vonatkozóan utalást találunk Dálnoki Miklós Bélának a szovjet vezetésnek írt levelében arra vonatkozóan, hogy a nagyobb lélekszámmal rendelkező görögkatolikus községeket nem, vagy csak kisebb mértékben érintették a málenkij robot eseményei. Ez a tény is az elhurcolások etnikai jellegét támasztja alá, ugyanis a Kárpátaljára érkező szovjet megszálló erők nem voltak tisztában a terület nemzetiségi összetételével, így azzal sem, hogy a régióban létezik magyar nemzetiségű görögkatolikus közösség, akiket automatikusan szlávoknak tudva be, nem hurcoltak el. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a görögkatolikus felekezethez tartozóak a későbbiekben nem váltak a kommunizmus áldozatává, hiszen közismertek a szovjet hatalomnak azon intézkedései, amelyeket az unitus egyház és a pravoszláv egyházba be nem lépő görögkatolikus papok ellen fogatosítottak.

A megpróbáltatásokat túlélőket a hazatérésük után egy teljesen más világ fogadta, amelyben ők másodrendű állampolgárok voltak a régió többi, magyar nemzetiségű lakosával együtt, hiszen 1944 novemberében, a novemberi manifesztum keretében a magyarokat és a németeket örök ellenségnek nyilvánítják.⁶⁶⁴ Sajnálatos, és a túlélők számára ma is fájó, hogy rehabilitálásuk nem történt meg, nem hangzott el legfelsőbb szinten, hogy nem voltak bűnösök. Az 1991 áprilisában – Ukrajna függetlenné válása előtt néhány hónappal – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa elfogadta ugyan az politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvényt, azonban ez csak azokra a személyekre vonatkozott, akik ellen ítélet született, így a málenkij robotra hurcoltak esetében nem volt hatályos.⁶⁶⁵

Míg a kárpátaljai magyar kutatók már 1989-90-től elkezdték feltárni a málenkij robot eseményeit, addig az ukrán történészek csak jóval később publikáltak erre vonatkozó eredményeket és jelentek meg olyan írások, amelyek felülírták az addigi ukrán történeti narratívát, miszerint a terület lakosságára nézve csak pozitívumokat hozott a szovjet rendszer kiépítése. Áttekintve a legújabban megjelent, ukrán történészek tollából származó műveket megállapíthatjuk, hogy bár lényeges szemléletváltozás figyelhető meg a korábbi, szovjet történeti narratívához képest és elismerik, hogy 1944-ben nemzetiségi alapon hurcolták el a magyar etnikum jelentős részét, számos munkában még mindig súlyos terminológiai hibát vétenek. Ezek közül a legjellemzőbb az „újraegyesülés” fogalmának pozitív értelemben vett használata, amellyel igazolni kívánják, hogy „ezáltal fejeződött be az ukrán etnikai területek egy államban történő egyesítése.” Ez a szlogen ma is élő, jelen van a helyi historiográfiában és a köztudatban is.⁶⁶⁶

A málenkij robot után került sor arra a szovjet hatalom által vezényelt tisztogatási sorozatra, melynek célja volt a közösség értelmiségi rétegének, a történelmi egyházak képviselőinek, a kolhozosításnak ellenálló gazdálkodóknak eltávolítása a rezsim hatékony kiépítésének az útjából. Az ellenük levezényelt, többnyire a GULÁG táborokba történő deportálással végződő koncepciós perek révén ugyanis a „vezetők” vagy „pásztor” nélkül maradt, megfélemlített

⁶⁶⁴ История городов и сел. Украинской ССР. Закарпатская область. Тронько П.Т. (пред. Глав. редкол.), Институт Истории Академии Наук УССР, Киев, 1982. 66.

⁶⁶⁵ ДОВГАНІЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.142-147.

⁶⁶⁶ BOCSKOR MEDVE CZ A. 2012. 179.

kárpátaljai magyarságot a megszálló szovjet hatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták beintegrálni a rezsimbe. Az intézkedés révén a sztálinizmus áldozataivá váltak nemcsak a kommunista rendszerrel bármilyen formában szembehelyezkedő személyek, de azok is, akikben a pártfunkcionáriusok potenciális akadályozó tényezőt láttak a Sztálin nevével fémjelzett rendszer kiépítésében.

A régió katonaköteles korú magyar fiataljainak 1947-től újabb megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie: a Donyec-medencében letöltendő három év munkaszolgálat. Bár hivatalosan nem lett kimondva, hogy a bányászati munkára való kötelezés nemzetiségi alapon történt volna és kisebb vagy nagyobb mértékben a Szovjetunióban élő valamennyi nemzetiséget érintett, a mindaddig feltárt források arra engednek következtetni, hogy a Kárpátjáról kiállított kvóta jelentős részét a magyar nemzetiségű fiatalok tették ki. Sajnálatos módon mindaddig nem kerültek napvilágra olyan összesítő adatok, amely az 1947-52 között munkaszolgálatra irányítottak létszámára vonatkozna, részadatok állnak rendelkezésünkre, miszerint 1947-1949 között körülbelül 12 ezer kárpátaljai lakost irányítottak bányászati munkára a Donyec-medencébe.⁶⁶⁷ Az minden esetre biztos, hogy a „donbászok” és a lakosság emlékezetében is úgy él a munkaszolgálat, mint a malenkij robot utáni következő deportálási kísérlet, ami leginkább az 1944-es elhurcolások időbeli közelségével magyarázható, hiszen a deportáltak többsége még haza sem érkezett a lágerekből. Nem túlzás tehát az az állítás, miszerint a donbász munkaszolgálat mindazonáltal, hogy elsődlegesen a donyeci szénmedencében dolgozó ingyen munkaerőt jelentett az iparosítást erőltetetten szorgalmazó szovjet vezetés számára, nagymértékben járult hozzá a kárpátaljai magyarság megfélemlítéséhez és meggyengítéséhez.

Jelen munkával szemben jogos elvárás annak összegzése, hogy a deportálások, illetve a szovjet hatalom intézkedései milyen hatással voltak a kárpátaljai magyarság lélekszámának alakulására, amit legpontosabban a népszámlálások adatai alapján tudnánk felmérni. Kárpátalja szovjet korszakában a legkorábbi népszámlálást 1959-ben tartották, azonban Kárpátalja annektálását követően készült egy összeírás az itt élő lakosság számát és nemzetiségi összetételét illetően. Levéltári kutatásaink folyamán nem sikerült ezen adatokat

⁶⁶⁷ KÁL, F.P.195., op.23., od.zb. 60., 49. Közli: ДОВГАНИЧ О. Д. – ХЛАНТА О. В. 2003.111.

fellelnünk, azonban számos publikációban találkozhatunk a felmérés eredményeivel. Kocsis Károly és Szabó László például 66 ezres számot említ.⁶⁶⁸ Véleményünk szerint azonban ez valószínűtlen, ugyanis ha a 66 ezerhez hozzáadjuk a málenkij robotra a szakirodalomban több helyen is szereplő, maximális 40 ezer főt – feltételezve, hogy mégis ennyin estek áldozatául a málenkij robotnak és közülük mindenki élve visszatért – akkor sem tudnánk megmagyarázni, hogyan érte el a magyarság száma az 1959-es népszámlálás idejére a 146 247 főt. Másrészről azt is meg kell említenünk, hogy ezek a publikációk bizonytalan forrásbázisúak, bennük nincs egyértelmű hivatkozás az adatok forrására. Sokkal valószínűbbnek tartjuk az Ukrán Tudományos Akadémia gondozásában, 2008-ban kiadott munkában szereplő adatot, amely 1946-ban 134 558 főben állapítja meg a kárpátaljai magyarság számát⁶⁶⁹ az 1959-ben elvégzett szovjet népszámlálás eredményeire hivatkozva, ahol összehasonlítási alapul szerepelnek az 1946-os összeírás adatai is.

Kárpátalja nemzetiségi összetételének változása 1941-1959 között

Nemzetiség	1941	1946	1959
ukrán (ruszin)	500 418	527 032	686 464
magyar	233 875	134 558	146 247
orosz	-	12 176	29 599
zsidó	78 699	6 998	12 169
szlovák	6 583	13 404	12 289
román	15 599	12 412	18 346
német	13 222	2 338	3 504
cigány	1 193	-	4 970

Forrás: Kocsis Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001., Закарпаття в етнополітичному вимірі. Левенець Ю. (гол. ред..кол.) Національна Академія Наук України – Інститут політичних і етнонаціональних Досліджень імені І.Ф. Кураса, Київ, 2008. 648.

⁶⁶⁸ Kocsis K. 2001. 1., Dr. Szabó László: Kárpátaljai demográfiai adatok. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993. 14.

⁶⁶⁹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Украинская ССР. М., 1963. 174-191., Közli: Закарпаття в етнополітичному вимірі. Левенець Ю. (гол. ред..кол.). 2008. 648.

Tudatában vagyunk, hogy a téma nem tekinthető lezártnak, hiszen számos forrás, dokumentum van különböző levéltárakban, melyekhez a hozzáférés még ma is akadályokba ütközik. A donbászi munkaszolgálatra kényszerítettek létszámának pontos meghatározásán kívül fontos lenne a bírósági ítéletek révén a GULAG-táborokba kerültek számának is a feltárása. Mindehhez az szükségeltetik, hogy az Állambiztonsági Hivatal Levéltárában áttekintsük a több ezer elítélt személyes dossziéját.

A dolgozat alapján levonható következtetések azt sugallják, hogy a Szovjetunió megjelenése a térségben nemcsak új hatalmat, új rendszert hozott, hanem a szovjet rezsím kiépítésének folyamatában különösen hátrányos helyzetbe kerültek a Kárpátalján élő magyarok, akiket több, a szovjet érában keletkezett dokumentum is fasisztának minősített, és akiknek ezzel megkezdődött kisebbségi történelmük második korszaka, amely egyben a mai napig a legsötétebb periódus is. Mindezek alapján nem túlzás tehát az a legújabbban a szakirodalomban is megfogalmazódott vélemény, miszerint a szovjet megszállás következtében a kárpátaljai magyaroknak a teljes reménytelenség állapotába kényszerülve kellett élniük éveken át.⁶⁷⁰

⁶⁷⁰ ROMSICS I. 2006. 254.

FORRÁSOK ÉS FELHASZNÁLT IRODALOM

Levéltári Források

Kárpátaljai Állami Levéltár

- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 9.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 12.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 18.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 20.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 34.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 38.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 50.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 52.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 56.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 58.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 60.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 67.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 69.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 70.
- F. P. 1., opisz 1., od.zb. 404.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 1.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 3.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 4-6.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 60-61.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 204-210.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 215-239.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 241-242.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 244.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 252.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 438.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 589.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 598.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 601.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 607.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 610.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 614.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 626.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 660-667.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 700.
- F. P. 14., opisz 1., od.zb. 702.

Вісник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye) – 1944 – 1945

Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Ungvári Archívuma
F.P. 2258., op. 1., od.zb. 5591.

Tiszántúli Református Egyházkerület és Kollégiumi Levéltár
4300/32 – 1944

Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára

IV.B.769., 39. doboz, XIV.

IV.B.770., 3.doboz, XXI.

IV.B.770., 3.doboz, VIII/10/d.

Publikált dokumentumgyűjtemények, adatbázisok

1. Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996.
2. Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880 – 1941). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2000.
3. JUHÁSZ Gyula (szerk.) : Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban. Kossuth Kk, Budapest, 1978.
4. KOCSIS Károly: Kárpátalja mai területének etnikai térképe. Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2001.
5. SZÜCS LÁSZLÓ (szerk.): Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23. – 1945. november 15. INK minisztertanácsi jegyzőkönyvei, Budapest, 1997.
6. VIDA István (szerk.): Iratok a magyar –szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október – 1948. június. Dokumentumok. Gondolat Kiadó, Budapest, 2005.
7. Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944-1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник – О. М. КОРСУН. Редакційна колегія: І. І. КАЧУР (голова редколегії), Б. О. ГИАРДІОНОВ, Ю.Ю. ДУПКО, З. М. КІЗМАН, О. М. КОРСУН (керівник ред. - видав. гр.), І. Ю. КОРШІНСЬКИЙ, М. Д. МІСЮК, М. В. ОЛАШИН, О. М. РІШКО, А. М. ФУКС, С. В. ШАЛДА. Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», Ужгород, 2012.

Interjúk, naplók, visszaemlékezések

(A visszaemlékezések hanganyaga, lejegyzett teljes szövege megtalálhatóak a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetében)

1. Bakos Zoltán (szül. 1932, Dercen), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2012. február
2. Balog József (szül. 1932, Bene), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május

3. Barát Endre, nagypaládi, málenkij robora hurcolt túlélő memoárja. 1989.
4. Bedő János (szül. 1931, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április
5. Blanár Dezső (szül. 1929, Csetfalva) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június
6. Berényi Ernő (szül. 1930, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január
7. Bodnár Ferenc (szül. 1934, Beregszász) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május
8. Brikk Elelmér (szül. 1931, Batár) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április
9. Cseh Pál (szül. 1928, Jánosi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. április
10. Deák György bobrujszki lágerben írt lágernaplója. 1944. november-1945. március 11.
11. Ekschnit Margit (szül. 1926), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május
12. Fábrián Gábor (szül. 1926) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március
13. Fancsik Béla naplója. Donbász, 76. sz. FZO-iskola, Horlivka, 1949. január 28.
14. Holozsai István (szül. 1925, Bene) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2008. május
15. Horváth Gyula (szül. 1933, Mezőgecse) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. július
16. Halász Endre (szül. 1930, Csonkapapi), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január
17. Huszti Csaba (szül. 1927, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május.
18. Huszti Sándor (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2004. december
19. Imre Gyula Pál beregszászi elhurcolt feljegyzése, 1972.
20. Jana Pál (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április
21. Jónás Zoltán (szül. 1930, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos memoárja. 2001.
22. Lator István (szül. 1926) beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2010. augusztus
23. Nagy András (szül. 1925), beregszászi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július
24. Nagy Béla (szül. 1927, Eszeny) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. március
25. Orbán Béla (szül. 1930, Feketepatak) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. április
26. Papp Endre (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június
27. Papp Ferenc (szül. 1927, Csetfalva), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. június
28. Pógyor Béla (szül. 1923) tiszakeresztúri, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március

29. Sas Zoltán (szül. 1930, Csonkapapi) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január
30. Straugh (Shatenpal) Teréz (szül. 1925), munkácsi, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2009. május
31. Stul Ferenc (szül. 1930, Verbőc), volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2007. április
32. Szarka Gábor (szül. 1925) feketepataki, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. március
33. Zsendely András (szül. 1926) szőlősgyulai, málenkij robotra deportált túlélő visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. október
34. Ferenczi Endre (1927, Hetyen) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2005. január
35. Tóth Béla (szül. 1928, Kígyós) volt donbászi munkaszolgálatos visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2001. május
36. Varjú Gedeon (szül. 1922) nagyberegai elhurcolt visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja 2008. november 11.

Sajtó

Zakarpatszka Pravda, 1944

Kárpáti Igaz Szó, 1947 - 1948

Vörös Zászló, 1947 - 1948

Szakirodalom

1. A boldogság felé. Kárpáton túl vázlatos története. Lektorálta: Kompanyijec, I.I., Uzshorod, 1975.
2. ALMÁSY Sándor: Azok a '40-es évek. Krúdy Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2009.
3. ÁRVA Erzsébet – POZSONYI József: Deportáltak. Balmazújvárosról elhurcoltak visszaemlékezései. Balmazújváros, 1989.
4. BAGU Balázs: Életutak. Beszélgetések meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2004.
5. BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna: „Otthon a könny is édes” 1944-1955. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2009.
6. BALLA László: Szegény ember vízzel főz. Életem a Kárpáti Igaz Szó. Visszaemlékezések, 1947-1987. PoliPrint, Ungvár, 2002.
7. BALOG Sándor: Sorsüldözöttek. Ungvár-Budapest, Galéria Kiadó, 1992. 52.

8. Baranyi Béla (szerk.): Kárpátalja. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest, 2009.
9. BENDÁSZ István - BENDÁSZ Dániel: Helytállás és tanúságtétel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye hitvalló és elhurcolt papjai. Ungvár-Budapest, Galeria-Écriture, 1994.
10. BENDÁSZ István: Öt év a szögesdrót mögött. Egy kárpátaljai görög katolikus pap naplója a Gulagban. Ungvár, Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012.
11. BIEN György Zoltán: Elvesztett évek. Egy magyar diák raboskodása a GULAG kelet-szibériai lágereiben. Kolima 1945-1955. 1998.
12. BOCSKOR MEDVE CZ Andrea: Alapvetések az ukrán magyarságkép kérdéséhez és a magyar múlt ukrán megítéléséhez (1991-2011). PoliPrint, Ungvár, 2012.
13. BOGNÁR Zalán: Budapest polgári lakosságának tömeges elhurcolása szovjet hadifogságba, 1945. január – március. Hadtörténelmi Közlemények, 1995/1.
14. BOGNÁR Zalán: Egy csata utóélete. Budapest ostromának (hadi) fogolyvesztesége(i). Studia Caroliensia, 2000/1.
15. BOGNÁR Zalán (szerk.): Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”. Magyarországi Németek Pécs – Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009.
16. BOGNÁR Zalán: A polgári lakosság tömeges, szovjet fogságba hurcolásának okai és módszerei Magyarországon 1944/45-ben. In: Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005.
17. BOGNÁR Zalán: Hadifogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös hadsereg által megszállt Magyarországon 1944-1945. Kairosz Kiadó, Budapest, 2012.
18. BOGNÁR Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon. Hadifogolygyűjtőtáborok Magyarországon 1944-1945. Argumentum, 2010.
19. BOGNÁR Zalán – JÓJÁRT György – REZNÁK Erzsébet: Téglákba vésett történelem. A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak feliratai. Kossuth Múzeum, Cegléd, 2013.
20. BOLLA Marianna - KRÁMLI András: Statisztikai következtetések elmélete. Typotex Kiadó, Budapest, 2005.
21. BORDI Imre: A GULAG rabja voltam. História klub füzetek 11., Fejér Megyei Levéltár Közleményei 19., é.n.

22. BOTLIK József – DUPKA György: Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991. Mandátum – Universum, 1991.
23. BOTLIK JÓZSEF – DUPKA GYÖRGY: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
24. BOTLIK József: A hűség csapdájában. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2003.
25. BOTLIK JÓZSEF: Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2000.
26. BOTLIK József: Gát. Hatodik Síp Alapítvány, 2000.
27. BOTLIK József: Hármás kereszt alatt. Görögkatolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646-1997). Hatodik Síp Alapítvány - Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 1997.
28. BOTLIK József: Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján 1939-1945. II. kötet, Nyíregyháza, 2005.
29. CZÉBELY Lajos: Visk története. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár, 2002.
30. CSANÁDI György: Sorsfordító évek sodrásában. PoliPrint, Ungvár, 2004.
31. CSATÁRY GYÖRGY: Az 1944-es elhurcolás a Területi Állami Levéltár anyagainak tükrében. In: Évgyűrűk '90. Irodalmi, művészeti és társadalompolitikai kiadvány. Kárpáti Kiadó, Ungvár, 1991.
32. CSENDES Csaba – BALOGH Géza: A gyászmagyar. Kulcsár Antal 46 évi hadifogsága a Szovjetunióban. Új Idő Kft., Budapest, 1990.
33. CSIBY Mihály: SZU-rágta 1459 nap. Ejo Kiadó, Budapest, 1995., DÉVÉNYI István: Fogság Grúziában. Szeged, 2001.
34. DARÓCZI Zoltán: Egykor volt egy hadifogság... (Egy volt hadifogoly visszaemlékezései). Budapest, 1986.
35. DÖMÖCKI András: A novemberi manifesztum. In: Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, Ungvár. 1998.
36. dr. DUSEK László: Egy krónika a málenykij robotról. (A Tápiószentmártonból, 1945. február 8-án elhurcoltak és hozzátartozóinak vallomásai, visszaemlékezései). Tápiószentmárton, 1993.
37. dr. FAZEKAS Árpád: Elhurcoltak. Nyíregyháza 1944-1948. Határ-szél Kft., Nyíregyháza, 1989.

38. DR. MEDGYESI László: Szovjet területi terjeszkedés Kelet-Európában, 1945 Ruténia (Kárpát-Ukrajna) esetében. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, é.n.
39. DR. ORTUTAY Elemér: „Holnap is felkel a nap”. Emlékeim. Intermix, Ungvár – Budapest, 1993.
40. Dr. SZABÓ László: Kárpátaljai demográfiai adatok. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
41. DUPKA György – KORSZUN Alekszej: A „malenykij robot” dokumentumokban. Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997.
42. DUPKA GYÖRGY (szerk.): Élő történelem. Válogatás a meghurcolt magyarok visszaemlékezéseiből 1944-1992. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
43. DUPKA György (szerk.): Konceptációs perek magyar elítéltei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944 – 1957. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993.
44. DUPKA György: A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944-1946). Szolyvai Emlékparkbizottság, Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2012.
45. DUPKA György: A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944-1991). Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 2014.
46. DUPKA GYÖRGY: Egyetlen bűnük magyarságuk volt. Patent - Intermix, Ungvár - Budapest, 1993.
47. DUPKA György: Kárpátaljai Magyar Gulag-lexikon. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1999.
48. DUPKA György: Az elhurcolás hetvenedik évfordulójának küszöbén. Népiirtás azok körében, akiknek egyetlen bűnük származásuk volt... (A Kárpát-medencei magyarok és németek internálásának ügye az orosz levéltárakban: 1944-1955). In: Együtt, 2013/6.
49. FALUS Iván – OLLÉ János: Statisztikai módszerek pedagógusok számára. Okker Kiadó, Budapest, 2000.
50. Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919-2009. Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010.

51. FEDINEC Csilla: A kárpátaljai magyar életviszonyok a Szovjetunióban. Politika és irodalom. In: Bárdi N. – Fedinec Cs. – Szarka L. (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008.
52. FÖLDESI Margit: A megszállók szabadsága. Kairosz Kiadó. 2009.
53. FÜZES Miklós: Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban. Pécs, 1994.
54. FÜZES Miklós: Modern rabszolgaság. „Маленький робот”. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában 1945-1949. Formaív Kiadó – Nyomda és Reklámszervező Kft., 1990.
55. GULÁCSY Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In: Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998.
56. GULÁCSY Lajos: Mélységből a magasba. Bizonyoságtétel az elmúlt időkről. A Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2000.
57. GULYÁS Gyula – GULYÁS János: Málenkij robot. Századvég Kiadó, Budapest, 1990.
58. GYURGYÍK László: Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében. Kalligram Könyvkiadó. Budapest, 1994. 209.
59. HALMOSY Dénes (szerk.): Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb külpolitikai szerződesei. II. átdolgozott, bővített kiadás. Budapest, 1983.
60. HERCZEG Mihály: A vásárhelyi levétek háborús kálváriája. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1990.
61. ILYÉS Gábor (szerk.): Málenkij robot. A nyíregyházi elhurcoltak. Nyíregyháza, 2010, 83-141.
62. KARLAKI Orsolya: Ritka minta: Fehér holló őrs. *Múltunk*. 2005. 4sz.
63. KARNER, Stefan: Im Archipel GUPVI. Kriegsgefangenschaft und Internierung in der Sowjetunion 1941-1956. München – Oldenburg, 1995.
64. KOVÁCS Elemér: Élőlátók. Intermix Kiadó, Ungvár - Budapest, 1993.
65. Kovács Vilmos: Holnap is élünk. Kárpáti Kiadó, Uzsgorod, 1965.
66. KOVÁCS Zoltán: Bilincsen is békeségben Istennel. Szibériai rabságom története. A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1990.

67. Krausz Tamás (szerk.): GULAG. A szovjet táborrendszer története. Pannonica Kiadó, 2001.
68. KURMAI-RÁTI Szilvia: A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. Pocsai Vincével és Nagy András túlélőkkel. KMMI füzetek XIV., Ungvár, 2011.
69. M. Takács Lajos (szerk.): Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945-1948. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1994.
70. MAJNEK Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In: Útközben. Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998.
71. MANDRIK Erzsébet: A pokol tornácain. Intermix Kiadó, Ungvár – Buapest. 2007.
72. MOLNÁR D. ERZSÉBET: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. In: Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom, V. évfolyam, 3. szám, 2011.
73. MOLNÁR József – MOLNÁR D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa, PoliPrint, Beregszász, 2005. 115.
74. MÓRICZ Kálmán: Kárpátalja sorsfordulói. Hatodik Síp Alapítvány, Budapest, 2001.
75. MÓRICZ Kálmán: Nagydobrony. Mandátum Kiadó, Hatodik Síp Alapítvány, Beregszász – Budapest, 1995.
76. ORBÁN Marianna: Kárpátaljai református lelkészek börtön- és lágerélményei. In: Mediárium, 5.évf., 1-2. szám, 2011.
77. OROSZ Ildikó: A magyar nyelvű oktatás esélyei Kárpátalján. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1995.
78. P. PUNYKÓ Mária: Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben. Debrecen, 1993.
79. PALÁSTHY Rezső (szerk.): Fehér könyv a Szovjetunióba elhurcolt hadifoglyok és polgári deportáltak helyzetéről. A Magyar Harcosok Bajtársi Közösség Hadifogoly- szolgálata – Hungária – a Hontalan Magyarok Hetilapja, Bad Wörishofen, 1950.
80. PEKAR B. Athanasius: „Tanúim lesztek.” Adalékok a kárpátaljai görögkatolikus egyház vértanúságához. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2003.

81. POLIAN, Pavel: Against their Will: The History and Geography of Forced Migration in the USSR. CEU, Budapest – New York, 2004.
82. RÁKOSI Máttyás: Visszaemlékezések 1940 – 1956. I. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
83. RISKÓ MARIANNA: Chira Sándor, a töretlen hitű püspök életútja. Avagy: közösségformáló-e a tanúságtevő élet? In: Forisek Péter – Hajdúfi Orsolya – Szabó-Zsoldos Gábor – Szendrei Ákos (szerk.): Hallgatói Műhelytanulmányok 2. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2013.
84. ROMSICS Ignác: A párizsi békeszerződés. Osiris Kiadó, Budapest, 2006. 254.
85. ROMSICS Ignác: Nemzet, nemzetiség és nemzetállam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.
86. RÓZSA Péter: Ha túléled, hallgass! Szabad Tér Kiadó, Budapest, 1989.
87. Rózsás János, Szolzsenyicin egyik kolimai rabtársának, későbbi barátjának közlése alapján. RÓZSÁS János: Fogságom naplója és egyéb irodalmi munkáim sorsa. „Habenta sua fata libelli...”. Balaton Akadémia kiadó, 2011.
88. RÓZSÁS János: Gulag lexikon. Püski, Budapest, 2000.
89. RUSZIN Emil: Magyarok a Kárpátalján. A félmúlt üzenete, Budapest, 1991.
90. S. BENEDEK András: Máig élő Gulág. Kárpátaljai Szemle, 1-2. szám, 1995.
91. SCHMIDT József: Malenkij robot 1945-48. Berkenye, 2013.
92. SOÓS Kálmán – MEDVEZCZ Andrea: „Akkoriban ez még igen nagy bűn volt.” Adalékok Magyarország és a kárpátaljai magyar kisebbség kapcsolatának alakításához (1945-1989). In: Hatodik Síp, 1999/1-4.
93. STARK Tamás: „Malenkij Robot”. Magyarok a szovjet táborvilágban. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve. IV. évfolyam, 4. szám, Beregszász, 2005. 55.
94. STARK Tamás: Magyar foglyok a Szovjetunióban. Kisebbségkutatás Könyvek, Budapest, 2006.7.
95. SZEBENI Ilona: Merre van a magyar hazám?... Kényszermunkán a Szovjetunióban 1944-1949. Széphalom Könyvműhely, 1991.
96. SZENTE Zoltán: Magyarok a Gulag-szigeteken. Jate Kiadó, Szeged, 1989.
97. SZOLZSENYICIN, Alekszandr: A GULAG szigetcsoport 1-2. Új Idő Kft, Debrecen, 1989.

98. SZOLZSENYICIN, Alekszandr: Ivan Gyenyiszovics egy napja. Európa Könyvkiadó, 1963.
99. TANKA János: Hadifogságom Székesfehérvártól Obojanig. Aba, 2008., 4.
100. PAPP Tibor (szerk.): Hadifoglyok írnak: Hadifogolysors a második világháborúban. Budapest, Petit Real, 1999.
101. TATÁR Rózsa: Túléltük. Muravidéki Baráti Kör Egyesület. Constans, 2008.
102. T. MOLNÁR Gizella: Kollektív bűnösség? A német nemzetiség a Duna-Tisza közén a második világháború után. SZTE Juhász Gyula Tanárképző Főiskolai Kar, Szeged, 2005.
103. TÓTH Eszter Zsófia: Munkásság és oral history. *Múltunk*. 2005. 4 sz.
104. VÁRDY Béla – VÁRDY HUSZÁR Ágnes: Magyarok a GULAG rabszolgatáborában. Kairosz Kiadó, Budapest, 2007.
105. VARGA Éva Mária (szerk.): Magyar hadifoglyok a Szovjetunióban. Dokumentumok (1941-1953). Moszkva – Budapest, ROSSZPEN – MKTTK, 2006.
106. VARGA Éva Mária: Magyarok szovjet hadifogságban (1941-1956). Az oroszországi levéltári források tükrében. Russica Pannonica, Budapest, 2009.
107. VEHES Mikola – MOLNÁR D. István – MOLNÁR József – OSZTAPEC Jurij – OFCINSZKIJ Román – TOKAR Marian – FEDINEC Csilla – CSERNICKÓ István: Kárpátalja évszámokban 1867-2010. Hoverla, Ungvár, 2011.
108. VISINSZKIJ, A.J.: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952.
109. WYSZKOWSKI, PAWEL: Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján. Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, Esztergom, 2013.
110. ZEMSKOV, V., Ny.: A GULAG – tényeken, adatokban. Budapest, 1991.
111. ZIELBAUER György: A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. (Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944-1948). Országos Német Önkormányzat, Budapest, 1996.
112. ZSELICZKY Béla: Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében. 1920-1945. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.
113. ZSÍROS Sándor (szerk.): Szemelvények a Gulagok memoár-irodalmából. Ártatlan magyar és német áldozatok sorsa a Gulagokon és a „málenkij robot” táborában.

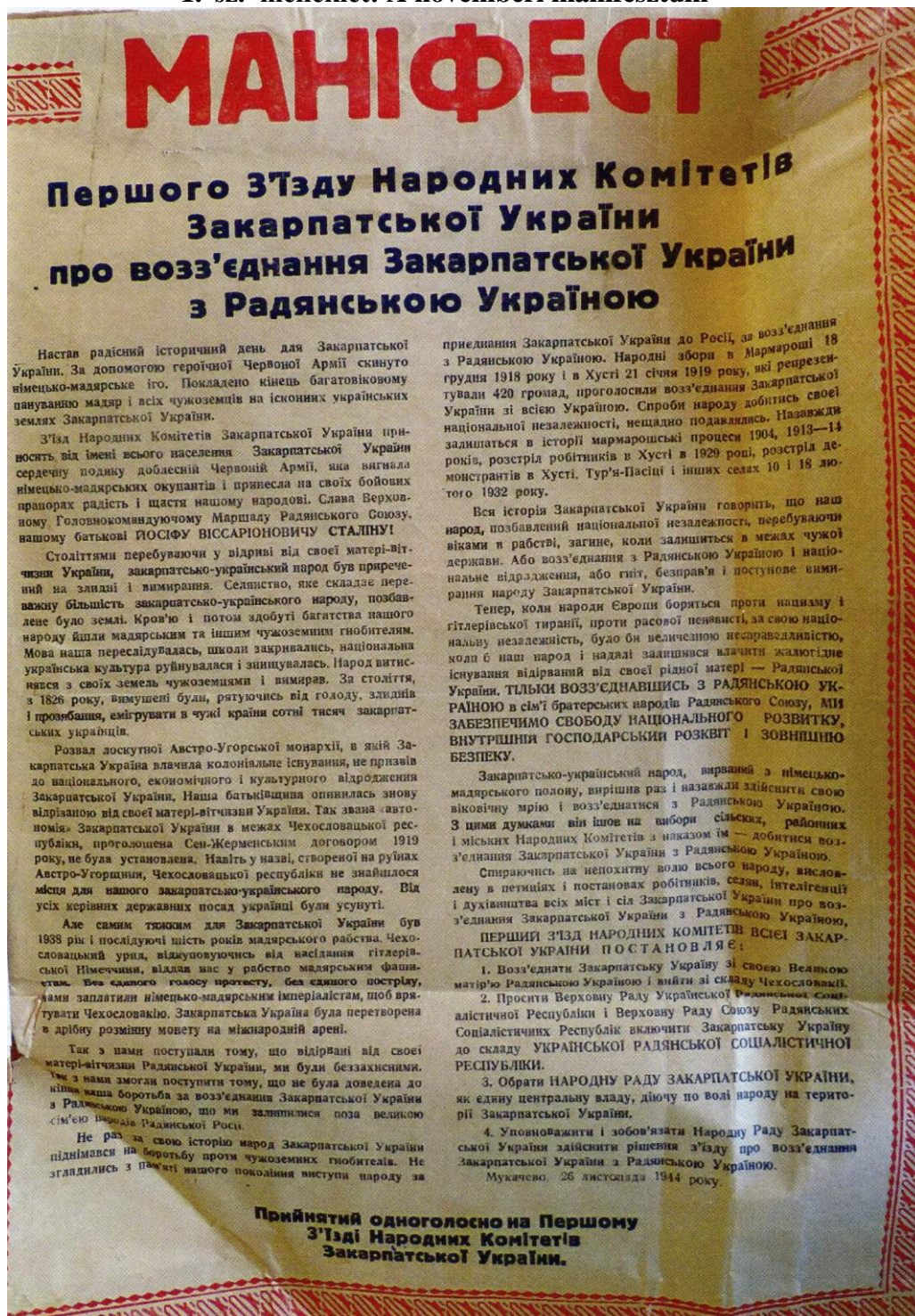
- Gulagkutatók Nemzetközi Társasága, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, Örökségünk Felsőzsolca Alapítvány, 2012.
114. Великий жовтень і розквіт возз'єданого Закарпаття. Матеріали наукової сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної революції. 29 червня – 2 липня 1967 р. Ред. Кол. М.В. ТРОЯН (відп. ред.) та ін., Ужгород, Карпати, 1970.
 115. ДОВГАНИЧ, О. Д. - КОРСУН, О. М.: Тернистий шлях до України. Ужгород. Збірник архівних документів і матеріалів. ВАТ, Видавництво Закарпаття, 2007.
 116. Закарпаття в етнополітичному вимірі. Левенець Ю. (гол. ред.кол.) Національна Академія Наук України – Інститут політичних і етнонаціональних Досліджень імені І.Ф. Кураса, Київ, 2008.
 117. ДОВГАНИЧ, Омелян: Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією». Ужгород, Видавництво «Гражда», 2008.
 118. История городов и сел. Украинской ССР. Закарпатская область. Тронько П.Т. (пред. Глав. редкол.), Институт Истории Академии Наук УССР, Киев, 1982. 66.
 119. Место содержания военнопленных вермахта на территории бывшего Советского Союза (1941 – 1956 гг). Путеводитель. Сост. ГОРБАЧЕВА Ольга – ПЕРОВА Ирина – ПЫЛОВА Лилия – СОКОЛОВ Анатолий – ХВАТОВА Вероника. Москва – Дрезден – Бонн – Кассель, ООО, «Новопринт», 2008.
 120. МУДРА Ю.: Наш край – наша історія. Ужгород, 1994
 121. Нариси історії Закарпаття. Т II., Ред. Кол. Під. кер.: І. Гранчака, Ужгород, 1995.
 122. Реабілітовані історією Закарпатська область. Книга перша. Ред.кол. під кер.: РІЗАК, І.М. ВАТ «Видавництво Закарпаття», Ужгород, 2003.

Internetes források

1. STRADLING, Bob: A huszadik századi európai történelem tanítása. Részlet az Európa Tanács a „Huszadik századi európai történelem tanulása és tanítása” c. programjából. Magyar változat: Világpolgár 2000 Oktatási Tanácsadó Iroda www.tusarok.org/rovatok/cikk.php?id=1312 (Letöltés ideje: 2014. szeptember 10.)

2. A DEGOB-jegyzőkönyvek túlélőinek nemek szerinti megoszlása. Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság honlapja. <http://www.degob.hu/index.php?showarticle=2> (Letöltés ideje: 2015. február 20.)
3. Állásfoglalás a görögkatolikus szóról. http://www.gorogkatolikus.hu/dokumentum/hir/1372/MTA_allasfoglalas.pdf. (Letöltés ideje: 2015. február 20.)
4. В боях за Карпаты. Составитель Б.С.Венков. [http://www.e-reading.club/bookreader.php/1015827/Venkov - V_boyah_za_Karpaty.html](http://www.e-reading.club/bookreader.php/1015827/Venkov_-_V_boyah_za_Karpaty.html) (Letöltés ideje: 2014. október 15.)
5. http://mult-kor.hu/20100526_magyarok_szovjet_hadifogsagban?pIdx=2 (Letöltés ideje: 2014. május 25.)

1. sz. melléklet: A novemberi manifesztum

Forrás: KÁL, F.P. 14., op. 1., od.zb.1.

A Kárpátontúli Ukrajna Népi Bizottságainak első kongresszusa és a novemberi manifesztum.

A Kárpátaljai Népi Bizottságok 1. kongresszusának helyszíne: a „Győzelem” (Peremoha) mozi Munkácson

A képek a Beregvidéki Múzeum tulajdonát képezik

A novemberi manifesztum szövege magyarul

Kiáltvány

Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságai Első Kongresszusa Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről

Kárpátontúli Ukrajnára örömteli nap köszöntött. A hős Vörös Hadsereg segítségével levetettük a német-magyar igát. Véget vetettünk a magyarok és az összes idegen sok évszázados uralkodásának Kárpátontúli Ukrajna öröktől fogva ősi ukrán földjén.

Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak Kongresszusa az egész Kárpátontúli Ukrajna lakosságának nevében köszönetet mond a német-magyar megszállókat kiűző daliás Vörös Hadseregnek, amely harci zászlain örömet és boldogságot hozott népünknek. Dicsőség a Legfelsőbb Főparancsnoknak, a Szovjetunió Marsalljának, apánknak, JOSZIF VISZARIONOVICS SZTÁLINNAK!

Anyaföldjétől, Ukrajnától való évszázados elszakítottságában a kárpátontúli ukrán nép végzetserűen ki volt téve a nyomornak és a kihalásnak. A kárpátontúli ukrán lakosság túlnyomó többségét, a parasztságot megfosztották földjétől. Népünk vérell és verejtékkel szerzett kincsei a magyar és más külföldi elnyomókat gazdagították. Nyelvünket üldözték, iskoláinkat bezárták, az ukrán nemzeti kultúrát irtották és megsemmisítették. Népünk kiszorult szülőföldjéről és kihalásnak indult. 1826-tól kezdve az éhség, a nyomor és a megaláztatás elől a kárpátontúli ukránok százezrei kénytelenek voltak idegen országokba emigrálni.

Az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése, amelyben Kárpátontúli Ukrajna gyarmati sorban létezett, nem vezetett el Kárpátontúli Ukrajna nemzeti, gazdasági és kulturális újjászületéséhez. Hazánkat ismét elszakították anyaországától, Ukrajnától. Az 1919-ben Saint-Germain-ben kihirdetett egyezmény, amelynek értelmében Kárpátontúli Ukrajna a Csehszlovák Köztársaság keretein belül ún. „autonómiát” kap, sohasem valósult meg. Ráadásul az Ausztria-Magyarország romjain létrejött Csehszlovák Köztársaság elnevezésében sem jutott hely kárpátontúli ukrán népünknek. Az ukránokat minden vezető állami hivatalnoki állásból kiszorították.

Kárpátontúli Ukrajna számára azonban az 1938-as esztendő, s az azt követő hatesztendő magyar rabság volt a legnehezebb. A csehszlovák kormány abban a reményben, hogy megmenekül a hitleri Németország megszállása alól, a magyar

fasiszták rabságába adott bennünket. Egyetlen tiltakozó hang, egyetlen lövés nélkül, hogy megmentsek Csehszlovákiát, velünk fizettek a német-magyar imperialistáknak. Kárpátontúli Ukrajna váltópénz lett a nemzetközi küzdőtéren.

Azért járhattak így el velünk, mert el voltunk szakítva anyaországunktól, Szovjet-Ukrajnától, s védtelenek voltunk. Azért járhattak így el velünk, mert nem teljesedett be az anyaországunkkal, Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítésért elkezdett harcunk, s mert mi kívül maradtunk a népek nagy családján, Szovjet-Oroszországon.

Történelme során Kárpátontúli Ukrajna népe nem egyszer fölkelt a külföldi elnyomók ellen. Nemzedékünk emlékezete őrizte népünk megmozdulásait Kárpátontúli Ukrajnának Oroszországgal való egyesítéséért, és Szovjet-Ukrajnával való újraegyesítéséért. Az 1918. december 21-én Máramarosban és az 1919. január 21-én Huszton tartott népgyűlések emlékét, amelyeken 420 község képviselőjében követelték Kárpátontúli Ukrajna újraegyesítését egész Ukrajnával. A nép függetlenségi törekvéseit kegyetlenül elnyomták. A történelemben mindörökké megmarad az 1904-es, és az 1913-14-es máramarosi perek, az 1929-ben Huszton kivégzett munkások és az 1932. február 10. és 18. huszti, turja-pasztikai sortűzek áldozatainak emléke.

Kárpátontúli Ukrajna egész történelme tanúsítja, hogy nemzeti függetlenségétől megfosztott, évszázados rabságban lévő népünk elpusztul, ha idegen államban kell élnie. Vagy az újraegyesülés Szovjet-Ukrajnával és nemzeti újjászületés, vagy pedig az elnyomatás, a jogtalanság és Kárpátontúli Ukrajna népének fokozatos kihalása.

Most, amikor egész Európa népei a náciizmus, a hitleri tirannizmus ellen nemzeti függetlenségükért küzdenek, nagy igazságtalanság lenne, ha népünk továbbra is elszakítva élne szülőanyjától, Szovjet-Ukrajnától. Nemzeti fejlődésünket, gazdasági felvirágzásunkat és külső biztonságunkat csak akkor biztosíthatjuk, ha újraegyesülünk Szovjet-Ukrajnával és a Szovjetunió népeinek baráti családjával.

A német-magyar rabságból kiszabadult kárpátontúli nép elhatározta, hogy egyszer s mindenkorra megvalósítja évszázados álmát, és újraegyesül Szovjet-Ukrajnával. Ezekkel a gondolatokkal indult a Népbizottságok községi, kerületi és városi választásaira, s utasította őket, hogy harcolják ki Kárpátontúli Ukrajna újraegyesítését Szovjet-Ukrajnával.

Az egész népnek, Kárpátontúli Ukrajna minden községe és városa munkásinak, parasztjainak, értelmiségének és papságának Kárpátontúli Ukrajnával való

újraegyesítését petíciókban kérő, határozatokban megnyilvánuló rendíthetetlen akaratával egyetértve,

KÁRPÁTONTÚLI UKRAJNA ÖSSZES NÉPBIZOTTSÁGAINAK ELSŐ KONGRESSZUSA ELHATÁROZTA:

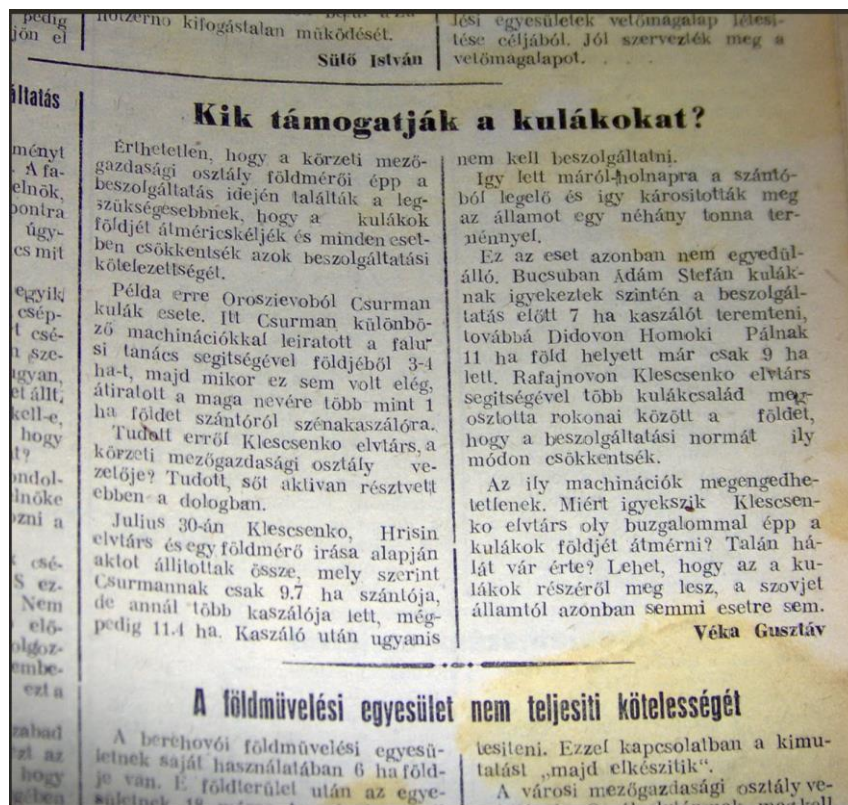
1. Újraegyesíteni Kárpátontúli Ukrajnát a mi Nagy anyánkkal, Szovjet-Ukrajnával, és kilépni Csehszlovákia kötelékéből.
2. Kérni az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelsőbb Tanácsát és a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének Legfelsőbb Tanácsát, hogy csatolja Kárpátontúli Ukrajnát az UKRÁN SZOVJET SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁGHOZ.
3. Megválasztani KÁRPÁTONTÚLI UKRAJNA NÉPTANÁCSÁT, mint a Kárpátontúli Ukrajna területén a nép akaratából működő egyetlen központi hatalmat.
4. Meghatalmazni és kötelezni Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsát, hogy megvalósítsa a kongresszus határozatát Kárpátontúli Ukrajna Szovjet-Ukrajnával való újraegyesüléséről.

Mukacsevo, 1944. november 26.

Egyhangúlag elfogadta Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságainak Első Kongresszusa⁶⁷¹

⁶⁷¹ A manifesztumot magyar nyelven közli: DÖMÖCKI A. 1998. 164-168.

2. sz. melléklet. Kulákellenes cikkek a korabeli sajtóban

Vörös Zászló, 1948. augusztus 5., 64. szám

Vörös Zászló, 1948. július 29., 62. szám

3. sz. melléklet. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának tagjai Ungváron 1944 októberében

Jobbról balra: I. E. Petrov, L. Z. Mehlisz és N. Sz. Hruscsov

Forrás: В боях за Карпаты. Составитель Б.С.Венков. http://www.e-reading.club/bookreader.php/1015827/Venkov_-_V_boyah_za_Karpaty.html

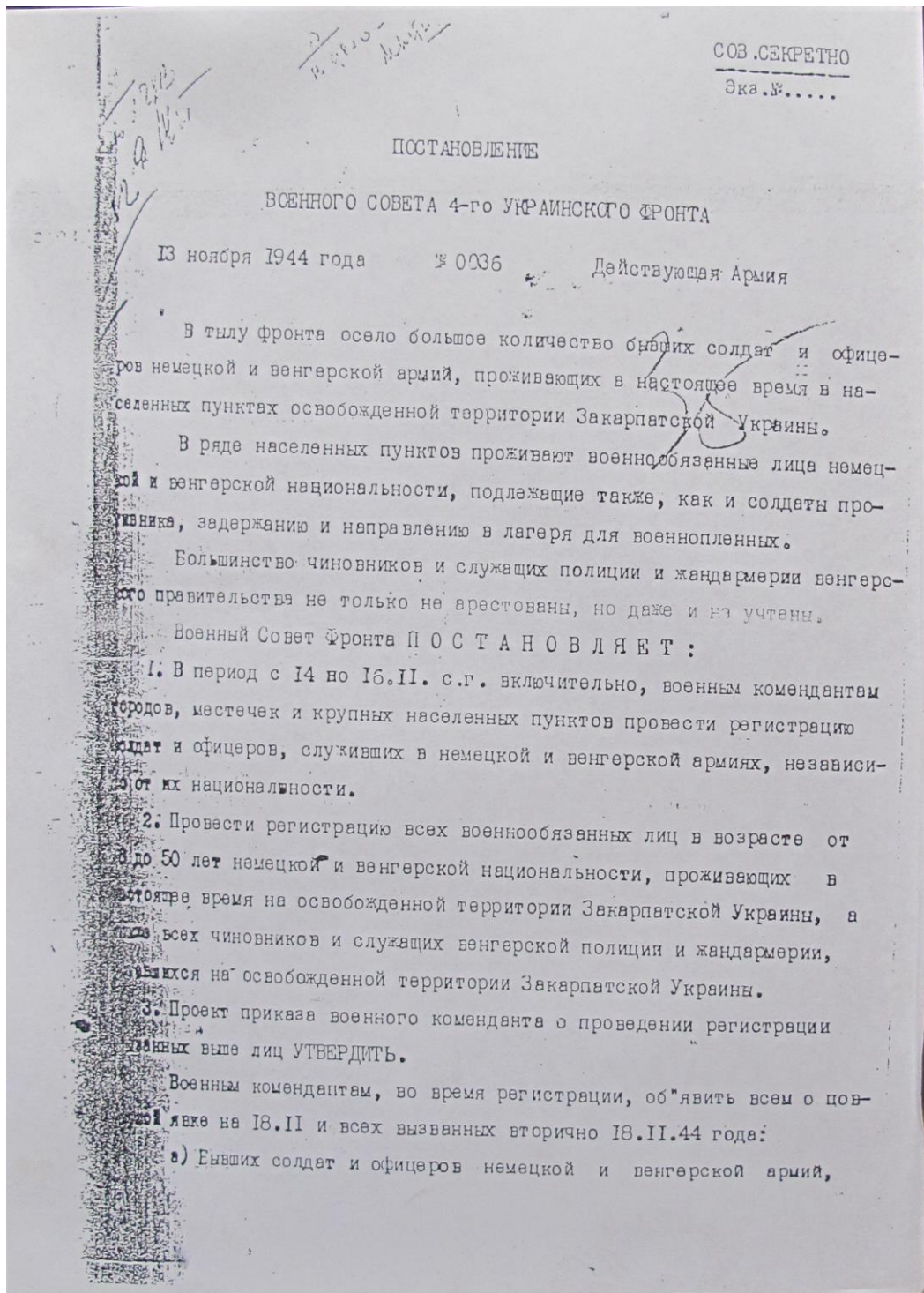
Petrov tábornok kiadja a további hadműveletekre vonatkozó utasítást

Forrás: В боях за Карпаты. Составитель Б.С.Венков. http://www.e-reading.club/bookreader.php/1015827/Venkov_-_V_boyah_za_Karpaty.html

4. sz. melléklet. A 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 0036. számú határozata

Forrás: Русский Государственный Военный Архив (Oroszországi Állami Katonai Levéltár), F. 32885, op. 1., d.243. 35-37. 219.sz. (KU/353-355.), 245.sz. TSU (427-429.). Közli: Довганич, О. Д. - Корсун, О. М.: Тернистый шлях до України. Ужгород. Збірник архівних документів і матеріалів. ВАТ, Видавництво Закарпаття, 2007. 427-429.

задержать и под конвоем, как солдат противника, направить на пункты военнопленных.

б) военнообязанных лиц немецкой и венгерской национальности, проживающих на освобожденной территории Закарпатской Украины, отдельными командами * при списках под конвоем направлять на пункты военнопленных.

Весь учетный материал регистрации чиновников и служащих венгерской полиции и жандармерии, вместе с задержанными, 18-19.II с.г. передать ближайшим орк. "СМЕРИ" соединений и разведывательных органов пограничных частей охраны тыла фронта.

4. На время проведения операции организовать к 17.II.44 г. дополнительно два приемных пункта военнопленных один в районе г. Перечин, второй в районе г. Густе.

5. Начальнику войск НКВД по охране тыла генерал-майору ФАДЕЕВУ дать указания своим частям об усилении работы по выявлению и задержанию перечисленных выше лиц.

6. Начальнику тыла фронта генерал-майору КАЩЕЛ'АВУ, для обеспечения выполнения настоящего постановления разрешить военным комендантам пользование автомашинными "ВИЛИИ"; находящимися на вербовочных пунктах фронта.

7. Для усиления конвоирования направляемых на пункты военнопленных, разрешить комендантам городов, местечек и крупных населенных пунктов использовать местные гарнизоны.

8. Начальнику тыла фронта организовать с 18.II.44 г. по маршруту Ужгород-Самбор и Свалява-Самбор достаточное количество питательных пунктов.

A 4. Ukrán Front 0036. számú határozata magyar nyelven

(Első magyar nyelvű közlése: Dupka György - Korszun Alekszej: A "málenkij robot" dokumentumokban. Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997. 71-73).

Szigorúan titkos
..... sz. példány

A 4. UKRÁN FRONT KATONAI TANÁCSÁNAK HATÁROZATA

1944. november 13.

0036.sz.

Működő hadsereg

A front mögöttes területén a német és a magyar hadsereg számos katonája és tisztje telepedett meg, akik jelenleg Kárpát-Ukrajna felszabadított területének településein élnek.

Egész sor településen német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek laknak, akiket ugyanúgy, mint az ellenség katonáit, le kell tartóztatni és hadifogolytáborba kell irányítani.

A magyar kormányzat rendőrségi és csendőrségi tisztviselőinek és alkalmazottainak többségét nemcsak le nem tartóztatták, de még nyilvántartásba sem vették.

A Front Katonai Tanácsa ELRENDELI:

1. A városok, mezővárosok és nagyközségek katonai komendánsai az év november 14-től 16-ig bezárólag vegyék nyilvántartásba a német és a magyar hadseregben szolgált katonákat és tiszteket, nemzetiségüktől függetlenül.
2. Vegyék nyilvántartásba mindazokat a 18 és 50 év közötti német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, akik jelenleg Kárpát-Ukrajna felszabadított területén élnek, valamint a magyar rendőrség és csendőrség valamennyi tisztviselőjét és alkalmazottját, akik Kárpát-Ukrajna felszabadított területén tartózkodnak.
3. A katona komendánsnak a fent említett személyek nyilvántartásba vételéről szóló parancstervezete JÓVÁHAGYANDÓ. A katonai komendánsok a nyilvántartásba vétel alkalmával mindenkivel közöljék, hogy 1944. november 18-án ismét jelentkezni kötelesek és a november 18-ra másodszer beidézett valamennyi személyt:

a/ a német és a magyar hadsereg volt katonáit és tisztjeit tartóztassák le, és konvojban, mint az ellenség katonáit, irányítsák őket a hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

b/ a Kárpát-Ukrajna felszabadított területén élő német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket csapatonként, listák szerint konvojban irányítsák a hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

A magyar rendőrség és csendőrség tisztviselőiről és alkalmazottairól készült teljes nyilvántartási anyagot a letartóztatottakkal együtt az év november 18-19-én adják át a legközelebbi „SZMERS”-egységeknek és a hadtápterületet fedező határőr-alakulatok felderítő szerveinek.

4. Az akció végrehajtásának idejére 1944. november 17-ig létesítsenek további két hadifogoly-átvevőhelyet, az egyiket Perecseny, a másikat Huszt város környékén.
5. FAGYEJEV vezérőrnagy a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok parancsnoka utásítsa alakulatait, hogy fejtsenek ki erőteljesebb munkát a fentebb felsorolt személyek felkutatása és letartóztatása céljából.
6. KACNELSZON vezérőrnagy hadtápfőnök a jelen határozat teljesítésének biztosítása végett engedélyezze a katonai komendánsoknak a front toborzóhelyein parkoló Willis gépkocsik használatát.
7. A hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányítottak védőkísérésének megerősítésére engedélyezzék a városok, mezővárosok és nagyközségek komendánsainak a helyőrségek felhasználását.
8. A hadtápfőnök 1944. november 18-tól szervezzen elegendő számú étkeztetőállomást az Ungvár-Szambor és Szolyva-Szambor menetvonalon.
9. FAGYEJEV vezérőrnagy, a hadtápterületet fedező csapatok parancsnoka 1944. november 12-én 15:00 órára hívja össze értekezletre a katonai komendánsokat és helyetteseiket.

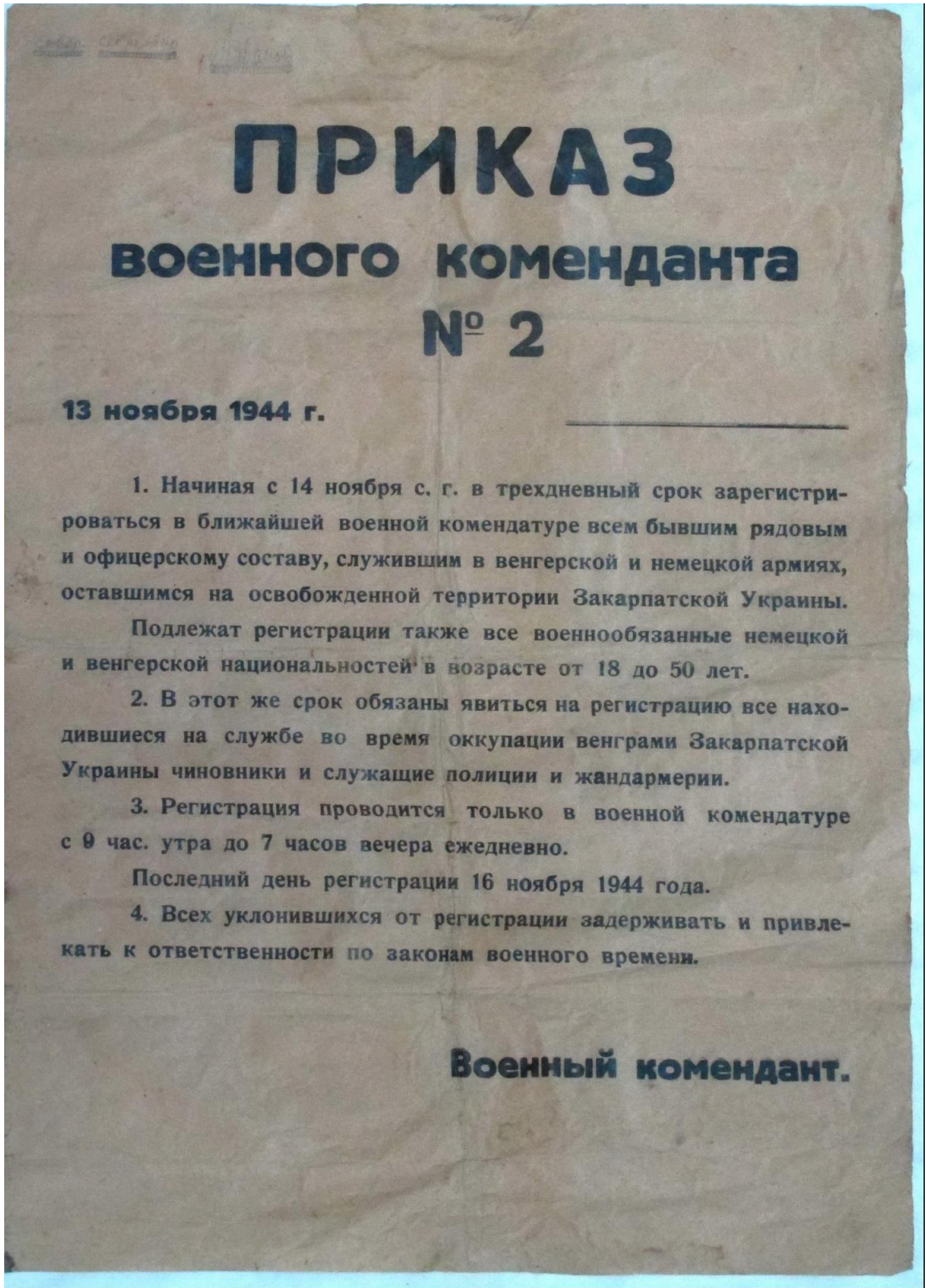
MELLÉKLET: A katonai komendáns parancsa.

Iv. Petrov,
hadseregtábornok,
tagjai:
a 4. Ukrán Front parancsnoka

A 4. Ukrán Front
Katonai Tanácsának

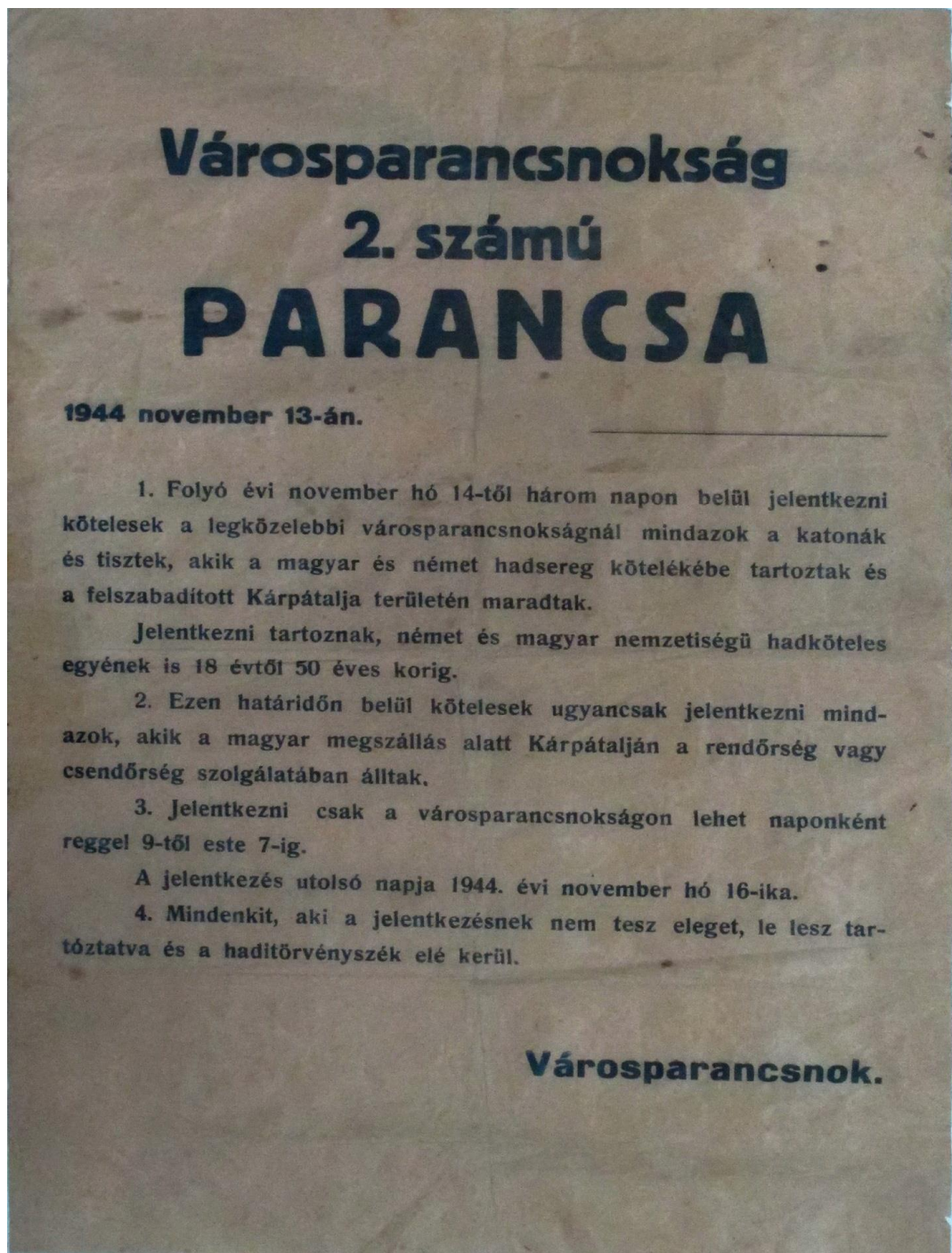
5. sz. melléklet. A Városparancsnokság 2. számú parancsa orosz nyelven

(A parancs eredeti példánya a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetében található)

A Városparancsnokság 2. számú parancsa magyar nyelven

(A parancs eredeti példánya a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Intézetében található)

6. sz. melléklet: Az összegyűjtött férfilakosság egy csoportja Munkács egyik utcáján

Forrás: Новини Закарпаття, 3 серпня 1991 р., 7. (Novini Zakarpattya, 1991. augusztus 3., 7.)

Felszólítás a gyülekezésre Kárpátalja egy településén

Forrás: Новини Закарпаття, 3 серпня 1991 р., 7. (Novini Zakarpattya, 1991. augusztus 3., 7.)

7. sz. melléklet: Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának körlevele a német nemzetiségű lakosság részleges mozgósításáról

Кіроволина Рада Закарпатської області.

Датум: 15.01.1944 рр. Івано-Франківська обл. 1944.

Президенти: Українська Народна Республіка німецької влади.

Всім офіцерам та військовим кадровим працівникам.

Враховуючи ~~вимоги~~ 4. пункту постанови Народної Ради Закарпатської області про мобілізацію німецької влади на територіях приналежності, виходячи з того, що:

1. у військах 17-45 років,
2. у військах 18-30 років.

Підлягає вивченню та мобілізації німецької влади в Україні та в інших місцях, де вони перебувають, згідно з постановою Народної Ради Закарпатської області.

Ті, які були змушені емігрувати з України, повинні бути мобілізовані протягом 2-3 тижнів з моменту отримання повідомлення про це, не менше 3 раз на постійному місці проживання (виробництво, мажоранство, поштова і т.д.), поштові, ~~комерційні~~ комерційні, торговельні, транспортні, банківські, інші спеціальні ~~послуги~~ підприємства - ~~всього~~ повністю всіма на 200 кв. і переводити працювати на 10 тижнів.

Листів тих людей, що були в Україні та в інших місцях, не переїхавши до мобілізації та не мобілізовані ~~на~~ вивчених мобілізаційних пунктах, - ~~всього~~ повинні бути мобілізовані та необхідні приїхати на фронт. Ті, які не емігрували та перебували, або не перебували в Україні, буде заарештовано, перебуваючи в інших місцях.

Forrás: KÁL, F.P. 14., op. 1., od.zb.52.

на разгледени по закону вѣтвомъ насъ.
 Округоти на мѣстни Народи комитетѣмъ вѣдѣ
 комѣ, и годѣ представителна вѣтвомъ ^{Ражу} 4. годѣ
 свѣто форонѣа поглатѣмъ вѣтвомъ мѣстѣ и годѣ
 обѣрвѣрѣтѣмъ жѣнѣ мѣстѣ.

мѣстни на округоти комитетѣмъ новѣтѣмъ
 годѣ мѣстѣ мѣстѣ, но не жалѣмъ
 годѣ мѣстѣ жѣнѣ мѣстѣ, вѣтѣмъ го обѣтѣ жѣнѣ и жѣнѣ
 обѣрвѣрѣтѣмъ пережѣнѣтѣмъ. Вѣтѣмъ жѣнѣ мѣстѣ
 мѣстѣ жѣнѣ жѣнѣ жѣнѣ мѣстѣ.

Умрог, гнѣ 22. умрог, 1944 годѣ.

Торова Н.Ф. ж.У.:

Торова

1. мѣстни Нар. Ком., Умрог,
2. — — — — —, Мунарево,
3. округоти Нар. Ком.: Умрог,
4. : Вел. Берѣтѣмъ,
5. : Тѣрѣтѣмъ,
6. : Мунарево,
7. : Берѣтѣмъ,
8. : Жѣнѣтѣмъ,
9. : Тѣрѣтѣмъ,
10. : Мунарево,
11. : Тѣрѣтѣмъ,
12. : Берѣтѣмъ,
13. : Мунарево,
14. : Тѣрѣтѣмъ,
15. мѣстни Нар. Ком. : Берѣтѣмъ,
16. — — — — — : Тѣрѣтѣмъ,
17. — — — — — : Мунарево.

8. sz. melléklet: A nagyszőlősi körzeti népbizottság körlevele a helyi népbizottságoknak a német nemzetiségű lakosság részleges mozgósításáról

2

Окружний Народний Комітет в Севльші.

Число: 422/1944.

Предмет: Регистрація населення німецької народности.

Всім Місцевим Народним Комітетам.

Наказув Вам негайно визвати всіх мужчин і женщин німецької народности від 17 до 45 років житих у Вашому ~~селі, щоб агорозничать~~ для реєстрації у воєнного команданта в Севльші до дня 26-го децембра 1944р.

За німця, в данім случаю, рахується кожний котрого отець є або був німцем /німецької народности/. На основі наведеного повинні голоситися для реєстрації і ті жінки німецької народности, котрі вийшли за муж за не німця.

Наказув даде по ниженаведеному формуляру негайно зробити список жителів Вашого села німецької народности від 17 до 45 років без огляду на то чи є женського або мужського пола і предложити його або подати негативне голошення до 26 -го децембра 1944 р. тутешньому комітету.

Несповнення цього криказу карається полевим судом а то не лише підлягающий реєстрації, але і председатель та секретар Місцевого Нар. Комітету.

І. Федорцанич в.р.
секретар.

М. Гандера
М. Гандера в.р.
председатель.

Ві Народного Комітету в

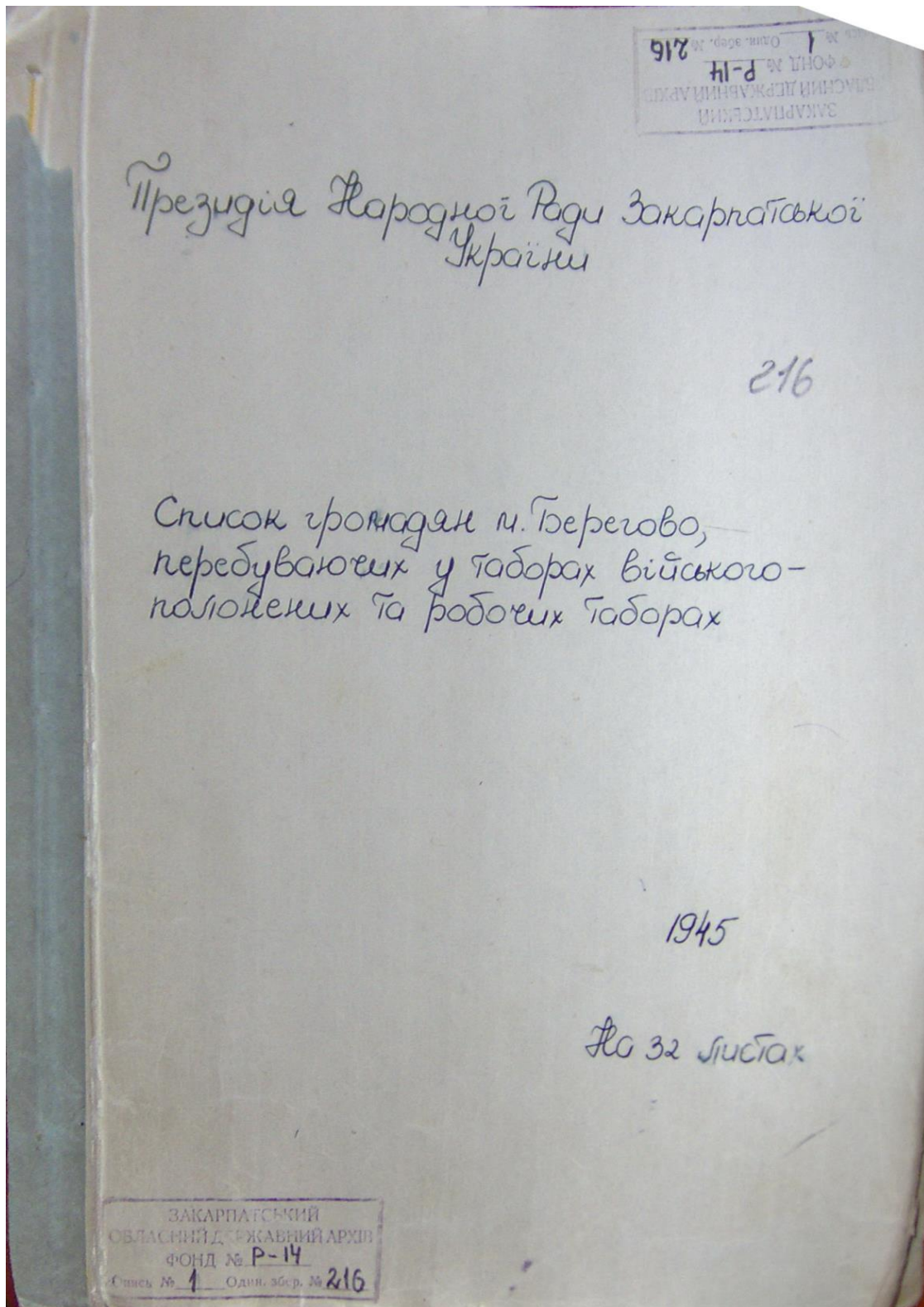
Список жителів німецької народности
від 17 до 45 років.

Біж. чис. до	Імя і прізвище	Рік народження.	Пол /жена, муж/	Відношення до родини /отец, мати, і.т.д.	Приміки /чи є дома або утік./

Forrás: KÁL, F.P. 14., op.1., od.zb.52.

9. sz. melléklet. Részlet a beregszászi illetőségű, hadifogoly- és munkatáborokban tartózkodók névsorából (ukrán nyelven)

Forrás: KÁL, F.P. 14., op.1., od.zb. 216.

СПИСОК.

Громадян міста Берегова, які ще знаходяться у військовополоненні в
 лагрях.

№р. число	Імя і прізвище	місце народ- ження.	Рік на- род- ження.	Місцева принадлеж- ність.	Місце лаяра в якому військово полоненний зна- ходиться.	Примітка.
1.	Кароль Секель.	Берегово.	1909	Берегово.	Самбор.	
2.	Кароль Кантор.	"	1905.	"	Свалява.	
3.	Мосиф Кантор.	"	1925.	"	"	
4.	Павло Орос.	"	1898.	"	"	
5.	Александр Орос.	"	1925.	"	"	
6.	Гаврило Кидибиць.	Чонкопалі.	1906.	"	Самбор.	
7.	Стефан Орос.	Берегово.	1905.	"	Свалява.	
8.	Емерих Комаромі.	"	1907.	"	"	
9.	Мосиф Варга.	"	1924.	"	"	
10.	Гаврило Варга.	"	1925.	"	"	
11.	Іван Копчо.	"	1907.	"	"	
12.	Александр Волог.	"	1924.	"	Самбор.	
13.	Стефан Бок.	"	1914.	"	Свалява.	
14.	Кароль Бомлі.	Свалява.	1913.	"	"	
15.	Людвик Гегедивш.	Берегово.	1913.	"	"	
16.	Стефан Гегедивш.	"	1906.	"	"	
17.	Адальберт Шімон.	Терешва.	1912.	"	"	
18.	Адальберт Шітив.	Вел.Березний.	1896.	"	Перечин.	
19.	Михайло Нийметі.	Берегово	1903.	"	Свалява.	
20.	Іван Нийметі.					

№	Ім'я і Прізвище.	Місце народження.	Рік народження.	Місцева належність.	Місто латра в якому військовополонений знаходиться.	Примітки
30.	Іван Салер.	Гидиньчазай.	1906.	Берегово.	Свалява.	
31.	Віктор Болот.	Берегово.	1906.	"	"	
32.	Іван Горняк.	Четфолво.	1900.	"	"	
33.	Іван Костяк.	Берегово.	1927.	"	"	
34.	Кароль Ковач.	"	1923.	"	"	
35.	Стефан Собов.	"	1913.	"	"	
36.	Гаврило Медьеші.	"	1911.	"	"	
37.	Емрех Бок.	Мезивґече.	19137	"	"	
38.	Іосиф Бок.	Берегово.	1924.	"	"	
39.	Іосиф Бокон.	Мезивґече.	1896.	"	"	
40.	Іосиф Бокон.	Берегово.	1925.	"	"	
41.	Бран Гарчан.	"	1915.	"	"	
42.	Адальберт Пейгер.	Торно.	1893.	"	"	
43.	Петро Товт.	Гулач.	1901.	"	"	
44.	Александр Товт.	Файчіка.	1924.	Файчіка.	"	
45.	Гаврило Товт.	"	1926.	"	"	
46.	Іван Волчані.	Берегово	1913.	"	Романія Пловеш тир.	
47.	Іосиф Ноль.	Керестурбо.	1909.	Берегово.	Самбор.	
48.	Александр Ноль.	Кішмаріо.	1925.	"	Свалява.	
49.	Іван Звізда.	Бугань.	1912.	"	Стамбор.	
50.	Адальберт Борат.	Берегово.	1909.	"	Свалява.	
51.	Іосиф Борат.	"	1914.	"	Пожонь.	
52.	Іван Лукавич.	"	1916.	"	Свалява.	
53.	Іванір Лукович.	"	1905.	"	"	
54.	Іван Келемен.	"	1923.	"	Темешвар. Свалява.	

№	Ім'я і прізвище.	Місце народження.	Рік.	Місцева приналежність.	Місце лягря в якому військово-полоненний знаходиться.	Примітка.
45.	Микола Сабон.	Берегово.	1912.	Берегово.	Самбург.	
46.	Микола Кендереші.	"	1907.	"	"	
47.	Ганнарь Молнар.	"	1902.	"	Сийкешфегірвар.	
48.	Вліус Рейгер.	"	1925.	"	Свалява.	
49.	Адамьберт Ішкі.	"	1922.	"	"	
50.	Берталан Ішкі.	"	1912.	"	"	
51.	Микола Рийвійс.	"	1926.	"	"	
52.	Стефан Шімон.	Чарода.	1896.	"	"	
53.	Микола Міноі.	Міноі.	1903.	"	"	
54.	Микола Кидибиць.	Берегшом.	1919.	Берегшом.	"	
55.	Андрій Манді.	Берегово.	1915.	Берегово.	"	
56.	Ерко Деяк.	"	1918.	"	"	
57.	Микола Чапар.	Квасово.	1901.	"	Сийкешфегірвар.	
58.	Віктор Пийч.	Будапешт.	1896.	"	Самбор.	
59.	Андрій Молнар.	Берегово.	1902.	"	Свалява.	
60.	Михайло Бок.	"	1898.	"	Самбор.	
61.	Андрій Нірі.	"	1924.	"	"	
62.	Іван Пацкан.	Киришмезіє.	1900.	"	Свалява.	
63.	Теодор Пацкан.	Королево.	1926.	"	"	
64.	Іван Беде.	Солнок.	1908.	"	"	
65.	Александр Ливринц.	Берегово.	1910.	"	"	
66.	Золтан Форган.	Серње.	1908.	"	Будапешт.	
67.	Домо Густав.	Шарошоросі.	1896.	"	Самбор.	
68.	Ладіс Сібі.	Мариборг.	1890.	"	Свалява.	
69.	Габрієл Ішкі.	Чикліч.	1914.	Ужгородська.	"	

№	Імя і прізвище.	Місто народження.	Рік. народження.	Місцева принадлежність.	Місце ляг्रा в якому віськово полоненний знаходиться.
70.	Іван Човчан.	Ніридьгаз.	1903.	Берегово.	Свалява.
71.	Ніронка Дюч.	Берегово	1914.	"	Торунь.
72.	Бертолон Ноль.	"	1901.	"	Свалява.
73.	Дела Ноль.	"	1904.	"	"
74.	Стефан Сосов.	Тисобеч	1906	"	"
75.	Зігмунд Варга.	Торпо.	1908.	Торпоі.	"
76.	Едіус Воков.	Берегово	1913.	Берегово.	"
77.	Бертолон Лебрецені.	"	1900.	"	"
78.	Зігмунд Домов.	Мукачево	1905.	"	"
79.	Косіє Сіладі.	Берегово.	1909.	"	"
80.	Мерік Горват.	"	1903.	"	"
81.	Золтан Олаг.	"	1927.	"	"
82.	Фрнєв Олаг.	"	1924.	"	"
83.	Болаш Фабян.	Фелшєв Рібінице.	1906.	"	"
84.	Бертолон Товт.	Загонь.	1909.	Свалява.	"
85.	Андрей Фіде .	Берегово.	1913.	Берегово.	"
86.	Александр Болот.	"	1924.	"	"
87.	Стефан Абранчол.	"	1905.	"	Самбор.
88.	Мейзо Чотарі.	"	1906.	"	Свалява.
89.	Бертолон Чотарі.	"	1900	"	"
90.	Медвик Нірі.	Бербоєвц.	1910.	"	"
91.	Мейзо Гирік.	Берегово.	1924.	"	"
92.	Косіє Товт.	"	1907.	"	"
93.	Медвик Лакатом.	"	1910.	"	"
94.	Врко Чотарі.	"	1909.	"	"

Kigyós községből táborban lévő foglyok névsora (magyar nyelven)

Forrás: KÁL, F.P. 14., op.1., od.zb. 220. 100-102.

Sorszám	N É V	Születési		Illetőségi helye	Hol melyik fogoly táborba van <small>Magyarország</small>	Megjegyzés.
		helye	év, hó, nap			
1.	Hergó József	Kigyós	1919.IX.10	Kigyós	Szolyva	
2.	Csok András	"	1902.III.22	"	"	
3.	Csok Béla	Kigyós 1911.IV.23	1911.IV.23	"	"	
4.	Stefán István	"	1897.VII.21	"	"	
5.	Bodnár Elemér	"	1925.IX.14	"	"	
6.	Derceni István	"	1900.I.25	"	"	
7.	Ilyés András	"	1926.IX.21	"	"	
8.	Sass Lajos	"	1925.XII.29	"	"	
9.	Tompa József	"	1904.III.28	"	"	
10.	Tarr Géza	"	1924.III.21	"	"	
11.	Sass Sándor	"	1924.V.1	"	"	
12.	Almási Endre	"	1902.V.15	"	"	
13.	Máthé Béla	"	1911.X.20	"	"	
14.	Tóth András	"	1899.I.7	"	"	
15.	Nagy Endre	"	1925.XI.20	"	"	
16.	Végh György	"	1913.II.13.	"	"	
17.	if.Tóth András	"	1925.X.15	"	"	
18.	Tóth Sándor	"	1906.III.24	"	"	
19.	Tarr József	"	1907.I.7	"	"	
20.	Mester Károly	"	1909.I.5	"	"	
21.	Molnár Béla	"	1905.IV.13.	"	"	
22.	Szarka József	"	1909.II.6	"	"	
23.	Szabó Péter	"	1903.VII.13.	"	"	
24.	Mészáros Pál	"	1897.V.30.	"	"	
25.	Toldi Gyula	"	1898.V.5	"	"	
26.	Makács József	"	1895.XII.7.	"	"	
27.	Orosz Árpád	"	1924.VI.1	"	"	

Sorrend d. m.	N E V E	Születési		Illetőségi helye	Hol, melyik fogoly tá- borba van elhelyezve	Megjegyzés
		helye	év, hó, nap.			
28.	Vass Bertalan	Kigyós	1925. XII. 20	Kigyós	Szolyva	
29	Végh Lajos	"	1920. II. 27	"	"	
30	Végh Sándor	"	1926. III. 15	"	"	
31	Bakos József	"	1896. II. 21	"	"	
32	Kocsis Balázs	"	1919. XII. 21	"	"	
33	Kocsis Károly	"	1926. IX. 21	"	"	
34	Mester Sándor	"	1898. VI. 1	"	"	
35	D. Sass Bertalan	"	1926. VI. 16	"	"	
36	Sass Ernő	"	1925. VII. 30	"	"	
37	Juhász Zoltán	"	1924. XI. 10	"	"	
38	Csok Ernő	"	1924. III. 12	"	"	
39	Csok Sándor	"	1917. VIII. 9	"	"	
40	Tompa Béla	"	1910. III. 13	"	"	
41	Derceni Bertalan	"	1903. VII. 9	"	"	
42	File Lajos	"	1924. IX. 10	"	"	
43	Husztí Árpád	"	1909. IV. 18	"	"	
44	Vass Bálint	"	1895. IX. 14	"	"	
45	Vass Jenő	"	1923. XI. 13	"	"	
46	Tompa András	"	1912. V. 10	"	"	
47	Csok Benjámín	"	1911. I. 24	"	"	
48	Tompa Endre	"	1911. VI. 16	"	"	
49	Mester Károly	"	1904. VIII. 14	"	"	
50	Sass Lajos	"	1908. XI. 18	"	"	
51	Bakos Sándor	"	1912. X. 15	"	"	
52	Nagy Béla	"	1924. II. 3	"	"	
53	Sass Béla	"	1900. IV. 15	"	"	
54	Tompa István	"	1907. VI. 7	"	"	

101 138

Sorszám	N E V E	Születési		Illetőségi helye	Hol, melyik fogoly táborba van helyezve	Megjegyzés
		helye	év, hó, nap.			
55	Házszer József	Kigyós	1921. III. 21	Kigyós	Szolyva	
56	Urbán István	"	1925. X. 9	"	"	
57	Sass András	"	1906. III. 1	"	"	
58	Grácsin Ferenc	"	1924. V. 5	"	"	
59	Cseh Bertalan	"	1924. VI. 10	"	"	
60	Mester József	"	1925. VII. 5	"	"	
61	Kocsis János	"	1904. X. 4	"	"	
62	Vass Sándor	"	1906. VIII. 10	"	"	
63	Kocsis Árpád	"	1926. V. 9	"	"	
64	Máthé József	"	1903. II. 6	"	"	
65	Füzesi Béla	"	1896. VII. 27	"	"	
66	Tompa Ferenc	"	1912. V. 16	"	"	
67	Szabó József	"	1900. XI. 20	"	"	
68	Kiss Sándor	"	1907. II. 6	"	"	
69	Vekerdí Elemér	"	1926. IV. 26	"	"	
70	Tóth Estvén	"	1906. III. 15	"	"	
71	Leskovics Béla	"	1904. X. 28	"	"	
72	Máthé Bertalan	"	1890. II. 18	"	"	
73	Máthé István	"	1925. X. 1	"	"	
74	Baráth Károly	"	1921. V. 25	"	"	
75	Mester András	"	1911. VII. 18	"	"	
76	Máthé Géza	Beregúj- falu	1925. I. 22	"	"	

36

10. sz. melléklet. Fagyjev őrnagynak, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok parancsnokának jelentése Petrov tábornoknak, a 4. Ukrán Front főparancsnokának a kárpátaljai férfilakosság összegyűjtésére vonatkozó 0036. számú határozat végrehajtásáról

Forrás: Закарпатські угорці і німці: інтернування та депортаційні процеси. 1944- 1955 рр. Архівні документи і матеріали. Упорядник. О. М. Корсун. 2012. 165-166.

Совершенно секретно.
экз. № 1

КОМАНДУЮЩЕМУ ВОЙСКАМИ
4-го УКРАИНСКОГО ФРОНТА.
Генерал Армии тов. ПЕТРОВУ.

Во исполнение постановления Военного Совета фронта № 0036 от 13.11.44 года войсками НКВД по охране тыла на территории Закарпатской Украины произведено выявление, опись и в тылу фронта офицеров и солдат противника, военнообязанных немецкой и венгерской национальности, жандармов, полицейских, чиновников венгерской жандармерии и полиции и направлены на пункты военнопленных -

15152 человека, из них:

а/Офицеров	-	154
в т.ч. венгров	-	132
чехов	-	3
словак	-	3
русин	-	16
б/Солдат	-	7729
в т.ч. немцев	-	60
венгров	-	7669
в/Всеннообязанных	-	7093
в т.ч. немцев	-	68
венгров	-	7025
г/Жандармов и полицейских	-	176
в т.ч. венгров	-	164
немцев	-	1
украинцев	-	4
русин	-	5

Handwritten notes on the left margin:
 - *Во исполнение постановления Военного Совета фронта № 0036 от 13.11.44 года войсками НКВД по охране тыла на территории Закарпатской Украины произведено выявление, опись и в тылу фронта офицеров и солдат противника, военнообязанных немецкой и венгерской национальности, жандармов, полицейских, чиновников венгерской жандармерии и полиции и направлены на пункты военнопленных -*
 - *15152 человека, из них:*
 - *а/Офицеров - 154*
 - *в т.ч. венгров - 132*
 - *чехов - 3*
 - *словак - 3*
 - *русин - 16*
 - *б/Солдат - 7729*
 - *в т.ч. немцев - 60*
 - *венгров - 7669*
 - *в/Всеннообязанных - 7093*
 - *в т.ч. немцев - 68*
 - *венгров - 7025*
 - *г/Жандармов и полицейских - 176*
 - *в т.ч. венгров - 164*
 - *немцев - 1*
 - *украинцев - 4*
 - *русин - 5*

Handwritten notes on the right margin:
 - *48*
 - *APP*
 - *B. 0. 10*
 - *18.12.*

словак - I
румын - I

Помимо операции, служебными нарядами частей войск НКВД по охране тыла фронта, в боевых походах, при проческе лесных массивов и населенных пунктов в прифронтовой тылу за период с 18 ноября по 16 декабря задержано:

а/Солдат и офицеров противника - 6319
б/Военнообязанных немецкой и венгерской национальности - 1179
в/Жандармов и полицейских - 9

У задержанных изъято:

пулеметов - 5
винтовок - 76
пистолетов - 5
обухомей - 2

Задержанные направлены на пункты военнопленных.

13 и 14 декабря с.г. войсками НКВД проведена операция по изъятию немцев/мужчин/ в возрасте от 18 до 50 лет по округам: Свалява, Мукачево, Иршава, Севлжш, Густе, Рахов.

В результате операции изъято и направлено на пункты военнопленных - 292.

ВСЕГО за период с 18.11 по 16.12.с.г. войсками НКВД по охране тыла задержано и направлено на пункты военнопленных - 22951 человек, из них:

Солдат, сержантов и офицеров - 14202
Военнообязанных немецкой и венгерской национальностей - 8564
Мандармов и полицейских - 185

Операция по очистке тыла продолжается.

50

НАЧАЛЬНИК ВОЙСК НЗВЦ ПО ОХРАНЕ
ТЫЛА 4 УКРАИНСКОГО ФРОНТА
ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

Фадеев

/ФАДЕЕВ/

НАЧАЛЬНИК ШТАБА
ПОЛКОВНИК

Босый

/БОСЫЙ/

"17" декабря 1944 г.
№...00327

Fagyjev őrnagynak, a 4. Ukrán Front hadtápterületét fedező NKVD-csapatok parancsnokának jelentése Petrov tábornoknak, a 4. Ukrán Front főparancsnokának a kárpátaljai férfilakosság összegyűjtésére vonatkozó 0036. számú határozat végrehajtásáról (magyarul)

(Első magyar nyelvű közlése: Dupka György - Korszun Alekszej: A "málenkij robot" dokumentumokban. Ungvár-Budapest. Intermix Kiadó, 1997. 74-75.)

Szigorúan titkos

1. sz. példány

Petrov hadseregtábornok elvtársnak, a 4. Ukrán Front főparancsnokának

A Front Katonai Tanácsa 1944. November 13-i 0036. Számú határozatát végrehajtva, a hadtápterületet fedező NKVD- csapatok Kárpát-Ukrajna területén elkülönítették az ellenség ott meglepedett tisztjeit és sorkatonáit, a német és magyar nemzetiségű hadköteles személyeket, a magyar csendőrség és rendőrség csendőreit, rendőrségi tisztviselőit, és a hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították őket – 15152 főt, köztük:

- A/ 154 tisztet
 - Ebből 132 magyar
 - 3 cseh
 - 3 szlovák
 - 16 ruszin

- b/ 7729 katonát
 - ebből 60 német
 - 7669 magyar

- c/ 7093 hadköteles személyt
 - ebből 68 német
 - 7025 magyar

- d/ 176 csendőrt és rendőrt
 - ebből 164 magyar
 - 1 német
 - 4 ukrán
 - 5 ruszin
 - 1 szlovák
 - 1 román

Az akción kívül a hadtápterületet fedező NKVD-csapatok osztagai harcrendben az erős vidékek és a települések átfésülésekor az arcvonal mögötti területen november 18. és december 16. között letartóztattak:

- a) 6319 ellenséges katonát és tisztet
- b) 1179 német és magyar hadköteles személyt
- c) 9 csendőrt és rendőrt

A letartóztatottaktól elkoboztak:

5 géppuskát

76 puskát

5 pisztolyt

2 távcsövet

A letartóztatottakat hadifogoly-gyűjtőhelyekre irányították.

Folyó év december 13-án és 14-én az NKVD-osztagot Szolyva, Munkács, Ilosva, Nagyszőlős, Huszt és Rahó körzetében akciót hajtottak végre a 18 és 50 év közötti németek (férfiak) elkülönítésére.

Az akció eredményeként 292 személyt különítettek el és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre.

Folyó év november 18-tól december 16-ig a hadtápterületet fedező NKVD-osztagok összesen 22951 főt tartóztattak le és irányítottak hadifogoly-gyűjtőhelyekre, köztük:

14202 katonát, tiszthelyettest és tisztet

8564 német és magyar nemzetiségű hadkötelest

185 csendőrt és rendőrt

A hadtápterület megtisztítására indított akció folytatódik.

Fagyejev vezérőrnagy,

A 4. Ukrán Front hadtápterületét

fedező NKVD-csapatok parancsnoka

Boszij ezredes,

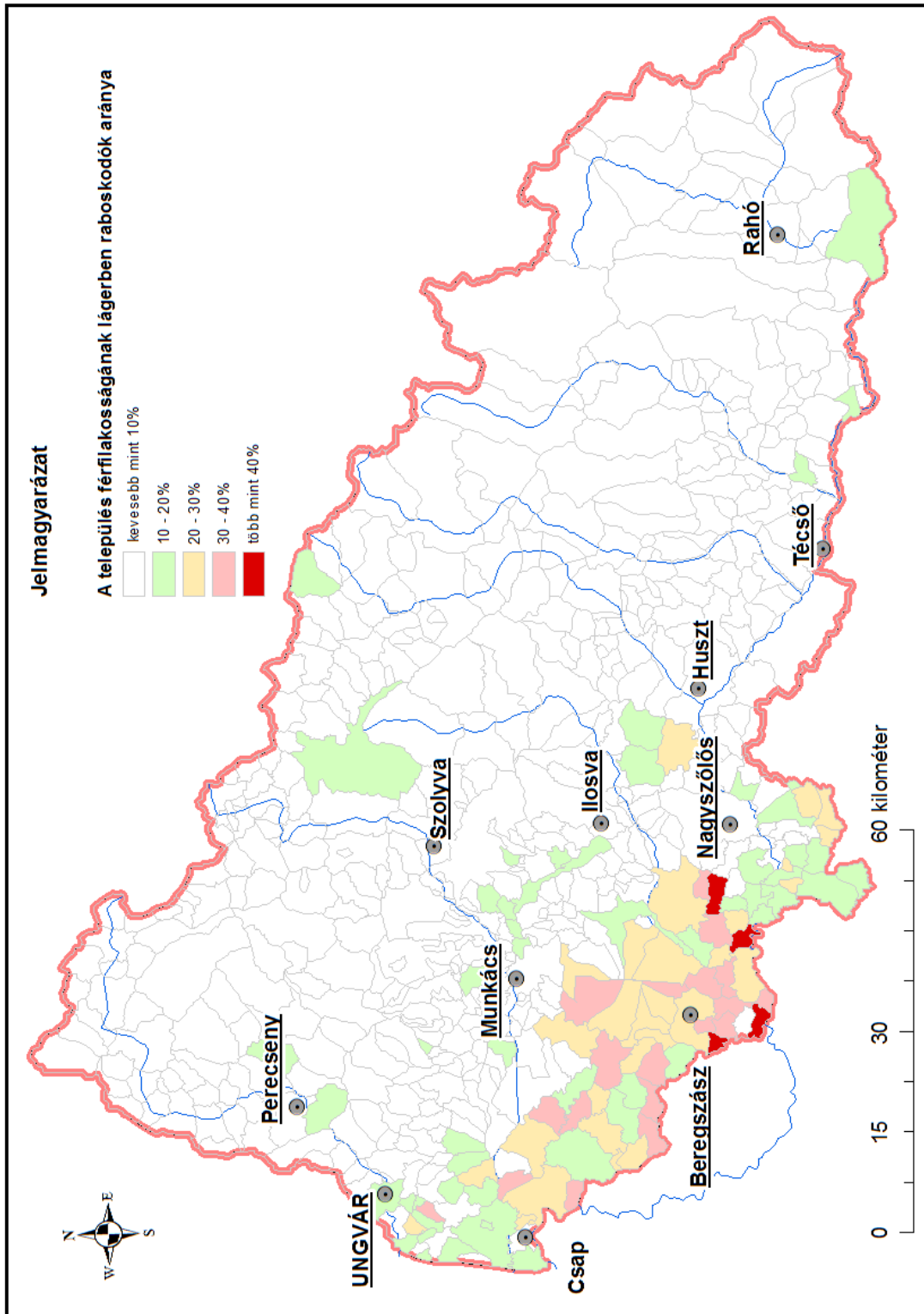
törzsfőnök

1944. december 17-én

No. 5032p

11. sz. melléklet. Az adott település férfilekosságának légerekben raboskodók aránya

Forrás: KÁL, F.P.14, op. 1., od. zb. 216-232.

12. sz. melléklet. Balázi László lágerből való elbocsátó igazolása

20.

С Е Р А В К А

дана настоящего гражданину
Имя *Балази Ласло* рождения *1926*
проживающему *Березово*.

в том, что он освобождается из лагеря и
следует к месту жительства.

№ 23614 Ч.П./П. 23614-А

31. 2/16/45 31/165

Полная почта

ПРИЕМНАЯ КУРЬЕРОВ ВОЕНПОЛКОВ

Ермилов

13. sz. melléklet. 22. sz. dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa Különleges Bíróságának létrehozásáról

Forrás: Декрет чис.22 про утворення Спеціального Суду при Народної Ради Закарпатської України (22. számú dekrétum a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa mellett működő Rendkívüli Bíróság létrehozásáról). Вістник Народної Ради Закарпатської України (Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye), KÁL, 3. szám, Ungvár, 1944. december 30., F.P.14, op. 1, od.zb . 1 „a”. 15. Először magyarul közölve: DUPKA György (szerk.): Konceptiós perek magyar elíteltjei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944 – 1957. Intermix Kiadó, Ungvár – Budapest, 1993. 124.

A magyar–német elnyomók behatoltak földünkre és öt éven át garázdálkodtak itt, bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket, szédülták családi fészünköt, rabolták a városokat és falvakat, felégették a népi vagyont. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit úzték el kényszermunkára, Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamráiban, a magyar–német bitorlók által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.

A velünk egyvérű szovjet nép dicső Vörös Hadserege felszabadított bennünket és kiűzte a magyar–német megszállókat. A Vörös Hadsereg csapásai elől menekülve, a magyar–német bitorlók hátrahagyták földünkön ügynökeiket. A nép akaratát teljesítve, az állam biztonságának szilárdítása érdekében – a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa szükségesnek találta, hogy a népünk ellenségei elleni harc érdekében bírósági szerveket hozzon létre. A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa, a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottsága I. kongresszusán, 1944. november 26-án a Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet–Ukrajnával való újraegyesüléséről és a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből való kilépésről elfogadott kiáltványnak megfelelően ezzel a Dekréttal elhatározta:

1.§

Rendkívüli bíróság létesítendő a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának keretében, amelyet a Néptanács választ meg.

2.§

A rendkívüli bíróság a Kárpátontúli Ukrajna egész területén működik.

3.§

Tevékenységében a rendkívüli bíróság kizárólag a nép érdekeit tartja szem előtt és azoknak az elveknek az alapján működik, amelyeket a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottsága I. kongresszusán elfogadott kiáltvány tartalmaz.

4.§

Érvénytelenítendő a magyar és megszálló szervek törvényei.

5.§

Addig, míg nem fogadják el a büntető, büntetőjogi és más törvényeket, a rendkívüli bíróság saját népi jogfelfogásából és belső meggyőződéséből indul ki, amely a kormányzat szuverenitásának és a polgárok személyes jogainak védelmének alapul.

6.§

A rendkívüli bíróság hatáskörébe a következő ügyek tartoznak:

- a) a megszálló hatóságok vezető szerveiről;
- b) a magyar rendőrség és csendőrség tagjairól;
- c) a Kárpátontúli Ukrajna polgárai közül kikerült árulóiról és segítőitársairól, akik saját népük kárára szilárdították a megszálló rendszert;
- d) a magyar és német szervek titkos ügynökeiről;
- e) olyan személyekről, akik a megszállás idején kegyetlenül és erőszakosan léptek fel a néppel szemben;
- f) olyan személyekről, akik szabotálják a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa által végzett tevékenységet, és akik felszabadítónk, a Vörös Hadsereg ellen irányuló propagandát folytatnak;
- g) olyan személyek ellen, akik a hatóságok képviselőivel és közéleti személyekkel szemben lépnek fel;
- h) olyan személyek ellen, akiknek tevékenysége a nemzeti vagy vallási ellenségeskedés szítására irányul;
- i) a fasiszta pártok tényezői ellen;
- j) más olyan bűntények ellen, melyek megtárgyalását a különleges bíróság által szükségesnek ítélték meg.

7.§

Büntetőjogi felelősségrevonásként a rendkívüli bíróságnak joga van tíz évig terjedő börtönbüntetést vagy golyó általi halálbüntetést kiszabni az érintett vagyonának elkobzásával.

8.§

A rendkívüli bíróság ítéleteit a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának nevében hozza meg, fellebbezésnek nincs helye. A golyó általi halálról hozott ítéleteket a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa hagyja jóvá.

9.§

A 6. §-ban felsorolt ügyekben végzendő nyomozás érdekében a különleges bíróság nyomozóbizottságát kell létrehozni. Az ügyek tárgyalásának rendjét rendkívüli bíróság és nyomozóbizottság által külön utasítás jelöli meg, amelyet e Dekrétumhoz csatolnak.

10.§

E Dekrétum a publikálás napján lép érvénybe és megvalósításáért a Kárpátontúli Ukrajna Népbizottságának bírósági ügyekkel való megbízottja felel.

Ungvár, 1944. december 18.

I. I. Turjanica, P.P. Szova, P.I. Lintur, I. M. Vas, J. I. Ivasko, M. V. Moldavcsuk, M. V. Cuperjak, Sz. I. Weisz, Sz.V. Boreckij, I. J. Kercsa, G. I. Ruszin, I. J. Kerecsanyin, F. I. Csekan, D. M. Tarahonics, C. I. Borkanyuk, I. I. Kopolovics, V. M. Teszlovics saját kezűleg

14. sz. melléklet. A letartóztatott és elítélt Barta László leventeoktató személyes dossziéja

Forrás: Ukrajna Állambiztonsági Hivatalának Ungvári Archívuma, F.P. 2258., op. 1., od.zb. 5591.

У С С Р
МИНИСТЕРСТВО ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Управление УКТБ по
Закарпатской области
Следственный отдел

Дело хранится в архиве
Учетно-архивного отдела УКТБ
при СМ УССР по Закарпатской области

ДЕЛО № 2677

По обвинению Барта Ласло /Василий
Васильевич в пр. ст. 54-4 УК УССР

Начато 28. апреля 19 47 г. В одн томах
Окончено 18. марта 19 48 г. Том № 1

После судебного рассмотрения и вступления приговора в силу настоящее дело подлежит немедленному возвращению в _____
(указать название органа МГБ)

К делу должна быть приобщена копия приговора.

ОСНОВАНИЕ: Приказ НКВД, Прокуратуры и НКЮ Союза ССР № 00359 от 10/IV 1939 г.

Архив № 5494 С-2223

Сдано в архив _____ 19 _____ г.

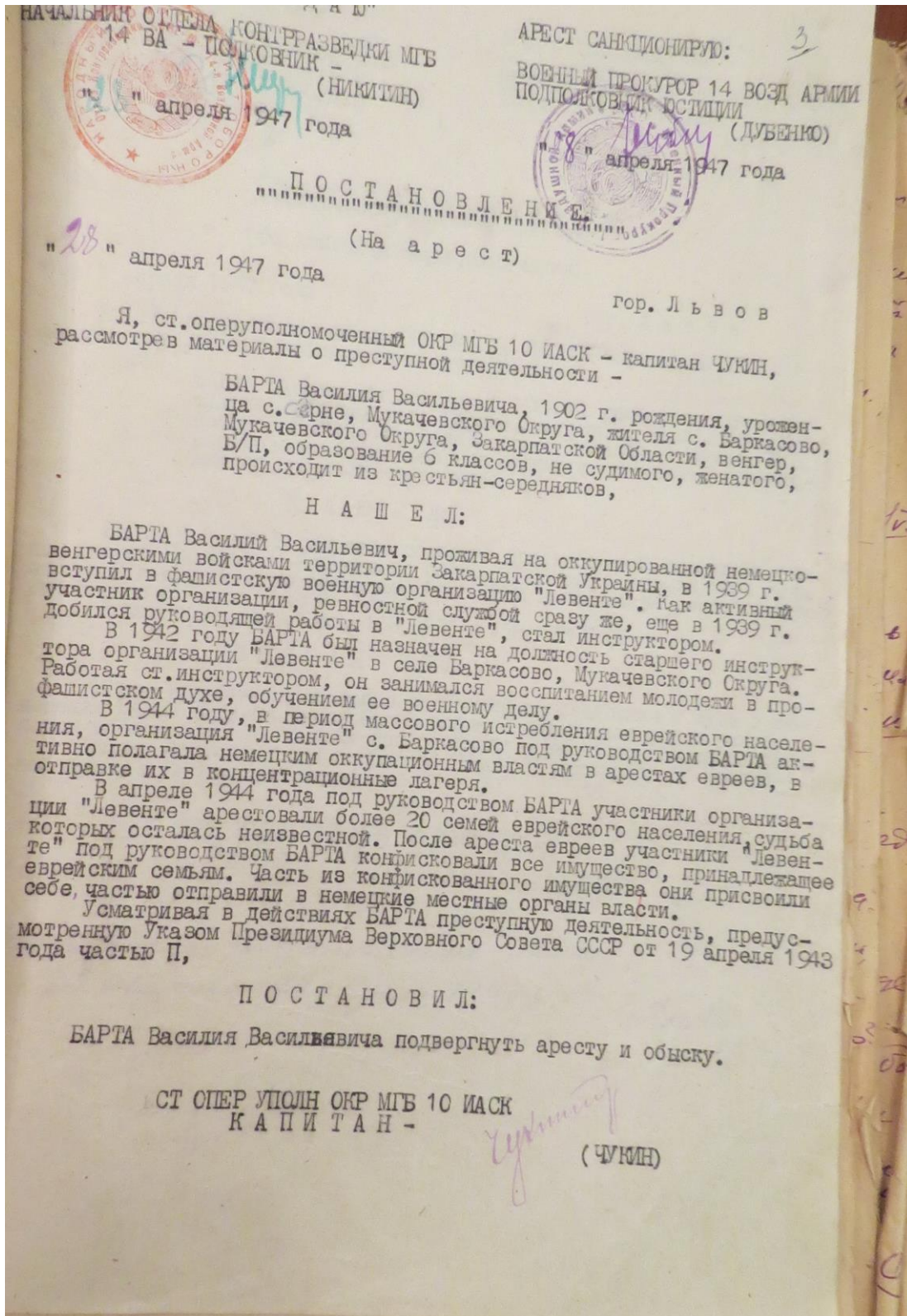
Передача находящихся в производстве следственных дел, а также взятых из архива дел в другие отделы или органы МГБ, хотя бы и временно, производится исключительно _____
(название учетного аппарата)

Передача следственного дела оформляется постановлением, утвержденным начальником соответствующего управления МГБ или его заместителем.

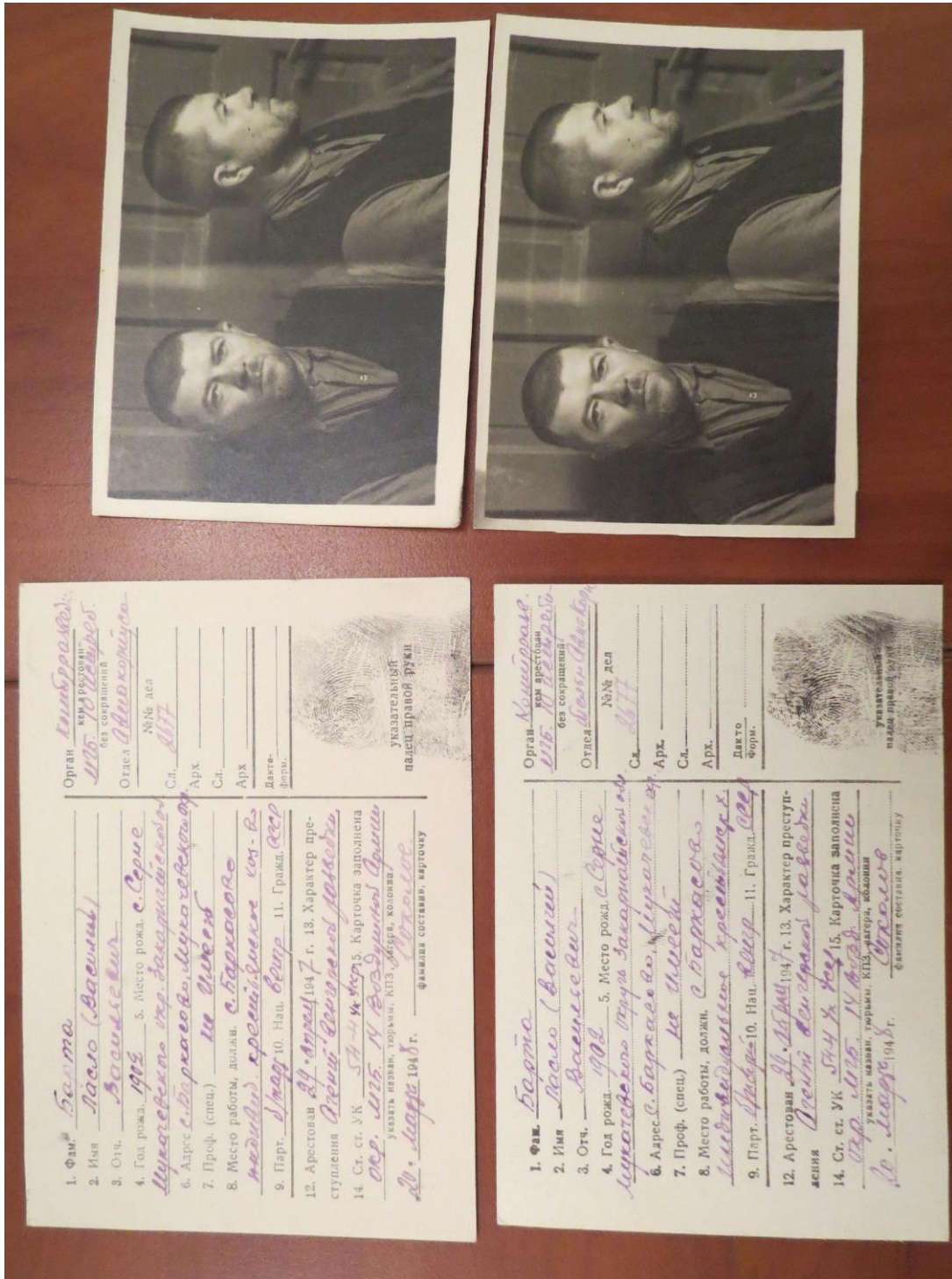
Утекло в 1989

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ОБЛАСТНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННИЙ АРХІВ
ФОНД № 2258
5591

Határozat Barta László leventeoktató letartóztatásáról (1947. április 28.)

Barta László leventeoktató fényképe és a személyes dossziájában található iratok letartóztatása idején

A Barta László személyes dossziájában lévő leventecsapat névsora

155 szlovén barkasvő leventecsapat, I. leventeszakasz

2

ELLENŐRZŐ-LAJSTROM

Az 1945 kiképzési évre.

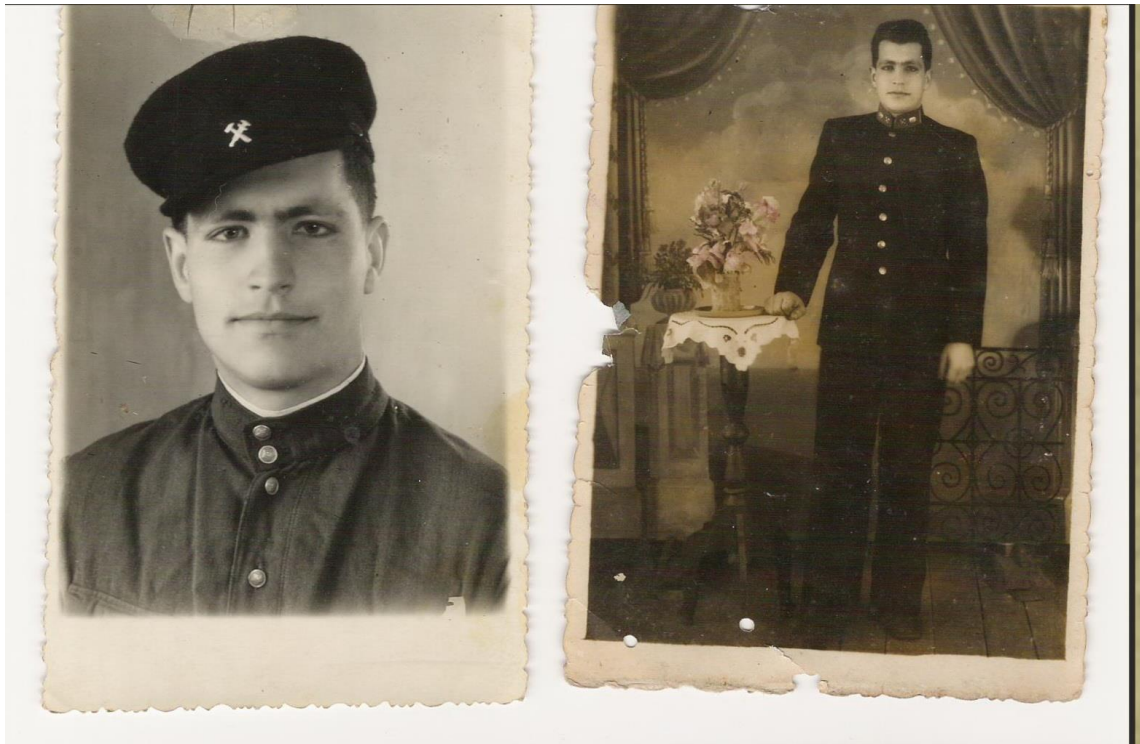
III. korcsoport.

*Список чисел
"Безопасности"
и их обобщение
Гайда*

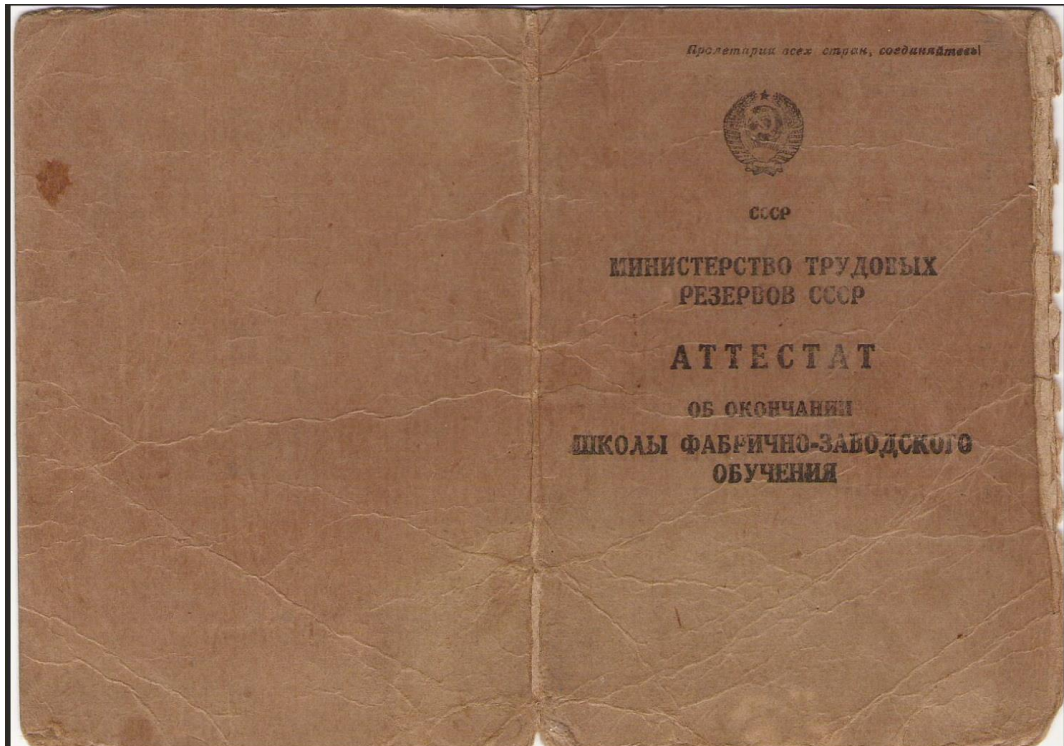
Vezeti _____

leventecsapatparancsnok
leventeszakaszparancsnok

15. sz. melléklet. FZO-iskolások egyenruhában

16. sz. melléklet. Végh István igazolása a FZO-iskola elvégzéséről

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele 1941-ben
2. ábra. Kárpátalja nemzetiségi összetétele az 1941-es népszámlálás adatai alapján
3. ábra. Magyarlakta települések Kárpátalja területén 1941-ben
4. ábra. Kárpátalja vallási összetétele 1941-ben
5. ábra. Kárpátalja görögkatolikus lakosságának területi elhelyezkedése 1941-ben
6. ábra. Az izraelita vallásúak száma Kárpátalján 1941-ben
7. ábra. A 4. Ukrán Front hadműveletei Kárpátalján
8. ábra. Az elhurcolások útvonalai
9. ábra. Kárpátalja területén élő németek száma az 1941-es népszámlálási adatok tükrében
10. ábra. GUPVI-táborok, ahol a kárpátaljai magyar és német nemzetiségű deportáltak raboskodtak
11. ábra. A szovjet munkatáborokban raboskodók kárpátaljai deportáltak területi megoszlása 1945-ben
12. ábra. A több mint 90%-os magyarsággal rendelkező települések 1941-ben
13. ábra. A lágerekben raboskodó férfiak aránya (feketével) és a településen élő görögkatolikusok aránya (narancssárgával) százalékban
14. ábra. A donbászi munkaszolgálat leggyakoribb helyszínei